

«ҚҰҚЫҚ ҮСТЕМДІГІ ЖӘНЕ ОНЫ ҚҰҚЫҚҚОЛДАНУ ПРАКТИКАСЫНДА ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ»

Заң ғылымдарының докторы, профессор
ЖҰМАШ ХАЖЕНБАЙҰЛЫ ҚОСАНОВТЫ
еске алуға арналған магистранттар мен докторанттардың
VI жыл сайынғы ғылыми-практикалық конференциясы
материалдарының жинағы

«ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА И ЕГО ОБЕСПЕЧЕНИЕ В ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ»

Сборник материалов

VI ежегодной научно-практической конференции
магистрантов и докторантов, посвященной памяти
доктора юридических наук, профессора
ЖУМАША ХАЖЕНБАЕВИЧА КОСАНОВА

Нұр-Сұлтан қ. / г. Нур-Султан
2022

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясының ректоры,
профессор, заң ғылымдарының кандидаты З.Х. Баймолдинаның редакциялық етуімен
Под редакцией ректора Академии правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан,
профессора, кандидата юридических наук З.Х. Баймолдиной

Редакциялық алқа — Редакционная коллегия
А.А. Биебаева, Е.О. Егембердиев, Т.С. Нурышева, Д.А. Жандарбекова

Құқық үстемдігі және оны құқыққолдану практикасында қамтамасыз ету: заң ғылымдарының докторы, профессор Жұмаш Хаженбайұлы Қосановты еске алуға арналған магистранттар мен докторанттардың VI жыл сайынғы ғылыми-практикалық конференциясы материалдарының жинағы (Нұр-Сұлтан қ., 2022 ж. 13 сәуір) / З.Х. Баймолдинаның редакциялық етуімен. – Нұр-Сұлтан: «Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясы» РММ, 2022. – 327 б.

Верховенство права и его обеспечение в правоприменительной практике: Сборник материалов VI ежегодной научно-практической конференции магистрантов и докторантов, посвященной памяти доктора юридических наук, профессора Жумаша Хаженбаевича Косанова (г. Нур-Султан, 13 апреля 2022 г.) / Под ред. З.Х. Баймолдиной. – Нур-Султан: РГУ «Академия правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан», 2022. – 327 с.

2022 жылғы 13 сәуірде Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясы заң ғылымдарының докторы, профессор Жұмаш Хаженбайұлы Қосановты еске алуға арналған «Құқық үстемдігі және оны құқыққолдану практикасында қамтамасыз ету» тақырыбында VI жыл сайынғы ғылыми-практикалық конференция өткізді. Конференция материалдарының жинағында магистранттардың құқыққолданудың түрлі салаларындағы, соның ішінде сот ісін жүргізу саласындағы құқық үстемдігінің өзекті мәселелерін қозғайтын мақалалары ұсынылған. Жас ғалымдардың ізденістері конференцияның үш сессиясы бойынша жүйеленген: «Құқық үстемдігін қамтамасыз етудің мемлекеттік-құқықтық аспектілері», «Азаматтық айналымда және сот өндірісінде құқық үстемдігін сақтау», «Құқық қорғау қызметіндегі құқық үстемдігін қамтамасыз етудің теориясы мен практикасы».

13 апреля 2022 года Академия правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан провела VI ежегодную научно-практическую конференцию на тему «Верховенство права и его обеспечение в правоприменительной практике», посвященную памяти доктора юридических наук, профессора Жумаша Хаженбаевича Косанова. В сборнике материалов конференции представлены статьи магистрантов, затрагивающие актуальные вопросы верховенства права в различных областях правоприменения, в том числе в сфере судопроизводства. Изыскания молодых ученых систематизированы в рамках трех сессий конференции: «Государственно-правовые аспекты обеспечения верховенства права», «Соблюдение верховенства права в гражданском обороте и судопроизводстве», «Теория и практика обеспечения верховенства права в правоохранительной деятельности».

ISBN 978-601-08-2192-7

© Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясы, 2022 / Академия правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан, 2022

I. Выступления пленарного заседания

*Мусин К.К.,
к.ю.н., вице-ректор
Академии правосудия при
Верховном Суде
Республики Казахстан*

Құрметті қатысушылар! «Құқық үстемдігі және оны құқыққолдану практикасында қаматамасыз ету» атты магистранттар мен докторанттардың VI жыл сайынғы ғылыми-практикалық конференциясына қош келдіңіздер!

В международном правовом пространстве принцип верховенства права определяет стратегические направления развития правовой системы большинства стран. Вопросы его полноценной реализации волнуют как международные структуры, так и национальные органы государств.

Глава государства Касым-Жомарт Токаев 5 января 2022 года, выступая на совещании по вопросам социально-экономической ситуации в стране, подчеркнул, что такие принципы, как унитарность, верховенство закона, уважение к праву собственности и рыночная экономика, остаются главными в нашей государственной политике.

Верховенство права как правовая доктрина требует, чтобы все нормативные правовые акты и вся деятельность государственной власти были подчинены защите достоинства, свободы и прав человека. Государство, в котором реализовано верховенство права, является правовым.

Тема конференции отвечает современным актуальным задачам построения правового государства и утверждения приоритета права на всех уровнях человеческого сообщества.

Уважаемые участники, наука является неотъемлемой частью вашей будущей профессии. Научно-исследовательская работа дает возможность решения поставленных практических задач, проведения самостоятельного исследования, применения практических навыков или приобретения новых и анализа полученных результатов. Все это создает условия для формирования конкурентноспособного специалиста.

Настоящая конференция является платформой для обмена мнениями, для практики публичных выступлений, возможностью рассказать/заявить о своей теме исследования (магистерском проекте).

Программа конференции предусматривает работу в параллельных сессиях:

- государственно-правовые аспекты обеспечения верховенства права.
- соблюдение верховенства права в гражданском обороте и судопроизводстве.
- теория и практика обеспечения верховенства права в правоохранительной деятельности.

В этом году конференция посвящена памяти Жумаша Хаженбаевича Косанова, известного казахстанского правоведа, доктора юридических наук, профессора Академии правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан. В его трудах находят отражение вопросы, связанные с обеспечением верховенства закона в

земельных, экологических правоотношениях. Об этом и о трудовой и творческой деятельности подробнее расскажет директор Научно-образовательного центра гражданско-правовых дисциплин Ержан Ошакбаевич Егембердиев.

Желаю участникам научно-практической конференции плодотворной работы. Надеюсь, что ваши дискуссии, развернутые на ее площадке, принесут скорую практическую отдачу.

Уверен, что данная конференция пройдет в конструктивном и созидательном ключе и принесет желаемые результаты. Успешной вам работы!

*Егембердиев Е.О.,
з.ғ.к., Қазақстан Республикасы
Жоғарғы Сотының жанындағы
Сот төрелігі академиясының
Азаматтық-құқықтық пәндердің
ғылыми-білім беру орталығының директоры*

ПРОФЕССОР ЖҰМАШ ХАЖЕНБАЙҰЛЫ ҚОСАНОВ ТУРАЛЫ СӨЗ

Сәлеметсіздер ме, құрметті конференцияға қатысушылар мен әріптестер!

Академия вице-ректоры Қанат Қалқаманұлы айтқандай бүгінгі конференция белгілі құқықтанушы, заң ғылымдарының докторы, профессор Жұмаш Хаженбайұлы Қосановты еске алуға арналып отыр.

Ал енді профессор Жұмаш Хаженбайұлы туралы сөз тарқатар болсақ, біз бірге, жалпы санағанда, 15 жылдай қызмет атқардық. Ең алғашқы рет біз 2005 жылдың көктемінде Еуразия ұлттық университетінде танысқан болатынбыз. Ол кезде Жұмаш Хаженбайұлы заң ғылымдары бойынша докторлық диссертациясын қорғап келген кез еді. Сол 2015 жылдың көктемінде заң факультетінде жаңадан 2014 жылы құрылған экологиялық және аграрлық құқық кафедрасына менгерушісі қызметіне қабылданды. Сол кездері кафедрада жасы үлкендердің қатарында Жұмаш Хаженбайұлы болды, қалған көпшілігіміз жастар оқытушы қызметінде кандидаттық диссертация жазумен болдық. Осы Еуразия ұлттық университетінде Жұмаш Хаженбайұлының ғылыми жетекшілігінде кандидаттық диссертациялар және кейінірек PhD докторлық диссертациялар қорғалды. Ол жер құқығы, аграрлық құқық, экологиялық құқық салалары бойынша көптеген ғылыми мақалалар жазып, халықаралық деңгейдегі конференцияларда баяндама жасаған еді. Жалпы, Жұмаш Хаженбайұлы 100-ден астам ғылыми еңбектердің, сонын ішінде «Меншік құқығы, жер пайдалану құқығы» (2007 ж.), «Жерге меншік құқығы мен өзге де құқықтар» (2009 ж.) атты екі монографияның авторы.

Заң факультетінде білім алып жүрген студенттер, магистранттар және докторантар барлығы Жұмаш ағаның терең біліміне қызығатын, ашық мінезіне, әрқашан көтеріңкі көңіліне қарап кафедраға жиі келіп кеңес алатын, қорықпай сынақтарын және емтихандарын тапсыратын. Кафедра, факультет, университет деңгейлерінде өткізілетін отырыстар мен жиналыстарға, кездесулер мен мерекелерге қалмай қатысатынбыз. Осылай мен Жұмаш ағамен Еуразия ұлттық университетінде 2012 жылға дейін жұмыс жасадым.

Кейіннен 2015 жылы Жұмаш Хаженбайұлымен Президент жанындағы Мемлекеттік басқару академиясындағы Сот төрелігі институтында қайта кездестік. Кейіннен осы институт бөлек жоғары оқу орны ретінде Академия болып құрылған кезде де бірге жұмыс жасадық. Осы Академия қабырғасында магистранттарға сотта жер мен экологиялық дауларын қараудың ерекшеліктеріне арналған дәрістерін беріп келді. Жұмаш Хаженбайұлына, маман ретінде, сұраныс көп болды. Оны азаматтық және азаматтық-процестік заңнама нормаларын қолдану мәселелерін қарау бойынша ҚР Жоғарғы Сотының жанындағы Ғылыми-консультативтік кеңесінің мүшелігіне шақырған. Академияның барлық іс-шараларына қуана қатысатын. Ұжымда Жұмаш

Хаженбайұлы еңбекқорлығымен сыйлы, абзал қасиетімен үлкен құрметке ие болатын. Өкінішке орай, профессор Жұмаш Хаженбайұлы Қосанов енді бізбен бірге емес. Бірақ оның бай ғылыми мұрасы, тәлімгерінің жұмысын жалғастыратын шәкірттері қалды. Бұл жарқын, шын жүректен жомарт адам туралы жақсы естелік қалды. Жұмаш Хаженбайұлы туралы жақсы естелік біздің жүрегімізде мәңгі қалады.

Құрметті конференцияға қатысушы магистранттар! Әрқашан еліміз үшін еңбек етіп, өзіміздің жақсы істерімізбен есте қалуды ойлап жүрейік. Бүгінгі конференцияда бәлкім өздеріңіздің алғашқы ғылыми еңбектеріңіз туралы баяндалады, талқыланады, сондықтан болашақта судьялық қызметте жүрген кезде де ғылыми жұмыспен айналысуды жалғастыруды ұмытпаңыздар, одан сіздер ұтасыздар, пайдасы көп болады. Ғылыми бастамаларыңызға сәттілік тілейміз!

Назарларыңызға рақмет!

*Марипова С.А.,
доцент, заведующая кафедрой
Центра повышения квалификации юристов
при Министерстве юстиции
Республики Узбекистан*

МЕДИАЦИЯ В АДВОКАТСКОЙ И НОТАРИАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В процессе реформ в нашей стране наряду со всеми сферами совершенствуется правовой институт нотариата, осуществляющий действия, предусмотренные законом и непосредственно связанные с ним, для обеспечения защиты прав и законных интересов физических и юридических лиц как один из важнейших институтов гражданского общества. В «Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан на 2017-2021 годы», являющаяся основой новых реформ в этой сфере, наряду со многими приоритетами уделено особое внимание коренному повышению качества юридической помощи и услуги. Так, в соответствии с Указом Президента Республики Узбекистан от 12 мая 2018 года № ПФ-5441 упрощены требования для получения статуса адвоката и предоставлены льготы для отдельных категорий лиц. В частности, в соответствии с изменениями и дополнениями в статью 31 Закона «Об адвокатуре» работники юридической службы государственных органов и организаций и лица, занимающие должности судьи, следователя или прокурора не менее трех лет, имеют право сдать квалификационные экзамены без прохождения обязательной подготовки [1].

В связи с коренной реформой системы нотариата на основе Указа Президента Республики Узбекистан от 14 января 2020 года № 602 приняты изменения и дополнения в некоторые законы Республики Узбекистан «Об Ипотеке», «О деятельности с недвижимостью», «Об обмене кредитной информацией», «Об опеке и попечительстве», «О посредничестве», Гражданский и Гражданский процессуальный кодексы Республики Узбекистан [2].

Принятые изменения в законодательстве предусматривают следующие действия: поэтапная переход с государственных нотариусов нотариусам-нерезидентам, порядок организации деятельности нотариальной палаты Республики Узбекистан, направления ее основных задач и деятельности, отмена обязательного нотариального подтверждения для определенных видов сделок, а также введение новых видов нотариальных действий, механизма дистанционное совершения нотариальных действий, в том числе с помощью видеоконференцсвязи, страхование гражданской ответственности нотариусов неправительственных организаций в целях защиты граждан от ущерба, причиненного при исполнении профессиональных обязанностей нотариусом, предоставление мгновенных нотариальных услуг путем совершенствования системы электронного обращение к нотариусу.

Еще одним важным является, то что в Закон «О нотариате» добавлена новая статья «Действие медиатора».

Следует отметить, что роль медиатора в адвокатской и нотариальной деятельности кардинально различаются. В частности, в соответствии со статьей 3

Закона Республики Узбекистан «Об адвокатуре» гарантируется деятельность адвоката в качестве медиатора и в данном Законе отсутствует норма, ограничивающая участие адвоката в качестве медиатора.

Так, в соответствии со статьей 23 Закона Республики Узбекистан «О нотариате» нотариус выступает в качестве медиатора.

Согласно с требованиями статьи 61¹ настоящего Закона нотариус выступает медиатором в споре на основании добровольного согласия сторон для принятия взаимоприемлемого решения по гражданско-правовым отношениям, в том числе по имущественным и наследственным спорам. В случае достижения сторонами взаимоприемлемого решения по спору или условиям исполнения обязательств, вытекающих из процедуры медиации заключенное соглашение между сторонами о медиации, удостоверяется нотариусом.

Пунктом 1451 Приказа «Об утверждении Инструкции о порядке совершения нотариальных действий нотариусами», зарегистрированной Министерством юстиции Республики Узбекистан от 4 января 2019 года № 3113, в части второй функции нотариуса-медиатора [3].

Отсюда следует, что нотариусы нотариально не могут удостоверить семейные споры (раздел имущества супругов), наследственные споры (раздел наследственного имущества, раздел долей между наследниками и др.), иные споры (денежные обязательства, обязательства по передаче имущества, долги), обязательства, (обязательства по заложенным отношениям).

При этом, в случае возникновения спора у научного сообщества существуют разногласия по поводу нотариальных действий нотариусов в урегулировании споров перед обращением в суд и обязательное вступление нотариуса в качестве медиатора. В связи с этим Ю.Е. Пальцев выступает с критикой насчет включения медиации в качестве обязательной стадии гражданского процесса, отмечая, что такая ситуация способствует созданию административных распоряжений, чрезмерным издержкам сторон и нарушению их прав и интересов [4, с.86].

На наш взгляд, процедуру медиации следует определить как обязательную стадию гражданского процесса, например, нотариус должен нотариально удостоверить процедуру медиации в случае возникновения спора о совершении нотариальных действий (выбор медиатора, заключение медиативного соглашения) также может привести к необоснованным расходам сторон.

В связи с этим мнение С.П. Грубцовой о том, что «процедура медиации является незаконной деятельностью, представляет собой процедуру добровольного примирения сторон третьей стороной по их выбору, не заинтересованной в приемлемом только для них соглашении» [5, с.17]. В таком случае участие адвоката в качестве медиатора требует следующего порядка.

А.А. Романов отметил, что отсутствие в законе о медиации четких механизмов принудительного исполнения или принудительного исполнения медиативного соглашения не приводит к дополнительной путанице, стороны чаще предпочитают разрешение спора в судебном порядке [6, с.52].

На наш взгляд, в случае участия адвоката в качестве медиатора в споре, при отсутствии медиативного соглашения в дальнейшем для защиты интересов стороны

в споре представлять интересы стороны, привлекаемой в качестве медиатора в соглашении при медиации по согласию сторон.

На основании вышеизложенного можно сказать, что адвокат выступает в качестве профессионального медиатора в процессе медиации в неограниченном объеме, за исключением предусмотренных законом исключений, а нотариусы ограничены в своей медиаторской деятельности.

Следует отметить, что пункт 141 Приказа об утверждении Инструкции о порядке совершения нотариальных действий нотариусами, зарегистрированной Министерством юстиции Республики Узбекистан 4 января 2019 года № 3113, определяет следующий порядок и основания для деятельности в качестве медиатора.

Нотариус выступает медиатором в споре на основании добровольного согласия сторон для принятия взаимоприемлемых решений по гражданско-правовым отношениям, в том числе имущественным и наследственным. Стороны и медиатор являются участниками медиации, а как физические, так и юридические лица могут быть сторонами медиации и участвовать в медиации лично или через своих представителей в соответствии с законодательством.

Стороны могут по взаимному согласию обратиться к нотариусу или другому нотариусу, совершившему нотариальное действие, для проведения процедуры медиации. Заинтересованная сторона обращается к нотариусу с заявлением о применении примирительной процедуры, разъясняя содержание требований к другой стороне спора.

Нотариус рассматривает заявление в установленный законодательством срок и направляет сторонам письмо для разрешения спора путем медиации с указанием сторон, предмета спора, места и времени спора. Если обе стороны обращаются к нотариусу за применением медиации по спорному вопросу, нотариус просит их предоставить простое письменное соглашение о согласии на процедуру медиации по данному вопросу.

При разрешении спора об имуществе или наследстве стороны представляют нотариусу документы, удостоверяющие личность, оригинал или копию нотариального акта, вызвавшего спор, и простое письменное соглашение о медиации для разрешения спора. Процедура медиации начинается со дня заключения сторонами соглашения об осуществлении процедуры медиации.

Следует отметить, что нотариус не вправе ограничивать права и законные интересы сторон в ходе процедуры медиации, оказывать на них давление при принятии того или иного решения.

Соглашение о проведении процедуры медиации должно содержать следующие сведения: о месте и дате, сроке, в течение которого проводится процедура медиации.

В соответствии с требованиями Закона «О медиации» [7] в соглашении о медиации срок медиации определяется сторонами добровольно, и он не может превышать тридцати дней, при необходимости, по обоюдному согласию сторон он может быть продлен до тридцати дней.

Следует отметить, что эти требования играют важную практическую роль в применении нотариусами процедур медиации и служат для определения сферы их деятельности. Однако в рамках этих требований, как и в Законе «О медиации»,

возникают соответствующие вопросы, которые могут возникнуть у участников медиации. В частности, пункта 14510 указанной Инструкции, части второй, абзаца десятого, последствия неисполнения медиативного соглашения и абзаца одиннадцатого, стороны вправе обратиться в суд за защитой своих прав.

В связи с этим возникает вопрос о том, каковы последствия неисполнения медиативного соглашения, идет ли речь о принудительном исполнении медиативного соглашения в случае его неисполнения или могут ли быть применены какие-либо санкции к сторонам вследствие несоблюдения. На наш взгляд, поскольку основным принципом медиативного соглашения является добровольность сторон, достаточно того, что стороны имеют право обращаться в суд за защитой своих прав только в результате неисполнения медиативного соглашения.

Э.М. Батукстина коснулась вопроса исполнения медиативного соглашения, достигнутого в результате медиативной процедуры, проведенной нотариусами, и отметила, что иные медиативные соглашения должны быть исполнены сторонами в добровольном порядке [8, с.27-28]. Такой подход Е.М. Батухтиной основан на том, что статья 12 п. 3.1 Закона Российской Федерации «Об исполнительном производстве», в которой названы виды исполнительных документов, определяет в качестве исполнительных документов нотариально удостоверенные медиативные соглашения.

По нашему мнению, национальное законодательство не предусматривает нотариально удостоверенных медиативных соглашений не предусматривает нотариально удостоверяемых медиативных соглашений согласно статье 5 Закона Республики Узбекистан «Об исполнении судебных и иных документов».

Также глава 13 Закона Республики Узбекистан «О нотариате» посвящена составлению исполнительных писем, и в этой главе не предусмотрен порядок написания исполнительных писем по медиативным соглашениям, утверждаемым нотариусами. Исходя из вышеизложенного, можно сказать, что нотариально заверенные медиативные соглашения заключаются сторонами добровольно.

В то же время, как отмечалось выше, установление организационных мероприятий по осуществлению медиативных процедур нотариусами имеет важное значение и служит правильному определению направлений их деятельности. Тот факт, что деятельность, связанная с применением медиации в адвокатской практике, не регламентирована отдельным нормативным документом и не разработаны специальные методические указания. Это в свою очередь, создает определенные трудности для занятия профессиональной медиацией адвокатами.

На основании вышеизложенного можно сделать следующие выводы:

Во-первых, существуют некоторые отличия медиативной деятельности адвоката и нотариуса, адвокат, в отличие от нотариуса, имеет право участвовать в качестве профессионального посредника во всех спорах, предусмотренных законом;

Во-вторых, адвокаты могут быть оплачиваемыми или бесплатными в качестве профессиональных посредников, а нотариусы должны оплачиваться в соответствии с требованиями Закона о государственной пошлине;

В-третьих, в соответствии с требованиями Закона о нотариате нотариусы должны зарегистрировать утвержденное им медиативное соглашение в электронном реестре, который ведет нотариус.

В-третьих, в соответствии с требованиями закона «О нотариате», медиативное соглашение, утвержденное самими нотариусами, должно быть зарегистрировано в электронном реестре, который ведет нотариус, медиативное соглашение, заключенное с участием адвоката медиатора и подписанное сторонами, должно быть представлено только сторонам на основе принципа конфиденциальности, установленного Законом «О медиации».

Список литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан «О мерах по коренному повышению эффективности института адвокатуры и расширению независимости адвокатов» <https://lex.uz/docs/3731058>.

2. Национальная база данных законодательства, 15.01.2020, № 03/20/602/0052; Национальная база данных законодательства, 15.07.2021, № 03/21/701/0674. <https://lex.uz/docs/4697587>.

3. Национальная база данных законодательства, 28.07.2021 г., 10/21/3313/0724. 05.11.2021 г., 10/21/3113-7/1026. <https://lex.uz/ru/docs/4138215>.

4. Пальцев Ю.Е. Факторы, сдерживающие развитие медиации в России // Развитие медиации в России теория, практика, образование : сб. / под ред. Е.И.Носыревой, Д.Г.Фильченко. М.: Берлин : Инфотропик Медиа: Берлин, 2012.

5. Грубцова С.П. Медиабельность и арбитрабельность: общее и особенное / Арбитражный и гражданский процесс. №2/2020.

6. Романов А.А. О некоторых актуальных вопросах медиации и судебного представительства в гражданском и арбитражном процессах // Арбитражный и гражданский процесс. №2/2021.

7. Национальная база данных законодательства, 04.07.2018 г., 03/18/482/1447; 30.07.2019 г., 03/19/551/3493; 15.01.2020 г., 03/20/602/0052; Национальная база данных законодательства, 21.04.2021 г., 03/21/683/0375. <https://lex.uz/docs/3805227>.

8. Батухтина Е.М. К вопросу об исполнительности медиативного соглашения, удостоверенного нотариусом // Арбитражный и гражданский процесс. №11/2020.

II. Құқық үстемдігін қамтамасыз етудің мемлекеттік-құқықтық аспектілері **II. Государственно-правовые аспекты обеспечения верховенства права**

Алимбетов А.С.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты*

ӘКІМШІЛІК ҚАЛАУ БОЙЫНША МӨЛШЕРЛЕСТІК ҚАҒИДАТЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Әкімшілік рәсімдер мемлекеттік басқару қызметі саласындағы мемлекеттік органдардың міндеттері мен функцияларын жүзеге асыру тәртібін белгілейтін, мемлекеттік биліктің тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етуге, азаматтар мен ұйымдардың субъективті құқықтарын іске асыру кезінде құқықтары мен мүдделерін қорғауға бағытталған маңызды құқықтық құрал болып табылады. Сондықтан, атқарушы органдардың басқарушылық қызметін іске асырудың сапалы құқықтық тетігін құру мемлекеттің бірінші кезектегі міндеті бола отырып, әкімшілік рәсімдер институтын дамытудың алдыңғы қатарлы бағытына жатады [1, 143 б.]. Осы мақсатта мемлекеттік әкімшіліктің қызметін ретке келтіру, жеке және заңды тұлғалардың мемлекетпен қарым-қатынастарында процессуалдық кепілдіктер жасау, шығарылатын актілердің тұрақтылығын қамтамасыз ету, жария-құқықтық дауларды қарау жүйесін қалыптастыру мен оның жұмыс істеуіне бағытталған Қазақстан Республикасында Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі (бұдан әрі – кодекс) 2020 жылғы 29 маусымда қабылданып, 2021 жылғы 1 шілдеде қолданысқа енгізілді [2].

Әкімшілік қалау доктриналар мен ғылымда ертеден қолданылып жүргенімен, Қазақстанда алғаш рет заң жүзінде кодекстің қабылдануымен бекітіліп, кодекстің келесі баптарында, яғни 10 (*мөлшерлестік*), 11 (*әкімшілік қалауды жүзеге асыру шектері*), 155 (*шешім шығару кезінде сот шешетін мәселелер*) және 15 (*мәжбүрлеу туралы талап қою бойынша шешім*) қарастырылады [2].

Әкімшілік актілердің көп бөлігі жария әкімшілік субъектілерінің дискрециялық өкілеттіктері немесе олардың әкімшілік қалаулары негізінде, яғни субъекті нақты жағдай аясында рұқсат етілген бірнеше құқықтық шешім, әрекет не әрекетсіздік арасынан ең дұрыс, әділ әрі мақсатқа сәйкесін таңдауы арқылы қабылданады. Бұл жағдайда, шетелдік авторлардың пікірінше, заң (құқық) тұрғысынан рұқсат етілген бірнеше шешімнің арасында таңдау жасай алатындықтан, мұндай органға белгілі бір кеңістік беріледі. Ол әрекет не әрекетсіздік жасауы мүмкін, және бұл кезде бір немесе бірнеше нұсқаны таңдайды [3, 147 б.], [4, 191-192 бб.], [5, 166 б.].

Әкімшілік қалау бұл құқық та, міндет те емес, әкімшілік органның өкілеттігі, яғни құқықтық жауапкершілік. Ағылшын ғылыми әдебиеттерінде айтылғандай, әкімшілік қалау дискрецияның құқықтық тұжырымдамасы әрекет және (немесе) әрекетсіздіктің балама тәсілдерін таңдауды қарастыратындықтан, міндет емес, әкімшілік органның өкілеттігі болып табылады. Егер заңнамада тек бір нақты шешім қабылдау қарастырылған болса, онда бұл – қалау емес, міндет [6, 97 б.], ол нақты

мерзімде және нормативтік талапта белгіленген тәртіпте орындалуы керек. Мұндай міндетті қалай орындау керектігін қалауға жол берілмейді.

Сол сияқты, украин заң шығарушылары әкімшілік қалауды «дискрециялық өкілеттік, яғни мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, мемлекеттік немесе жергілікті өзін-өзі басқару функцияларын орындауға уәкілеттік берілген адамдардың, өз қалауы бойынша қабылданатын басқарушылық шешімнің түрі мен мазмұнын толық немесе ішінара анықтауға мүмкіндік беретін құқықтар мен міндеттер жиынтығы немесе нормативтік-құқықтық актіде, нормативтік-құқықтық актінің жобасында көзделген басқарушылық шешімдердің бірнеше нұсқаларының бірін өз қалауы бойынша таңдау мүмкіндігі» ретінде бағалайды.

Кодекстің 4-бабы 1-бөлігі 6) тармақшасында: «Әкімшілік қалау – әкімшілік органның, лауазымды адамның Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген мақсаттарда және шектерде заңдылығын бағалау негізінде ықтимал шешімдердің бірін қабылдау өкілеттігі» деп көрсетілген [2]. Дефиниция құрылымында да әкімшілік қалаудың өкілеттілік екендігі атап өтіледі. Бұл тұста, заң ғылымдарының докторы, профессор Р.С. Мельник әкімшілік қалауды өкілеттілік деп атаумен келісетіндігін, алайда, заңнама мен оны қолдану практикасы деңгейінде іс жүзінде бар әкімшілік қалаудың жеке көріністері (түрлері) оның шеңберінен тыс қалатындықтан, келтірілген анықтаманың әлі де жетілдіруді қажеттігін атап өтеді [7, 38 б.].

Әкімшілік қалау келесі мақсаттарға ие: қалаудың арқасында белгілі бір істерді шешудің даралануы мен әділдігі қамтамасыз етіледі, өйткені олар тиісті субъект ескеруі мүмкін нақты жағдайлар аясында қарастырылады; екіншіден, мұндай өкілеттіктер әкімшілік икемділікке ықпал етеді, шешім қабылдайтын әкімшілік органдарға өзгеретін жағдайларға бейімделуге және (заңдылық пен парасаттылықтың шектеулерін ескере отырып) басымдықтарды ескеруге мүмкіндік береді [8, 270 б.]. Сонымен қатар, басқару қызметінің тиімділігін (ұтымдылығын) және жеделдігін арттыруға ықпал етеді [9, 3-34 бб.], [10, 40 б.]. Қалау жеке тұлғаның құқықтарын, бостандықтарын мен мүдделерін, әсіресе оларды жариялы қызығушылықпен өлшеу кезінде барынша толық ескеруге мүмкіндік береді.

Әкімшілік қалау институты әкімшілік органға немесе лауазымды тұлғаға жеке адамның, қоғамның және мемлекеттің мүдделерінің теңгерімін қамтамасыз ете отырып, нақты жағдайда неғұрлым ақылға қонымды және әділ шешімді таңдауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, нормативтік құқықтық актілерде реттеуші әсердің барлық аспектілері мен нюанстарын ескеру мүмкін емес. Тиісінше, әкімшілік органдар мен лауазымды тұлғалар әрқашан белгілі бір дискрецияға ие болады. Алайда, әкімшілік қалау озбырлыққа айналмауы үшін ол мөлшерлестік қағидатымен шектеледі.

Мөлшерлестік қағидаты философияда өз негізін «гармония», «мөлшер», «дәл ортасы», «теңдік» ұғымдарының құрамдас бөлігі ретінде қалыптастырып, қазіргі кезеңде заң деңгейіндегі қағидат ретінде қарастырылуда. Жалпы мағынада ол қарым-қатынастардағы эквиваленттілік, өзара қамтамасыз ету мен алу арасындағы теңдікті, мүдделер тепе-теңдігін білдіреді.

Мөлшерлестік қағидаты заң қағидаты ретінде алғаш рет XIX ғасырдың соңында неміс әкімшілік сотымен қалыптастырылып, қолданысқа енгізілді. Мөлшерлестік не

кейбір елдердің заңдарында көрсетілгендей, пропорционалдылық қағидаты заңдылық және орындылық (мақсатқа сәйкестік) қағидаттарының синтезі ретінде түсіндіріледі. К.В. Давыдов өз еңбектерінде сот тәжірибесін құқық нормалары мен қағидаттарының дәнекеріне, ал пропорционалдылық (мөлшерлестік) қағидатын барлық негізгі құқықтық құбылыстардың, соның ішінде рәсімдердің өзара қарым қатынасының теңгергішіне теңейді [11, 37 б.]. Мөлшерлестік қағидаты әкімшілік органның нақты істі қарастырылған мақсат пен қолданылатын құралдар арасындағы ақылға қонымды арақатынаста қарастыруына кепілдік беруге арналған. Бұл қағидат әкімшілік қалауды (дискрециялық өкілеттіктерді) жүзеге асыру кезінде ғана қолданылады.

Мөлшерлестік қағидатымен байланысты әкімшілік органдар өз шешімдерін олардың салдарымен өлшеуге, әкімшілік актілерді қабылдау немесе әкімшілік әрекеттерді жасау кезінде нақты және құқықтық жағдайларды бағалауға тиіс. Қағидат әкімшілік рәсімге қатысушының, қоғам мен мемлекеттің мүдделерінің тепе-теңдігін қамтамасыз ету үшін маңызды. Бұл қағидат мемлекеттік емес субъектілерді мемлекеттік органдардың озбырлығынан қорғауға да арналған.

Әкімшілік орган мен лауазымды тұлғаның шешімі азаматтың құқықтары мен бостандықтарына, заңды мүддесіне әсер ететін болса, ол тек қана заңдылық қағидатына ғана емес, сонымен қатар мөлшерлестік қағидатына да сәйкесуі керек [12, 150 б.]. Өзгеше айтқанда жеке не заңды тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын қандай да бір шектеуді көздейтін шаралар Конституцияда және заңдарда белгіленген мақсаттарға бағытталуға тиіс және мөлшерлес болуға, яғни өзінің мазмұнын, орнын, уақытын және қамтылатын адамдар тобын ескере отырып, олардың мақсаттарына қол жеткізу үшін лайықты, қажетті және барабар болып табылуға тиіс. Егер әкімшілік органның және лауазымды тұлғаның шешімі азаматтардың құқықтарын кеңейтуге және олардың жағдайын жақсартуға бағытталған болса, мөлшерлес болуы міндетті емес. Алайда, бұл жақсартуларға азамат талаптары толықтай қамтамасыз етілмегендіктен шағымданған болса, әкімшілік орган істі мөлшерлестік қағидатын ескере отырып қайта қарастыруы керек. Сонымен қатар, азаматтардың құқықтарын кеңейту үшінші тұлғалардың да құқықтары мен мүдделеріне әсері тиетін болса, әкімшілік орган және лауазымды тұлға мөлшерлестік қағидатын сақтауға міндетті [12, 151 б.]. Мөлшерлестік қағидатын сақталуын бақылау үшін әкімшілік актілерді, әкімшілік әрекеттерді тексерудің Германия доктринасы мен сот тәжірибесінде қалыптасқан келесідей төрт кезенді тексеріс бар.

1-кесте. Германия тәжірибесіне сүйенген мөлшерлестік қағидатының сақталуын бақылауға арналған төрт кезенді тексеріс.

1-кезең: өкілеттіктің мақсатқа сай болуы;

- Бірінші және негізгі тексеру критерийі. Әкімшілік актіні қабылдау немесе әкімшілік іс-әрекетті жасау заңда белгіленген әкімшілік өкілеттіктің мақсатына сәйкес келуі және заңды мақсат көзделуі тиіс. Заңды мақсат деп заңға толық сәйкес келетін, заңда құқықтық негізі бар заңдылық қағидатына сәйкес мақсатты атауға болады. Егер бұл шарт сақталмаса, қалғанын қарастыру қажеттілігі жоқ, себебі қабылданған шара заңға қайшы болса, негізгі құқыққа еш жағдайда араласпауы қажет.

2-кезең: жарамдылық;

- Әкімшілік акт, әкімшілік әрекет (әрекетсіздік), егер олар Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген мақсатқа қол жеткізуге қолайлы болса, жарамды деп есептеледі. Егер оның көмегімен заңды мақсатқа жақындауға не мақсаттың бөлігін орындау мүмкін болса жарамды деп тануға да болады. Әкімшілік орган мақсатқа жету үшін қандай шара қабылдайтындығын не қабылдағандығын, олардың қаншалықты жарамды екендігін көрсетуі міндетті [12, 153-154 бб.], [13, 72 б.].

3-кезең: қажеттілік;

- Әкімшілік орган және лауазымды тұлға тек заңды мақсатқа жетуге қажетті шараларды қабылдауы қажет. Әкімшілік акт, әкімшілік әрекет (әрекетсіздік), егер әкімшілік рәсімге қатысушының құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін өзге шаралармен салыстырғанда ең аз дәрежеде шектесе, қажет деп есептеледі [12, 155 б.].

4-кезең: пропорционалдылық

- Егер әкімшілік рәсімге қатысушының құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін шектеу нәтижесінде алынған қоғамдық игілік осы шектеулерден келтірілген зияннан көп болмаса, әкімшілік акт, әкімшілік әрекет (әрекетсіздік) пропорционалды деп есептеледі. Мемлекет араласқан азамат құқықтары қаншалықты маңызды әрі мәнді болса, ол Конституцияда соншалықты күшті қорғалады, қойылған мақсат соғұрлым салмақты, ал шаралар неғұрлым салмақ салмайтындай болуы керек. Конституциялық негізі жоқ мақсат азаматтың конституциямен қорғалатын құқықтарына араласуды ақтай алмайды. Әкімшілік орган және лауазымды тұлға қабылданатын шараларды талдай келе, олардың арасынан ең жұмсағын таңдауы тиіс [12, 155-156 бб.].

Әкімшілік орган қалаудың заңды шектерін сақтауға міндетті. Олар Конституциядан және онда бекітілген құқықтық қағидаттардан (мысалы, құқықтық мемлекет негізіндегі пропорционалдылық принципі), қарапайым заңдардан, сондай-ақ заң актілерінен бастау алады.

Сонымен қатар, әкімшілік орган мөлшерлестік қағидатын бұзған және заңда көзделгеннен өзгеше құқықтық салдарды таңдаған кезде, сенім қорғау қағидатын немесе негізгі құқықтарды бұзады. Аталған жағдайлардың барлығында әкімшілік орган әрекеті не шешімі заңсыз болып табылатын заңды салдарды таңдайды, осылайша атқарушы биліктің заңмен байланысты болуына байланысты оны таңдау мүмкін емес.

Мөлшерлестік қағидаты құқықтық мемлекет қағидатының ажырамас бөлігі ретінде Конституциялық құқықта да бекітілген. Бірде-бір шешім, бірде-бір дискрециялық шешім заңда көзделген құқықтық негіздің мақсатына мөлшерлес болмауы мүмкін емес.

Мөлшерлес емес шешімдер заңсыз болып табылады. Осылайша, егер құқықтық негіз әкімшілік органға өз қалауын білдірмесе, олар бірден шешім қабылдау қатесінің болуына әкеледі. Өйткені, мөлшерлес емес және осылайша заңсыз шаралар әкімшілік орган таңдайтын шаралар қатарына кірмейді. Әкімшілік орган мен лауазымды тұлға құқық пен заңға бағыныштылығына байланысты, тек заңды түрде әрекет етуге міндетті, демек, ол мөлшерлес емес шаралар қабылдауға құқылы емес. Егер ол мұны істесе, онда ол бірден өзіне берілген қалаудың шегінен шығады (қалаудың шектеулерін бұзу).

Әдебиеттер тізімі:

1. Общее административное право: учебник: в 2 ч. / под ред. Ю.Н. Старилова; Воронежский государственный университет. – 2-е изд., пересмотр. и доп. – Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2016. – 760 с.
2. Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процесті кодексі Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI ҚРЗ Кодексі. Интернет ресурс: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350>
3. Maurer H. Allgemeines Verwaltungsrecht. Verlag C.H. Beck, München, 2011. – 872 с.
4. Брэбан Г. Французское административное право: пер. с фр. / под ред. и со вступ. ст. С.В. Боботова. Москва: Прогресс, 1988. – 488 с.
5. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права / Куйбіда Р., Шишкін В. (заг. ред.). К. : Старий світ, 2006. – 672 с.
6. Nedjatigil, Zaim M. Judicial Control of Administrative Discretion: A Comparative Study (Great Britain, France, Germany, Netherlands, Italy). *Anglo-American Law Review* 14. 2, 1985.
7. Мельник Р.С. Административное усмотрение: понятие, виды и условия правомерности применения // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. № 1 (64). 2021.
8. Mcharg, Aileen. Administrative Discretion, Administrative Rule-Making and Judicial Review // *SSRN Electronic Journal*, 2017.
9. Friedrich, J. Carl. Public Policy and the Nature of Administrative Responsibility. *Public Policy*. Cambridge: Harvard University Press, 1940.
10. Коломоець Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011.
11. Давыдов К.В. Принципы административных процедур: сравнительно-

правовое исследование.(Электронды ресурс: http://www.kizilov-inc.ru/sites/default/files/gm_articles/principy_administrativnyh_procedur_sravnitelno-pravovoe_issledovanie.pdf)

12. Усатов П. Административное производство в Германии: Общий обзор. Германо-Российская ассоциация юристов. сборник статей о праве Германии юбилейный выпуск № 4 (декабрь 2020 г.). 214 с. (Электронный ресурс: www.drjv.org)

13. Bull / Mehde, Allgemeines Verwaltungsrecht mit Verwaltungslehre, 9-шығарылым, 2015.

Аселбаева Г.Е.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы
Сот төрелігі академиясының магистранты*

ДЕНСАУЛЫҚҚА ҚАСАҚАНА ЖЕҢІЛ ЗИЯН КЕЛТІРГЕНІ ҮШІН ӘКІМШІЛІК ЖАУАПТЫЛЫҚТЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Адам денсаулығы бұл – табиғаттан берілген игілік және оны бұзу орны толмас салдарларға әкелуі мүмкін, сондықтан мемлекет оны қорғауды қамтамасыз ету үшін көп күш жұмсайды. Мұндай қорғаудың бір әдісі кез келген адамның жасына, жынысына, денсаулық жағдайына, әлеуметтік мәртебесіне және басқа да қасиеттеріне қарамастан денсаулығына зиян келтіруден құқықтық тыйым салудан көрінеді.

ҚР Конституциясының 1-бабына сәйкес мемлекетіміздің ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары [1].

Қазір әкімшілік құқық бұзушылық нормасымен реттелетін денсаулыққа қасақана жеңіл дәрежеде зиян келтіргені үшін құқық бұзушылық істері оған дейін қылмыстық кодекспен реттелген. Бірнеше рет декриминализацияланып, қайтадан криминализацияланып тұжырымдамалық бейберекетсіздік тудырған. Атап айтқанда, 2011 жылға дейін қылмыстық заңмен реттелген ол декриминализацияланып, ӘҚБтК-не енгізілген. 2014 жылғы 3 шілдедегі заңмен қылмыстық құқық бұзушылық санатына жатқызылып, Қылмыстық кодекстің 108-бабымен реттеліп, жеке айыптау істері қатарына жататын.

Денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру 2017 жылғы 3 шілдедегі заңмен ӘҚБтК-не профилактикалық жұмыстарды күшейту, құқық бұзушыларды жауапкершілікке тарту процедурасын оңтайландыру, полиция органдарына дәлелдемелер жинау міндеттерін жүктеу мақсатында қайта декриминализацияланған.

«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық, қылмыстық-процестік заңнаманы жетілдіру және жеке адам құқықтарының қорғалуын күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 292-VI Заңы бойынша ӘҚБтК-нің 73-1 бабы 1-1 бөлігімен толықтырылып, ол бойынша отбасылық-тұрмыстық қатынастарда тұратын адамға қатысты жасалған әрекеттер саралануға жатады.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманың міндеттері – адамның және азаматтың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, халықтың

денсаулығын, санитариялық-эпидемиологиялық саламаттылығын, қоршаған ортаны, қоғамдық имандылықты, меншікті, қоғамдық тәртіпті және қауіпсіздікті, мемлекеттік билікті және мемлекеттік басқаруды жүзеге асырудың белгіленген тәртібін, ұйымдардың заңмен қорғалатын құқықтары мен мүдделерін әкімшілік құқық бұзушылықтардан қорғау, сондай-ақ олардың жасалуының алдын алу [2].

Осы міндетті жүзеге асыру үшін әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнама әкімшілік жауаптылықтың негіздері мен қағидаттарын белгілейді, қандай іс-әрекеттердің әкімшілік құқық бұзушылық болып табылатынын, қандай баппен саралануға жататынын және оларды жасағаны үшін қолданылатын жаза түрлерін, сондай-ақ әкімшілік құқық бұзушылық жасаған тұлғаға қандай әкімшілік жаза қолданылуы, қай мемлекеттік органның немесе лауазымды адамның және қандай тәртіппен қолдануы мүмкін екенін айқындайды.

Денсаулыққа қасақана жеңіл дәрежеде зиян келтірумен байланысты құқық бұзушылықтар Қазақстан Республикасының «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Кодексінің (бұдан әрі ҚР ӘҚБтК) 10-тарауының 73-1-бабымен реттеледі және осындай істерді қарау кезінде «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы № 214-IV заңы [3] (бұдан әрі – «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың профилактикасы туралы» заңы) «Сот сараптамасы органдарында сот сараптамалары мен зерттеулерді ұйымдастыру және жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Әділет Министрінің 2017 жылғы 27 сәуірдегі № 484 бұйрығы [4] (бұдан әрі - Сот сараптамаларын ұйымдастыру және жүргізу қағидалары) басшылыққа алынады.

Алайда, көрсетілген құқық бұзушылық үшін жауаптылық тек Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексмен қарастырылған.

ӘҚБтК-тің 73-1-бабының 1-бөлігіне сәйкес денсаулықтың қысқа мерзімге бұзылуына немесе жалпы еңбек қабілетін тұрақты түрде болмашы жоғалтуға әкеп соққан әрекет денсаулыққа қасақана жеңіл дәрежеде зиян келтіру болып есептеледі.

ҚР ӘҚБтК-нің 684-бабына сәйкес ӘҚБтК-нің 73-1-бабы бойынша істерді қарау соттардың құзыретіне жатады.

Сот сараптамаларын ұйымдастыру және жүргізу қағидаларында көрсетілгендей денсаулыққа зиян келтіру, ол ағзалардың (тіндердің) анатомиялық бүтіндігін немесе олардың физиологиялық қызметін (дене зақымдары) бұзу, не сыртқы ортаның әр түрлі факторларының: механикалық, физикалық, химиялық, биологиялық, психогендік әсер ету нәтижесінде пайда болған аурулық я болмаса патологиялық күй, сондай-ақ денсаулықтың бұзылуына не өлімге әкеп соқтырған медициналық көмек көрсету ақаулықтары нәтижесінде пайда болған зардаптар деп түсінеміз [4].

Денсаулықтың бұзылуы дегеніміз, онда анатомиялық бүтіндіктің не ағзаның физиологиялық қызметінің бұзылу болғанда, нақты жарақат не аурулықпен себептелген жергілікті және (немесе) жалпы сипаттағы клиникалық көріністегі аурулық өзгерістер анықталады [4].

Денсаулыққа қандай дәрежеде зиян келтірілгені сараптаманың негізінде анықталады.

Жеңіл дене жарақаттары денсаулықтың жалпы жағдайына қауіп төндірмейді, ал физикалық жағдайға (жарақат, мүгедектік) барлық жағымсыз салдар қалдыратын

жағдайлар денсаулыққа орташа және ауыр зиянның саралаушы белгілері болып табылады.

Денсаулыққа жеңіл зиян келтіруге қатысты саралау белгілерінің сот-медициналық критерийлері болып: қысқа мерзімді денсаулықтың бұзылуы - жарақат алған сәттен бастап ұзақтығы үш аптаға дейін (21 күнге дейін) органдардың және (немесе) жүйелердің функцияларын уақытша бұзу (еңбекке уақытша жарамсыздық).

Жалпы еңбек ету қабілетінен болмашы тұрақты айрылу - жалпы еңбек ету қабілетінен 10 пайызға дейін тұрақты айрылуы табылады. Денсаулықтың қысқа мерзімді бұзылуына немесе жалпы еңбекке қабілеттіліктің болмашы тұрақты жоғалуына әкеп соқтырмайтын беткі зақымданулар, оның ішінде: сырылу, көгеру, гематома, беткі жара және басқа да зақымданулар денсаулыққа жеңіл зиян ретінде бағаланады [5].

Әкімшілік құқық бұзушылық субъектісі жалпы болып табылады, яғни әкімшілік құқық бұзушылық жасаған уақытта он алты жасқа толған ақыл-есі дұрыс кез келген адам жатады.

Осы баптың бірінші бөлігінде көзделген, құқық бұзушымен отбасылық-тұрмыстық қатынастарда тұратын адамға қатысты жасалған әрекеттер ӘҚБтК-нің 73-1 бабының 1-1-бөлігімен сараналуға жатады.

«Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» Заңында көрсетілгендей отбасы - тұрмыстық қатынастар – ерлі-зайыптылар, бұрынғы ерлі-зайыптылар, бірге тұратын немесе бірге тұрған адамдар, жақын туыстар, ортақ баласы (балалары) бар адамдар арасындағы қатынастар болып есептеледі [3].

Осы баптың 1-1-бөлігі бойынша құқық бұзушылықтың субъектісі ерлі-зайыптылар болып табылатын жеке тұлғалар; бұрынғы ерлі-зайыптылар; бірге тұратын адамдар; жақын туыстар; ортақ баласы (балалары) бар адамдар жатады.

Жақын туыстар болып - ата-аналар (ата-ана), балалар, асырап алушылар, асырап алынғандар, ата-анасы бір және ата-анасы бөлек ағалы-інілер мен апалы-сіңлілер (аға-қарындастар), ата, әже, немерелер есептеледі [6].

Адамды әкімшілік құқық бұзушылық үшін жауапкершілікке тарту үшін жалпы белгілер жеткіліксіз болған кезде, субъектіні объективті сипаттайтын заңнамада белгіленген арнайы белгілердің болуы қажет.

Арнайы белгілер үш негізгі топқа бөлінеді және ол мынадай: еңбек ерекшеліктері, қызмет жағдайы (лауазымды тұлға, капитан, сауда кәсіпорнының қызметкері және т. б.); өткен құқыққа қайшы іс-әрекеті (қаскөйлікпен бұзушы және т. б.); азаматтардың құқықтық мәртебесінің өзге де ерекшеліктері (әскери міндетті, шетелдік және т. б.) [7, 69 б.].

Яғни, егер құқық нормасында субъектінің арнайы белгілері болмаса, онда Әкімшілік құқық бұзушылық субъектісінің жалпы белгілері бар кез келген адам ол бойынша жауаптылыққа тартылуы мүмкін.

Ал, 2-бөлігінде қарастырылып отырған норманың осындай құқық бұзушылық үшін жыл ішінде қайталап жауапкершілік қарастырылған. Бұл ретте көрсетілген мерзім оның алғашқы жасалғандығы үшін әкімшілік жаза қолданылған кезден басталады.

Қайталау - бір адамның бір жыл ішінде ол үшін жауаптылыққа тартылған біртектес құқық бұзушылық жасауы.

Осы норманың 3-бөлігінде арнайы белгілері бойынша кінәлілердің жеке санаты үшін жауапкершілік белгіленеді, оларға қамауға алу түріндегі әкімшілік жаза қолданылмайды. Арнайы белгілері бойынша субъектілер: жүкті әйелдер, он төрт жасқа толмаған балалары бар әйелдер; он сегіз жасқа толмаған адамдар; 1 және 2 топтағы мүгедектер; елу сегіз жастан асқан әйелдер; алпыс үш жастан асқан ер адамдар; он төрт жасқа толмаған балаларды жалғыз тәрбиелейтін ер адамдар.

Көрсетілген тұлғалар өздерінің денсаулық және жас ерекшеліктеріне байланысты әкімшілік қамақты өтей алмайды.

ӘҚБтК-нің 73-1 бабында көзделген құқық бұзушылық тек қасақана ниетпен ғана жасалады және адамның денсаулығына жеңіл дәрежеде қасақана зиян келтірумен ұштасқан әрекетінен не әрекетсіздіген тұрады.

Аталған әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер жәбірленушінің арызы бойынша ғана қозғалады және әкімшілік құқық бұзушылық жасаған тұлғамен татуласқаннан кейін, олардың жазбаша келісімдерімен ӘҚБтК-нің 64-бабының негізінде тоқтатылуға жатады. Алайда, көрсетілген баптың негізінде істі тоқтатып, әкімшілік құқық бұзушылықты жасаған адамды жауаптылықтан, оның ішінде медиация тәртібінде босату үшін ескерілетін маңызды жайт, келтірген зиянды жуып-шаюы және осы құқықбұзушылықтың алғаш рет жасалуы.

ӘҚБтК-нің 73-бабында көзделген құқық бұзушылықтар, әсіресе 73-1-бабының 1-1-бөлігіндегі құқық бұзушылықтар отбасында кәмелеттік жасқа толмаған балалардың көзінше жасалатындықтан, осы мән-жайды ауырлатушы мән-жай ретінде ескеру орынды болады деп есептеймін.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істі қарау кезінде сот өз бастамасы бойынша не полиция органдарының немесе әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізуге басқа қатысушылардың өтінішхаты бойынша осы Кодекстің 73-1 бабында көзделген әкімшілік құқық бұзушылық жасаған адамның жүріс-тұрысына үш айдан бір жылға дейінгі мерзімге:

Жәбірленушінің отбасының кәмелетке толмаған және (немесе) әрекетке қабілетсіз мүшелерін қоса алғанда, жәбірленушінің еркіне қарамастан, оны іздестіруге, оның ізіне түсуге, оған баруға, онымен ауызша, телефон арқылы сөйлесуге және өзге де тәсілдермен байланыс жасауға;

Атыс қаруын және қарудың басқа да түрлерін сатып алуға, сақтауға, алып жүруге және пайдалануға;

Кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссияның рұқсатынсыз кәмелетке толмағандарға белгілі бір жерлерге баруына, басқа да жерлерге шығуына;

Алкогольдік ішімдік ішуге, есірткі, психотроптық заттарды қолдануға толық көлемде немесе жеке-жеке тыйым салуды көздейтін ерекше талаптар белгілеуі мүмкін.

Ал, ерекше талапты бұзған жағдайда Кодекстің 669-бабы бойынша жауаптылық көзделген.

2021 жылдың статистикасын алсақ, республика соттарына ӘҚБтК-нің 73-1-бабымен 15 496 әкімшілік іс түсіп, 7703-і тараптардың татуласуы бойынша тоқтатылған, ал 6294 іс бойынша құқық бұзушыларға әкімшілік жаза тағайындалған,

оның ішінде 1657 тұлғаға ескерту жарияланып, 3003-не айыппұл салынған және 1634 адам әкімшілік қамаққа алынған [8].

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманың міндеттерінің бірі әкімшілік құқық бұзушылықтардың жасалуының алдын алу болғанымен, ескерту түріндегі әкімшілік жазаны қолдану тиімсіздігін көрсетіп отыр, себебі, құқық бұзушы өзінің құқыққа қайшы әрекетінің сипатын түсінбейді және көрсетілген құқық бұзушылықты қайталап жасауына себепші болады.

Сәйкесінше, осыдан құқық бұзушылықтардың алдын алу шараларын арттыру керек деген қорытынды жасауға болады.

Азаматтық белсенділік құқықтық мемлекет болуының қажетті шарты болып табылады, бұл өз кезегінде жеке тұлға мен қоғамның құқықтық мәдениетінің деңгейіне тығыз байланысты. Құқықтық сауаттылықты арттыру, Конституцияда белгіленген негіз қалаушы құндылықтарға сәйкес азаматтардың заңды әлеуметтік-белсенді мінез-құлқын қалыптастыру мақсатында құқықтық насихат пен құқықтық білім беруге байланысты жоспарлы жұмысты жалғастыру қажет [9].

Осыған байланысты, осы мәселені шешуде қоғамның құқықтық санасын арттыру жөніндегі жұмыс тәжірибесін қолдана отырып, құқық қорғау органдарының, соттардың, әлеуметтік қызметтердің, білім беру және медицина мекемелерінің күш-жігерін біріктіретін іс-қимылдардың келісілген жүйесі дамытылуға тиіс деп санаймыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
2. «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>
3. Қазақстан Республикасының «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың профилактикасы туралы» 2009 жылғы 4 желтоқсандағы N 214-IV Заңы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000214>
4. «Сот сараптамасы органдарында сот сараптамалары мен зерттеулерді ұйымдастыру және жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Әділет Министрінің 2017 жылғы 27 сәуірдегі № 484 бұйрығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1700015180>
5. Денсаулыққа келтірілген зиянның ауырлық дәрежесін анықтау үшін жәбірленушілерді, күдіктілерді және басқа да адамдарды сараптамалық зерттеу әдістемесі, Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің Сот сараптамалары орталығы // http://forensic.gov.kz/science_activity
6. Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV «Неке (ерлі - зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексі // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518>
7. Жетписбаев Б.А., Сартаев Д.Ш., Бахралинов А.С. Административные правонарушения: опыт теории и практики. 2005. – с. 335.
8. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының АП\Ф1-16\Т-А (Движение и результаты рассмотрения административных дел 1 инстанция) статистикалық есебі

9. «Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674>

Ердибеков Н.С.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты*

ӘКІМШІЛІК СОТТАРДАҒЫ ШИЕЛЕНІСТЕРДІ ШЕШУДЕ МЕДИАЦИЯНЫ ҚОЛДАНУ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қазіргі уақытта Қазақстан тарихында медиация институтын енгізу мен дамыту бойынша нормативтік құқықтық негізі қаланды. Бұл құқықтық негіз адамның құқығы мен еркіндігіне және азаматтық қатынастардағы шиеленістер мен дауларды конструктивті диалог құру арқылы шешуге арналған.

Елімізде 2011 жылдың 28 қаңтарында Қазақстан Республикасының Медиация туралы заңы қабылданды.

Медиацияның татуластыру шарттары Қазақстан Республикасының Медиация туралы заңында, Азаматтық процестік кодексте, Қылмыстық кодексте, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінде, Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік –процестік кодексінде жан-жақты көрсетілген.

2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына жолдауында Қазақстан Республикасы Президенті – Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев «Естуші мемлекет» немесе «Халық үнінен құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасы туралы айтқан болатын.

Президент аталған жолдауында: «Азаматтарымыз жария-құқықтық дауларда билік органдарының шешімдері мен әрекеттеріне қатысты шағым түсіру кезінде көп жағдайда теңсіздік ахуалында қалып жатады. Олардың мүмкіндіктерін мемлекеттік аппараттың ресурстарымен салыстыруға келмейді. Сондықтан осындай теңсіздіктерді болдырмау мақсатында дауларды шешудің ерекше тетігі ретінде әкімшілік әділет құрылымын енгізу қажет», деп халық пен мемлекеттің арасындағы байланыс жайлы да нақты міндет қойды [1].

2020 жылғы 29 маусымда Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі (бұдан әрі қарай - ӘРПК) қабылданып, қолданысқа 2021 жылдың 1 шілдесінен бастап қолданысқа енгізілді. Еліміз бойынша 21 мамандандырылған әкімшілік сот құрылды.

Бұл кодекс қабылданғанға дейін жария-құқықтық дауларды Азаматтық процестік кодекстің 29 тарауы негізінде, яғни ерекше өндіріспен қарайтын. Кімнің дәлелі анық әрі көп болса, сот соның сөзін сөйлеп, шешім шығаратын. Бұл өндіріс аясында қаралатын даулар сотта ортақ бітімге келу жолымен шешілуге жатпайтын. Ал жаңа кодекс азаматтар мен заңды тұлғалардың өзіне қатысты әкімшілік құзыретке ие органдарға, билікке қарсы талаптарын қарауды реттейді. Сот мейлінше әлсіз топтың жағында болып, белсенділік танытады.

Таразының бір жағында мемлекеттік орган болса, екіншісінде – жеке және заңды тұлғалар тұр. ӘРПК бойынша сот талап қоюшыдан емес, барлық қажетті

құжаттарды мемлекеттік органдардан сұрату мүмкіндігіне ие болды, дәлелдемелерді жинауға бастама көтереді. Кодекстегі тағы бір жаңалық, ол тараптар әкімшілік процестің барлық кезеңінде татуласу немесе медиация туралы келісім жасасу арқылы істі толық немесе ішінара аяқтай алады.

Әкімшілік соттардағы шиеленістерді шешудегі медиацияны қолдану мәдениетін қалыптастырудың маңыздылығы артуда. Әкімшілік соттар жария – құқықтық қатынастардан туындайтын даулар азаматтар мен кәсіпкерлердің әкімшілік органдардың шешімдеріне әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) байланысты туындайды.

Әкімшілік сот ісін жүргізудің міндеті жария – құқықтық қатынастарда жеке тұлғалардың бұзылған құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін тиімді түрде қорғау мақсатында әкімшілік істерді әділ, бейтарап және уақтылы шешу және шиеленістерді шешуде медиацияның ролі зор.

Бұл заң аясында судьяға жаңа өкілеттіктер мен құқықтар беріліп отыр. Яғни, судья азаматтың талап қоюын қалыптастыруға дұрыстауға әкімшілік процеске қатысушылардың ұсынған дәлелдемелерімен және әкімшілік істің өзге материалдарымен шектеліп қоймай, өз еркімен қажет деп санаған дәлелдемелерді жинауға, әкімшілік істің нақты және заңды тұстарына жататын құқықтық негіздемелері бойынша өзінің алдын ала құқықтық пікірін айтуға құқылы. Татуластыру рәсімдері кеңінен қоланылады.

Тараптар әкімшілік процестің барлық кезеңінде татуласу немесе медиация туралы келісім жасасу арқылы істі толық немесе ішінара аяқтай алады.

Егер дауды сотқа дейінгі реттеу тәртібі көзделсе, онда сотқа осы тәртіп сақталғаннан кейін ғана жүгіне алады. Бұл заңда тараптарға дауды әкімшілік процестің барлық сатысында судья шешім шығаруға кеткенге дейін татуласу медиация немесе партисипативтік рәсіммен реттеу туралы келісім жасау мүмкіндігі берілген. Бұл жауапкердің әкімшілік қалауына байланысты.

Әкімшілік қалау - бұл әкімшілік орган, лауазымды адамның ел заңдарының негізінде ықтимал шешімдердің бірін қабылдау өкілеттігі [2].

Судья өз тарапынан тараптардың татуласуы үшін қажетті шараларды қабылдай алады, дауды процесс барысында реттеуге көмектеседі. Татуласу, медиация немесе дауды партисипативтік рәсім бойынша келісім не оның шарттары заңға қайшы келген жағдайда, сот оны бекітуден бас тартады.

Сондай-ақ адамдардың құқықтары мен бостандықтары мен заңды мүдделерін бұзатын келісімдерге жол берілмейді. Сонымен қатар, әкімшілік сот ісін жүргізуде, егер нормативтік құқықтық актілерге, сайлау құқығын қорғауға қатысты, бұқаралық ақпарат құралдары қызметін тоқтатуға қатысты болған жағдайда медиация институтын қолданып дауларды шешу шектелген, яғни медиацияны қолдану арқылы бұл даулар шешілмейді.

Медиация рәсімдерін жүргізу әкімшілік сот ісін жүргізуде тек тараптардың келісімімен, яғни әкімшілік талап қоюшы және жауапкер өз еріктерімен дауды татуласу рәсімдерін қолданып шешуге ерік білдіргенде (өтініш білдіруі) және келіскен уақытта мүмкін болады.

О.Ю. Голубтың айтуынша «медиаторлар өз қызметінде қарым-қатынас мәдениетінің жоғары деңгейін қамтамасыз етуі, кез-келген жағдайда ұстамдылық пен сөйлеу мәдениетін, мінез-құлық пен сыртқы келбетін сақтауы керек» [5].

Медиация шиеленіске түскен тараптардың бір-біріне деген ойлары мен қарым-қатынастарын өзгертеді және әріптестің пікірлеріне де назар аударуды, тыңдай білуді үйретеді. Бірін-бірі кешіру – бұл медиацияның басты мақсаты. Медиатордың жеке басы да ерекше қасиеттерге ие болуы керек. Мәселен, оның сөйлеу мәдениеті, ойының дәлдігі мен дәйектілігі, моральдық-этикалық ұстанымдардан аспауы, оның сыпайылығы мен адамгершілік қасиеттері де медиацияны тиімді және нәтижелі жүргізуге өз септігін тигізеді.

Ал сот медиациясына келсек, судья медиаторларға да қойылатын талап өзгеше. Нақты айтар болсақ, судьяның заңдылық пен құпиялықты сақтай білуі, мәмілгершілігі, тараптар ойын бір арнаға тоғыта білуі, дәлелді сөйлей отырып шешім қабылдай білу өнері судья медиаторларға қойылатын басты талаптардың бірі болып табылады.

М.И. Жумагуловтың айтуынша: «Әкімшілік сот ісін жүргізудегі медиацияны дауларды шешудің сотқа дейінгі тәртібі ретінде соттарда тікелей пайдалану қажет. Сонымен қатар, дауды шешудің мұндай тәртібі міндетті болатын істердің белгілі бір санаттарының тізімін белгілеу қажет. Сот медиациясының артықшылығы оның тегін болуында, сондай-ақ халықтың қалың топтарының назарын осы әдіске аударуда болады. Бүгінгі таңда медиаторлар өз қызметтерін ақылы негізде ұсынады, бұл заңға қайшы келмейді, бірақ халық арасында медиацияны танымалдыққа апармайды» [4].

Заңнама бойынша судья тараптарға, болмаса күдіктілер мен жәбірленушілер арасында татуласуға шақыруға ықпал етуі керек. Қазіргі уақытта көп адамдар туындаған шиеленістерді медиация рәсімдерін қолдану арқылы татуласумен шешуге құлшынып тұрады деп ойлауға болмайды.

Дауласушы тараптарды татуластыруға шақыру үшін медиаторларды сот отырыстарына жиі шақыру қажеттілігі туындап отыр, өйткені көп адамдар сотқа даудың шарықтау шегіне жетіп, оны бақылай алмай немесе бақылаудан шығарыпалған кезде сотқа жүгінуге мәжбүр болады. Сондықтан, бүгінгі күні дауласушыларға жалпы медиация туралы мағлұмат беріп қана қоймай, оның дауды шешудегі мүмкіндіктерінің көп және оның тиімді екенін дәлелдей отырып, медиациялық мәдениетті қалыптастырудың маңызы зор екенін де айта кетуіміз керек.

Медиация - медиатор судьяға елеулі артықшылықтар береді. Олар дауласушы тараптардың барлығымен де заң шеңберінде қарым – қатынас жасай алады және медиацияға қатысуға ұсыныс білдіре алады.

Тараптарға татуласуды ұсыну уақытында соттың маңызды құралы жәрдемдесу болып табылады және тараптардың өтініші бойынша сот процесін заңнамада көзделген негіздер бойынша кейінге қалдыру қарастырылған.

Медиацияны қолдану барысында мәдени салт-дәстүрді де сақтау қажеттілігі туындайды. Дауларды шешуде мәдениеттің ролін бірнеше аспектілер тұрғысынан қарастыруға болады.

Даулардың барлығы бірдей реттелуге келмейтіні белгілі. Өйткені қандай да болмасын даудың негізінде белгілі бір мәдениеттің факторлары жататыны белгілі.

Сондықтан, әр халықта өзіне тән дауды шешудің медиативтік үлгілері болатыны белгілі. Олар көп жағдайда салт-дәстүрмен, ұлттың құндылықтар жүйесімен, дүниетану қағидаттарымен тығыз байланысты.

Кешегі заманда қазақ билері дауды шешуде салт-дәстүрге сүйене отырып жүргізген, әділ шешім қабылдаған. Дауларды шешуде бітімге келу тараптар үшін қашанда тиімді болған.

Медиация соңғы кездері кәсіпқой қызметтің бір түріне айналуда. Медиация құқық жүйесі саласында қарқынды дамып, құқықтық сана мен құқықтық мәдениетті дамытудың негізгі тетіктерінің бірі болып саналады.

Медиация келісім мен татулықты орнату құралы болып қана қоймай, құқық жүйесінде құқықтық нигилизмге де қарсы қолданылатын құрал ретінде көрініп отыр. Десек те, қоғамда қалыптасып отырған тәжірибеге назар аударар болсақ, тараптар сотқа жүгінуді дағдыға айналдырған. Әрине, шиеленістің дәрежесін және маңызын бағалау маңызды. Дегенмен де тараптар санасында шамалы дауларды медиация деңгейінде шешу тәжірибесін дамытудың қажет екені анық. Ол біріншіден, соттардың жүктемесін азайтуға мүмкіндік берсе, екіншіден, істерді қараудың арзанға түсуіне, сөйтіп, әділеттілікке қол жеткізуге болатынына деген сенімді нығайтары сөзсіз. Нәтижесінде шиеленістерді шешудегі медиациялық мәдениетке деген сұраныс артар еді. Медиациялық мәдениеттің индикаторы ретінде екі тараптың да шығарылған шешімді келісімімен қабылдауы, өздеріне қабылданған міндеттемелерді орындауы, сол үшін жауап беруін жатқызуға болады. Осылайша медиация рәсімдері тек қана қолданыстағы заңдар аясындағы әрқайсысына тиімді келісімдер емес ол әлеуметтік тәртіптің бір принципі болып табылар еді.

Медиацияның тиімді жұмыс істеуі құқықтық мәдениет пен құқықтық сананың деңгейін көрсетеді. Өкінішке қарай, бүгінгі уақытта азаматтарда құқықтық мәдениеттің төмен болуы медиация рәсімдеріне сенімсіздікті қалыптастыруда. Заңгерлер медиатордың дағдыларын көбірек үйрену керектігін және дауласушы тараптардың келісімге келу процестерін жүргізу негіздерін игеруді талап етуде. Судьялар да медиатордың осы көрсетілген келісімге келу процестерінің негіздерін толық игергені дұрыс.

Шиеленістерді шешудегі медиацияны қолдану мәдениетін қалыптастыру үшін судьялар заңдарды біліп, қолдана алуымен ғана емес, ұлттық салт-сана мен дәстүрді де ұстана отырып, заңмен қатар оның қолданысын жарастыра білуімен де ерекшеленуі тиіс. Бүгінде соттар қоғамдағы шиеленісті азайту үшін бітімгершілікке келу, медиация институттарын дамытуға айрықша бет бұрды. Шиеленісті екі тарапқа да тиімді келісімімен шешудің мол мүмкіндіктерін мақсатты түрде пайдалана бастады. Судья әдеби кодексімен көзделген моральдық-этикалық нормалар мен жүріс-тұрыс ережелері мүлтіксіз сақталса, судья сот төрелігін жүзеге асыру барысында оның объективтілігі мен тәуелсіздігіне күмән тудыратын іс-әрекеттерге жол берілмейді.

Әрине, адам тағдырына араласып, билік айту үшін, тараптарды медиативтік келісімге шақыру үшін де медиацияны қолдану мәдениетін қалыптастыру үшін судья нағыз заңгер, әрі психолог та болу керек. Жалпы, судьяның сөз сөйлеуі мен пайым-парасаты өзгелерге үлгі. Судьяның мәртебесі мен қызметі «Қазақстан

Республикасының сот жүйесі мен судьялардың мәртебесі туралы» Конституциялық заңында қаралған.

Судьялар сот төрелігін іске асыру кезінде тәуелсіз және тек Конституция мен заңға ғана бағынады. Судьялардың мәртебесі мен тәуелсіздігіне нұқсан келтіретін заңдарды немесе өзге де нормативтік құқықтық актілерді қабылдауға жол берілмейді. Ал осындай мәртебеге ие болған судья әрбір істі жүрегінен өткізіп, адал, әділетті, қарапайым, парасатты болуы міндетті

Судья қызметте, үйде, тіпті демалыста болсын, әрқашан да көпшіліктің алдында жүретін жауапты мемлекеттік қызметкер. Дөрекілік танытпау, дауыс көтермеу, дүниеге қызықпау мен қатар, басқаларды мұқият тыңдай білу судья үшін ең қажетті адами қасиеттер.

Судья тараптарды татуластыруда қарапайым және тиімді диалогқа көше біліп, оларды тиянақты тыңдап және тараптарға медиацияның тиімді тұстарын заңнама тұрғысынан түсіндіре отырып татуласуға шақырып, ерікті келімге келуге шақырады.

Ұсыным: Медиация процестерін тек заңнамалық деңгейде шоғырландыру оны қолдану аясын кеңейте алмайды, оны сапалы және кеңірек қолдану тұтынушылардың кең ауқымы арасында, сот ісінен тәуелсіз, қарапайым және тиімді диалогқа көшу сияқты түсініктің немесе тұжырымдаманың арқасында мүмкін болады.

Медиацияның дамуын арттыру үшін медиацияның түсінігі, мақсаттары және тиімділігі туралы баспасөз қызметі және қолжетімді тиімді құралдармен азаматтарға білім беріп, ақпараттандыру. Мектепке дейінгі мектептегі білім беру жүйесіне медиация туралы сабақтар енгізген дұрыс.

Дауларды медиация рәсімімен келісімге келуге болатын істердің белгілі бір санаттарының тізімін белгілеу қажет және сотқа жүгінер алдында медиаторларға бару міндеттелсе дұрыс болар еді.

Белсенді жастар кәсіптік өмірге аяқ аттап басқанда орта кәсіптік және жоғарғы оқу орындарына медиация туралы курстар кіргізілуі керек.

Сот медиаторлары ретінде зейнеткерлікке шыққан және отставкадағы судьяларды анықтаған жөн, өйткені олардың жоғары кәсібилігі, үлкен өмірлік тәжірибесі, жеке қасиеттері, күнделікті тәжірибесі және сот шешімдерінің жетілуі бар.

Татуластырушы судьялар қатарына осы жұмысқа бейімді, коммуникативті қабілеті бар, келіссөздер процесін басқару, тараптарды бір-бірін тыңдауға икемдей білу, агрессивтілікті жұмсарту әдістерін меңгерген судьяларды тарту.

Әкімшілік сот ісін жүргізудегі медиацияны дауларды шешудің сотқа дейінгі тәртібі ретінде соттарда тікелей пайдалану қажет.

Қорыта келе, судьялардың шиеленістерді шешуде медиацияның қолдану мәдениетін қалыптастыруы, шиеленіске түскен тараптарды келісімге келуге оң ықпалын тигізеді.

Жаңа заңнама билік пен бағыныстылық арасындағы теңсіздікті жояды, билік органдармен дау-дамайда әлсіз тарапты қорғайды.

Қарапайым тұрғыннан бастап, бизнес өкілдері, инвесторлардың құқығы қорғалады. Билік органдары тек жауапкер ретінде тартылады.

Әкімшілік әділетті енгізген елдерде барлық салада оң өзгерістер болған. Бизнес-климат жақсарып, инвесторлар келе бастаған. Адамдардың әл-ауқаты артқан. Мемлекеттік машина таптап өтті дейтін тіркес «әлсіреп», әділ шешімдер артады, «ешнәрсе өзгермейді» дейтіндердің үмітін жағатын өзгерістер қазір болып жатыр.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаевтың 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі».

https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy

2. Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350>

3. Медиация туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000401>

4. Жумагулов М.И. Перспективы применения института судебной медиации в административном судопроизводстве (международная конференция «Административное правосудие: опыт и проблемы» 4-5 июня 2015 года)

https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32010436

5. Голуб О.Ю. О взаимосвязи медиации и правовой культуры. // Изв. Саратов. ун-та Нов. Сер. Экономика. Управления. Право. 2015. Т. 15. вып. 4. – С. 462-468.

6. Зарубина М.Н. Культура судебной медиации в гражданском процессе. Сборник материалов VI Международной научно-практической конференции (Саратов, 30 октября 2020 года)

Әбдіқадыров Н.Ә.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты*

САЛЫҚ ОРГАНДАРЫНЫҢ АҚТІЛЕРІНЕ ДАУ АЙТУ ТУРАЛЫ ТАЛАП ҚОЮ: ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

«Ұлттық табыстың әділ бөлінуіне баса мән бере отырып, салық жүйесін жаңғырту қажет деп санаймын» - деп Президентіміз Қ.Ж.Тоқаев «Сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» деп аталатын 2019 жылғы 2 қыркүйектегі халыққа жолдауында елімізде әділетті салық салу жүйесінің сапасын арттыру қажет екеніне жеке тоқталып кеткен еді [1].

2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI ҚРЗ Қазақстан Республикасының «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Кодексінің (бұдан әрі – Салық кодексі) 1-бабының 55) тармақшасына сәйкес салық дегеніміз – ол осы кодексте көзделген жағдайларды қоспағанда, мемлекет біржақты тәртіппен заң жүзінде белгілеген, белгілі бір мөлшерде жүргізілетін, қайтарымсыз және өтеусіз сипатта болатын, бюджетке төленетін міндетті ақшалай төлемдер [2].

Салықтың міндеттілігі, оның мөлшері, төлеу мерзімі, босатылу негіздері Салық кодексімен реттеледі.

Салық органы ол – салық және бюджетке төленетін төлемдердің түсуін қамтамасыз ету саласындағы басшылықты жүзеге асыратын мемлекеттік орган болып табылады [2].

Қазақстан Республикасы Президентінің «Халық үнін еститін мемлекет» тұжырымдамасы негізінде елімізде «Әкімшілік әділет» түсінігі қалыптасып, Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі (бұдан әрі – ӘРПК) қолданысқа енгізілгені белгілі.

Мұндағы мақсат мемлекеттік орган мен азаматтардың арасында дау туындаған кездегі теңсіздік мәселесін жою. Яғни, азаматтарымыз жария-құқықтық дауларда билік органдарының шешімдері мен әрекеттеріне қатысты шағым түсіру кезінде көп жағдайда теңсіздік ахуалында қалып жатады. Сондықтан осындай теңсіздіктерді болдырмау мақсатында дауларды шешудің ерекше тетігі ретінде әкімшілік әділет құрылымын енгізу қажет деп, әкімшілік әділет институтын енгізу мәселесі қолға алынып, 2021 жылдың 1 шілдесінде іске асырылып жұмыс жасап келеді.

Міндеттеме бар жерде, міндетті түрде дау туындайды. Ал, даудың мақсаты шешу.

Салық кодексінің 187-бабы негізінде салық төлеушінің және салық агентінің салық органдары лауазымды адамдарының әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) жоғары тұрған салық органына немесе сотқа шағым жасауға құқығы бар.

Ал, Салық кодексінің 188-бабы бойынша салық органдары лауазымды адамдарының әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) Қазақстан Республикасының заңдарында айқындалған тәртіппен шағым жасалады деп көрсетілген [2].

ӘРПК-нің 5-бабының 2-бөлігі бойынша әкімшілік сот ісін жүргізудің міндеті – жария-құқықтық қатынастарда жеке тұлғалардың бұзылған немесе дау айтылатын құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін тиімді түрде қорғау және қалпына келтіру мақсатында әкімшілік істерді әділ, бейтарап және уақтылы шешу болып табылады [3].

Енді салық органының әрекеттері мен әрекетсіздігіне және шешіміне шағым келтіру әкімшілік іс жүргізу тәртібімен қаралуға жатады ма деген сұраққа, оның ішінде салық органы шығаратын құжат салық актісі жария – құқықтық қатынастарға жатады ма деген мәселеге тоқтала кетейік.

Салық актісі – ол салық органының ұйымышilik қызметпен байланысты емес және мүдделі тұлғалардың құқықтары мен міндеттерінің пайда болуына, өзгеруіне және тоқтатылуына бағытталған жариялы-құқықтық билік ерік-жігерін білдіретін әрекеті. Және оның жария-құқықтық қатынастарға жататынын дәлелдейтін келесідей белгілері бар, салық актісі бұл:

- бұл салық органының іс жүргізу әрекеті;
- салық актісі салық органдарының ұйымышilik қызметіне қатысты болмауы;
- бұл салық органының мүдделі тұлғалардың құқықтары мен міндеттерінің пайда болуына, өзгеруіне және тоқтатылуына әкеледі;
- салық актісінде салық органының жариялы-құқықтық билік еркі бар, демек бұл салық актісінің жария – құқықтық қатынастарға жататынын дәлелі [4].

Салық органдарының заңсыз әрекеттері немесе Мемлекеттік кірістер органдары қызметкерлерінің әрекетсіздігі салық төлеушілердің залалдарына себеп болуы мүмкін. Әрбір салық төлеуші кез келген іс-әрекетке шағымдануға құқылы.

Салық кодексінің 1-бабының 57) тармақшасына сәйкес салық төлеуші – салықтарды және бюджетке төленетін төлемдерді төлеуші болып табылатын тұлға және (немесе) заңды тұлғаның құрылымдық бөлімшесі [2].

ӘРПК-нің 7-бабы негізінде әкімшілік орган, лауазымды адам әкімшілік рәсімдерді өз құзыреті шегінде және Қазақстан Республикасының Конституциясына, осы Кодекске және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес жүзеге асырады.

ӘРПК-нің 131-бабында көрсетілгендей жалпы сотқа берілетін талап қоюдың төрт түрі бар, олар дау айту туралы талап қою, мәжбүрлеу туралы талап қою, әрекет жасау туралы талап қою және тану туралы талап қою.

ӘРПК-нің 132-бабы негізінде ауыртпалық түсіретін әкімшілік актіде талап қоюшының құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделері бұзылған жағдайда, ол әкімшілік актінің толық немесе оның қандай да бір бөлігінің күшін жою талабымен дау айту туралы талап қою беруге құқылы [3].

ӘРПК-нің 136-бабы бойынша дау айту туралы, мәжбүрлеу туралы талап қоюлар шағымды қарайтын органның шағымды қарау нәтижелері бойынша шешімі табыс етілген күннен бастап бір ай ішінде сотқа беріледі.

Сотқа талап қоюмен жүгіну мерзімі салықтық тексеру нәтижелері туралы хабарламаға тікелей сотта дау айтылған жағдайда Салық кодексінің 115-бабының 1, 2, 3-тармақтарында белгіленген тәртіппен ол табыс етілген күннен бастап, ал уәкілетті органға алдын ала шағым жасалған жағдайда-салық төлеушіге, салық агентіне шешім туралы белгілі болған күннен бастап есептеледі. Егер салық төлеушінің, салық агентінің шағымын қарау нәтижелері бойынша жаңа хабарлама шығарылса, оған сотта дау айту мерзімі белгіленген тәртіппен тапсырылған күннен бастап қайтадан есептеледі [2].

Салық органдары лауазымды адамдарының әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) дау айту кезінде көрсетілген мерзім салық төлеушіге, салық агентіне оның құқықтарының және заңмен қорғалатын мүдделерінің бұзылғаны туралы не жоғары тұрған салық органының оның шағымын толық немесе бір бөлігін қанағаттандырусыз қалдырғаны туралы белгілі болған күннен бастап есептеледі.

ӘРПК-нің 91-бабының 5-бөлігінде егер заңда өзгеше көзделмесе, сотқа дейінгі тәртіппен шағым жасалғаннан кейін сотқа жүгінуге жол беріледі деп көрсетілген [3].

Салық органдарының актілеріне дау айту туралы талап қоюлар бойынша Салық заңнамасында міндетті сотқа дейінгі реттеу тәртібі көзделмеген. Демек, аталған әкімшілік істер бойынша тараптар өз құқықтары бұзылған сәттен бастап бір ай ішінде дау айту туралы талап қоюмен әкімшілік сотқа жүгінуге құқығы бар деген сөз.

Нұр-Сұлтан қаласының ауданаралық мамандандырылған әкімшілік соты (бұдан әрі – сот) мысалында салық даулары бойынша қаралған істерге талдау жұмысы жүргізілді.

2021 жылдың 1 шілдесінен 2021 жылдың 31 желтоқсан аралығында қаралған істер саны 2498, оның ішінде салық даулары бойынша келіп түскен істер саны 161, яғни жалпы жүктеменің 6,5% (пайыз) құрайды.

Келіп түскен салық даулары бойынша істердің 82 іс бойынша шешім шығарылған. Оның 38 бойынша талап қоюшының талабы қанағаттандырылған, ал қалған 44 іс бойынша талап қоюшының талабын бас тартылған [5].

Талдау жұмысы барысында сотқа салық даулары бойынша келіп түскен істердің басым көпшілігі Салық кодексінің 10-тарауында көрсетілген камералдық бақылау нәтижелері бойынша салық органдары анықтаған бұзушылықтарды жою туралы хабарлама бойынша туындаған даулар.

Салық органдарының актілеріне дау айту туралы істерді қарау мәселесіне тоқталатын болсақ, атап айтқанда салық даулары бойынша істердің жүктемесінің басым бөлігінің құрап тұрған камералдық бақылау нәтижелері бойынша салық органдары анықтаған бұзушылықтарды жою туралы хабарламаға салық төлеушінің дау айту туралы талап қоюы негізінде қозғалған істер.

Біз бұдан, камералдық бақылау нәтижесі көбінесе тараптар үшін ауыртпалық салатын әкімшілік акт екенін көріп отырмыз.

ӘРПК-нің 4-бабында ауыртпалық салатын әкімшілік актіге мынадай түсініктеме берген, әкімшілік рәсімге қатысушының құқығын іске асырудан бас тартатын, шектейтін, тоқтататын немесе оған міндет жүктейтін, сондай-ақ оның жағдайын өзгеше түрде нашарлататын акт. Сол себептіде салық дауларының арасында осы нысандағы істер басым [3].

Салық кодексінің 94-бабында камералдық бақылауға келесідей түсініктеме берген, салық төлеуші (салық агенті) ұсынған салықтық есептілікті, уәкілетті мемлекеттік органдардың мәліметтерін, сондай-ақ салық төлеушінің қызметі туралы басқа да құжаттар мен мәліметтерді зерделеу және талдау негізінде салық органдары жүзеге асыратын бақылау камералдық бақылау болып табылады.

Салық кодексінің 96-бабының 5-тармағына сай камералдық бақылау нәтижелері бойынша салық органдары анықтаған бұзушылықтарды жою туралы хабарламаға жоғары тұрған салық органына және (немесе) уәкілетті органға немесе сотқа шағым берілген кезде камералдық бақылау нәтижелері бойынша салық органдары анықтаған бұзушылықтарды жою туралы хабарламаны орындау мерзімінің өтуі жоғары тұрған салық органы және (немесе) уәкілетті орган шағымды қабылдаған күннен бастап – жоғары тұрған салық органының және (немесе) уәкілетті органның жазбаша шешімі шығарылғанға дейін, ал сот шағымды (өтінішті) іс жүргізуге қабылдаған күннен бастап – сот актісі заңды күшіне енгенге дейін тоқтатыла тұрады [2].

Аталған бап, осы санаттағы істер бойынша сотқа дейінгі реттеу тәртібі міндетті емес екендігінің көрінісі. Демек, тараптар осы мәселе бойынша туындаған даулар бойынша жоғарғы тұрған салық органына жүгінбей сотқа жүгіну құқығына ие.

Осы санаттағы істер бойынша сотқа дейінгі реттеу тәртібін міндетті ету, салық органының жауапкершілігін арттыратыны сөзсіз.

Салық органы – ол әкімшілік орган. Оның басты мақсаты шаруашылық жүргізуші субъектілердің, жеке тұлғалардың мемлекет пен екі арадағы мемлекеттік бюджет арқылы жүзеге асырылатын, қаржы қатынастарын реттеу, қадағалау және бақылау.

Салықтар мемлекеттің құрылуымен бірге пайда болады және мемлекеттің өмір сүріп, дамуының негізі болып табылады. Мемлекет құрылымының өзгеруі, өркендеуі қашан да болса оның салық жүйесінің қайта құрылуымен, жаңаруымен бірге қалыптасады. Әрбір мемлекетке өзінің ішкі және сыртқы саясатын жүргізу үшін белгілі бір мөлшерде қаржы көздері қажет. Мемлекет салықтарды экономиканы дамыту, тұрақтандыру барысында қуатты экономикалық тетік ретінде пайдаланады. Сол себепті де әрбір тұлға мемлекет алдында тұрған салық міндеттемесін орындауы тиіс, ал ол тұлғалардың құқығын бұзуға алып келмеуі тиіс. Бұзылған құқықтар ӘРПК мен қалпына келтіріліп, мемлекеттік орган тиісті деңгейде жауапкершілікке тартыланы сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет Басшының 2019 жылғы 2 қыркүйектегі «Сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан Халқына жолдауы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1900002019>,

2. Қазақстан Республикасының Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы Кодексі 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI ҚРЗ, (Салық кодексі), <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000120/k170120.htm>.

3. Қазақстан Республикасының әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі, 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI ҚРЗ, <http://10.61.42.188/kaz/docs/K2000000350>.

4. Стариков Ю.Н. Курс общего административного права В 3 т.Т.2: Государственная служба. Управленческие действия. Правовые акты управления. Административная юстиция. – М.: Норма (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2002. – С. 281-282.

5. Қазақстан Республикасы Нұр-Сұлтан қалалық сотының ресми ақпарат көзінен алынған - Қазақстан Республикасы Нұр-Сұлтан қалалық сотының 2021 жылғы қаралған істер бойынша жылдық қорытынды есебі

Әмребеков Е.М.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты*

СЕНІМ ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУ ӘКІМШІЛІК ӘДІЛЕТТІҢ МАҢЫЗДЫ ҚАҒИДАТЫ РЕТІНДЕ

Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаев 2019 жылғы Қазақстан халқына жолдауында: «Азаматтарымыз жария-құқықтық дауларда билік органдарының шешімдері мен әрекеттеріне қатысты шағым түсіру кезінде көп жағдайда теңсіздік ахуалында қалып жатады. Олардың мүмкіндіктерін мемлекеттік аппараттың ресурстарымен салыстыруға келмейді. Сондықтан осындай теңсіздіктерді болдырмау мақсатында дауларды шешудің ерекше тетігі ретінде әкімшілік әділет құрылымын енгізу қажет. Бұдан былай дауларды шешу барысында сот қосымша айғақтар жинау бастамасын көтеруге құқылы. Аталған дәлелдемелерді жинақтау міндеті жеке азаматқа немесе бизнеске емес, мемлекеттік органға жүктелетін болады» деген болатын [1].

Әкімшілік әділет құрылымының ерекшелігі – мемлекеттік аппарат пен қарапайым халық арасындағы теңсіздікті қалпына келтіру болып табылады. Олардың арасында пайда болатын дауларда әкімшілік әділет құрылғанға дейін мемлекеттің салмақ үлесі басым болып келді. Сот отырыстарына жауапкер болып табылатын мемлекеттік орган қатыспай-ақ азаматтық істер солардың пайдасына шешіліп жатты. Талапты қойып отырған қарапайым азамат өзінің құқықтары бұзылғанын біліп оны сотта қорғағысы келеді, алайда сот жауапкер сотқа қатыспаса да оның пайдасына шешім қабылдап жататын. Бұл жерде соттың қолы да байлаулы болды деп айтуға болады. Ол тек кімнің дәлелі уәжді болды, соның пайдасына шешім қабылдауы тиіс еді. Бір тарапқа басымдық беріп, оған заңның талаптарын түсіндіріп, бағыт беруге құқылы емес болатын. Сотқа сенім артып келген азамат осындай жағдайды көргеннен кейін, сотқа деген, мемлекетке деген сенімін жоғалтары сөзсіз. Екінші тарап сот отырысына келмей-ақ, ешқандай да құжат ұсынбастан «жеңіске жетіп жататын» болса, өз құқығын қорғап сотқа жүгінген азаматта теріс ойлар туатыны айдан анық. Осы тұста әкімшілік әділеттің іске қосылуы жоғарыда аталған тұжырымдаманың іске асырылуы болды. Мемлекет пен халық арасындағы теңсіздік жойылады.

Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі (бұдан әрі – Кодекс) өзге заңдар секілді қағидаттарға негізделген. Солардың негізгілерінің бірі – сенім құқығын қорғау қағидаты.

Әкімшілік рәсімге қатысушының әкімшілік органның, лауазымды адамның қызметіне сенімі Қазақстан Республикасының заңдарында қорғалады. Әкімшілік органның, лауазымды адамның кінәсінен қабылданған заңсыз әкімшілік акт, сондай-ақ әкімшілік органның, лауазымды адамның кінәсінен жасалған заңсыз әкімшілік әрекет (әрекетсіздік) әкімшілік рәсімге қатысушы үшін ауыртпалық салатын салдарға алып келмейді [2].

Неміс заңгері әрі профессор Э. Ассманидің айтуынша: «Шешім қабылдау кезінде атқарушы органның қолдануына жататын әкімшілік рәсімдер мен стандарттар (өлшемшарттар) (оның ішінде кемсітушіліктен қорғау, тепе-теңдік және парасаттылық, сенімді қорғау қағидаттары) әкімшілік реттеудің маңызды екі құралы болып табылады» [3] деп әкімшілік әділеттегі қағидаттардың маңыздылығын атап өткен.

Сенім құқығын қорғау дегеніміз – әкімшілік орган қабылдаған әкімшіліктің актінің заңды әрі негізді болатынының кепілі. Яғни, жеке тұлға өзіне қатысты қабылданған қолайлы әкімшілік актінің кейіннен сол органның басшылығы ауысып кеткен жағдайда немесе сол актіні қабылдау барысында әкімшілік органның кінәсінен заңсыздық орын алып, өзіне қатысты қабылданған қолайлы актінің күші жойылып кетпейтініне сенімді болуы. Бұл сенім заңдармен қорғалады.

Егер әкімшілік орган қабылдаған әкімшілік рәсімге қатысушының мүддесін қанағаттандыратын қолайлы акт немесе шешім түпкілікті болып табылады және болашақта өзгертуге жатпайды. Қатысушы әкімшілік орган актіні шығару кезінде қатысушы мен мемлекет арасындағы теңдік сақталып, заңдарға сәйкес әрекет етті деп есептеуге құқылы.

П. Квостаның айтуынша: «өз қалауыңа сай өзгерте алатын әкімшілік акт мағынасыз және пайдасыз болар еді» [4]. Әкімшілік актінің күшін жою рәсімі

заңдылық пен сенімді қорғаудың іргелі қағидаттарының тағы бір сынға түскен кезі болып табылады. Сенімді қорғау әкімшілік актінің күші жою арқылы айқын көрінеді [5]. Осы тұста шетел заңнамасындағы сенімді қорғау мәселелеріне тоқтала кетейік.

Эстония Республикасының 2001 жылғы Әкімшілік рәсімдер туралы Заңының 67-бабына сай, «сенімді қорғау заңды күшіне енген әкімшілік актілерге және дауланып жатқан шешімдерге қолданылмайды» [6]. Л. Брокер бұл мәселе бойынша атап өткендей, «шағымдану процедурасы кезінде әкімшілік актінің күшін жою мүмкін, өйткені әкімшілік актіге дау туындаған жағдайда, оның тиімділігіне лайықты сенімді қорғау қалыптастыру мүмкін емес ... Сенімді қорғау аспектілері, әдетте, шағымды қанағаттандыру туралы шешімде де, наразылықты қанағаттандыру туралы шешімде де рөл атқармайды» [7].

Екіншіден, егер күшін жою мүмкіндігі заңдарда немесе заңның өзінде тікелей көзделсе, адам сенімді қорғауға сілтеме жасай алмайды.

Үшіншіден, шартты әкімшілік актінің қосымша міндеттері орындалмаған жағдайда сенімді қорғауға жүгіну бостандығы күрт төмендейді.

Төртіншіден, қандай да бір мүлікті, оның ішінде ақша қаражатын алған әкімшілік актінің адресаты оларды мақсаты бойынша пайдаланбаған кезде де сенімді қорғауға жүгіне алмайды.

Бесінші негіз - әкімшілік актінің заңсыздығы туралы білетін немесе білуі керек немесе тіпті өзінің заңсыз әрекеттерімен ақаулы актіні қабылдауға қол жеткізген пайда алушының адал еместігімен байланысты.

Сонымен, алтыншыдан шешімнің не актінің (ол үшін қолайлы) күшін жою нәтижесінде адамда зиянның пайда болуы деп саналуы керек.

Жетіншіден, әкімшілік актінің адресатының үшінші тұлғалармен мүдделер қақтығысына байланысты.

2004 жылғы Армения Республикасының Әкімшілік рәсімдер туралы Заңының 63-бабында атап көрсетілгендей: «егер актіні адресат осы актінің әрекетіне сенуге құқылы болса және оның әрекеті қандай да бір адамның құқықтарына немесе заңмен қорғалатын мүдделеріне, сондай-ақ мемлекетке немесе қандай да бір қауымдастыққа зиян келтіре алмаса, заңсыз әкімшілік акт жарамсыз деп таныла алмайды» [8].

Сегізіншіден, сенімді қорғаудың барлық аспектілерін бағалаудың дискрециялық сипатымен байланысты. Алайда, ол сенімді қорғау қағидатымен қорғауға тырысатын жеке тұлғаның мүддесі тек заңды және адал ғана емес, сонымен бірге ол үшін де, тұтастай алғанда құқықтық жүйе үшін де маңызды болуы керек екенін есте ұстаған жөн.

Эстонияның Әкімшілік рәсімдер туралы Заңының 67-бабына сай, «Егер адам әкімшілік актінің күшінде қалатынына ... өзінің өмір салтын өзгерткеніне және әкімшілік актінің күшін сақтауға байланысты оның мүддесі әкімшілік актіні жарамсыз деп тануға байланысты қоғамдық мүддеден асып кетсе, әкімшілік акт адамға зиян келтірмеуі керек» [6].

Өзге елдер секілді еліміздің заң шығарушысы Кодексті қабылдау барысында қандай жағдайда заңсыз актінің күші жойылатынын да назардан тыс қалдырмаған.

Аталған Кодекстің талаптарын бұзу, егер мұндай бұзу дұрыс емес әкімшілік акт қабылдауға алып келсе не алып келуі мүмкін болса, әкімшілік актіні заңсыз деп тану үшін негіз болып табылады. Дұрыс емес әкімшілік акті қабылданса немесе

қабылдануы мүмкін болса және ол заңнаманы бұзу арқылы қабылданса әкімшілік актіні заңсыз деп тануға болады. Дұрыс қабылданған әкімшілік актіні бір формальді негіз бойынша заңсыз деп тануға жол берілмейді. Заңсыз қолайлы әкімшілік актінің күшін жойған кезде әкімшілік рәсімге қатысушының сенім құқығын қорғау қағидаты назарға алынады.

Кодексте сенім құқығын қорғау қағидаты жүзеге аспайтын кездері де нақты көрсетіліп өткен. Олар:

1) әкімшілік актіні қабылдауға негіз болған құқықтық акті конституциялық емес деп танылған жағдайда – Конституцияға сай емес деп танылған қандай да бір актінің күші болмайды;

2) әкімшілік рәсімдерге қатысушы ұсынған құжаттың не мәліметтердің қасақана анық еместігі белгіленсе – сенім құқығы қорғалуын күтетін азаматтың әкімшілік актіні алу үшін дұрыс емес не анық емес құжаттар мен мәліметтер ұсынуы, оны мұндай құқығынан айырады;

3) әкімшілік акт әкімшілік рәсімге қатысушының заңды күшіне енген сот үкімімен немесе қаулысымен, прокурордың, қылмыстық қудалау органының, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілеттік берілген органның (лауазымды адамның) қаулысымен белгіленген құқыққа қарсы әрекеттерді жасауы нәтижесінде қабылданса – сенімі қорғалуы тиіс азамат құқыққа қарсы әрекеттерді жасауы нәтижесінде әкімшілік акті қабылданған болса, оған қатысты бұл қағидат қолданылмайды;

4) әкімшілік акт мемлекеттік немесе қоғамдық мүдделерді, мемлекеттің қауіпсіздігін қозғайтын не адамдардың өмірі, денсаулығы үшін ауыр еңсерілмес салдарға алып келуі мүмкін болса, сенім құқығын қорғау қағидатына сілтеме жасауға құқылы емес.

Кесте – 1. Әкімшілік актінің күшін жою тәртібі

Әкімшілік актінің түрлері	Олардың күші
Заңсыз қолайлы әкімшілік акті	Күші жоғарыда аталған төрт жағдайда жойылуы мүмкін
Заңсыз ауыртпалық түсіретін әкімшілік акті	Міндетті түрде күші жойылуға жатады
Заңды қолайлы әкімшілік акті	1) әкімшілік актінің күшін жою мүмкіндігі заңдарда және әкімшілік актіде көзделсе; 2) әкімшілік акт шартпен қабылданса және бұл шарт орындалмаса не тиісінше түрде орындалмаса күші жойылуы мүмкін
Заңды ауыртпалық түсіретін әкімшілік акті	Заңдарда тыйым салынған жағдайларды қоспағанда, әкімшілік орган, лауазымды адам мұндай актінің күшін жоюы мүмкін

*автормен құрастырылды

2022 жылғы 10 наурызда Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Төрағасы Ж.Қ. Асанов Президенттің жеке қабылдауында болып, «2021 жылдың 1 шілдесінен

бастап жұмыс істей бастаған әкімшілік соттардың қызметі туралы мәлімет берілді. Жарты жылда соттарға 14 мың талап арыз түскен. Мемлекеттік органдар әрбір екінші істе ұтылған. Бұрын қаралған істердің 85 пайызы мемлекеттік органдардың пайдасына шешілетін» атап өтті [9]. Бұл дегеніміз Президент жолдауында қойылған мақсаттардың іске асырылып жатқанының көрінісі. Билік халықпен теңесе түсті, бұрынғыдай айқын басымдық сезілмейді. Халықтың сенімі заңмен қорғалып жатыр. Сот отырысына қатыспай-ақ шешім мемлекеттік органның пайдасына шешіле беретін кездер артта қалды. Қазіргі таңда мемлекеттік орган өзінің қабылдаған әкімшілік актісінің заңдылығын өзі дәлелдеуі тиіс.

Көріп отырғанымыздай, заң шығарушы әкімшілік әділетті қабылдау барысында жоғарыда аталған Мемлекет басшысының жолдауында аталған мәселелерді қамтып өткен. Осыған дейінгі мемлекет пен азамат арасында туындаған дауларды шешу барысында мемлекеттің басымдығы осыған дейін де айтылды. Азаматтық процестік кодекстің талаптарына сай дау шешілген кездері халық пен мемлекет сынға түскенде, соңғысының мерейі үстем болып, даулардың 85%-ы биліктің пайдасына шешіліп жатты. Әкімшілік әділет қалыптасып, әкімшілік соттар ашылғаннан кейін бұл мәліметтер әлдеқайда өзгеріске ұшырады.

Жария-құқықтық дауларда мемлекеттік органдардың сотта жеңіліс тауып жатқаны дұрыс та шығар. Алайда, бұл әкімшілік органның әкімшілік рәсімге қатысушының сенім құқығын қорғауды мүлде ұмыт қалдырып отыр деген сөз. Кодексте бекітілген қағидаттарды сақтау барлық әкімшілік рәсімге қатысушылар үшін міндетті болып табылады. Ал, әкімшілік орган өзіне жүгінген азаматтың сенімін қорғаудың орнына заңсыздыққа жол беруде. Халықтың әкімшілік органға деген сенімі тек сотпен ғана қорғалып жатыр.

Қорыта айтар болсақ, сенім құқығын қорғау әкімшілік әділеттің маңызды қағидаттарының бірі. Осы қағидатты қолдану арқылы әкімшілік органның қатысушысының әкімшілік органның әрекетіне деген сенімі заңмен қорғалады. Алайда, сенімді қорғауды тек сот қана жүзеге асырмауы тиіс. Оны барлық әкімшілік органдар әкімшілік рәсім барысында назарда ұстап кеңінен қолдануы тиіс. Осы бағытта Жоғарғы Соттың және жергілікті соттардың судьялары әкімшілік органдармен жиі семинарлар өткізіп, сенім құқығын қорғау қағидатын кеңінен түсіндіруі қажет. Қағидаттың маңыздылығын барлық әкімшілік органдар түсінген жағдайда ғана келешекте қабылданатын актілер заңды болып табылады. Осылайша, азаматтың әкімшілік органның әрекетіне деген сенімі қорғалады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаевтың 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі», https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy
2. Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350>

3. Schmidt-Assmann E. Structures and Functions of Administrative Procedures in German, Euro-pean and International Law, in Transforming Administrative Procedure. P. 50

4. Квоста П. Значение и пределы законной силы административных актов в Австрии, или «удивительные последствия законной силы» // Ежегодник публичного права 2018: Принципы административных процедур и административного судопроизводства. С. 128.

5. Давыдов К.В. Административные процедуры: Концепция правового регулирования. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Нижний Новгород, 2020. – С. 393-394.

6. Закон Республики Эстония об административной процедуре <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/530102013037/consolide>

7. Брокер Л. Отмена административных актов в соответствии с немецким законодательством // Ежегодник публичного права 2016: Административный акт. – С. 198-199.

8. Закон Республики Армении об администрирования и административном производстве <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1937&lang=rus>

9. Президент Қ.К. Тоқаев Жоғарғы Сот төрағасын қабылдады https://kaz.tengrinews.kz/kazakhstan_news/prezident-tokaev-jogargyi-sot-toragasyin-kabyildadyi-335249/?

Жалелов Е.Қ.

*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан*

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЛИЦ, НАРУШИВШИХ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО О РАЗРЕШЕНИЯХ И УВЕДОМЛЕНИЯХ

Разрешения и уведомления, являясь в настоящее время одним из наиболее востребованных инструментов государственного регулирования, применяются органами исполнительной власти при установлении специальных требований на осуществление определенной деятельности или действий.

Целью государственного регулирования общественных отношений, связанных с введением и реализацией разрешительного и уведомительного порядка является обеспечение безопасности экономических, социальных и иных процессов, с соблюдением баланса интересов потребителей, предпринимателей и государства.

Сложно представить, какая сейчас была бы сумма ущерба, если государство не ввело требование об обязательном получении разрешения на привлечение денег дольщиков, или какое образование получали бы наши дети в случае не установления для организаций образования специальных требований для получения лицензии на образовательную деятельность и т.д.

На сегодняшний день в соответствии с Законом Республики Казахстан «О разрешениях и уведомлениях» (далее – Закон о разрешениях и уведомлениях), в нашей стране имеется 78 видов разрешений первой категории (лицензии), 212 видов

разрешений второй категории и 56 видов уведомлений, практически охватывающие все сферы нашей жизнедеятельности [1].

Разрешительный или уведомительный порядок, установленный для субъектов частного предпринимательства и других лиц можно рассматривать как специальную гарантию реализации конституционных прав и свобод человека и гражданина. Только в условиях безопасности и соответствующих правовых гарантий можно говорить о реализации в полной мере права на жизнь, свободу, права на охрану здоровья, здоровую окружающую среду, что обеспечивается, в том числе надлежащим функционированием разрешительной и уведомительной системы.

Соблюдение правовых режимов, устанавливаемых с использованием разрешительной и уведомительной систем, гарантируется дисциплинарной, административной и уголовной ответственностью. При этом, как показывает практика, административная ответственность в обеспечении соблюдения требований законодательства о разрешениях и уведомлениях имеет приоритетное значение.

В этой связи отметим, что дисциплинарная ответственность может быть применена только в отношении работников лицензиара, органа, уполномоченного на выдачу разрешения второй категории и государственного органа, осуществляющего прием уведомлений. Для привлечения лица к уголовной ответственности обязательным условием является совершение им уголовного правонарушения (преступления либо уголовного проступка), существенно отличающееся своей общественной опасностью и которое наступает гораздо реже, и исключительно в судебном порядке. К дисциплинарной и уголовной ответственности привлекаются только физические лица, тогда как субъектами разрешительной и уведомительной системы могут являться и юридические лица.

Таким образом, неукоснительное соблюдение разрешительного и уведомительного порядка нередко обусловлено эффективностью законодательства об административных правонарушениях.

Согласно части 1 статьи 6 Кодекса Республики Казахстан «Об административных правонарушениях» от 5 июля 2014 год (далее – КоАП), законодательство об административных правонарушениях Республики Казахстан имеет задачей охрану прав, свобод и законных интересов человека и гражданина, здоровья, санитарно-эпидемиологического благополучия населения, окружающей среды, общественной нравственности, собственности, общественного порядка и безопасности, установленного порядка осуществления государственной власти и государственного управления, охраняемых законом прав и интересов организаций от административных правонарушений, а также предупреждение их совершения [2].

При рассмотрении административной ответственности лиц, нарушивших законодательство о разрешениях и уведомлениях, практически реализуется каждая из вышеуказанных задач, поскольку формируемые посредством разрешений и уведомлений правовые отношения охватывают все сферы жизнедеятельности общества. К примеру, только в области санитарно-эпидемиологического благополучия населения действуют 7 видов лицензий и 1 вид уведомления.

Административные правонарушения в сфере действия законодательства о разрешениях и уведомлениях по субъекту ответственности можно разграничить на

административные правонарушения, совершаемые должностными лицами органов, уполномоченных на выдачу разрешений и на прием уведомлений; физическими и юридическими лицами, которые в случаях, предусмотренных законодательством, обязаны получать разрешение или направлять уведомление для осуществления определенной деятельности или действий (операций).

Должностные лица лицензиаров и органов, уполномоченных на выдачу разрешений второй категории, привлекаются к административной ответственности по статье 465 КоАП, которой предусмотрен административный штраф за нарушение срока, порядка выдачи разрешений и за необоснованный отказ в их выдаче. При этом они могут быть привлечены к административной ответственности и по иным статьям КоАП, предусматривающим ответственность в конкретной сфере за нарушение, допущенное при рассмотрении заявления о выдаче разрешения.

Законодательством Республики Казахстан об административных правонарушениях не предусмотрена административная ответственность должностных лиц за нарушение установленного Законом о разрешениях и уведомлениях уведомительного порядка. За нарушения, связанные с приемом уведомления они лишь привлекаются к дисциплинарной ответственности.

Вместе с тем в КоАП предусмотрены составы правонарушений, по которым должностные лица могут нести административную ответственность за неуведомление или несвоевременное уведомление об осуществлении действий, в случаях, предусмотренных иными нормативными правовыми актами.

К примеру, за несообщение в установленный срок в местный орган военного управления сведений о военнообязанных, призывниках и граждан, состоящих или обязанных состоять на воинском учете, по статье 646 КоАП к административной ответственности могут быть привлечены:

- должностные лица органов социальной защиты населения, организаций здравоохранения;
- должностные лица органов записи актов гражданского состояния;
- руководители или другие должностные лица организаций, куда на работу (учебу) приняты граждане, обязанные состоять, но не состоящие на воинском учете по месту жительства;
- должностные лица органов дознания и предварительного следствия;
- должностные лица судов [2].

Физические и юридические лица, которые в случаях, предусмотренных законодательством, обязаны получать разрешение или направлять уведомление для осуществления деятельности или действий (операций) могут быть привлечены к административной ответственности за широкий спектр правонарушений. В настоящее время в КоАП всего имеется 124 состава административного правонарушения.

Анализ составов административных правонарушений свидетельствует о том, что физические и юридические лица, обязанные получать разрешения или направить уведомления, привлекаются к административной ответственности:

- за занятие деятельностью, а также за осуществление действий (операций) без соответствующей регистрации, разрешения или направления уведомления;

- за предоставление заведомо недостоверной информации при получении разрешения;
- за нарушение законодательства при осуществлении деятельности и оказании услуг после получения разрешения;
- в том числе, за повторное совершение нарушения законодательства в течение года после наложения административного взыскания.

Практика показывает, что в качестве основного вида административного взыскания в отношении них применяется административный штраф, а в качестве дополнительного вида взыскания – конфискация предметов и (или) орудия совершения правонарушения, дохода (дивидендов), денег, ценных бумаг, полученных вследствие административного правонарушения. Лишение разрешения либо приостановление его действия применяется в качестве, как основного, так и дополнительного административного взыскания.

К сожалению, статистика рассмотрения судами дел, связанных с нарушением разрешительного и уведомительного порядка в масштабах Республики и регионов не ведется. Тем не менее в результате изучения судебной практики в специализированном межрайонном суде по административным правонарушениям города Нур-Султана (в период прохождения мною практики) установлено наличие таких дел, а именно по части 1 статьи 463 КоАП «Занятие предпринимательской или иной деятельностью, а также осуществление действий (операций) без регистрации, разрешения, а равно ненаправление уведомления в случаях, когда регистрация, разрешение, направление уведомления обязательны». В частности, они связаны с продажей алкогольной продукции в отсутствие лицензии, а также с занятием деятельностью по перевозке пассажиров (такси) без направления уведомления о начале деятельности в качестве индивидуального предпринимателя [3].

Санкция части 1 статьи 463 КоАП предусматривает штраф на физических лиц в размере 15 МРП, на должностных лиц, субъектов малого предпринимательства или некоммерческие организации – в размере 25 МРП, на субъектов среднего предпринимательства – в размере 40 МРП, на субъектов крупного предпринимательства – в размере 150 МРП, с конфискацией предметов и (или) орудия совершения административного правонарушения либо без таковой, а занятие предпринимательской или иной деятельностью без лицензии дополнительно предусматривает конфискацию дохода (дивидендов), денег, ценных бумаг, полученных вследствие административного правонарушения [2].

Изучение судебной практики показало, что судом, налагаемые штрафы за данное нарушение, на основании статьи 829-11 КоАП сокращаются до 30%. При этом за продажу алкогольной продукции без лицензии, дополнительный вид административного взыскания в виде конфискации предметов административного правонарушения применяется в обязательном порядке. Данное обстоятельство обусловлено отсутствием гарантии качества продукции, что может привести к различным последствиям в случае их доступности для употребления, в связи с чем, указанная продукция подлежит конфискации и обязательному уничтожению.

Особенной частью КоАП предусмотрена ответственность за деяния в отдельных отраслях, где установлен разрешительный и уведомительный порядок деятельности. К примеру, определена ответственность за нарушение

разрешительного и уведомительного порядка в медицинской сфере (статьи 80, 81, 82), в сфере культуры (подпункт 1) части 1 статьи 156), в антимонопольной сфере (часть 1 статьи 161) и т.д. [2].

Вместе с тем законодательством установлена ответственность в целом (безотносительно сфер общественных отношений) за занятие предпринимательской или иной деятельностью, за осуществление действий (операций) без регистрации, разрешения, а также за ненаправление уведомления в случаях, когда регистрация, разрешение, направление уведомления обязательны (статья 463 КоАП).

Дела об административных правонарушениях по данной статье рассматриваются только судьями специализированных районных и приравненных к ним судов, а возбуждаются должностными лицами местных исполнительных органов, органов, являющихся лицензиарами или уполномоченными на выдачу разрешений второй категории, а также уполномоченных органов, определенных в соответствии с законодательством Республики Казахстан. Согласно статье 804 КоАП, в последнем случае протокол об административном правонарушении имеют право составлять должностные лица 25 отраслевых уполномоченных органов [1].

КоАП определяет административную ответственность физических и юридических лиц за ненаправление уведомления о начале или прекращении осуществления деятельности (действия), если необходимость его направления предусмотрена законодательством. Однако рассматривать указанное только в рамках законодательства о разрешениях и уведомлениях, полагаем, недопустимо, так как не все виды уведомлений включены в приложение 2 к Закону о разрешениях и уведомлениях. Необходимость их направления предусмотрена отраслевыми нормативными правовыми актами.

К примеру, за непредставление или несвоевременное представление уведомления о совершенной экономической концентрации в антимонопольный орган предусматривается административная ответственность по части 2 статьи 161 КоАП (непредставление или несвоевременное представление уведомления в антимонопольный орган о совершенной экономической концентрации в случае, если наличие такого уведомления необходимо). Данный вид уведомления не включен в перечень уведомлений, определенный Законом о разрешениях и уведомлениях, соответственно деяние лиц, не направивших указанное уведомление или направивших его с нарушением установленного срока нельзя рассматривать как административное нарушение законодательства о разрешениях и уведомлениях. Требование о направлении уведомления о совершенной экономической концентрации установлено Предпринимательским кодексом Республики Казахстан [4].

Отметим, что в результате изучения Федерального закона Российской Федерации от 22 апреля 2011 года «О лицензировании отдельных видов деятельности» в сравнительно-правовом аспекте, нами установлено следующее.

Констатируя отсутствие в России систематизированного перечня видов разрешительных документов и уведомлений, а также норм законов, предусматривающих административную ответственность должностных лиц за нарушение порядка выдачи разрешения или за необоснованный отказ в их выдаче, следует отметить, что в КоАП РФ имеется лишь одна статья 19.6.2.,

предусматривающая ответственность лицензионной комиссии субъекта Российской Федерации за нарушение требований законодательства о лицензировании предпринимательской деятельности по управлению многоквартирными домами [5]. При этом предусмотрены различные виды административной ответственности физических и юридических лиц за осуществление им действий, без соответствующей регистрации и получения разрешения, а также за не направление уведомления. Данное обстоятельство, на наш взгляд, противоречит принципу равенства субъектов правоотношений перед законом и судом, поскольку предусматривает односторонний характер ответственности.

Таким образом, в вопросах систематизации и унификации разрешений и уведомлений, а также в вопросах определения административной ответственности лиц, допустивших нарушение законодательства о разрешениях и уведомлениях, наша страна развивается весьма интенсивно. Вместе с тем современные вызовы и задачи, стоящие перед Казахстаном, обуславливают необходимость дальнейшего совершенствования законодательства. Актуальны как разработка общей концепции нормотворчества в сфере административно-деликтного законодательства, так и вопросы разъяснения судебной практики по рассмотрению дел об административных правонарушениях, в том числе дел, связанных с нарушением законодательства о разрешениях и уведомлениях.

Список литературы:

1. Закон Республики Казахстан «О разрешениях и уведомлениях» от 16 мая 2014 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000202>
2. Кодекс Республики Казахстан «Об административных правонарушениях» от 5 июля 2014 год // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235>
3. Банк судебных актов // <https://office.sud.kz/courtActs/lawsuitList.xhtml>
4. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375>
5. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях от 30 декабря 2001 года // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30407289

*Жанабаева Д.С.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан*

МЕДИАЦИЯ В АДМИНИСТРАТИВНОМ ПРОЦЕДУРНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМ КОДЕКСЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Как известно, с 1 июля 2021 года введён в действие новый Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан.

Указом Президента Республики Казахстан по всей стране созданы специализированные межрайонные административные суды, которые рассматривают публично-правовые споры, возникающие между административным органом (должностным лицом) с одной стороны и гражданином, индивидуальным

предпринимателем, юридическим лицом, чьи права, свободы и законные интересы были нарушены с другой.

Участники спорных правоотношений становятся все больше заинтересованными в урегулировании возникающих противоречий между ними с участием медиатора. Считаем, что медиация является тем самым действенным механизмом урегулирования споров и конфликтов в обществе.

Институт медиации был законодательно закреплен принятием в 2011 г. Закона Республики Казахстан «О медиации». С этим законом были связаны ожидания стремительного развития и широкого применения медиации при урегулировании правовых конфликтов. В виду различных факторов медиация по сей день не реализовала весь заложенный в ней потенциал.

Полагаем, что наиболее существенными, сдерживающими дальнейшее развитие медиации факторами являются следующие:

- недостаточная осведомленность населения о возможностях и особенностях медиации;
- все еще низкий уровень правовой культуры населения;
- устоявшиеся стереотипы о защите субъективных прав и законных интересов исключительно посредством судебной или административной форм защиты права;
- несовершенство законодательного регулирования, в частности наличие некоторых пробелов в законодательстве и недостаточная реализованность отдельных норм законодательства о медиации.

Медиация может применяться в спорах по гражданским, трудовым, семейным и иным правоотношениям, а также по уголовным делам небольшой и средней тяжести. К медиации могут обращаться как граждане, так и юридические лица, при заключении между участниками спора договора о медиации.

Судебная система в настоящее время очень сильно загружена в связи с огромным количеством поступающих в суд гражданских, уголовных, административных дел. Все это связано с волеизъявлением заинтересованных лиц, выражающемся в реализации своего права на защиту законных интересов посредством обращения в судебные органы. Необходимость снижения количества рассматриваемых и разрешаемых судами дел остается актуальной уже на протяжении многих лет. Не всегда спор заслуживает рассмотрения в судебном порядке по различным причинам, поэтому необходимо указать всем участникам правоотношений на возможность урегулирования возникающих между ними разногласий посредством использования иных способов защиты. В частности, заинтересованные лица могут использовать различные примирительные процедуры, в том числе, и медиацию. Институт медиации известен отечественному законодательству не так давно и является относительно новым для казахстанской правовой системы. Медиация представляет собой посредническую деятельность лица, который не обладает специальным полномочиями по разрешению существующего между сторонами спора по существу, но при этом содействует самостоятельному и добровольному их примирению посредством разрешения конфликта.

Так, в п. 5) ст. 2 Закона Республики Казахстан «О медиации» указано, что медиация – это процедура урегулирования спора (конфликта) между сторонами при

содействии медиатора (медиаторов) в целях достижения ими взаимоприемлемого решения, реализуемая по добровольному согласию сторон [1].

Стороны спора заключают соглашение о применении процедуры медиации, в котором указываются основные реквизиты сторон, предмет спора, сведения о медиаторе, сроки проведения и т.д. После этого стороны заключают соглашение о проведении процедуры медиации, в котором содержатся аналогичные сведения. Указанные документы являются обязательными для участия в примирительной процедуре. После их заключения стороны по взаимному согласию выбирают медиатора, который может осуществлять свою деятельность как на профессиональной, так и на непрофессиональной основе. Дальнейшее взаимодействие всех участников процедуры регулируется в соответствии с заключенными соглашениями, а также усмотрением сторон. Результатом проведения примирительной процедуры является медиативное соглашение. Указанным документом разрешается спор между сторонами. Заключение медиативного соглашения является основанием прекращения процедуры медиации. После этого медиативное соглашение приобретает статус соглашения о примирении и утверждается судом путем вынесения определения. Медиация представляет собой очень удобный способ разрешения существующего спора. Такая примирительная процедура подходит не ко всем случаям, но при этом ее универсальность не претерпевает сильных ограничений.

Неотъемлемыми признаками демократического, правового, конкурентоспособного государства являются развитое гражданское общество, благоприятные условия для развития бизнеса и высокий уровень правовой культуры граждан. Всем известен тот факт, что на своем пути к совершенствованию правовой системы Казахстану было необходимо обратиться к опыту развитых государств и после их внимательного изучения, перенимать прогрессивные правовые институты. Со дня обретения независимости Республика Казахстан активно проводит реформы в области законодательной системы, направленные на процесс демократизации общества, соответствие общепринятым международным правовым стандартам [2].

Присоединение к пактам и ратификация конвенции Казахстаном является подтверждающим фактом активного участия Республики Казахстан в международной системе защиты прав человека. Одним из значительных и важных шагов развития правового поля Республики Казахстан является принятие Закона «О медиации» 28 января 2011 года. Главным фактором необходимости принятия этого закона явилась необходимость поиска путей усовершенствования механизма разрешения гражданско-правовых споров, разработка мер, обеспечивающих их обязательное досудебное применение, формирование нового поколения юристов, ориентированных на возможность урегулирования споров вне суда. Конечно же, эти меры позволяют уменьшить объём нагрузки на судей, который становится все больше и больше [2].

Одним из наиболее важных целей развития Республики Казахстан является укрепление стабильности и консолидация общества, что возможно только через формирование грамотного гражданского общества, гармонизацию отношений власти, бизнеса и общественных институтов, создание условий для общественного согласия и уменьшения социальных противоречий, разрешение социальных и иных

конфликтов путем конструктивного диалога. Включение медиации в механизмы социальной жизни будет активно способствовать развитию институтов гражданского общества, где главным действующим лицом и субъектом происходящих в нем процессов и отношений выступает человек со всей системой его потребностей, интересов и ценностей. Исполнение закона «О медиации» способствует развитию культуры взаимоотношений, помогает направить энергию межличностных, социальных конфликтов и противоречий в позитивное русло взаимовыгодных договорённостей. Сферой применения медиации являются споры (конфликты), возникающие из гражданских, трудовых, семейных и иных правоотношений с участием физических и (или) юридических лиц, а также рассматриваемые в ходе уголовного судопроизводства по делам об уголовных проступках, преступлениях небольшой и средней тяжести, а также тяжких преступлениях в случаях, предусмотренных частью второй статьи 68 Уголовного кодекса Республики Казахстан, если иное не установлено законами Республики Казахстан, и отношения, возникающие при исполнении исполнительного производства.

Процедура медиации не применяется к спорам (конфликтам), возникающим из отношений, в случае, если такие споры (конфликты) затрагивают или могут затронуть интересы третьих лиц, не участвующих в процедуре медиации, и лиц, признанных судом недееспособными либо ограниченно дееспособными.

Процедура медиации к спорам (конфликтам) с участием физических и (или) юридических лиц, когда одной из сторон является государственный орган, применяется в случаях, предусмотренных законами Республики Казахстан.

Процедура медиации не применяется по уголовным делам о коррупционных преступлениях и иным преступлениям против интересов государственной службы и государственного управления [1].

Можно сделать выводы, что применение института медиации дает свои положительные результаты и это:

- эффективность проведения самой процедуры;
- экономически обоснованная экономия денежных средств экономического субъекта спора и предмета спора, т.е. недорого;
- при желании можно урегулировать спор буквально за несколько часов;
- большая экономия на рабочего времени;
- позволяет сохранить деловые связи;
- проявление защиты, прежде всего "слабой стороны" спора;
- результатом применения процедуры медиации является достижение консенсуса;
- сохранение конфиденциальности;
- ориентация на интересы сторон;
- выбор посредника (медиатора);
- открытость, комфорт, доверие и сотрудничество [3].

Одним из нововведений Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – АПК) стало законодательное закрепление права примирения по публично-правовому спору.

Статьей 120 АПК закреплены виды примирительных процедур, условия примирения сторон, порядок заключения соглашений о примирении, медиации или об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры и утверждения судом таких соглашений [4].

Согласно указанной норме стороны на основании взаимных уступок могут полностью или частично окончить административное дело примирением, на всех стадиях (этапах) административного процесса до удаления суда для вынесения решения.

АПК устанавливает для участников процесса три вида примирительных процедур:

- соглашение о примирении – заключается самостоятельно и предоставляется сторонами на утверждение суду;
- соглашение о медиации – заключается при содействии посредника (судьи либо медиатора);
- соглашение об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры заключается с участием адвокатов либо юридических консультантов [4].

Примирительные процедуры на практике уже показали свою успешность.

Их применение соответствует интересам участников административного процесса и отвечает задачам административного судопроизводства, примирение способствует быстрому и бесконфликтному разрешению спора, предоставляет возможность окончательного разрешения спора с вовлечением всех заинтересованных лиц, вне зависимости от заявленных требований, дает возможность развитию альтернативных способов разрешения дела.

К форме соглашения применяются следующие требования:

- необходимость соблюдения письменной формы;
- наличие подписей сторон или их представителей, наделённых соответствующими полномочиями.

Содержание соглашения должно:

- отвечать требованиям исполнимости в принудительном порядке;
- включать условия, на которых стороны пришли к примирению;
- включать порядок распределения судебных расходов, в том числе расходов на оплату услуг представителей [4].

Утвержденные судом соглашения направляются на принудительное исполнение с выпиской исполнительного документа.

Одной из особенностей примирения в административном процессе является то, что при заключении сторонами соглашений о примирении, медиации или об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры и их утверждении, в силу подпункта 9) части 2 статьи 138 АПК, суд выносит определение о возвращении иска.

Примирение сторон в административном процессе допускается только:

- в случае допустимости взаимных уступок;
- при наличии у ответчика административного усмотрения, то есть полномочий административного органа, должностного лица принимать в установленных законодательством целях и пределах одного из возможных решений на основании оценки их законности [4].

В силу пункта 1 статьи 10 АПК при осуществлении административного усмотрения административный орган, должностное лицо обеспечивают справедливый баланс интересов участника административной процедуры и общества.

Пределы осуществления административного усмотрения отражены в статье 11 АПК [5].

В целях правильного применения примирительных процедур с учетом предложений регионов разработан Алгоритм примирительных процедур в административном судопроизводстве, включающий действия суда по примирению, который, согласно анализу, активно применяется местными судами [5].

В настоящее время можно констатировать, что институт медиации нашел свое место в казахстанской правовой системе.

В одном из своих обращений председатель Верховного Суда Республики Казахстан Асанов Ж.К. подчеркнул, что «шаг к примирению намного благороднее, чем победа любой ценой в суде. Примирение до суда и даже в суде – не проигрыш, а победа для всех. Это лучший пример, особенно для своих детей, родных и близких. Сделать шаг навстречу друг другу гораздо проще, чем публично судиться!» [6].

Дальнейшее развитие института медиации, бесспорно покажет гражданам такие положительные ее стороны, как конфиденциальность, право сторон отказаться от дальнейшего проведения процедуры на любой её стадии, откроет другие грани. Таким образом, медиация – это инструмент снижения конфликтности в обществе и повышения уровня правовой культуры граждан.

Список литературы:

1. Закон «О медиации» Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года №401-IV. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000401/z110401.htm>
2. Каражанов М.Д. Медиация: проблемы внедрения и пути совершенствования // Вестник КазНУ. Сер. юрид. – 2015. № 3. – С. 316-324.
3. Журавлева И.А. Опыт мировой практики современной модели института медиации: Реалии и возможности развития процедуры медиации в России // Аудит и финансовый анализ. – № 1. – 2015. – С. 380-386.
4. Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан, от 29 июня 2020 года №350-VI. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350>
5. Анализ судебной практики по применению примирительных процедур по административным делам Судебной коллегии по административным делам Верховного Суда РК по состоянию на 10 декабря 2021 года.
6. Обращение Председателя Верховного Суда РК Ж. Асанова от 04.05.2020г. <https://sud.gov.kz/rus/massmedia/predsedatel-verhovnogo-suda-sdelal-obrashchenie-k-kazahstancam-zakonkz-04052020g>.

СУДЬЯ ТӘУЕЛСІЗДІГІ – СОТ ӘДІЛДІГІНІҢ КЕПІЛІ

Судьялардың тәуелсіздігі мемлекеттік биліктің сот тармағының дербестігінің көріністерінің бірі болып табылады. Судьялардың тәуелсіздігі принципінің мәні қандай да бір ықпалдан еркін, тәуелсіз сот қана дауды мәні бойынша бейтарап және объективті түрде қарап, шеше алады. Әділ сот төрелігінің қажетті алғышарты бола отырып, судьялардың тәуелсіздігіне конституциялық нормалармен, сондай-ақ сот құрылысы, судьялардың құқықтық мәртебесі және сот қызметін жүзеге асырудың процесік тетігі мәселелерін айқындайтын салалық заңнама нормаларымен кепілдік беріледі. Судьялардың және тұтастай алғанда сот жүйесінің тәуелсіздігін қамтамасыз етуге: сот төрелігін жүзеге асырудың ерекше рәсімдерін және олардың қызметіне араласқаны үшін жауаптылық; судьяға қол сұғылмаушылық және оның отставкаға құқығы; лауазымға тағайындаудың (сайлаудың) ерекше тәртібі, өкілеттіктерді тоқтату және тоқтата тұру рәсімдері; судьяны материалдық және әлеуметтік қамтамасыз етудің жоғары деңгейі; олардың отбасы мүшелерін және оларға тиесілі мүлікті міндетті мемлекеттік қорғау жатады [1].

Конституцияның 75-бабына сәйкес Қазақстан Республикасында сот төрелігін тек сот қана жүзеге асырады [2].

Профессор К.Х. Халиковтың ойынша сот билігі мемлекеттік биліктің ең маңызды тармақтарының бірі. Оның қоғамның саяси және әлеуметтік жүйесіндегі мәртебесі, орны мен рөлі бүгінгі таңда ең қымбат қазына: адам, оның құқықтары мен бостандықтары және заңдылық болып табылатын өркениетті азаматтық қоғам мен демократиялық құқықтық мемлекет орнату міндеттерімен айқындалады. Сот билігі адамдар тағдырындағы ең жоғары әділет таразысы тәріздес. Ондағы нақ осы қасиет мемлекеттік билік тармақтарының ешқайсысында жоқ [3, 4 б.].

Конституцияның 77-бабының 1-тармағына сәйкес судья сот төрелігін іске асыру кезінде тәуелсіз және Конституция мен заңға ғана бағынады [2].

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаев Қазақстан Республикасы судьяларының VIII съезінде мемлекет те, бүкіл қоғам да сот төрелігін әділ әрі заңды жүзеге асыруға мүдделі екенін және маңызды міндеттердің бірі сот жүйесінің тәуелсіздігі болып табылатынын атап өтті. Мемлекет басшысы атап өткендей, бұл әділ сот төрелігін тарату мен азаматтардың сот билігіне деген сенімін арттырудың міндетті шарты [4].

Кәсіби және тәуелсіз судьялар құрамы Қазақстан Республикасында заңдылық принципін іске асыруды қамтамасыз етудің басты шарттарының бірі болып табылады [5].

Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-қимыл жоспарына сәйкес, қоғамның соттарға деген сенімін нығайту, жоғары кәсіби судьялар корпусы, сот жүйесі мен судьялардың іс жүзіндегі тәуелсіздігі, сот практикасының біркелкілігі бойынша іс-шаралар жүзеге асырылмақ [6].

Академик Салық Зиманов соттардың тәуелсіздігі принципіне нақты әрі шынайы баға береді. Оның айтуынша: «Сот билігі мемлекеттік биліктің басқа формаларынан тәуелсіз болу арқылы ғана жүзеге асырылатындығымен ерекшеленеді. Оның ерекше мәртебесі мен міндеттері осыны талап етеді. Дүние жүзіндегі құқықтық мемлекеттердің соттардың тәуелсіздігі принципіне ерекше мән беретіні де содан. Олар сот жүйесін тәуелсіздік рухымен қаруландыру арқылы азаматтардың құқықтарының сақталуын шегелей түсумен қатар, тұтастай мемлекеттегі саяси, экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуге мүмкіндік алып отыр» [7].

Судьяның әділ болуы, ең алдымен, олардың тәуелсіздігіне байланысты. Ал сот жүйесінің тәуелсіздігі, біріншіден, ол судьяның еркіндігі, оның ешқандай факторларға бағынбай заң аясында сот әділдігін жүзеге асыра алуы деген сөз. Демек, соттың беделі – мемлекеттің беделі.

Кез - келген әділетсіздіктің азабын тартып, шындық іздеп, шарқ ұрған адам әділдікті соттан іздейді, ақ пен қараның аражігін ажыратып береді деген үмітпен сотқа жүгінеді. Заң алдында барлығы тең. Әділ билік ханға да, қараға да ортақ. Ендеше алдына жүгінген адамның дауына тура кесім айту үшін сотқа керегі заң талабынан өзге ешкімге жалтақтамайтын, сырт күшке мойын сұнбайтын дербестік және тәуелсіздік.

Судьяның адам мен қоғам алдындағы жауапкершілігі өте жоғары. Адам тағдырына байланысты билік айту, шешім қабылдау оңай емес. Күрмеуі қиын сұрақтардың жауабын тауып, шынайы шындықтың түбіне жету үшін арнайы білім, кәсіби даярлық, ар-ождан, зеректік, қабілет, мол тәжірибемен қатар, заңдарды жетік білу және оны дұрыс талдап, қолдана білу керек.

Сот билігінің тәуелсіздігі сот төрелігін жүзеге асыру кезінде құқық үстемдігін қамтамасыз етудің конституциялық қағидаты, алаламаушылық шарты және әділ сот талқылауының негізгі кепілі болып табылады. Сот билігінің тәуелсіздігін сақтау, тәуелсіздік принципін ұстану судьяның міндеті болып табылады. Судья істі қарау кезінде процестің барлық қатысушыларына қатысты тәуелсіз және бейтарап ұстанымды ұстануға міндетті. Судья өз өкілеттіктерін істің нақты және құқықтық мән-жайларын бағалауды негізге ала отырып, ішкі нанымға сәйкес, қандай да бір бөгде әсерге, қысымға, қауіп-қатерге іске тікелей немесе жанама араласуға қарамастан тәуелсіз болуға және әділ шешім қабылдауға міндетті.

Судьяның тәуелсіздігі 2000 жылғы 25 желтоқсандағы «Сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңының 25-бабында бекітілген [8].

Судьяның тәуелсіздігі Конституциямен және заңмен қорғалады.

Ешкімнің сот төрелігін жүзеге асыру ісіне араласуға және судья мен алқа заседателіне қандай да болмасын ықпал етуге құқығы жоқ. Мұндай әрекеттер заңмен қудаланады.

Сонымен қатар, судья қаралған немесе қаралып жатқан сот істерінің мәні жөнінде қандай да бір түсінік беруге міндетті емес. Кеңесу бөлмесінің құпиясы барлық жағдайларда қамтамасыз етілуге тиіс.

Соттарды қаржыландыру, судьяларды материалдық және әлеуметтік қамтамасыз ету, сондай-ақ оларға тұрғын үй беру сот төрелігін толық әрі тәуелсіз

жүзеге асыру үшін жеткілікті мөлшерде республикалық бюджет қаражатының есебінен жүргізіледі.

Сондай-ақ, судьялардың тәуелсіздігіне Жоғарғы Соттың 1998 жылғы 14 мамырдағы «Қазақстан Республикасында сот билігі туралы заңнаманы қолданудың кейбір мәселелері туралы» № 1 нормативтік қаулысында да аса мән берілген [9].

Яғни, өзінің жүргізуіндегі іс бойынша судьяның, қандай нысанда болмасын, алдын-ала пікір айтуына болмайды. Судья нақты іс бойынша өз пікірін кеңесу бөлмесінде ғана білдіреді.

Соттар судьялардың тәуелсіздігі мәселелеріне ерекше назар аударып, олардың қызметіне араласуға жол бермеу жөнінде шаралар қолдануға, судьяларға бақылау жасауға немесе оларға өкілеттіктерінен тыс міндеттер жүктеуге тырысушылықтарға тиым салуға тиіс.

Соттардың нақты іс бойынша әділ және бейтарап сот төрелігін жүзеге асыруына кедергі келтіру мақсатындағы кез-келген нысандағы іс-әрекеттерді сот қызметіне араласу деп түсінген жөн. Мұндай араласу түрлеріне, атап айтқанда, сот процесіндегі нақты тараптың пайдасына шешім қабылдау туралы әлдебіреулердің сырттан берілген тікелей нұсқауы немесе жанама өтініші, судьяларды белгілі бір шешім қабылдауына мәжбүр ететін жағдайлардың әдейі жасалуы және басқа да осындай іс-әрекеттердің жатуы мүмкін.

Мемлекеттік органдардың немесе ондағы лауазымды адамдарының сот ісін жүргізуінде жатқан істі бақылауға алуына сот төрелігін жүзеге асыруға кедергі келтіру мақсатында сот қызметіне араласу деп бағалау керек.

«Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 23 шілдедегі № 451-І Заңының 25-бабына сәйкес, бұқаралық ақпарат құралдарының сотқа ықпал жасауы Қазақстан Республикасының заң актілерінде қарастырылған жауаптылыққа әкеп соғады.

Осы тұрғыда Мемлекет басшысы судьялардың VIII съезінде: «БАҚ-тың жариялылығын, ашықтығын сотқа қысым жасау үшін пайдалануға болмайды. Сот төрелігі тек сот залында және тек қана сот процесінің қорытындысы бойынша жүргізілуі тиіс. Әрбір судья өз әрекеттері мен шешімдері үшін жеке-дара жауап береді. Сотқа қысым жасау фактілері үшін заң бойынша жауап беруі қажет» деп, бұл мәселенің ара-жігін ашып берген болатын [4].

Судьялар тәуелсіздігінің кепілдіктері – бұл мемлекет құрған, судьялардың құқық қолдану, заң шығару қызметіне ықпал ететін және құқықтық тәртіпті нығайтатын құқықтық құралдар мен әдістер. Осы заңды кепілдіктердің мақсаты - соттардың практикалық қызметін заңды түрде жүзеге асыруды қамтамасыз ету, судьялардың тек заң негізінде шешім қабылдауы.

Судьяның мәртебесі, тәуелсіздігі, оның ауыстырылмайтындығы, оларға ешкімнің тиіспеуі, судьяның құқықтық жағдайын сипаттайтын ерекше белгілері болып табылады.

Судьяның тәуелсіздігі дербестігінен, бейтараптығынан, ықпал-кедергісіз қызмет атқаруынан және тағы басқа да жағдайлардан көрінумен қатар, сондай-ақ оның кепілдіктері, яғни қамтамасыз ету шараларынан айқын көрінеді.

Судья тәуелсіздігі принципіне орай судья тәуелсіздігінің кепілдіктері болады және оларды қамтамасыз ету шаралары Қазақстан Республикасы Конституциясында

бастау алып Конституциялық заңда және тағы басқа да нормативтік құқықтық актілерде көзделген.

Судьяның тәуелсіздігінің негізгі кепілдіктері 2000 жылғы 25 желтоқсандағы «Сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңының 26-бабында бекітілген [8].

Судьяның тәуелсіздігі төмендегі жағдайларда:

- 1) сот төрелігін жүзеге асырудың заңда көзделген рәсімімен;
- 2) судьяның сот төрелігін іске асыру жөніндегі қызметіне араласқаны үшін, сондай-ақ сотты және судьяларды сыйламағандық үшін заңда жауаптылық белгілеумен;
- 3) судьяға ешкімнің тиіспеуімен;
- 4) Қазақстан Республикасының Конституциясында, осы Конституциялық заңда және «Қазақстан Республикасының Жоғары Сот Кеңесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңында белгіленген судьяны лауазымға сайлау, тағайындау, оның өкілеттіктерін тоқтату және тоқтата тұру тәртібімен, судьяның отставкаға құқығымен;
- 5) судьяларға мемлекет есебінен олардың мәртебесіне сәйкес материалдық жағдай жасау және әлеуметтік қамсыздандыру, сондай-ақ оны нашарлатуға тыйым салу арқылы қамтамасыз етіледі.

Судьялар, олардың отбасы мүшелері мен мүлкі мемлекеттің қорғауында болады.

Егер судьядан тиісті өтініш түссе, ішкі істер органдары судья мен оның отбасы мүшелерінің қауіпсіздігін, оларға тиесілі мүліктің сақталуын қамтамасыз етуге уақтылы және түпкілікті шаралар қабылдауға міндетті.

Судьяға және оның мүлкіне кәсіптік қызметіне байланысты келтірілген зиян республикалық бюджеттің қаражаты есебінен өтеледі.

Осыған байланысты, Жоғарғы Соттың төрағасы Ж.Қ. Асановтың «сот төрелігінің «Жеті түйіні» жобасы бойынша сот жүйесін одан әрі дамыту, сот төрелігіне сенімді арттырып, сот төрелігінің әділдігін, жауапкершілігін арттыру бағытында жұмыстар атқарылуда. «Сот төрелігінің «Жеті түйіні» жобасы халықтың сот жүйесіне деген сенімін арттыра түсуге және сот төрелігінің әділеттілігін, оның жауапкершілігі мен тәуелсіздігін, сот шешімдерінің жоғары сапасы мен судьялардың біліктілігін арттыру арқылы құқық үстемдігін қамтамасыз етеді.

2018 жылғы 26 қаңтарда өткен 2017 жылдың қорытындысы бойынша кеңейтілген кеңесте Ж.Қ. Асанов судьялардың тәуелсіздігі бойынша бірнеше іс-шаралар атқарылғанын, осы мәселеге байланысты әріптестерінен шағымдар түскенін, шағымға сәйкес барлығы бір дауыспен төрағаларға тәуелді екендіктерін, олар кімді жоғарылатуды, кімді жазалауды, кімді ынталандыруды шешетіндерін, судьялардың сот актілерін тексеру және күшін жою билігі соларда, судьяның жауапкершілігін шешу немесе басқа лауазымға ауысу кезінде төрағадан мінездеме алу қысымның тұтқасы екенін айтқан [10].

Заңгер Б.Тукуловтың 2022 жылғы 25 наурыздағы «Forbes» журналына жарияланған «Қазақстанның сот жүйесін трансформациялаудың бес қадамы» атты мақаласында келесі мәселелерді көтерген. Оның айтуынша «Сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық

заңымен аудандық және оған теңестірілген соттардың төрағаларына әр түрлі билік өкілеттіктері берілген.

Облыстық соттың төрағасы сот алқаларының жалпы отырыстарында төрағалық етеді және оған сот жюриіне судьяларға қатысты материалдарды жолдау туралы мәселені шығарады, яғни кімді жазалау керек екенін шешеді.

Бұл өкілеттіктер төменгі соттардың судьяларына ықпал ету, көтермелеу және жазалау құралына айналғанын байқауға болады.

Сондай-ақ, судьяға қысым көрсетудің тағы бір құралы ол – сот статистикасы. Сот статистикасы төменгі соттардың судьяларын жоғарғы тұрған соттардың бақылау құралы болып табылады. Судьяның сот актілерінің жоғары тұрған сотпен күшінің жойылуы, өзгертілуі сондай-ақ қаралған істердің саны судьяның тәуелсіздігіне және оның лауазымда одан әрі жоғарылауына немесе төмендеуіне тікелей әсер етеді.

Сонымен бірге, сот статистикасы істердің күрделілігін, біркелкілігін ескермейді. Нәтижесінде біртектес кішігірім істерді қарайтын судьялар күрделі істерді қарайтын судьяға қарағанда жоғары статистикаға ие болады. Ал, күрделі істер қарайтын судьяда қаралған істер саны аз, ал қателік қаупі жоғары болады.

Соттардың және судьялардың қоғамдағы мәртебесін судьялардың жалақысын көтеру, әлеуметтік қамтамасыз ету арқылы жоғарылату болып табылады.

Әлбетте, соттардың/судьялардың мәртебесін көтеру жөніндегі жұмысты жалғастыру керек, яғни жалақыны одан әрі арттыру, сондай-ақ судьяларды әлеуметтік қамсыздандыру, судьялар мен соттарды нақты материалдық қамтамасыз ету (мысалы, судьялардың өз есебінен компьютерлер, принтерлер, қағаздар сатып алуын болдырмау; көшуді ұйымдастыру және оған ақы төлеу, қызметтік пәтерлерді тиісінше беру, мантиямен қамтамасыз ету және т. б.) [11].

Қазіргі таңда, судьяларға мемлекет есебінен олардың мәртебесіне сәйкес материалдық жағдай жасау және әлеуметтік қамсыздандыруға Заңмен кепілдік берілгенімен де жоғарыда аталған мәселе әлі де өзектілігін жоғалтқан жоқ. Сондықтан, тәуелсіздік мәселесін көтермес бұрын судьялардың материалдық және әлеуметтік жағдайын тек Заң жүзінде бекітіп қана қоймай іс жүзінде іске асыру қажет деп есептейміз.

Тәуелсіздікті қорғау аясында Халықаралық судьялар қауымдастығы жаңа хартиясының 2-5-бабында «өз функцияларын орындау кезінде судья өзіне қарсы бағытталған қауіп-қатерлерден және кез-келген шабуылдардан заңмен көзделген қорғауды қолдануы керек» делінген. Бұл ереже негізінен сыртқы тәуелсіздікті қорғауға бағытталған болса да, ол ішкі тәуелсіздікті қорғаудың мақсатына да қызмет етеді, өйткені судьяларды сыртқы әсерден қорғау мәселесі бір жағынан, жоғары тұрған соттардан қорғау мәселесі тағы бар.

Еуропа Кеңесінің №R 2010/12 ұсынымдарының 8 – бабына сәйкес жоғарыда аталған жағдайларда судьялар «судьялар кеңесіне немесе басқа тәуелсіз органға жүгінуі керек немесе оларда құқықтық қорғанудың тиімді құралдары болуы керек» деп көрсетілген. [12].

«Қазақстан Республикасында сот билігі туралы заңнаманы қолданудың кейбір мәселелері туралы» № 1 нормативтік қаулысының 12-тармағына сәйкес судья қауымдастығының органы болып табылатын Қазақстан Республикасы Судьяла

Одағы және оның жергілікті жерлердегі органдары сот төрелігін іске асыруда сот қызметтеріне араласпау мен тәуелсіздігі принципін қатаң сақтау жағдайында өз қызметтерін жүзеге асыратынын соттар ескеруі тиіс [9].

Сонымен бірге, судьялар сот жұмысы мен судьялар мәртебесіне, маңызды мемлекеттік-құқылық мәселелерді шешуде судьялар қоғамдастығы позициясын айқындауға, өздерінің құқығы, ар-ожданы мен абыройын қорғау жөнінде шаралар қабылдауға Қазақстан Республикасының қатысты мәселелер бойынша Судьялар Одағына жүгінуге қақылы.

Алайда, тәжірибеде судьялардың қызметтеріне араласпау мен тәуелсіздігі принципін қатаң сақтау жағдайында қорғалуы, олардың құқығы, ар-ожданы мен абыройын қорғау жөнінде шаралар қабылдау бойынша Судьялар Одағына мүлдем жүгінбейді.

Осыған байланысты, судьялар тәуелсіздіктеріне қол сұғушылық болған жағдайда судьяларды қорғау мақсатында Судьялар Одағының өкілеттіліктерін күшейту қажет деп санаймын.

Судьялар Одағының өкілеттілігін күшейту үшін:

- нақты шағым келтірген судьяға қатысты (егер ол сот төрелігін атқару сапасына байланысты болса) сот актілерінің бұзылу және өзгертілу негіздері бойынша талдау жүргізу бойынша Жоғарғы Сот Кеңесіне ұсыныс енгізуді;

- судьяларға қатысты материалдарды Сот жюриіне тек Судьялар Одағының келісімімен жолдауды (судья әдебіне қатысты материалдарды қоспағанда, себебі әдеп комиссиясы Судьялар Одағының жанынан құрылған);

- сот жюриі комиссиясының құрамына Судьялар Одағының мүшесін кіргізуді ұсынамын.

Қорыта келе, айтарымыз судьялар тәуелсіздігін іс жүзінде қолдау сот реформасының басымдығы болуға тиіс, бұл сол арқылы азаматтардың санасында сот жүйесіне деген сенім деңгейін арттырады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Конституционный Совет Республики Казахстан, Конституция Республики Казахстан, Научно-практический комментарий 2015

https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36368312

2. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамызда қабылданған), <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>

3. Халиков К.Х. Проблемы судебной власти в РК. Алматы, 1998 г. С. 3-7.

4. Қазақстан Республикасы судьяларының VIII съезді (2020 жылғы 23 қазан), https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/meetings_and_sittings/kasym-zhomart-tokaev-kazakstan-sudyalarynyn-viii-sezine-katysty

5. Қазақстан Республикасындағы судья кадрларының жай-күйі туралы №4 ұлттық баяндама https://cloud.mail.ru/attaches/16495706780877231177%3B0%3B1?folderid=500015&x-email=ismailova_indira%40mail.ru&cvq=f

6. Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-қимыл жоспары (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 8 шілдедегі № 470 қаулысы) <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000470>

7. Зиманов С.З. Независимость судьи - фундаментальный принцип правосудия. Международная научно-практическая конференция. 9-10 октября 2003г. – Москва, Россия.

8. 2000 жылғы 25 желтоқсандағы «Сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000132>

9. Жоғарғы Соттың 1998 жылғы 14 мамырдағы «Қазақстан Республикасында сот билігі туралы заңнаманы қолданудың кейбір мәселелері туралы» № 1 нормативтік қаулысы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P98000001S>

10. Сот төрелігінің жеті түйіні. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/7-kamney-sistemyi-asanov-vyiskazalsya-dalneyshey-rabote-336239/

11. Пять шагов к трансформации судебной системы Казахстана 2022 жылғы 25 наурыз https://forbes.kz/life/opinion/pyat_shagov_k_transformatsii_sudebnoy_sistemyi_kazahstana/

12. «Независимость суда и имплементация новой Всемирной Хартии судей: вопрос о внутренней независимости», Дж.Оберто, перевод М.Балкен, «Zanger», № 6 (227) 2020 г. <https://sud.gov.kz/rus/massmedia/nezavisimost-suda-i-implementaciya-novoy-vsemirnoy-hartii-sudey-vopros-o-vnutrenney>

Каишкмбаева А.М.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы
Сот төрелігі академиясының магистранты*

ҚҰЗЫРЕТТІ СУДЬЯЛАР КОРПУСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР

Кәсіби және тәуелсіз судьялар құрамын қалыптастыру Қазақстан Республикасы сот жүйесінің басты мақсаттарының бірі болып отыр. Еліміз Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап азаматтардың құқығын қорғау, қара қылды қақ жарған әділ сот жүйесін құру, құқық қорғау орындарында білікті кадрларды жасақтау мәселелеріне ерекше назар аударып келеді. Соның ішінде соттардың кадр саясатының құқықтық базасы дәйекті түрде жетілдірілді. Әсіресе судьялардың кәсіби біліктілігі мен жауапкершілігін арттырып, тәуелсіздігін күшейту ісіне аса мән берілді. Өйткені судьяның сот билігінің бірі ретіндегі тұлғасы әрқашан қоғам мен мемлекеттің назарында болады. Мантиядағы адамнан қоғам сот төрелігін жүзеге асыруда әділеттілік пен бейтараптықты ғана емес, сонымен қатар беделі мен мінез-құлқындағы мінсіздікті де күтеді.

Осыған орай Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаев 2020 жылы қазанда өткен VIII судьялар съезінде сөйлеген сөзінде «судьялардың беделі мінсіз, ал іріктеу процесі ашық әрі жария болуға тиіс» деп атап өтті. Халықаралық тәжірибені келтіре отырып, Мемлекет басшысы «көптеген дамыған елдерде судьяларға қойылатын талаптардың жоғары болғаны соншалық, бұрын болмашы теріс қылық болса да, қызметтен бас тартуға себеп болуы мүмкін» деуі көп нәрсені аңғартады [1].

Жалпы сот корпусын сапалы кадрлармен қамту, судьялықтан үміткерлерге қойылатын талапты күшейту бағытындағы жұмыстарға мән берудің маңызы зор. Өйткені сот саласының дамуы, халықтың сенімін қалыптастыру судьялардың кәсіби біліктілігіне, біліміне тікелей байланысты. Сондықтан жыл өткен сайын сот кадрларын іріктеуге ғана емес, судьялардың тәжірибесін шыңдап, шеберлігін арттыруға да көп көңіл бөлінуде.

Соттардың жоғары кәсіби кадрлық құрамын сапалы және ашық іріктеу сот жүйесінің тәуелсіздік деңгейін айқындайтын негізгі элементтер. Ал судьяларды іріктеудің әділ және ашық процесін олардың іскерлік, жеке және кәсіби қасиеттерін ескере отырып қамтамасыз ету арқылы сот ісін бейтарап және тәуелсіз соттың қарауына кепілдік беріледі. Бүгінгі күні елімізде сот құзіретін кеңейтуге қатысты көптеген жүйелі жұмыстар жүргізілуде.

Мәселен 2021 жылдың 1-шілдесінен бастап күшіне енген Қазақстан Республикасының әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінде судьяға жаңа өкілеттіктер мен құқықтар берілді. Жаңа кодекс аясында судья әкімшілік істің нақты және заңды тұстарына жататын құқықтық негіздемелер бойынша өзінің алдын ала құқықтық пікірін айтуға құқылы. Осыған дейінгі заңнамада судьяға ондай құқық берілмеген болатын, кейбір істерде тараптардың бірінің құқықтық сауатының жеткіліксіздігінен қандай бір уәж айтуда есесі кетіп жатқанына қарамастан судьяның іске араласуға мүмкіндігі жоқ болатын. Судьяның істің мән-жайлары бойынша өзінің құқықтық пікірін айтуға заң рұқсат бермейтін. Тараптардың бірінің наразылығын туғызбас үшін судья іске араласа алмайтын. Іске төрағалық етуші судья берілген талап-арыздың қателігін түзету туралы талапкерге ұсыныс жасай алмауы себепті қабылданған шешімдер шағымдану сатыларында бұзылып немесе өзгертіліп жататын. Ал бұл сот жүктемесінің артуы, тараптардың бірінің сот шешіміне риза болмауы секілді мәселелер тудыруға әкелетін. Қазіргі қолданысқа берілген жаңа Кодекске сәйкес іс қарау барысында судьяның құзіретінің кеңейюі жан-жақты әрі әділ сот шешімі шығуына ықпал етті. Сондықтан судья құзіретінің, оған берілген мүмкіндіктің маңызы зор.

Құзіретті судья – сот жүйесінде сот органының құрамына сайланған немесе тағайындалған заңмен құқылы лауазымды адам, сот билігін атқарушы. Оған конституциялық тәртіппен сот төрелігін жүзеге асыру және өзінің міндеттерін кәсіби негізде атқару құқықтары берілген. Ол өз құзыреті шегінде істі жеке дара қарайды, сот отырысын дайындау не оның үкімінің немесе басқа да шешімінің орындалуын қамтамасыз ету жөнінде өкім жасау қызметін атқарады. Судьяның құқықтық жағдайы Қазақстан Республикасының Конституциясымен, Қазақстан Республикасының «Сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» заңымен және өзге де заңдармен айқындалады. Қызметке конституция мен заңдарға сәйкес сайланады немесе тағайындалады, оның қызметі аталмыш конституциялық заңда көзделген негізде және тәртіппен тоқтатылады немесе тоқтатыла тұрады [3].

Судьяға қойылар талап жоғары болуы да қалыпты жағдай. Өйткені әрбір сот шешімінің артында адам тағдыры тұр. Ал сот шешімдері мемлекет атынан жарияланатындықтан, судьяға берілген құзіреттің артында үлкен жауапкершілік жатыр.

Жалпы елімізде сот күзіреті, сот кадрлары, судья мәртебесі жиі сөз болып жатады. Мәселен 2021 жылғы 15 қаңтарда VII шақырылған Қазақстан Республикасы Парламентінің бірінші сессиясының ашылуында ел Президенті сот корпусын елеулі түрде жаңарту және оған құқықтың түрлі салаларынан мамандар тарту қажеттігіне ерекше назар аударды.

Сондай-ақ Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығында құзыретті судьялар корпусын қалыптастыру мәселелеріне ерекше назар аударылған. Жалпы 2019 жылдан бері судьялық кадр корпусын қалыптастыру саласында айтарлықтай өзгерістер болды. Атап айтқанда, жаңа судьяларды іріктеу үшін тиімді HR-технологиялар енгізілді, Жоғары Сот Кеңесінің қарауына судьялардың тәртіптік жауаптылығы мен кадрлық резерві мәселелері, сондай – ақ жұмыс істеп тұрған судьяларды бағалаудың жаңа институты сот төрелігінің сапасы жөніндегі комиссия берілді.

Соттарда тағылымдамадан өткізу және Сот төрелігі академиясында оқыту болашақ судьяларды даярлау жұмысының бір бөлігі, ал судья лауазымына біліктілік емтиханын тапсыру және одан кейін бос судьялық лауазымға орналасу үшін конкурстарға қатысу судьяларды іріктеудің кезеңдері болып табылады. Біліктілік емтиханының негізгі мақсаты кандидаттардың кәсіби дағдыларын тексеру және судья қызметін атқару үшін қажетті жеке қасиеттерін анықтайды.

Емтиханның объективтілігін қамтамасыз ету үшін біліктілік комиссиясы бұрынғыдай судьялар, заңгерлер, ғалымдар қауымдастықтардың өкілдерінен, HR-мамандардан тұрады, ал оның төрағасы адвокат болып бекітіледі. Аудандық сот төрағалары мен судьялары, облыстық сот судьялары мен сот алқаларының төрағалары, сонымен қатар Жоғарғы Сот судьялары лауазымдарына кандидаттарды іріктеу конкурстық негізде жүргізіледі.

Конкурстық іріктеу мынадай сатылардан тұратын көп кезеңді рәсім. Мұның өзі оларды іріктеуге қойылатын талаптың жоғары екенін аңғартады. Атап айтсақ:

- кандидаттардың құжаттарды тапсыруы және оларды тексеру;
- Кеңестің тұрақты мүшелерінің кандидаттарды бағалау критерийлері жүйесі бойынша кешенді бағалауы (соның ішінде сот төрелігін іске асыру сапасы, судья әдебін сақтау);
- кандидаттарды цифрлық критерийлер жүйесі бойынша арнайы компьютерлік бағдарламамен бағалау;
- қосымша бағалау құралдарын қолдану (эссе жазу, кейс тапсырмаларын орындау, қоғам мен судьялар қауымдастығының пікірін зерделеу);
- құзыреттіліктерін анықтау үшін кандидаттардан сұхбат алу;
- Кеңестің қарауына кандидатураларды шығару үшін Конкурстық комиссияның кандидаттарды қарауы;
- Кеңес мүшелерінің кандидатураларды қарауы және судья лауазымына тағайындауға ұсынылатын кандидатты дауыс беру арқылы анықтауы.

Сот төрелігін тиімді іске асыру мақсатында болашақ судьяларға қажетті нақты жеке қасиеттерді объективті түрде бағалауға мүмкіндік беретін Судьялардың бірыңғай құзыреттілік шеңбері толық көлемде енгізілді деп айта аламыз.

Мемлекет басшысының тапсырмаларын іске асыру мақсатында судья лауазымына кандидаттарды іріктеу кезінде салық салу, жер қойнауын пайдалану, зияткерлік меншік және корпоративтік құқық салаларындағы мамандар үшін басымдық көзделген. Сонымен қатар, әкімшілік әділет жүйесін енгізу аясында 2021 жылы жаңа әкімшілік соттарға үміткерлерді бағалаудың қосымша құралдары енгізілді. Яғни судьяларды іріктеу жүйесі ұдайы жетілдіріліп, уақыт сұранысына сай толықтырылып келеді. Жаңа талапқа сай үміткерлер үшін әкімшілік құқықты білуін тексеруге арналған тестілеу және арнайы кейс тапсырмаларын орындау жүктелген.

Бұл ретте, бұрынғыдай азаматтар мен заңгерлердің үміткерлер туралы пікірлерін ескеру үшін конкурсқа қатысушылардың тізімі Кеңестің интернет-ресурсында тұрақты түрде жарияланып отырады, жұмыс істеп жүрген судьяларға қатысты шағымдар, сондай-ақ ведомстволық деректер базасынан алынған мәліметтер ескеріледі.

Кандидаттарды алдын ала іріктеуді Кеңес жанындағы Судьяларды конкурстық іріктеу комиссиясы жүргізеді, оған Кеңестің тұрақты мүшелерімен барлық деңгейдегі судьялар, адвокат және құқық профессорлары, заңгерлер қауымдастығының, прокуратураның өкілдері, HR мамандары кіреді.

Кеңестің конкурстық іріктеу шеңберіндегі жұмысы барынша ашық және айқын. Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен бірлескен іс-шаралар жоспарының шеңберінде БАҚ-та конкурс жариялау, кандидаттарды іріктеу тәртібі мен критерийлерін түсіндіру туралы мәліметтер жарияланады. Іріктеу қорытындылары бойынша республикалық бұқаралық ақпарат құралдары шақырылып брифингтер өткізіледі, ал конкурстың әрбір кезеңінің нәтижелері Кеңестің интернет-ресурсында жарияланады.

«Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына 2021 жылғы 20 желтоқсандағы енгізілген өзгерістер мен толықтыруларда шалғайда орналасқан және құрамы аз соттарда жұмыс істеген судьялар үшін тең дәрежелі лауазымдарға іріктеу кезінде басымдық беру көзделген. Бұл норма осындай соттардағы кадр жағдайын жақсартуға ықпал етеді.

Бұдан басқа, заңнамалық түзетулермен:

1) облыстық соттар судьяларының лауазымдарына арнайы жеке конкурс өткізу арқылы арнайы мамандар үшін судья жұмысының тартымдылығын арттыру көзделеді. Осындай конкурстар шеңберінде корпоративтік сектордың заңгерлері жұмыс істеп жүрген судьялармен емес, өзара ғана бәсекелесе отырып, жедел іріктеуден өтетін болады;

2) сот төрелігін іске асыру сапасы төмен судьяларға конкурсқа қатысуға тыйым салынды. Енді кәсіби бағалау қорытындылары бойынша төмен жүктемемен соттарға ауыстыру үшін ұсынылған судьялар 2 жыл бойы конкурстарға қатыса алмайды;

3) конкурстың екінші кезеңінің қолданылу аясы кеңейтілді. Бұрын конкурсқа қатысушылар конкурстың екінші кезеңі шеңберінде бірінші кезеңде қатысқан лауазымдарға үміттен алмайтын. Енді ондай шектеу жойылды;

4) Кеңес құрамындағы жұртшылық өкілдерін ұлғайту және бірқатар лауазымды тұлғаларды (Мемлекеттік қызмет істері агенттігінің төрағасы мен Әділет министріні)

оның құрамынан шығару арқылы Кеңес жұмысының ашықтығы мен объективтілігін арттыру;

5) судьялар жоғары тұрған және басшы судьялық лауазымдарға конкурсқа қатысқан кезде Жоғарғы Сот жанындағы Сот төрелігінің сапасы жөніндегі комиссияның оларды кезектен тыс бағалау сатысын алып тастау арқылы конкурстық іріктеудің жеделдігін арттыру көзделген. Бұл судьялардың конкурстарға қатысу кезіндегі осындай бағалауды жоғары Сот Кеңесінің мүшелері өткізіп жатқандығына байланысты [4].

Осы шаралар соттарға жоғары білікті заңгерлерді тартуға, сондай-ақ іріктеудің объективтілігі мен жеделдігін арттыруға мүмкіндік береді.

Сот төрелігін іске асыру сапасын жақсарту және судьялардың жоғары біліктілігін сақтау мақсатында олардың кәсіби қызметіне бағалау жүргізіледі.

Ондай бағалау алғаш рет судья лауазымында жұмыс істеген бірінші жылдың нәтижелері бойынша және кейіннен әрбір бес жыл сайын жүргізіледі.

Сот жюриі тәртіптік практикасының көптеген мәселелері мемлекет басшысының 2021 жылы 20 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Конституциялық заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы қол қойған маңызды заңнамалық түзетулерде өз шешімін тапты.

Атап айтқанда, судьяға қатысты тәртіптік іс жүргізуді бастау мерзімдері - теріс қылық жасалған күнді есептеу бір жылдан екі жылға дейін және теріс қылық анықталған күн үш айдан бір жылға дейін ұзартылды.

Мұндай тәсіл халықаралық тәжірибе мен сот практикасын талдау негізінде ұсынылған. Сот істерін кассациялық тәртіппен қайта қарау барысында жергілікті соттардың судьялары тарапынан заңдылықты өрескел бұзушылықтарға жол берілгені анықталуы мүмкін, ал ондай қайта қарау негізінен екі жыл ішінде жүзеге асырылады.

Сонымен қатар лауазымдық міндеттерін тиісінше орындамауына және судья әдебі нормаларын бұзуына байланысты тәртіптік теріс қылықтар жасалған және анықталған күнді анықтау тәртібі реттелді.

Облыстық және оған теңестірілген соттар төрағаларына судьяларға қатысты материалдарды Сот жюриіне жіберу туралы мәселені облыстық соттың жалпы отырысының талқылауына уақытылы шығару міндеті белгіленді. Қабылданған заңнамалық шаралар судьялар тарапынан заңдылықты өрескел бұзуға немесе судья әдебі нормаларын бұзуға төзбеушілік орнатуды көрсетеді, сондай-ақ олардың тәртіптік жауапкершілігі мәселелеріне бастамашылық жасалған кезде барлық судьяларға объективті және тең қарау үшін жағдай жасайды.

Судьяларға қатысты тәртіптік жаза шараларын объективті емес қолдануды болғызбау үшін сот істерін қарау кезінде заңдылықты өрескел бұзу негіздерін нақтылау қажет.

Қазіргі күні осы мәселелерді шешуге және жүзеге асыру мақсатында шаралар қолданылуда, сонымен бірге төмен тұрған соттар жіберген бұзушылықтарды әртүрлі түсіндіру мен бағалаудың себебі «заңдылықты өрескел бұзу» ұғымын анықтаудың нақты критерийлерінің болмауы ескеріледі. Осыған орай Қазақстан

Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасы шеңберінде әзірлеу көзделген.

2021 жылы желтоқсан айында қабылданған заңнамалық актілер судья қызметінің тартымдылығын арттыру, судьялық бос орындарды толтыру жеделдігі, судьялардың қызметін бағалау сапасы, тәртіптік жауапкершілікті күшейту және заңдылықты өрескел бұзғаны үшін судьяларға жаза қолдану бұлтартпастығын қамтамасыз ету жөніндегі шараларды көздейтін судья кадрларын қалыптастыру институтын одан әрі дамыту үшін орнықты іргетас қалады.

Қорыта келе айтарымыз, соңғы жылдары елімізде қазақ тілін білуге қатысты талаптың күшейіп келе жатқанын ескеріп және сот істерін қазақ тілінде жүргізуге қатысты талаптардың артуына орай Жоғары Сот Кеңесінің алдында судья қызметіне ең лайықты кандидаттарды іріктеу мен тағайындауға бағытталған құқықтық және ұйымдастырушылық шаралардың бүкіл кешенін одан әрі іске асыру жөніндегі іс шаралардың бірі ретінде біліктілік емтиханының құрамына кандидаттардың қазақ тілін білу деңгейі бойынша тест сұрақтарын енгізуді ұсынамын.

Және бір ескере кететін жайт, соңғы жылдары судьялардың сот актілерін түсіндіруіне орай, сот шешіміне қатысты арыз шағымдардың айтарлықтай азайғанын тәжірибе көрсетіп отыр. Бүгінгі күні сот саласының мамандарының өзі бұл өзгерістің тиімді болғанын мойындауда. Бұрын сот шешімін жариялай сала сот залынан шыға жөнелетін судьяға халықтың да көңілі толмайтын. Өйткені халықтың бәріне бірдей заң терминдері түсінікті емес. Сондықтан алдағы уақытта халық пен сот жүйесінің арасын жақындататын осындай өзгерістердің көбірек болуынан ұтпасақ ұтылмас едік. Осы орайда мемлекет тарапынан әлі де болса судьялардың еркіндігін қамтамасыз ететін қадамдар жасай алсақ сот жүйесіне де, қоғамға да пайдалы болар еді. Сонда ғана қоғамымызда құзіретті судьялар легін қалыптастыра аламыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы. URL:

<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674>

2. Қазақстан Республикасының Жоғары Сот Кеңесі № 4 Ұлттық Баяндама Қазақстан Республикасындағы судья кадрларының жай-күйі туралы. Нұрсұлтан 2022 жыл URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32918058&pos=5;-106#pos=5;-106

3. Араонов Ш.Ш. Реформирование судебной системы Казахстана – реальная необходимость. – Караганда, 2010. – 73 с.

4. «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы

<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2100000082>

ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕРДІ БАҒАЛАУДЫҢ ҮДЕРІСІ МЕН ҚАЗІРГІ ЖАЙ-КҮЙІ

Ойын орнықты, сөзін жүйелі жеткізе білу қазақ халқы үшін таңсық дүние емес. Ойды жеткізу, уәж келтіру барысында адамның сөзі салмақты, құнды болу керек. Айтқан сөзінің астарын ұғынып, оның салдарын бағамдау да үлкен парасаттылықты қажет етеді. Дәлелді сөйлеу, ойды дәйекті жеткізу адамға сенімділік береді.

Дәлелдеуді әрқилы ұғынатын адамдар бар. Дәлелдеу деп өз сөзін ғана алға тартып, өзгенің пікірін тыңдамай, басқаша көзқарасты естігісі келмейтіндер құқықтық мемлекет орнатуға қырын қарайтындар санатынан болса керек. Пікір қайшылығы өзара сыйластыққа, тиімді қарым қатынасқа кедергі емес екенін түсінетін уақыт жеткен секілді. Менікі ғана дұрыс, өзгенікі бұрыс деген сыңаржақ пікірден арылатын кезең таяды. Жаһандану үрдісі, демоктариялық ахуал, геосаяси процестер мұндайды көтермейді. Жалаң ақылмен ғылыми жаңалақтарды, жаңа технологияларды ескермеуде дәлелдеу барысында ұстанымның әлсіз, аргументтің жұтаң болатындығын көрсетіп жүр. Адам баласы белгілі бір сөзді естігенде оның дәлелді болғанын қалайды. Дәлел негізді болса оған тоқтайды. Мұндайда қазақ халқы аталы сөзге арсыз ғана тоқтамайды деп жатады. Сөзден жеңілгенін, қарсыласының ойының дәлелді болғанын мойындай білуде үлкен ерлік.

Жалпы адамзат тарихында дәлелдеу мәселесі түрлі сатыдан өтті. Ертеректе адамдар қандайда бір тұжырымды іспен дәлелдейтін еді. Кейінірек сөзбен дәлеудеу мәселесі алға шықты. Бұндайда көркем сөзді шебер өрнектейтін шешендер алғы шепте болды. Одан кейін ғылымның дамуымен қандайда бір мәселені дәлелдеу аса бір қиындық тудырмайтын болды. Ғылыми тұрғыда дәлелденген нәрсеге ешкім қарсы уәж келтіре алмады. Ғылымның көмегімен дәлелдеу нанымды әрі көңілге қонымды болатыны тағы бар. Ғылым қарыштап дамыған сайын ондағы теориялар мен жаңалықтарды дәлелдеуде өзекті бола бастады. Әрбір ғылым саласы өз алдына отау тігіп, дәлелдеудің өзіндік тұжырымын бекітті. Медицина саласы науқастың дертін жаңа технологиялардың көмегімен оңай әрі тез тапты. Білім беру саласында оқушының білім деңгейіне берілген бағаның дұрыстығына күмәнданушылар көп болатын. Жаңа технологиялар оның ішінде қашықтықтан бақылау құрылғылары, бейне жазбалар көптеген күмәнді сейілтті. Дұрыс әрі толық дәлелдеуге мұқтаж саланың бірі заң саласы болатын. Мұнда қателесу адам тағдырына балта шабумен тең еді. Ең қиыны көп жағдайда айыпталушылар кінәсін мойындамайды. Оны бұлтартпас айғақпен дәлелдеуде кез келген жағдайда мүмкін бола бермейді. Ал жәбірленуші тарап болса айыпталушының кінәсін мойындамауын жазадан жалтарудың тәсілі деп балайтын. Кез келген күмән айыпталушының пайдасына түсініледі деген Ата заңымыздағы норманы басшылыққа алып айыпталушыны жазадан босатқан жағдайда сотты сыбайлас жемқорлыққа барды деп айыптайтын. Осындай түйіткілді мәселені шешу үшін ғылымның дамуы таптырмас олжа болды. Күрмеуі қиын көптеген мәселелер оң шешімін таба бастады. Дегенмен мәселе

осымен тәмәм деуге де келмейді. Себебі, қолда бар істегі дәлелдемелерді дұрыс пайдалана білу, дәлелдемелерді салыстырып зерделеуде биік парасат пен кәсіби біліктілікті талап етеді. Дәлелдеудің маңызын арттыратын тағы бір жайт ол Конситуцияның 77-бабында баян етілген айыпталушыға заңмен кепілдік берілген құқықтары. Яғни ешкім өзінің кінәсіздігін дәлелдеуге міндетті емес, кінәлілікке келтірілген күмән айыпталушының пайдасына қарастырылады, заңсыз жолмен алынған айғақтың заңды күші болмайды деген нормалар адамды жауапқа тартқанда оның кінәсінің толық дәлелденуі қажет екенін бекітеді. Ғылыми жетістіктердің пайдалы тұсы қазіргі таңда заң саласында адамның кінәлі не кінәсіз екенін айғақтауға жеткілікті негіз бола алатын сараптаманың түрлері бар. Сараптама қызметі соңғы уақыттағы адамзат дамуының дүмпуі. Сараптаманың нәтижесінде көптеген өткір мәселелерге бір жолата нүкте қойылады. Сараптаманы кез келген күмәнді нәрсені шешеді деуге ағаттық болар. Адам әсерінен қате болатын жағдайларда орын алады. Сыбайлас жемқорлық не өзгелей мүдделілік сараптама қорытындысын өзге арнаға яғни дұрыстан бұрысқа қарай бұрып алып кеткен тұстардыда байқап жатамыз.

Егер істегі дәлелдемелерге тиісті түрде баға берілмесе елімізде анархия орнауы мүмкін. Судьяның дәлелдемелерге ден қоймауы, мән бермеуі немесе немқұрайлы қарауы деген әділетті қоғам ұғымына қайшы құбылыс. Әйгілі ойшыл И. Кант егер әділдік жойылған болса, онда жер бетінде ешқандай құн қалмайды деген болатын [1, 6 б].

Билердің ұшқыр ойлары, терең пайымдары халық жадында. Олардың тұжырымдары дәлелді әрі дәйекті болатын. Сөздері жүйелі, ішкі иірімдері терең, коллизиядан ширығуға шаршамай жеткен. Билердің арқау еткен тұжырымдары біздің қазіргі қолданыстағы заңымызға да сәйкес келіп жатады. Халық арасында кең тараған оқиғалардың кейбірінің астарының заңымызға үйлесетін тұстарыда жиі кездесіп жатады. Мәселен мына бір оқиғаларға зер салатын болсақ. Бірде жоңғар шапқыншылығы кезінде қазақ ауылының малдарын жоңғарлар алып кетіпті. Қазақтар бас құрап жоңғарларды есеңгірете жеңіп, айдаудағы малдарын қайтарыпты. Бір кедейдің түйесін сол ауылдағы адуынды бай иеленіп, менікі деп бастырмалатып бермей қойыпты. Содан әлгі кедей Төле биге шағым айтып келіпті. Төле әлгі байды құзырына алдырып тұрып кедейден мына түйенің сенікі екенін қайдан таныдын депті. Әлгі кедей мен бұл түйемен бірнеше қалаға барғанмын депті. Содан Төле би байға түйені алып кел деп әмір береді. Бай болса түйені артынан айдап әрең дегенде әкеледі. Төле би байдан түйені неге жетектеп әкелмедің деп сұрайды. Бай болса түйем жетекке жүрмеуші еді деп күмілжиді. Төле би лезде кедейге түйені сен жетектеп көрші дейді. Кедей түйені жетектегенде түйе кедейге аяндап ере береді. Төле би түйе кедейдікі деп төрелігін айтады. Осыған ұқсас мына бір оқиғаға зер салатын болсақ. Елде бір үлкен бәйге болады. Сол бәйгеден жүлделі орынға ие болған арғымаққа өзге бір жігіт жармасады. Бұны мен тай кезінде жоғалтып алып едім. Жазбай танып тұрмын, нақ сол менің жылқым дейді. Ал жылқының қазіргі иесі болса жоқ бұл менің құлын кезінен баптаған өз жылқым дейді. Екеуі дауласып Төле бидің алдына келеді. Төле би арғымақтың шаужайына жабысқан жігіттен сен бұл жылқының сенікі екенін қайдан білдің деп сұрайды. Сонда әлгі жігіт мен малды жақсы танымын. Қотанның ішінен қойды көрсем оның

төлін бірден білемін дейді. Төле екінші тарапқа қарағанда ол да кідірместен мал бағып өскен қазақпыз менде танымын дейді. Содан қотаннан екі саулықты алып, көгендеулі тұрған қозылардың ішінен осыларың төлін табындар дейді. Жылқыны құлынында жоғалтым деген жігіт дұрыс табады.

Ата заңымыздың 13-бабына сай, әркімнің өз құқықтары мен мен бостандықтарын сот арқылы қорғауға құқығы бар [2].

Заңнамадағы тәртіппен жиналған айыпталушының қылмысты жасаған не жасамағандығын, оның кінәлілі немесе кінәлі емес екендігін, істі дұрыс шешуге маңызы бар басқа да мән-жайларды анықтау барысында негізделген заңды түрде алынған іс жүзіндегі деректер іс бойынша дәлелдемелер болып табылады [3].

Заң үстемдігі орнықпаса және азаматтардың қауіпсіздігіне кепілдік берілмесе, әлеуметтік-экономикалық дамудың бірде-біреуі табысты жүзеге асырылмайды [4].

Істің дұрыс шешілуі қатысушылардың айғақтарымен, сарапшының қорытындысымен, заттай дәлелдемелермен, процестік әрекеттердің хаттамаларымен және басқа да құжаттармен анықталған іс жүзіндегі деректерге ғана негізделуі тиіс.

Заңмен қарастырылмаған көздерден жиналған деректер дәлелдемелер ретінде танылуға тиіс емес.

Сот дәлелдемелерді, олардың жиынтығына негізделген өзінің ішкі сенімі негізінде заң мен ар-ожданدى басшылыққа алып бағалауы қажет.

Ішкі сенім бойынша дәлелдемелерді бағалау дәлелдемелердің нанымдылығы, мәліметтердің ақиқаттығы не жалғандығы, олардың жиынтығында түпкілікті, дұрыс тұжырым жасау мен шешімді негіздеу үшін жеткіліктілігі мәселелерін соттың өзі шешетінін білдіреді деп ойлаймын.

Сот дәлелдемелерді заңды басшылыққа алып, яғни дәлелдемелерді жинау және бекіту тәртібін белгілейтін құқық нормаларының сақталуын, олардың іске қатысын және жарамдылығын бағалауы тиіс.

Әрбір дәлелдемені қатыстылығы, жарамдылығы, сенімділігі, бүкіл жиналған дәлелдемелер жиынтығын істі шешуге жеткіліктілігі тұрғысынан бағалануға жатады.

Іске маңызы бар мән-жайларды бекітетін, теріске шығаратын не күмән туғызатын деректерді дәлелдемелердің қатыстылығы деп танылады.

Ата заңымызбен кепілдік берілген адам мен азамат құқықтары бұзылған және заңнамада көзделген мән-жайлар анықталған кезде дәлелдеме жарамсыз деп танылуға жатады.

Іс бойынша дәлелдемелердің жарамсыздығы туралы мәселені шешкен кезде әрбір жағдайда жол берілген заң бұзушылықты нақты анықтауы тиіс. Жарамды дәлелдемелерді істен негізсіз алып тастау, сот отырысында дәлелдемелер ретінде жол берілмейтін нақты деректерді зерттеу жағдайларына жол бермеуге тиіс.

Дәлелдемелердің сенімділігі іс бойынша барлық мән-жайларды ескеріле отырып тексеру, бір дәлелдемелерді басқалармен салыстыру жолымен анықталады.

Егер жиналған дәлелдемелер қылмыстық іс бойынша дәлелдеуге жататын мән-жайларды анықтаса, онда олар істі дұрыс шешу үшін жеткілікті деп есептеледі.

Сот дәлелдемелерді өз бастамасымен не тараптардың өтінішхаты негізінде жарамсыз деп тани алады.

Қатысушылардың дәлелдемені жарамсыз деп тану және оны алып тастау туралы өтінішхаты уәжді болуы тиіс және сот отырысының кез келген сатысында жазбаша не ауызша нысанда мәлімделуі мүмкін.

Егер дәлелдемені, ол заң талабы бұзыла отырып алынған деген дәлелмен жарамсыз деп алып тастау туралы өтінішхатты сотталушы, оның заңды өкілі, қорғаушы мәлімдесе, онда бұл дәлелдер мемлекеттік айыптаушымен теріске шығарылады.

Кінәсіздік презумпциясына сәйкес айыптау үкімін болжамдарға негіздеуге болмайды және ол анық дәлелдердің жеткілікті жиынтығымен расталуы тиіс. Оңтүстік Қазақстан облысы Шымкент қаласы Еңбекші аудандық сотының 2013 жылғы 15 қарашадағы үкімімен: М. бұрын сотталмаған, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі – ҚК) 192-1-бабымен (1997 жылғы редакциядағы) 500 айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде 865 500 теңге айыппұл төлеуге сотталған.

Заттай дәлелдемелердің мәселесі Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің (бұдан әрі – ҚПК) 118-бабында бекітілген тәртіппен шешілген. Сот үкімімен М. «Э» ЖШС-ның директоры, «Т» ЖШС-ның атқарушы директоры қызметтерін атқарып жүріп, жеке кәсіпкерлік субъектісінің іс жүзінде жұмыстарды орындамай, қызметтерді көрсетпей, тауарларды жібермей, аталған серіктестіктердің иелігінде шын мәнінде «С» ЖШС-да қажетті құрылыс материалдарының жоқ екенін біле тұра, оған қойылмаған жалпы көлемі 398 934 000 теңгені құрайтын құрылыс материалдарын сатқаны жөнінде жалған шот-фактураларын сатып пайдалану арқылы мәмілелер жасап, жалпы 42 742 928 теңге қосылған құн салығын жалтарып, мемлекетке ірі мөлшерде залал келтірген үшін кінәлі деп танылған. Үкім апелляциялық тәртіппен қайта қаралмаған. Бас Прокурор наразылығында сот үкімі талданбаған, ақиқаты салыстырылмаған дәлелдемелермен шығарылған, М.-ға қатысты жедел іздестіру шараларын жүргізу үшін дәлелдер болмаған, дәлелдемелер арандату жолымен алынған деп санап, оған қатысты шығарылған Еңбекші аудандық сотының 2013 жылғы 15 қарашадағы үкімінің күшін жойып, ҚК-нің 192-1-бабымен кінәсіз деп танып, қылмыстық істі тоқтатуды сұраған.

Аталған қылмыстық іс бойынша бұл заңның талаптары өрескел бұзылып, оның салдары кінәсіз адамның сотталуына алып келген. Іс материалдарына сәйкес, қылмыстық іске Сайрам аймағы бойынша АҚПБ-ның аға инспекторы Е.-нің «Э» ЖШС-нің және «Т» ЖШС-нің лауазымды тұлғалары салықтан жалтару мақсатында және заңсыз пайда табу мақсатында кәсіпкерлікке ниетсіз, яғни қандай да бір мәміле шартын жасамай, жалған шот-фактураларды сатумен айланысып жатқандығы туралы хабарлама түскендігі көрсетілген мәлімдемесі тіркелген. Сотталған М. мен куә Б. жауаптарында бір-бірімен 2013 жылғы 7 қазандағы интернет желісі арқылы танысқандарын айтқан. Алайда, тергеп-тексеру органы онда «Э» ЖШС мен «Т» ЖШС-ға қатысты алынған хабарлама бойынша дайындалып жатқан қылмыстық құқық бұзушылық белгілерін көрсететін деректердің жеткіліктігін тексермеген. ҚПК-нің 180-бабына сәйкес іс бойынша іс жүргізуді болғызбайтын мән-жайлар болмаған кезде, қылмыстық құқық бұзушылық белгілерін көрсететін жеткілікті деректер - сотқа дейінгі тергеп-тексеруді бастауға себеп болады. Алайда сотқа дейінгі тергеп-тексеру органы «Э» ЖШС мен «Т» ЖШС-ға қатысты алынған хабарлама бойынша дайындалып жатқан қылмыстық құқық бұзушылық белгілерін

көрсететін деректердің жеткіліктігін тексермей, заңның бұл талаптарын назардан тыс қалдырған. ҚК-нің 192-1-бабы құрамының субъективтік жағы тікелей қасақаналық ниетпен сипатталады, яғни кінәлінің пиғылы мүлдік пайда табуды немесе контрагенттердің салықтан жалтаруы үшін жалған шот-фактураларды жазуды ұйымдастыруға бағытталып, жедел-іздістіру шараларын жүргізгенге дейін пайда болуы қажет. Іс бойынша куә Б. «С» ЖШС-да жұмыс жасамаған және ол салықтан жалтаруды көздемеген, керісінше ол өзінің іс-әрекетімен М.-ны қылмыс жасауға арандатқан. Өз жауабында куә Б. 2013 жылдың қазан айында қаржы полициясы қызметкерлерімен жалған шот-фактура жазу деректерін әшкерелеуге қатысу туралы жасалған ұсынысқа өз келісімін бергенін, 2013 жылғы 7 қазандағы «Э» ЖШС мен «Т» ЖШС-ның басшысы ретінде М.-мен танысқанын, 2013 жылғы 11 қазандағы шот-фактураларды өткізу кезінде М. ұсталғанын мәлімдеген. М.-ның жауабы бойынша 2013 жылғы 7 қазандағы интернет желісі арқылы «Гаухар» есімді азаматшамен танысып, Шымкент қаласында орналасқан «Тау самалы» кафесінде кездесіп, 9,8 пайызбен 398 934 000 теңгеге шот-фактуралар сату жөнінде келіскенін, 2013 жылғы 11 қазандағы шот-фактураларды өткізу кезінде қаржы полициясы қызметкерлері ұстағанын көрсеткен. Қылмыстық істе М.-ның белсенді түрде жалған шот-фактураларды жазып жүргендігі туралы мәліметтер немесе жедел-іздістіру шараларының нәтижелері жоқ, өйткені тергеп-тексеру органы жеткілікті негіздерді анықтамаған, сондай-ақ қылмыстық іс материалдарында Б.-ның жедел-іздістіру шараларын жүргізуге өз еркімен қатысуға келісім беру туралы арызы тіркелмеген. Бұдан басқа Б.-ның арандату жолымен бірнеше қылмыстарды әшкерелеуге қатысқаны анықталған. Мысалы, Жоғарғы Соттың 2020 жылғы 2 маусымдағы қаулысымен Алматы қаласы Түркісіб аудандық сотының 2016 жылғы 29 қаңтардағы Т.-ға қатысты үкімінің күші жойылып, ол ақталған. Жоғарғы Соттың 2020 жылғы 22 қазандағы қаулысымен Шымкент қаласының Әл-Фараби аудандық сотының 2016 жылғы 21 маусымдағы үкімімен ҚК-нің 28-бабы үшінші, төртінші, бесінші бөліктерімен, 24-бабы үшінші бөлігімен, 216-бабы үшінші бөлігімен сотталған О., А., К. және Ш. да ақталған. «Кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарау практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 27 қарашадағы № 8 нормативтік қаулысының 24)-тармағына сәйкес, адамды қылмыстық қудалау органдарының араласуынсыз пара алу ниеті туындамайтынын және қылмыстың жасалмағанын айғақтайтын мәнжайлар болған кезде пара нысанасын алуға көндірудің нәтижесінде келісім алынған кезде оған пара беруден тұратын арандатушылық-айдап салушылық әрекеттері өзіне қатысты осы әрекет жүзеге асырылған адам жасаған әрекеттің қылмыстылығын жояды. Бұл қылмыстық іс бойынша Б.-ның тарапынан М.-ны қылмыс жасауға арандатқаны орын алған.

«Сот үкімі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2018 жылғы 20 сәуірдегі № 4 нормативтік қаулысының 18) тармағы және ҚПК-нің 393-бабының үшінші бөлігі бойынша, кінәсіздік презумпциясына сәйкес, айыптау үкімін болжамдарға негіздеуге болмайды және ол анық дәлелдердің жеткілікті жиынтығымен расталуы тиіс деп көрсетілген. Мұндай жағдайда М.-ға қатысты ҚК-нің 192-1-бабы бойынша шығарылған сот үкімі ҚПК-нің 35-бабы бірінші бөлігі 2) тармағына сәйкес, оның іс-әрекетінде қылмыстық құқық бұзушылық құрамының болмауына байланысты жойылып, қылмыстық іс тоқтатылуға жатады. Аталған

шешімнің қабылдануы ҚПК-нің 39-бабының талаптарына сәйкес М.-ның бұзылған құқығы ҚПК-нің 4-тарауының негізінде қалпына келтіріліп, қылмыстық процесті жүргізетін органның заңсыз әрекеттері салдарынан келтірілген зиянды өтеу құқығы танылуға жатады. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қылмыстық істер жөніндегі сот алқасы сотталған М.-ға қатысты бірінші сатыдағы сот үкімінің күшін жойып, сотталған М.-ның әрекетінде қылмыстың құрамы болмауына байланысты қылмыстық іс ҚПК-нің 35-бабы бірінші бөлігінің 2)-тармағына сәйкес өндірістен тоқтатылды. ҚПК-нің 4-тарауына сәйкес М.-ның бұзылған құқығы қалпына келтіріліп, қылмыстық процесті жүргізетін органның заңсыз әрекеттері салдарынан келтірілген зиянды өтеткізу құқығы танылды. Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының наразылығы қанағаттандырылды [5].

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме <https://astana-library.kz/books/kazakhstan-respublikasynyn-kylmystyk-kodeksine-tysindirme>
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_28.03.2022.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі: 2014 жылғы 4 шілдеде қабылданған №231-V/https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231_28.03.2022.
4. Жаңа жағдайдағы қазақстан: іс-қимыл кезеңі: Мемлекет Басшысының 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K20000002020> (28.03.2022.)
5. ҚР Жоғарғы Сотының 2021 жылғы 19 қаңтар № 2уп-296-20 қаулысы. / <https://office.sud.kz/>

Киялбаев М.Б.

*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан*

СУДЕЙСКАЯ ЭТИКА КАК СТАНДАРТ ДОЛЖНОГО ПОВЕДЕНИЯ СУДЬИ

Судейская этика представляет собой вид профессиональной этики. Профессиональная этика имеет значение, прежде всего для профессий, объектом которых является человек. Там, где представители определенной профессии в силу ее специфики должны принимать решения, нередко находясь в ситуации ценностно-нормативной неопределенности, при этом требуется интеграция права и морали, общекультурных и профессиональных компетенций. Это сферы профессиональной деятельности, где люди интенсивно общаются друг с другом, воздействуют на внутренний мир, судьбу других людей. Поскольку все это связано с нравственными взаимоотношениями, постольку необходимы специфические профессиональные «нравственные кодексы». Среди всех профессий можно выделить такие, требующие повышенного внимания к нравственной стороне выполняемых функций, как профессия учителя, врача, судьи.

Профессиональная деятельность судьи носит и государственный характер, поэтому представители данной сферы деятельности помимо высокого профессионализма, должны соответствовать моральным нормам, обладать нравственной культурой. У судей должны быть развиты чувство долга, ответственности, справедливости, так как их профессиональная деятельность до мельчайших деталей урегулирована законом. Независимость и подчинение только закону предполагает строжайшее его соблюдение.

Деятельность суда затрагивает интересы многих людей в сфере решения их социальных и межличностных конфликтов, поэтому проблемы нравственности всегда сопровождают служителей Фемиды. Данная профессия относится к одной из самых тяжелых для человека как для личности, так как судья обычно стоит между конфликтующими сторонами и в большинстве случаев принимает решение в пользу одной из них, если это гражданский процесс, а часто недовольны бывают обе стороны, особенно в уголовном процессе.

Профессионализм судьи – это совокупность знаний, интеллекта, культуры, нравственно-психологических качеств, которые ему необходимы для полноценного исполнения должностных обязанностей; это умение не создавать своими действиями конфликта, быть терпеливым, ограничивать себя даже в простых житейских ситуациях. Поэтому закономерно, что этика судьи – это важная составляющая, без которой не может быть реализована судебная деятельность.

Принимая во внимание, что судебная власть является одной из ветвей государственной власти, к основным задачам которой относится обеспечение законности, справедливости, ценность права на судебную защиту является важнейшей конституционной гарантией всех других прав и свобод и обусловлена особым местом судебной власти в системе разделения властей. При этом авторитет судебной власти зависит, прежде всего, от профессионализма, личной подготовки и способности каждого судьи достойно выполнять свои должностные обязанности по защите государственных и общественных интересов, а также физических и юридических лиц при осуществлении правосудия. Деятельность судьи напрямую затрагивает обеспечение защиты прав граждан, связана с принятием решений влияющих на судьбы людей, сопровождается применением мер государственного принуждения.

Профессия судьи сопряжена с высоким уровнем ответственности не только в зале суда; поведение судьи, не связанное с исполнением профессиональных обязанностей, также находится под пристальным вниманием со стороны судейского сообщества, правоохранительных органов, общественности. В этой связи вполне обоснована необходимость предъявления повышенных этических, моральных требований к профессиональной деятельности судьи.

В нормативном постановлении Верховного Суда Республики Казахстан от 14 мая 1998 года № 1 «О некоторых вопросах применения законодательства о судебной власти в Республике Казахстан» указано, что каждый судья должен осознавать, что он является носителем судебной власти, быть верен судейской присяге, дорожить судейской честью, быть неподкупным и независимым и строить свое поведение на службе и в личной жизни в строгом соответствии с Кодексом судейской этики [1].

Требования к моральным качествам судьи также закреплены Конституцией Республики Казахстан и другими законами. В соответствии с подпунктом 2) пункта 1 статьи 28 Конституционного закона «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» судья при выполнении своих конституционных обязанностей по отправлению правосудия, а также во внеслужебных отношениях обязан соблюдать требования судейской этики и избегать всего, что могло бы опорочить авторитет, достоинство судьи или вызвать сомнения в его честности, справедливости, объективности и беспристрастности [2].

Специальные этические требования к личным качествам судьи предъявляет и действующий Кодекс судейской этики (далее – Кодекс), принятый VII съездом судей Республики Казахстан 21 ноября 2016 г. Разработанный самим судейским сообществом, Кодекс является своего рода сводом корпоративных правил, устанавливающим обязательную для каждого судьи модель поведения при осуществлении профессиональной деятельности, а также во внесудебной деятельности. Так, согласно статье 1 Кодекса, «Судья должен быть верным своей присяге, неукоснительно соблюдать нормы этики, не допускать проявлений некорректного поведения при осуществлении любых действий, в общественной деятельности и в быту, чтобы его поступки соответствовали высокому статусу должности судьи. Судья должен избегать любых действий, которые могут привести к умалению авторитета судебной власти и причинить ущерб репутации судьи» [3].

Правомерность установления специальных морально-нравственных критериев оценки деятельности для представителей власти находит отклик среди ученых. К государственным процессам, пишут доктор юридических наук О.И. Цыбулевская и профессор Т.В. Милушева, должны допускаться люди высокого уровня нравственной и правовой культуры, субъективное сознание которых при оценке объективных социальных факторов ориентировалось бы на справедливость и законность [4, с. 14]. Заслуживает внимание позиция Р.Ф. Степаненко и Л.В. Юн, заключающаяся в том, что «формулирование морально-этических требований к правоприменителю должно сопровождаться легитимацией социально-экономических, моральных и иных гарантий обеспечения данной деятельности, а также установлением мер ответственности для лиц, их не соблюдающих» [5, с. 190].

В то же время, как правильно отмечает профессор Л.Д. Кокорев, «какими бы совершенными ни были правовые и организационные гарантии, они окажутся ничтожными, если нравственные устои судьи позволяют ему принимать решение не на основании закона и своего убеждения», а подвергаясь чьему-либо влиянию. Согласимся, что в отсутствие этического поведения судей, руководителей и сотрудников аппарата суда сложно говорить о морально-нравственном начале и справедливости в правоприменении [6, с. 6]. Данная позиция разделяется и большинством ученых. «Справедливость, пишет В.Н. Назаров, является центром пересечения правовых и нравственных норм, что нашло отражение в понятии «правосудие», т.е. «справедливое право», включающем в себя требования справедливого суда, справедливого приговора и справедливого наказания» [7, с. 146].

Аналогичную позицию ранее высказывал в своих статьях известный юрист М.С. Строгович, полагая, что в отправлении правосудия большое значение имеет

строжайшее соблюдение и правильное применение, прежде всего, норм нравственности. Сегодня не вызывает сомнения, что профессиональная деятельность судьи должна опираться как на правовые, так и нравственные основания [8], [9], иными словами, законность и нравственность в деятельности судьи должны находиться в неразрывном единстве и представляют собой ценностные основания профессиональной правовой культуры ее носителей.

Таким образом, профессионализм, уровень правовой культуры, правового сознания определяются личностью судьи, его внутренними убеждениями и этическими компонентами.

В юридической науке основоположником учения о судебной этике выступил выдающийся юрист и общественный деятель А.Ф. Кони, пропагандировавший основные идеи гуманности, нравственности и морали в профессиональной деятельности юриста; особое внимание ученый уделял этике участников судопроизводства. Судебную этику А.Ф. Кони определяет через совокупность правил поведения профессиональных участников уголовного, гражданского и арбитражного судопроизводства, обеспечивающих нравственный характер их профессиональной деятельности и внеслужебного поведения, а также научную дисциплину, изучающую специфику проявления требований морали в этой области. А.Ф. Кони не вводит специального термина для обозначения этики судьи (судейской этики); вместе с тем, центральное место в процессе судопроизводства он отводит личности судьи, который «должен судить объективно, опираясь на закон и мораль, не извлекая личной выгоды, он должен напрягать все свои душевные силы для отыскания истины в деле, при вынесении приговора он не должен быть в плену мимолетного мнения, внушенного порывом чувства или предвзятым взглядом.

В основе судебного приговора должна лежать не только логическая неизбежность, но и нравственная обязательность» [10, с. 19]. Обосновывая необходимость изучения судебной этики как учения о приложении общих понятий о нравственности к судебной деятельности, выдающийся юрист в своих трудах раскрывает такой новый для своего времени элемент судебной деятельности, как поведение судьи по отношению к людям, с которыми он призван иметь дело. Отмечая важность исследования в нравственном отношении области поведения судьи, правовед отмечает, что судья должен следовать системе нравственных принципов на всем протяжении всей своей деятельности, жизни [11, с. 495].

Поведение судьи, пишет А.Ф. Кони, «не есть простая совокупность поступков, следующих один за другим в порядке времени, – это есть систематический и последовательный ряд деяний, связанных между собою одним и тем же побуждением и одной и той же целью. Иными словами, это есть сознательный образ действий, одинаково применимый ко всем разнообразным случаям судебной и судебно-бытовой жизни, предусмотреть которые заранее невозможно». В деятельности судьи, утверждает А.Ф. Кони, должны сливаться правовые и нравственные требования. «Судья, - отмечает он, – должен вносить в творимое им дело душу и наряду с предписаниями положительного закона руководиться безусловными и вечными требованиями человеческого духа...» [11, с. 495-496]. Представленные в работах правоведа суждения дают возможность подчеркнуть, что,

высоко ценя закон, он наряду со служебным долгом в профессиональной деятельности ставит нравственный долг.

Изучая в своей кандидатской диссертации развитие судебной системы, А.А. Черевко приходит к выводу, что «судопроизводство немислимо без высоконравственных судей и работников аппарата суда, добровольно следующих нормам морали и нравственности и неукоснительно соблюдающих этические нормы и стандарты поведения. С целью поддержания чести и независимости судебной власти каждый судья должен участвовать в создании, развитии и поддержании требований судейской этики, в первую очередь лично следуя вышеназванным требованиям» [12, с. 23-24].

Именно нравственные ценности, мораль, по мнению О.Ю. Рыбакова, формируют своеобразные пояса защиты человека от антигуманных проявлений со стороны других субъектов общественных отношений [13, с. 32], от произвола власти. Судья-правоприменитель руководствуется не только нормой закона, но и своими личными убеждениями, морально-нравственными и этическими установками. Изучая вопросы толкования права, О.Ю. Рыбаков обосновывает вывод, что принципы понимания права основываются на ценностно-мировоззренческих критериях, ориентирах восприятия права – всего комплекса параметров, отражающих содержание и внешнее оформление, обрамление нормы права, ее конструкцию, которая, в свою очередь, предлагается для восприятия и руководства к действию или воздержания от него [14, с. 155], в то время как руководство принципами, ценностями, имманентными определенному типу понимания права, сопряжено с обработкой персональным сознанием той или иной нормы права с учетом множества факторов объективного порядка [14, с.156-157].

Как правильно полагает Т.А. Владыкина, профессионализм личности судьи включает не только уровень владения профессиональными знаниями, но и «совокупность личностных, деловых качеств, мотивационно-ценностных ориентаций, направленных на эффективное отправление правосудия» [15, с. 10]. Поэтому мы солидарны с кандидатом юридических наук Шаруевой Н.В., которая считает, что внутренние персональные установки и убеждения по отношению к исполнению профессиональных обязанностей определяют этические компоненты деятельности судьи [16, с. 53]. Судья своими действиями, поступками, высказываниями формирует свою репутацию, которая отражает общественное мнение не только о его нравственном и профессиональном облике, но о судейском корпусе и судебной системе в целом. Поэтому сегодня со стороны государства, профессионального сообщества, научной общественности, уделяется большое внимание значению этических компонентов в деятельности судьи, которые необходимы для обеспечения утверждения в общественном сознании уверенности в справедливом, беспристрастном и независимом суде.

Обобщая изложенные суждения, представляется значимым констатировать, что судейская этика, являясь неотъемлемой частью профессиональной правовой культуры судьи, включает в себя совокупность правил профессионального и внеслужебного поведения судей, которые формируются на основе взаимосвязи правовых и нравственных принципов. Профессиональная деятельность судьи

должна опираться как на правовые, так и нравственные основания, тем самым обеспечивая неразрывное единство законности и нравственности правосудия.

Список литературы:

1. О некоторых вопросах применения законодательства о судебной власти в Республике Казахстан: Постановление Верховного суда Республики Казахстан от 14 мая 1998 года № 1. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P98000001S>
2. О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан: Конституционный закон Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000132>
3. Кодекс судейской этики Республики Казахстан. – 21 ноября 2016 года. <http://www.adilsoz.kz/acts/show/id/142>
4. Цыбулевская О.И., Милушева Т.В. Ценности правовой культуры и российская государственность // Правовая культура. - 2016. - № 4 (27). - С. 8-16.
5. Степаненко Р.Ф., Юн Л.В. Этические основы правоприменительной деятельности: актуальные вопросы теоретического правоведения // Вестник Казанского юридического ин-та МВД России. - 2018. - № 2 (32). - С.189 -196.
6. Кокорев Л.Д. Судебные реформы под влиянием идей М.С. Строговича: Жизнь в науке: К 100-летию со дня рождения М.С. Строговича // Юридические записки Воронежского университета. - Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1995. - С. 4-14.
7. Назаров В.Н. Прикладная этика. - М.: Гардарики, 2005. - 302 с.
8. Строгович М.С. Судебная этика, ее предмет и сущность // Советское государство и право. - М.: Наука, 1971. - № 12. - С. 88-97.
9. Строгович М.С. Актуальные вопросы судебной этики // Совершенствование законодательства о суде и правосудии. - М.: Изд-во ИГиП АН СССР, 1985. - С. 3-15.
10. Кони А.Ф. Закон и справедливость. Статьи и речи. - М.: Эксмо, 2013. - 640с.
11. Кони А.Ф. Избранные труды и речи. - М.: Юрайт, – 2011. – 589 с.
12. Черевко А.А. Становление и развитие судебной этики в России : традиции и инновации : автореф. дис... канд. филос. наук. – Саранск. – 2013. – 26 с.
13. Рыбаков О.Ю. Российская правовая политика: нравственные основания // Нравственность и право: реальность и перспективы взаимодействия. - М.: ООО Проспект, 2019. - С. 30-34.
14. Рыбаков О.Ю. Тип правопонимания как ценностно-мировоззренческая предпосылка толкования права // Образование и право. - 2017. - № 2. - С.153-157.
15. Владыкина Т.А. Формирование и развитие профессионального мировоззрения судьи в свете российских правовой и культурной традиции. - Екатеринбург, 2015. - 132 с.
16. Шаруева Н.В. Профессиональная культура судьи как вид профессиональной правовой культуры // Мониторинг правоприменения. - 2018. - № 3 (28) - С. 52-55.

ПРИМЕНЕНИЕ ДЕНЕЖНОГО ВЗЫСКАНИЯ В АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Принятие Административного процедурно-процессуального кодекса ознаменовало переход нашей страны к новому уровню обеспечения прав и законных интересов граждан и организаций в публично-правовой сфере.

Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан (далее – АППК) [1] урегулировал общественные отношения, связанные с осуществлением административных процедур, а также с административным судопроизводством по разрешению споров в сфере государственного управления (административная юстиция). Создание новой процессуальной модели судопроизводства способствовало формированию оптимальных правовых условий для защиты прав и законных интересов физических и юридических лиц как субъектов публично-правовых отношений.

Для того чтобы в административном процессе обеспечить практическую реализацию норм и принципов судопроизводства, и в целом гарантировать защиту нарушенных или оспариваемых прав лиц необходимы меры процессуального принуждения.

Под процессуальным принуждением в административном процессе следует понимать деятельность, представляющую собой способы психического или физического воздействия на сознание и поведение субъекта.

АППК предусмотрено три вида мер процессуального принуждения: замечание; удаление из зала судебного заседания; денежное взыскание (ст.123).

Денежное взыскание — это имущественная мера процессуального принуждения, применяемая судом по основаниям и в порядке, установленных АППК, в отношении лиц, не исполняющих возложенные на них законом обязанности и (или) законные требования административного суда.

Основаниями для применения данного института являются процессуальные обязанности участников административного судопроизводства, точнее их невыполнение.

Согласно части 4 статьи 127 АППК предусмотрены следующие основания применения денежного взыскания в размере двадцати месячных расчетных показателей: невыполнение требования, запроса суда, неявка в суд лица, участвующего в административном деле, несвоевременное извещение суда, несвоевременное представление отзыва, неподчинение распоряжениям председательствующего в судебном заседании, нарушение установленных в суде правил, а также иные действия (бездействия), явно свидетельствующие о неуважении к суду и (или) судье [1].

Следует отметить, что Законом Республики Казахстан от 20 декабря 2021 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты

Республики Казахстан по вопросам судебной системы» были внесены поправки в данную норму, в части уточнения размера взыскания.

Так, если ранее суд мог наложить денежное взыскание по вышеуказанным основаниям в размере «до» двадцати месячных расчетных показателей (далее – МРП), то в настоящее время - исключительно в размере двадцати МРП. Это было обусловлено тем, что в административных судах Республики сложилась единообразная практика, выраженная в наложении взыскания по данным основаниям в одном (максимальном) размере.

АППК предусмотрен исчерпывающий перечень оснований применения денежного взыскания в интересах обеспечения задач и целей, стоящих перед административной юстицией. Принимая во внимание особую значимость конституционного права каждого на судебную защиту, отметим, что денежное взыскание, как мера процессуального принуждения способствует реализации специфического принципа административного правосудия – принципа активной роли суда в административном процессе.

Введение института денежного взыскания, как меры процессуального принуждения, в сферу административного судопроизводства явилось весьма целесообразным и своевременным, поскольку позволило не только принуждать участников процесса к исполнению норм АППК, но и эффективно реагировать, на негативный характер взаимоотношений граждан и юридических лиц с должностными лицами административных органов и одновременно повысить уровень их доверия к судебной системе.

По существу институт денежного взыскания способствует формированию у участников административного судопроизводства уважительного отношения к закону и суду, является механизмом, обеспечивающим полноту судебного разбирательства по административным делам.

Анализ практики применения института денежного взыскания как одной из мер процессуального принуждения позволило констатировать следующее.

Согласно официальным статистическим данным за первые шесть месяцев 2021 года (со дня введения административной юстиции), административными судами Республики было наложено 298 денежных взысканий на сумму свыше 10 миллионов тенге. При этом установлено, что практически определения судов о наложении денежных взысканий исполняются в добровольном порядке [2].

Нормами АППК предусмотрена возможность полного либо частичного освобождения судом лица, на которое наложено денежное взыскание, от его уплаты на основе ходатайства об освобождении его от уплаты или уменьшении размера денежного взыскания (ч.7 ст.127). В этой связи установлено, что согласно указанной статистике только в одном случае было удовлетворено заявление лица об освобождении его от уплаты денежного взыскания.

В соответствии с частью 5 статьи 138 АППК судья обязывает ответчика предоставить письменный отзыв, подготовленный и оформленный в соответствии с требованиями Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан, с административным делом (при наличии) в срок, не превышающий десяти рабочих дней. Истец ознакомливается с отзывом на стадии предварительного слушания. Непредставление отзыва в установленный судьей срок может являться основанием

для применения денежного взыскания и не препятствует рассмотрению административного дела по существу.

С начала 2022 года применение денежного взыскания как меры процессуального принуждения выросло в три с половиной раза, вместе с тем практика применения данного института формируется. Судьи уже стали не безучастными к недолжному поведению со стороны государственных служащих, что способствует дисциплинированности всех участников административного судопроизводства. [3]

Применение денежного взыскания нацелено на принуждение участников административного процесса к должному процессуальному поведению, которое выражается в неукоснительном соблюдении норм, регламентирующих процесс судопроизводства по рассмотрению и разрешению публично-правовых споров, а также недопущение злоупотребления процессуальными правами и обязанностями. Кроме того, денежное взыскание как мера процессуального принуждения направлена, на неукоснительное исполнение поручений суда и его решений.

Суд вправе наложить денежное взыскание на лицо, злоупотребляющее процессуальными правами или не выполняющее процессуальных обязанностей, в том числе в случаях представления доказательств, исполнения поручений, с нарушением установленного судом срока без уважительных причин, если это привело к затягиванию рассмотрения административного дела в размере десяти месячных расчетных показателей за каждое действие (бездействие).

Рассматриваемая мера процессуального принуждения может быть применена и за неисполнение решения суда, определения суда об утверждении соглашения сторон о примирении, медиации или об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры. В этом случае суд налагает денежное взыскание на ответчика в размере пятидесяти месячных расчетных показателей с указанием в этом же судебном акте срока исполнения, который не может превышать одного месяца (ч. 3, 5 ст.127).

Суд при неисполнении его судебного акта или требования вправе наложить на лицо повторное денежное взыскание в размере, увеличенном на десять месячных расчетных показателей. Тем не менее, важно подчеркнуть, что денежное взыскание не является карательным инструментом, оно по своей сути является профилактической мерой и участники административного судопроизводства осведомлены, что возможность процессуального принуждения обязывает их соблюдать нормы и принципы соответствующего законодательства.

Введение законодателем денежного взыскания как меры процессуального принуждения за невыполнение участниками административного судопроизводства, предусмотренных законом обязанностей либо за злоупотребление предоставленными правами, призвано не только дисциплинировать их, но и способствовать достижению главной цели административной юстиции – обеспечить всестороннюю и полную защиту прав, свобод и законных интересов граждан и организации при разрешении публично-правовых споров.

В результате не только улучшается деятельность государственных органов в соответствии со сложившимся правовым порядком, но и формируется доверие граждан к государству и правопорядку, что, в свою очередь, в значительной мере

способствует укреплению верховенства закона, стабильности в обществе, а также повышению правовой культуры населения.

В целях совершенствования практики применения административного законодательства, а также повышения эффективности его реализации в ходе административного процесса нами предлагается внести некоторые уточнения в АПК.

Денежное взыскание как мера процессуального принуждения применяется в едином размере ко всем участникам административного судопроизводства, без учета особенностей статуса и функциональных обязанностей субъектов правоотношений. Таким образом, отсутствует разграничение в применении денежного взыскания к физическому (юридическому) лицу и должностному лицу государственного органа (органа, наделенного публично-правовыми полномочиями).

Решение данной проблемы, на наш взгляд, заключается в разграничении применения денежного взыскания посредством установления различных размеров в отношении физического лица, юридического лица, а также должностного лица соответствующего административного органа.

В обоснование данного предложения отметим, что, несмотря на то, что денежные взыскания не обозначены в отечественном законодательстве в качестве санкций, по сути, речь идет о судебных штрафах, которые в соответствии с общепринятым в праве подходом к их определению должны назначаться дифференцированно, то есть с учетом особенностей субъекта и его статуса.

Полагаем, что данные поправки дадут мощный импульс к пониманию должностными лицами административных органов ответственности за нарушение норм АПК, в том числе за злоупотребление процессуальными правами, а также неисполнение судебных актов, то есть, в конечном счете, возымеют большее превентивное значение.

Как известно, лицо, на которое наложено денежное взыскание, вправе обратиться в суд с ходатайством об освобождении его от уплаты или уменьшение его размера. Однако судебное усмотрение в этом случае безгранично, поскольку в АПК не определены основания уменьшения денежного взыскания и освобождения от его уплаты, как и не указаны основания рассрочки или отсрочки уплаты денежного взыскания (ч.7,8 ст.127).

В связи с этим представляется необходимым конкретизировать в АПК основания освобождения от уплаты денежного взыскания, уменьшения его размера, а также основания рассрочки и отсрочки его уплаты.

Вышеназванные законодательные предложения, на наш взгляд, будут способствовать не только повышению эффективности административного судопроизводства, но и послужат укреплению правовых гарантий реализации прав физических и юридических лиц при разрешении публично-правовых споров.

В целом следует сказать, что судебная практика применения института денежных взысканий и ее правовые основы имеют перспективы развития и дальнейшего совершенствования, которые предопределяются необходимостью наиболее полного учета специфики правоприменения в публично-правовой сфере, а также особенностей административного процесса и его конечных целей.

Список литературы:

1. Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года № 350-VI (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.03.2022 г.) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350>
2. Статистика Судебной коллегии по административным делам Верховного Суда Республики Казахстан за 1 полугодие 2021 года
3. Выступление председателя судебной коллегии по административным делам Верховного Суда Республики Казахстан Тукиева А.С., программа «Национальный интерес», 5 марта 2022 года // <https://www.youtube.com/watch?v=mTyphtpNps4>

Омарова Н.Ж.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы
Сот төрелігі академиясының магистранты*

ӘКІМШІЛІК МӘЖБҮРЛЕУ ТУРАЛЫ ТАЛАП ҚОЮ ЖАРАМДЫЛЫҒЫ ТАЛАП ҚОЮҒА ҚҰҚЫҚТЫҢ АЛҒЫШАРТЫ РЕТІНДЕ

Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі (бұдан әрі – ӘРПК) қабылданбай тұрып, әкімшілік істердің көпшілігін азаматтық іс жүргізу тәртібімен қаралған. Мемлекеттік басқару саласындағы жария-құқықтық қатынастардан туындайтын дауларды қарау практикасы, ең әуелі, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2010 жылғы 24 желтоқсандағы «Соттардың Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексі 27-тарауының нормаларын қолдануының кейбір мәселелері туралы» № 20 Нормативтік қаулысымен реттелген [1]. Сондай-ақ, осы Нормативтік қаулыда жария-құқықтық қатынас тарапы болып лауазымды адам немесе мемлекеттік қызметші мемлекеттік органның, жергілікті өзін-өзі басқару орган жататынын атап өткен. Бұл ретте атқарушы билік аясындағы қоғамдық қатынастарға сипаттамасы беруге талпыныс жасалған.

2010 жылы әкімшілік істерді азаматтық іс жүргізу тәртібімен қарауды жария-құқықтық қатынастарды реттейтін нормативтік акт – ӘРПК қабылданғанға дейін ғана қолданылатын уақытша мемлекеттік шара ретінде қарастырылған. Алайда, ӘРПК 11 жыл өткен соң, 2021 жылдың 1 шілдесінде енгізілді [2]. Бұл ӘРПК-мен мемлекеттік органдардың ішкі әкімшілік рәсімдерін, әкімшілік рәсімдерді жүзеге асыруға байланысты қатынастарды, сондай-ақ әкімшілік сот ісін жүргізу тәртібі реттеліп, әкімшілік органдардың қызметін реттейтін нормаларды кодификацияландыруға және жүйелендіруге алқашқы талпыныс болып отыр. ӘРПК-нің қабылдануымен «әкімшілік талап қою» деген жаңа ұғым енгізілді, талап қою тәртібі арқылы сот органдарында жүгіну құралымен жеке және заңды тұлғаның құқықтарын қорғау механизмі бекітілді. Солайша, ӘРПК заманауи құқық қолдану тәжірибесіне елеулі әсерін тигізді.

Талап қою бойынша сот ісін жүргізуде қорғалу құқығы (талап қоюға құқық) әкімшілік құқығының маңызды институттарының бірі болып табылады. Бұл мәселе маңызды теориялық және практикалық мәнге ие. Себебі, бұл әкімшілік құқық

субъектілері ретінде азаматтар мен ұйымдардың маңызды құқықтарының бірі – сотпен қорғану құқығын іске асырумен байланысты. Әкімшілік талап қоюды қолдану аясы кең. Әкімшілік талап қоюды құқықтық санат ретінде қарастырғанда, оның терминологиясын ескеру қажет.

Азаматтық іс жүргізу құқығында әкімшілік талап қою мен әкімшілік процесті дамытудың зерттеушісі В.А. Рязановский болып табылады. Оның әкімшілік талап қою теориясы құқық пен заңды мүддені сотпен қорғаудың әмбебап құралы ретінде талап қою туралы ережесінен қисынды түрде шыққан. Ол: «Талап қою құқығының, азаматтық, қылмыстық немесе әкімшілік талап қою бола ма, жоқ па, бәрібір, құқықтық табиғаты бір. Талап қою - объективті дұрыс шешім қабылдау туралы қаулы ету туралы сот атынан мемлекетке талап» деп атап өткен [3, 30-31 б.].

Бұл тұжырымдамалық ереже кеңестік кезең ғалымдардың: И. Жеруолиса, М.А. Гурвич, А. Добровольский және т. б. еңбектерінде қолдау тапты [4, 103 б.; 5, 18 б., 4].

Қазіргі процессуалист-ғалым Г.Л. Осокина талап қоюдың өзге сипаттамасын берді. Ол: «кез – келген талап қою (азаматтық, қылмыстық, әкімшілік) - бұл құқықты немесе мүддені қорғау туралы талап» деп көрсетті [7, 15 б.]. Бұдан әрі автор әкімшілік талап қою - бұл құқықтық тәртіпті, азаматтардың, ұйымдардың және мемлекеттің құқықтарын, бостандықтарын әкімшілік құқық бұзушылықтардан қорғау, яғни әкімшілік-құқықтық (жария-құқықтық) қатынастар саласында қорғау туралы талап» екеніне мән берген [7, 15-17 б.; 8, 53-58 б.; 9, 46 б.].

Ю.А. Попова: «әкімшілік талап қою - бұл сотқа жүгінген тұлғаның пікірінше, оның жария-құқықтық мүдделерін немесе субъективті құқықтарын бұзған актілердің, шешімдердің, іс-қимылдардың заңдылығын тексеру туралы азаматтардың (азаматтар тобының), прокурордың сотқа ұсынған процестік талабы» ретінде түсініктеме ұсынған [10, 31 б.].

Әкімшілік талап қоюды қарау және шешу Қазақстан Республикасы Конституциясының 75-бабы 2-бөлігіне сәйкес сот билігі сотта іс жүргізудің ӘРПК-мен белгіленген өзге де нысаны, яғни әкімшілік сот ісін жүргізу арқылы жүзеге асырылады [11].

ӘРПК-нің 4-бабы 1-бөлігі 9) тармақшасына сәйкес әкімшілік талап қою – жария-құқықтық қатынастардан туындайтын, бұзылған немесе дау айтылатын құқықтарды, бостандықтарды немесе заңды мүдделерді қорғау және қалпына келтіру мақсатында сотқа берілген талап болып табылады [2].

Бұл ретте әкімшілік талап қою – ол жария-құқықтық қатынастар субъектілерінің, ең алдымен, осы қатынастардың ерекшелігіне байланысты тұлғаның құқықтары мен заңды мүдделерін неғұрлым толық және жан-жақты қорғауды қамтамасыз ететін процестік құрал болып табылса, әкімшілік талап қою құқығына келесідей анықтама беруге болады.

Әкімшілік талап қою құқығы – бұл әкімшілік-құқықтық қатынастардың қарама-қарсы тараптардың іс-әрекеттерінің заңдылығын іс жүргізу тәртібімен даулау құқығы, сот арқылы қорғау құқығын іске асырудың бір нысаны болып табылатын нақты материалдық-құқықтық дау бойынша сот төрелігіне құқығы болып табылады. Демек, даулы әкімшілік-құқықтық қатынастардың тараптарына құқықты қорғаудың әртүрлі талап қою құралдарын беруді көздейтін әкімшілік талапты заңнамалық

тұрғыдан тану сот ісін жүргізудегі бәсекелестік қағидаттардың күшеюіне және әкімшілік процеске қатысушылар үшін құқықтық кепілдіктердің артуына әкеледі.

ӘРПК-нің 20-тарауы (131-136-баптар) әкімшілік талап қою ұғымын, оның нысанын, мазмұны мен түрлерін қамтиды. Әкімшілік сотта әкімшілік іс талап қою негізінде қозғалады, бұл ретте талап қою деп сотқа Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген басқа да өзге де өтініштер түсініледі.

Талап қою сотқа жазбаша нысанда не талап қоюшының және (немесе) оның өкілінің электрондық цифрлық қолтаңбасы арқылы куәландырылған электрондық құжат нысанында Қазақстан Республикасы Азаматтық-процестік кодексінің (бұдан әрі – АПК) 60 және 61-баптарының талаптарына сәйкес ресімделген сенімхат негізінде беріледі. ӘРПК әкімшілік талап қоюдың процестік мақсаты бойынша келесі түрге бөледі: мәжбүрлеу туралы талап қою, тану туралы талап қою, әрекет жасау туралы талап қою, дау айту туралы талап қою. Әкімшілік талап қоюдың бір түрі - мәжбүрлеу туралы талап қою анықтамасын отандық заңнамада көрініс таппағанын атап кеткен жөн.

Басқа талап қоюлармен салыстырғанда әкімшілік мәжбүрлеу туралы талап қою қабылданбаған қолайлы әкімшілік актінің қабылдануын талап етуді немесе жауапкердің ауыртпалық түсіретін әкімшілік актіні қабылдамау міндеттеуді мақсат ететін жария-құқықтық дауды шешуге бағытталған талап түрі болып табылады.

Әкімшілік мәжбүрлеу туралы талап қою әкімшілік актіні жауапкер (мемлекеттік орган, лауазымды адам) қабылдауының қажеттігі немесе қабылдамауы туралы арызды қамтиды және оны сот қанағаттандырған жағдайда сот шешімімен орындауды жауапкерге мәжбүрлейді. Әкімшілік мәжбүрлеу туралы талап қою дербес болып табылмайды.

Әкімшілік мәжбүрлеу туралы талап қою екі бөліктен тұрады ол: жарамдылығы және негізділігі. Бұл ретте мақалада тек әкімшілік мәжбүрлеу туралы талап қоюдың жарамдылығы қарастырылады.

Сотқа әкімшілік мәжбүрлеу туралы талап қою сотқа келіп түскенде судья оның жарамдылығын тексереді. Жарамдылықтың шарттары сотқа кіру рұқсаты сияқты. Рұқсат алмаса, ары қарай талап қою қаралмайды және оның шешімі болмайды. Әкімшілік мәжбүрлеу туралы талап қою жарамдылығына келесідей алғышарттар жатады: соттылық, нысанасы, талап қою құқығы, сотқа дейін іс жүргізу, талап қоюдың мерзімі, жауапкер, мемлекеттік баж. Осы аталғандарға тоқталып кетсек.

1) Соттылық.

Әкімшілік талап қою соттылығы ӘРПК-нің 16-тарауында көзделген нормаларға сәйкес анықталады. Талап қоюдың көптеген түрлері болғандықтан, соттармен соттылықты анықтау бойынша талап қоюды қандай іс жүргізу түріне жатқызылатындығы туралы мәселесі, яғни әкімшілік-процестік немесе азаматтық-процестік заңнаманың ережелерін қолдану бойынша қиындықтар туындап жатыр. Бұл мәселе өз кезегінде тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын, заңды мүдделерін сотпен қорғалуын жүзеге асыруға және әділетті шешім шығаруға, дауды объективті шешуге өзінің әсерін тигізетіні күмәнсіз.

Сотты (соттылықты) дұрыс емес таңдауы дауды қарауда талап қоюшының құқықтарының бұзылуына әкелуі, оған басқа процестік ӘРПК-пен ұсынылатын мүмкіндіктерден айыруы мүмкін. Мысалы, жылжымайтын мүлік туралы талап қою

сотқа азаматтық іс жүргізу заңнамасына сәйкес айрықша соттылық бойынша жер учаскесінің орналасқан жеріне тиісті. Ұқсас талап әкімшілік іс жүргізуде жауапкер орналасқан немесе мемлекеттік басқару органы әкімшілік акт шығарған жері бойынша беріледі.

Әкімшілік талап қоюдың түрлері кеңеюі мүмкін. Оған сәйкес Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасында сот ісін жүргізудің жаңа – әкімшілік түріне қатысты қазіргі уақытта жария-құқықтық даулардың барлық санаты сот ісін жүргізудің осы түрінің тәртібімен қарала бермейтінін атап өтіп, жария-құқықтық даулардың қалған түрлерін кейіннен мамандандырылған әкімшілік соттардың ведомстволық бағыныстылығына бере отырып, оларды жалпы юрисдикциядағы соттардың ведомстволық бағыныстылығынан алып тастау мүмкіндігін пысықтау қажеттігі көзделген [12].

Талапты қоюды әкімшілік іс жүргізу тәртібімен қарау нақты критерийлері белгіленсе, соттармен тиісті емес соттылық бойынша қайтару жағдайлары азайып, сондай-ақ жеке және заңды тұлғалардың тиісті іс жүргізуге талап қоюларын жолдап, уақыттарын үнемдеуші еді.

2) Талап қоюдың нысанасы.

Әкімшілік мәжбүрлеу туралы талап қоюды құрайтын элементтерінің бірі ретінде оның нысанасы жатады. Талап қою нысанасы талап қоюшының талабының мәнін құрайды. Әкімшілік мәжбүрлеу туралы талап қоюдың нысанасы – қабылдануынан бас тартылған не әкімшілік органның, лауазымды адамның әрекетсіздігі себебінен қабылданбаған қолайлы әкімшілік актінің қабылдануын немесе ауыртпалық түсіретін әкімшілік актіні қабылдамау міндеті туралы талабын қамтиды.

ӘРПК-нің 116-бабына сәйкес талап қоюдың нысанасын айқындау кезінде сот талап қою талаптарының тұжырымдамасымен, талап қою мәтінімен және оған қоса берілген немесе кейін ұсынылған құжаттармен байланысты болмайды [2]. Яғни, әкімшілік талап қою сотқа келіп түскеннен кейін судья талап қоюшыға құқықтық салдарды түсіндіре отырып, онымен көрсетілген талап қою талаптарын тұжырымдауда және (немесе) өзгертуде жәрдем көрсетуі мүмкін. Дегенмен, сот өз бастамасы бойынша талап қоюдың нысанасын өзгертуге құқылы емес.

3) Талап қою құқығы (қорғануға құқық).

Талап қоюға құқығы талап қоюшы ретінде қатысуы мүмкіндігін, әкімшілік процестік құқық қабілеттілік пен әрекет қабілеттілікті, талапқа қоюға қол қою құқығын қамтиды.

Сотқа талап қоюшы ретінде жеке және заңды тұлға, олардың өкілдері (заңды өкіл), субъективті құқық берілуі мүмкін ұйым, прокурор қатысуы мүмкін. Сонымен қатар, ӘРПК-мен құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделері әкімшілік актіде қозғалатын, әкімшілік рәсімге қатыспаған тұлғаның талап қоюды беруге құқығы да қарастырылған.

Әкімшілік талап қою әрекет қабілеттілігі бар тұлғамен берілуі қажет. Әрекет қабілеттілікке әкімшілік сот ісін жүргізу барысында тараптардың өкілдері арқылы құқықтарын жүзеге асыру, процестік міндеттерін орындау жатады.

Әкімшілік мәжбүрлеу туралы талап қоюға талап қоюшы немесе талап қоюға қол қоюға өкілеттігі болған кезде оның өкілі қол қояды. Талап қою электрондық

құжат нысанында берілген кезде ол талап қоюшының немесе оның өкілінің электрондық цифрлық қолтаңбасымен куәландырылады. Талап қоюға өкілдің құзыреттігін растайтын құжат тіркелуі тиіс.

Демек, сот талап қоюға талап қоюшының құқығын тексереді. Егер нақты әкімшілік акт болса да, сот нақты осы талап қоюшының құқығы мен заңды мүддесі бұл актіде қозғалатынын анықтау тиіс, әкімшілік процестік құқық қабілеттілік және әкімшілік процестік әрекет қабілеттілікті, талап қоюға қол қою/электрондық цифрлық қолтаңба қою құқығын тексеруі қажет.

4) Сотқа дейінгі іс жүргізу.

Әкімшілік мәжбүрлеу туралы талап қою жарамдылығының бұл алғышарты – сотқа дейінгі дауды реттеудің бекітілген тәртібін сақтау және сотқа жүгіну кезінде бұл мүмкіндіктің барын тексереді. Сотқа дейінгі шағым жасау тәртібі ӘРПК-нің 91-бабында реттелген. Егер заңда дауды сотқа дейінгі реттеу тәртібі белгіленсе, осы тәртіп сақталғаннан кейін сотқа жолданым беруге болады. Шағымды әкімшілік тәртіппен (сотқа дейінгі) қарауды жоғары тұрған әкімшілік орган, лауазымды адам жүргізеді. Егер жоғары тұрған органның болмаса, талап қоюшы аталған шартты сақтамай, сотқа тікелей жүгінуге құқылы. Бұл ретте әкімшілік органның қолайлы әкімшілік актіні қабылдаудан бас тартуы немесе әкімшілік актінің қабылданбауы әкімшілік мәжбүрлеу туралы талап қою жарамдылығының негізгі шарттарының бірі болып табылады.

5) Талап қоюдың мерзімі.

ӘРПК-нің 136-бабына сәйкес сотқа әкімшілік мәжбүрлеу туралы талап қою бойынша шағымды қарайтын органның шағымды қарау нәтижелері бойынша шешімі табыс етілген күннен бастап не шағымды қарау мерзімі өткен соң бір ай ішінде шағымдану мерзімі белгіленген [2]. Егер шағымды қарайтын орган болмаса, талап қоюшы әкімшілік акт табыс етілген күннен бастап немесе белгіленген тәртіппен назарына жеткізілген кезден бастап бір ай ішінде сотқа беруге құқылы. Сонымен қатар, құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделері әкімшілік актіде қозғалатын, әкімшілік рәсімге қатыспаған тұлға әкімшілік актінің қабылданғаны туралы тұлға білген немесе білуі мүмкін болған күннен бастап бір ай ішінде, бірақ ол қабылданған күннен бастап бір жылдан кешіктірмей сотқа талап қоюды беруге құқылы. Сот АПК-нің қағидалары бойынша дәлелді себеппен өткізіп алынған талап қоюды беруге арналған мерзімді қалпына келтіруі мүмкін. Талап қоюды сотқа беруге арналған мерзімді дәлелді себепсіз өткізіп алу, сондай-ақ сотқа жүгінудің өтіп кеткен мерзімін қалпына келтірудің мүмкін болмауы талап қоюды қайтару үшін негіз болып табылады.

б) Жауапкер.

Тиісті жауапкер - нақты әкімшілік іс бойынша әкімшілік іс жүргізудің негізгі қатысушысы, яғни тарапты іс материалдары бойынша даулы құқық қатынасының субъектісі болуы мүмкін деген болжау болса, тиісті емес жауапкер – нақты әкімшілік іс бойынша әкімшілік іс жүргізудің негізгі негізгі қатысушысы емес, яғни даулы құқық қатынасының субъектісі болуы мүмкін деген болжау іс материалдары бойынша жоққа шығарылған тарап болып табылады.

Әкімшілік істі мәні бойынша қарау мен шешу басталғанға дейін тиісті емес жауапкер тиістімен соттың бастамасы немесе талап қоюшының өтініші бойынша

ауыстырылуы мүмкін (ӘРПК-нің 29-бабы). Тиісті емес жауапкер ауыстырылғаннан кейін әкімшілік істі сот отырысында алдын ала тыңдау мен қарау басынан бастап жүргізіледі. Әкімшілік істі қарау мерзімі әкімшілік іс сот отырысында талқылауға тағайындалған күннен бастап есептеледі.

Талап қоюшы әкімшілік іс бойынша мәжбүрлеу туралы әкімшілік талап қою тиісті емес тұлғаға берілгендіктен, судья тиісті жауапкерге ауыстыру қажеттігін, тиісті емес жауапкерге талап қоюды берудің талап қою қанағаттандырусыз қалдырылуы мүмкіндігін түсіндіреді. Егер талап қоюшы жауапкерді басқа тұлғамен ауыстыруға келіспесе, сот талап қоюшының келісуінсіз бұл тұлғаны екінші жауапкер ретінде тарта алады.

7) Мемлекеттік баж.

Талап қоюмен бірге мемлекеттік баждың төленгенін растайтын құжат, соттарда мемлекеттік баж төлеуден босатылған СК-нің 616-бабында көзделген тұлғаларды қоспағанда, қоса беріледі. Соттардағы әкімшілік мәжбүрлеу туралы талап қою бойынша мемлекеттік баж мөлшерлемелері Қазақстан Республикасының «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Кодексінің (бұдан әрі – СК) 610-бабы 1-тармағы 8) тармақшасының және АПК-нің 103-бабының талаптарына сәйкес осы тармақтың 2), 3), 4) және 13) тармақшаларында көрсетілгендерді қоспағанда, ӘРПК-нің шеңберінде ерекше талап қою ісін жүргізу арыздарынан, ерекше іс жүргізу істері бойынша арыздардан (шағымдардан), әкімшілік талап қоюлардан – 0,5 айлық есептік көрсеткіш [13].

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының «2022 – 2024 жылдарға арналған республикалық бюджет туралы» Заңына сәйкес жәрдемақыларды және өзге де әлеуметтік төлемдерді есептеу, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес айыппұл санкцияларын, салықтарды және басқа да төлемдерді қолдану үшін айлық есептік көрсеткіш - 3063 теңгені құрайды [14]. Демек, әкімшілік мәжбүрлеу туралы талап қою 1531,5 теңгеге тең. Сот (судья) АПК-де белгіленген тәртіппен мемлекеттік баж төленбесе немесе толық төленбесе, талап қоюды қайтару туралы ұйғарым немесе төленбеген мемлекеттік баж салығын немесе оның төленбеген бөлігін төлеу қажеттігі туралы алдын ала тыңдағанға дейін кемшіліктерді жоюға мүмкіндік бере отырып ұйғарым шығарады.

Талап қоюда қажет болған жағдайда – мемлекеттік баж төлеуді кейінге қалдыру, оны бөліп төлеу, төлеуден босату туралы жазбаша өтінішхат көрсетілуі мүмкін.

Әкімшілік соттан әкімшілік мәжбүрлеу туралы талап қоюдың мәні бойынша шешім шығаруға қол жеткізуге ниет білдірген тұлға, ол сотқа әкімшілік мәжбүрлеу туралы талап қою жарамдалығының бірқатар алғышарттарын орындауы керек. Бұл алғышарттар ұлттық заңнамада көрініс тапқан. Әкімшілік соттарға қолжетімділікті тек ұлттық қана емес, сонымен бірге, сотта қорғаудың халықаралық кепілдіктері де сақталатын етіп ұйымдастырылуы керек.

Бұл ретте сотқа қолжетімділік әкімшілік мәжбүрлеу туралы талап қоюдың жарамдылық алғышартынан көрініс табады. Әркім бұзылған немесе дау айтылатын құқықтарын, бостандықтарын немесе заңды мүдделерін қорғау үшін белгіленген тәртіппен әкімшілік органға, лауазымды адамға немесе сотқа жүгінуге құқылы.

Сондықтан әкімшілік сот төрелігіне қолжетімділік құқығы тиімді болатындай етіп ұйымдастырылуы керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Әкімшілік-процестік кодексі. Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350>
2. Соттардың Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексі 27-тарауының нормаларын қолдануының кейбір мәселелері туралы: Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2010 жылғы 24 желтоқсандағы N 20 Нормативтік қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/archive/docs/P100000020S/24.12.2010>
3. Рязановский В.А. Единство процесса: Учебное пособие. - М.: Юрид. бюро «Городец», 1996. – 75 с.
4. Жеруолис И. Сущность советского гражданского процесса. - Вильнюс : Минтис, 1969. – 203 с.
5. Гурвич М.А. Право на иск. — М.: Изд-во Академии наук СССР, 1949. – 215 с.
6. Добровольский А.А. Исковая форма защиты права: (Основные вопросы учения об иске). - Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1965. – 190 с.
7. Осокина Г.Л. Проблемы иска и права на иск : автореферат дис. ... доктора юридических наук : 12.00.03 / Том. гос. ун-т им. В. В. Куйбышева. - Томск, 1990. – 44 с.
8. Осокина Г.Л. Проблемы иска и права на иск. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1989. – 196 с.
9. Осокина Г.Л. Иск (теория и практика). - М.: Городец, 2000. – 192 с.
10. Попова Ю.А. Административное судопроизводство в системе судов общей юрисдикции // Государство и право. – 2002. – №5.
11. Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>
12. «Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674>
13. Қазақстан Республикасының «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Кодексі. 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000120>
14. «2022 – 2024 жылдарға арналған республикалық бюджет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2021 жылғы 2 желтоқсандағы № 77-VII ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2100000077>

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТИ В АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

1 июля 2021 года вступил в силу «Административный процедурно-процессуальный кодекс» (далее – АППК). Административное процессуальное законодательство впервые нормативно закрепляет принцип справедливости. При этом содержание принципа справедливости раскрывается во взаимосвязи с обязанностью административного органа, должностного лица и суда при рассмотрении административного дела сохранения объективности и беспристрастности, обеспечения каждому из участников административного дела равные возможность и условия для реализации их прав на всестороннее и полное исследование обстоятельств дела [1, с. 4].

Вопрос справедливости волнует человечество на протяжении всей его истории. Принцип справедливости решает своеобразную задачу - возвышение права в социальном плане и обеспечение справедливой защиты тем, кто нуждается в ней.

Однако действие принципа справедливости не ограничивается лишь административными актами, требованию справедливости должна также отвечать процессуальная форма, предусматривающая разрешение конфликта. В самом общем виде справедливость выражается в требовании принципа равенства конфликтующих сторон с тем, чтобы каждой из сторон была предоставлена возможность представить свое дело в таких условиях, в которых ни одна из сторон не имеет явного преимущества. Из этого логично вытекает требование надлежащей судебной процедуры, обеспечивающей реализацию принципа справедливости [2, с. 279].

Экс-Председатель судебной коллегии по административным делам Верховного суда К.С. Мусин подчеркивает историческую значимость вступления в силу АППК, председатель считает, что ресурсы государственного органа с аппаратом экспертов и юристов и возможности простого человека несопоставимы. Новый процесс - это активный судья в поисках истины, отсюда и справедливое рассмотрение и разрешение административного дела в суде [4].

По мнению судьи Верховного суда Республики Казахстан А. Тукиева, суть административной юстиции заключается в том, чтобы уровнять истца и ответчика. Так, по словам Тукиева А. основным отличием веденного кодекса от Гражданского процессуального кодекса является беспристрастность судей при рассмотрении публично-правовых споров [4].

Не маловажную роль в административной юстиции играет активный суд, имеющий своей целью обеспечить фактическое равенство «гражданина» (истца) и «административного органа» (ответчика) за счет своей активной роли. Цель активной роли суда – это справедливо, беспристрастно и своевременно разрешить административное дело. Основной сущностью активной роли суда является то что административное судопроизводство носит следственный характер, что и является

отличительной чертой от гражданского процесса, где главенствующим принципом является принцип состязательности (статья 15 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан). Специфика состязательного процесса заключается в равенстве сторон, стороны сами несут бремя доказывания, представляют доказательства в обоснование своей позиции. Основную роль в реализации принципа состязательности в гражданском процессе играют сами стороны, а суд заслушав стороны, установив факты по делу, выносит решение.

Согласно же нового АПК судья руководит расследованием и сбором доказательств, а также руководит ходом процесса с целью выяснения истины даже без волеизъявления сторон, то есть судье отводится главенствующая роль. В административном процессе, как правило существует неравноправие сторон, истец часто бывает слабее административного органа, который владеет документами, доказательствами и юридически более подкован. Судья должен иметь достаточно полномочий, чтобы восстановить равноправие сторон. С целью принятия справедливого решения, суд имеет широкие права на инициативу и применения мер принуждения.

Таким образом, административный процесс – это процесс, где активная роль суда выравнивает фактическое неравенство сторон, суд собирает доказательства по собственной инициативе, обеспечивая полноту и всесторонность исследования обстоятельств административного дела.

Анализируя опыт зарубежных странах с развитым институтом административной юстиции таких как Германия, Франция, США активная роль суда при рассмотрении административных дел, не оспаривается, а считается оправданной и правомерной.

Для того, чтобы судом было принято справедливое судебное решение, нормы закона, регламентирующие процесс рассмотрения административных дел, а также действия судьи на каждой стадии судебного процесса должны базироваться исключительно на принципе справедливости.

Справедливость понимается в двух аспектах: широкое толкование заключается в обобщенном качестве всего административного судопроизводства, узкое - использование принципа справедливости при отправлении правосудия по административным делам.

Изучая статистические данные прошлых лет, по рассмотрению споров судами между административными органами, должностными лицами и гражданами, приходишь к выводу, что большинство выигрышных дел приходится на долю государственных органов. В этой связи, главной задачей закрепления принципа справедливости в АПК является установление соответствия между социальными положениями, статусами, правами и обязанностями, действиями всех индивидов общества и наступившими последствиями [4].

Анализируя решения суда по административным делам, начиная с вступления в силу нового АПК интерес вызывает вопрос о соотношении справедливости и законности: где проходит грань между этими требованиями, которым должен отвечать судебный акт, может ли судебное решение одновременно быть и законным, и справедливым или это недостижимо [4].

Примером того может служить решение Специализированного межрайонного административного суда города Нур-Султан по искам ТОО «Казахстанский завод магnezитовых изделий» и ТОО «РАД-АСТ» к Республиканскому государственному учреждению «Комитет Казначейства Министерства финансов Республики Казахстан» об оспаривании приказа о включении в реестр недобросовестных участников государственных закупок, где в связи с незначительной ошибкой ответственного персонала, человеческим фактором, компании могли понести огромные убытки, вплоть до закрытия предприятий, когда ответчик действовал строго в соответствии с законом, однако судом по данному делу вынесено решение, основанное на принципе справедливости в пользу истцов. Суд, исходя из общеправового принципа справедливости, нашел приказ уполномоченного органа о включении в реестр не добросовестных участников государственных закупок подлежащим отмене. Суд в данном случае посчитал, что иной подход к решению приведет к дисквалификации активного участника государственных закупок из этой системы на определенное время, снижая и объективно ограничивая экономическую активность ТОО, так как основной источник дохода и спрос на производимую продукцию является государственный закуп, что не приемлемо в условиях пандемии коронавирусной инфекции с учетом социальной нагрузки. Суд посчитал, что иное решение по данному делу нарушило бы принцип справедливости и не решило бы задачу административной юстиции по справедливому разрешению публично-правовых споров и соблюдению баланса частных и публичных интересов.

Аналогично решение Специализированного межрайонного административного суда города Нур-Султан по иску ТОО «Казахстанский завод магnezитовых изделий» к Республиканскому государственному учреждению «Комитет Казначейства Министерства финансов Республики Казахстан» об оспаривании приказа о включении в реестр недобросовестных участников государственных закупок, где в связи с незначительной ошибкой ответственного персонала, человеческим фактором, компания могла понести огромные убытки, вплоть до закрытия предприятия, когда ответчик действовал строго в соответствии с законом, однако судом по данному делу вынесено решение, основанное на принципе справедливости в пользу истцов.

Так, в мотивировочной части решения судья указал, что согласно пункта 9 статьи 43 Закона «О государственных закупках» (далее-Закон) поставщик в течение десяти рабочих дней со дня заключения договора о государственных закупках обязан внести обеспечение исполнения договора о государственных закупках, а также сумму в соответствии со статьей 26 настоящего Закона (при наличии). При этом заказчик в течение двух рабочих дней со дня истечения срока внесения обеспечения исполнения договора о государственных закупках посредством веб-портала государственных закупок направляет уведомление поставщику о намерении расторгнуть договор. Если поставщик в течение трех рабочих дней со дня получения посредством веб-портала государственных закупок уведомления не внес обеспечение исполнения договора о государственных закупках, заказчик направляет уведомление о расторжении договора. В судебном заседании судом установлено, что 4 мая 2021 года между заказчиком и поставщиком заключен договор государственных закупок, по условиям которого предусмотрено внесение

обеспечения исполнения договора в размере 3 %, что составляет 675 279,36 тенге. Срок внесения обеспечения истек 20 мая 2021 года. Условия обеспечения истцом не выполнены. Согласно пункту 1 статьи 44 Закона, в случае если поставщик, признанный победителем, в сроки, установленные настоящим Законом, не представил заказчику подписанный договор о государственных закупках или, заключив договор о государственных закупках, не внес обеспечение исполнения договора о государственных закупках и (или) сумму в соответствии со статьей 26 Закона, то такой потенциальный поставщик признается уклонившимся от заключения договора о государственных закупках. В силу пункта 25 Правил формирования и ведения реестров в сфере государственных закупок, утвержденных приказом Министра финансов Республики Казахстан от 28 декабря 2015 года № 694, потенциальный поставщик, уклонившийся от заключения договора путем невнесения обеспечения исполнения договора, включается в реестр недобросовестных участников государственных закупок решением уполномоченного органа, принимаемого посредством веб-портала.

Истец приказом уполномоченного органа признан уклонившимся от заключения договора о государственных закупках, недобросовестным участником государственных закупок и включен в реестр. В данном случае суд посчитал, что приказ уполномоченного органа является обременяющим судебным актом, однако вынесен он в соответствии с требованиями законодательства о государственных закупках. Вместе с тем, при вынесении приказа Комитетом не могли быть учтены субъективные обстоятельства, имевшие место до и после истечения срока подписания договора. Такие обстоятельства ответчиком могли быть установлены в ходе заслушивания, где истец мог предоставить свои возражения к предварительному решению уполномоченного органа. Однако приказ ответчиком принимался в автоматизированном режиме посредством веб-портала государственных закупок. В соответствии с представленным журналом согласований договора, поставщик спустя неделю завершил прикрепление обеспечения договора. Истец пояснил данный факт тем, что ответственный сотрудник произвел ошибочное прикрепление документа, подтверждающего поставку. Исходя из данных журнала, истец уведомил заказчика, что принимает меры о досрочной поставке товара и что заказчиком по непонятным причинам приемка затягивается. Далее, по акту приема-передачи товар истцом был принят на ответственное хранение от заказчика. В соответствии с п.5 Нормативного постановления Верховного суда Республики Казахстан № 5 от 14 декабря 2012 года «О применении судами законодательства о государственных закупках», при рассмотрении исков о признании поставщиков, не исполнивших либо ненадлежащим образом исполнивших свои обязательства по заключенным с ними договорам о государственных закупках, недобросовестными участниками государственных закупок судам необходимо принимать во внимание вину поставщика как основание гражданско-правовой ответственности в соответствии статьи 6 статьи 6 Гражданского процессуального кодекса. Под негативными последствиями следует понимать причинение стороне договора такого ущерба, что она в значительной степени лишилась того, на что была вправе рассчитывать при заключении договора. Совокупность указанных обстоятельств, свидетельствовали

об отсутствии в действиях истца признаков недобросовестности, умысла на уклонение от заключения договора путем не внесения обеспечения, что не учитывалось при вынесении оспариваемого в суде приказа. Кроме того, поставщик является производителем против гололедных реагентов, имеет свидетельства о регистрации химической продукции, протоколы испытаний реагентов, имеет штат работающих на предприятии 13 человек, налоговая задолженность отсутствует. С 2017 года заключенные договора государственных закупок исполнены, неоднократно с 2019 года договора заключались с данным заказчиком, которые также были исполнены. На момент заключения договора товар имелся в наличии у истца. Тем более, что ответчик не направил в течение двух рабочих дней уведомление поставщику о намерении расторгнуть договор. С учетом изложенного, исходя из принципа справедливости, суд посчитал, приказ уполномоченного органа о включении в реестр с последующим признанием недобросовестным участником государственных закупок, подлежит отмене. Суд полагал, что истец не имел намерения уклониться от подписания договора, что подтверждается участием в конкурсе о государственных закупках, действиями ТОО по обжалованию приказа уполномоченного органа и другими подтверждающими доводы доказательствами. Судебная коллегия по административным делам апелляционную жалобу ответчика оставила без удовлетворения.

Примером применения на практике принципа справедливости судом в отношении физических лиц, может служить исковое заявление истца К. к частному судебному исполнителю с требованием о признании незаконным и отмене протокола об итогах электронного аукциона по продаже его недвижимого имущества в виде квартиры. Истец пояснял, что электронные торги проведены вопреки проводимому судебному разбирательству по понуждению АО «Каспи банк» произвести действия по исполнению поручения комиссии при акимате путем рефинансирования займа, считал, что до разрешения данного вопроса судебный исполнитель не имел право производить реализацию имущества. В мотивировочной части решения суд указал, что в силу пунктов 13, 14 Нормативного постановления Верховного суда Республики Казахстан от 13 марта 2017 года № 1 «О применении судами некоторых норм законодательства об исполнительном производстве», протокол об итогах электронного аукциона является основанием для заключения договора купли-продажи арестованного имущества должника, следовательно наравне с обжалованием действий частного судебного исполнителя подлежит обжалованию и протокол. При рассмотрении споров на действия частного судебного исполнителя по оспариванию торгов жалоба подлежит удовлетворению, если суд установит, что результаты торгов повлияли или привели к нарушению прав и законных интересов должника или взыскателя. Судом установлено, что электронный аукцион был проведен в период нахождения гражданского дела по иску К. к АО «Каспи банк» об обязанности произвести действия по исполнению решения комиссии в производстве районного суда. Решением которого, иск К. был удовлетворен, постановлено: обязать АО «Каспи банк» исполнить решение комиссии по рассмотрению жалоб заемщиков, получивших отказы на рефинансирование ипотечного/жилого займа при акимате о повторном рефинансировании займа К. по договору банковского займа. Постановлением

судебной коллегии по гражданским делам вышеуказанное решение оставлено без изменения. При указанных обстоятельствах суд посчитал, что заслуживают внимание доводы о преждевременности проведенных торгов квартиры, учитывая разрешение в судебном порядке вопроса рефинансирования проблемного займа должника. Суд посчитал, что при таких обстоятельствах, результаты торгов привели к нарушению прав и законных интересов должника, в то время как на взыскателя наложена обязанность исполнить решение комиссии по рассмотрению жалобы заемщика получившего отказ в рефинансировании ипотечного займа. Исходя из принципа справедливости судом вынесено решение об удовлетворении иска К., и отмене протокола об итогах электронного аукциона по реализации недвижимого имущества [4; 7].

Приведенные примеры свидетельствуют о применении на практике принципа справедливости. Судья, при вынесении решения в равной степени должен руководствоваться и своим внутренним убеждением и общепринятыми морально-этическими представлениями о должном и необходимом [5, с. 345].

Справедливость выступает требованием, исторически сложившимся в обществе, общепризнанным и в связи с этим обладающим большим значением во всех сферах государственного устройства, в том числе и в правосудии. Важность и значимость справедливости административного судопроизводства и существования ее в виде принципа, руководящего положения отправления правосудия по административным делам безусловна. Не только закрепление в законе, но и применения в судебной практике принципа справедливости приблизит административное процессуальное законодательство к общепризнанным принципам и нормам международного права, а также станет предпосылкой повышения качества принимаемых судебных актов, приведет к снижению количества апелляционных, кассационных жалоб, будет способствовать повышению уважения к закону, доверия к правосудию [6, с. 57].

Список литературы:

1. Административный процедурно-процессуальный Кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года № 350-VI. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350>
2. Административное право: учебный курс/под ред. Р.А. Подопригора. - Алматы: Налоговый эксперт, 2010. – 368 с.
3. Жетписбаев Б.А. Административный процесс (электронный ресурс) Учебник Жетписбаев Б.А. Алматы: Юрид.лит., 2014. - 1 (СОКОМ) электронная книга.
4. База данных судебных документов, образцов судебных документов (интернет ресурс Верховного суда Республики Казахстан).
5. Настольная книга судьи. Введение в профессию. Практическое пособие. Москва. 2000. – 359 с.
6. Панкова О.В. Современная концепция административной юрисдикции: опыт критического переосмысления // Публичное право - МГЮА.- № 2 (147) февраль 2019 г., – С. 368
7. Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 13 марта 2017 года № 1 «О применении судами некоторых норм законодательства об исполнительном производстве». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000001S>

СОТ ОРЫНДАУШЫЛАРЫНЫҢ ШЕШІМДЕРІНЕ, ӘРЕКЕТТЕРІНЕ (ӘРЕКЕТСІЗДІГІНЕ) ДАУ АЙТУ ТУРАЛЫ ӘКІМШІЛІК ІСТЕРДІ ҚАРАУДА ТУЫНДАЙТЫН КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР

Сот актілерінің өз мерзімінде және толық орындалуы мемлекеттегі сот төрелігінің тиімділігінің дәрежесін көрсетеді.

Заң үстемдігі орнығып, азаматтардың қауіпсіздігіне кепілдік берілмесе, әлеуметтік-экономикалық дамудың бірде-бір міндеті табысты жүзеге асырылмайды деп Мемлекет басшысының 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс қимыл кезеңі» атты Қазақстан халқына жолдауында айтып кеткендей заң үстемдігі орнаған елде адам құқықтарының теңдігі орнайды. Халықтың сот пен билікке деген сенімділігі артып, өздеріне жүктелген міндеттемелерді орындамағаны үшін міндетті түрде жауаптылық көзделгенін әрбір тұлға ұғынып, сол үшін туындайтын даулардың алдын алуға тырысатыны анық [1].

Қазақстан Республикасы Конституциясының 76-бабының 3-бөлігі негізінде заңды күшіне енген сот актілері (шешімдер, үкімдер мен өзге де қаулылар) және Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінің (бұдан әрі – ӘРПК) 18-бабының 2-бөлігі бойынша барлық мемлекеттік органдар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, заңды тұлғалар, лауазымды адамдар, азаматтар үшін міндетті күші болады және Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында орындалуға жатады [2; 3].

Сот актілерінің орындалуын елімізде Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 2 сәуірдегі «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы Заңымен» (бұдан әрі – Заң) мәртебе берілген сот орындаушылары жүзеге асырады [4].

Заңның 127-бабына сәйкес өндіріп алушы немесе борышкер сот орындаушысының атқарушылық құжатты орындау жөніндегі шешіміне және әрекетіне (әрекетсіздігіне) немесе осындай әрекеттер жасаудан бас тартуына сотқа шағым жасауы мүмкін. Шағым сотқа Қазақстан Республикасының әкімшілік сот ісін жүргізу туралы заңнамасында белгіленген тәртіппен беріледі.

2021 жылғы 1 шілдеден бастап сот орындаушылардың шешімдеріне, әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) шағым келтіру мамандандырылған ауданаралық әкімшілік сотына әкімшілік сот ісін жүргізу тәртібімен талап қою арқылы жүргізіліп келе жатқаны бәрімізге белгілі.

ӘРПК-нің 91-бабының 5-бөлігінде егер заңда өзгеше көзделмесе, сотқа дейінгі тәртіппен шағым жасалғаннан кейін сотқа жүгінуге жол беріледі деп көрсетілген [3].

Ал, ӘРПК-нің 166-бабында атқарушылық әрекеттерді жасаудан бас тартуға немесе атқарушылық әрекеттерді дұрыс жасамауға сот тәртібімен шағым жасалады

делінген. Демек заң бойынша аталған санаттағы істер бойынша сотқа дейінгі реттеу тәртібі міндетті емес [3].

ӘРПК бойынша мемлекеттік және жеке сот орындаушылардың іс-әрекетіне шағым бір тәртіппен қаралады.

ӘРПК-нің 138-бабының 2-бөлігінің 1) тармақшасына сәйкес талап қоюшы осы санаттағы істер үшін заңда белгіленген дауды сотқа дейінгі реттеу тәртібін сақтамаса және бұл тәртіпті қолдану мүмкіндігі жойылмаса сот (судья) талап қоюды қайтару туралы ұйғарым шығарады. Аталған талап осы санаттағы даулар бойынша да міндетті болуы қажет [3].

Соңғы уақыттағы азаматтық іс жүргізу мен әкімшілік іс жүргізу бойынша сот практикасы көрсетіп отырғандай, сотқа дейінгі дауды реттеу тәртібі оң нәтиже беруде, атап айтқанда тараптардың уақыттарының, қаржыларының үнемделуі сонымен қатар сотқа дейін шешілуге жататын істермен толтыру соттың сапасы мен мәртебесіне өз әсерін тигізеді.

Сот актілерін орындайтын мемлекеттік сот орындаушылар бойынша Заңның 10-бабының 4-тармағына сәйкес мемлекеттік сот орындаушысы қаулысының күшін жою аумақтық бөлім басшысының - аға сот орындаушысының тиісті қаулысымен жүргізіледі деп көрсетілген. Осы негізде мемлекеттік сот орындаушылардың іс-әрекетіне сотқа шағым берерден бұрын, тараптар алдымен аға сот орындаушының сот орындаушының даулы шешімдеріне, әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) қатысты қорытындысын алу міндеттілігін заң бойынша реттеуді қажет етеді.

Жоғарыда аталған Заңның 161-бабының 1-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасының әрбір облысының, республикалық маңызы бар қаласының және астанасының аумағында жеке сот орындаушыларының бір өңірлік палатасы құрылады. Осы негізде, өңірлік палаталарда аумақтық бөлім басшыларын қалыптастырып, жеке сот орындаушылардың іс-әрекетіне сотқа шағым берерден алдын, тараптар алдымен аға сот орындаушының сот орындаушының даулы шешімдеріне, әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) қатысты қорытындысын алу міндеттілігін заң бойынша реттеуді қажет етеді [4].

Келесі мәселе жоғарыда аталған санаттағы даулар бойынша соттылық мәселесі.

ӘРПК-нің 106-бабының 1-бөлігіне сәйкес әкімшілік істер әкімшілік актінің шығарылған орны бойынша немесе жауапкердің орналасқан жері бойынша қаралуға жатады. Ал, осы баптың 3-бөлігінде электрондық құжат нысанында шығарылған әкімшілік акт талап қоюшының тұрғылықты (орналасқан) жері бойынша қаралады деп көрсетілген. Алайда, сот орындаушылардың шешімдеріне, әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) байланысты қаралатын істер бойынша соттылығын анықтайтын нақты норма жоқ [3].

Қазіргі таңда сот орындаушылар өздерінің іс-әрекеттерін жазбаша рәсімдейтін қаулыларын «Атқарушылық іс жүргізу органдарының автоматтандырылған ақпараттық жүйесі» қолдану арқылы электрондық құжат нысанында рәсімдейді. Бұндай істер бойынша ӘРПК-не сай даулар талап қоюшының тұрғылықты жері бойынша қаралуы тиіс.

Жоғарыда атап көрсетілгендей, ӘРПК-нің талаптарына сәйкес тараптар сот орындаушының атқарушылық іс жүргізу бойынша жасаған әрекетіне немесе әрекетсіздігіне шағым келтіре алады.

Ал, Заңның 68-бабының 3-тармағы негізінде бағалаумен келіспейтін атқарушылық іс жүргізу тарапы «Қазақстан Республикасындағы бағалау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес жүргізілген бағалау бойынша қорытынды алу үшін сараптама кеңесіне өтініш жасай алады не оған Қазақстан Республикасының әкімшілік сот ісін жүргізу туралы заңнамасында белгіленген тәртіппен сотқа шағым жасай алады. Сараптама кеңесінің теріс қорытындысы не соттың бағалау туралы есепті жарамсыз деп тануы сот орындаушысының жаңа бағалауды тағайындауына негіз болып табылады. Сараптама кеңесі теріс қорытынды берген жағдайда, тапсырыс беруші бағалау туралы есептің сараптамасы үшін жүргізген төлемді бағалау туралы есепті жасаған бағалаушы немесе бағалаушы еңбек шартын жасасқан заңды тұлға өтейді деп көрсетілген.

Демек, бұл бап бізге бағалаудың өзіне шағым жасау керетігін айтып тұр. Ал, әкімшілік сотта әкімшілік актке келтірілген шағымдар мен арыздар қаралады. Ал, бағалау ол әкімшілік акт емес, тиісінше оны жасаған мекеме әкімшілік орган болып табылмайды. Бағалауға қатысты істердің әкімшілік сотта қаралуы қаншалықты заңға сәйкес [4].

ӘРПК-нің 136-бабының 4-бөлігі бойынша сот орындаушысының атқарушылық құжаттарды орындау жөніндегі әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) талап қою әрекет жасалған (әрекет жасаудан бас тартылған) күннен бастап немесе сот орындаушысының әрекет жасау уақыты мен орны туралы хабарланбаған өндіріп алушыға немесе борышкерге ол туралы белгілі болған күннен бастап он жұмыс күні ішінде сотқа беріледі.

Жоғарыда көрсетілген кодекстің 146-бабының 2-бөлігі бойынша уәкілетті органның мемлекеттік сатып алуды өткізуді тексеру қорытындылары бойынша шешімдеріне, қорытындыларына, нұсқамаларына және сот орындаушысының әрекетіне (әрекетсіздігіне) дау айту туралы әкімшілік істер оған сот отырысында талқылау тағайындалған күннен бастап он жұмыс күні ішінде қаралады және шешіледі [3].

Осы баптарға сәйкес тараптар сотқа сот орындаушының шығарған қаулысына емес (әкімшілік акт) сот орындаушысының әрекетіне (әрекетсіздігіне) дау айту туралы талаппен жүгінеді. Бұдан шығатын қорытынды осы санаттағы істер бойынша соттылық сот орындаушының орналасқан жері бойынша берілуі қажет.

Заңның 42-бабының 13) тармақшасына сай осындай құқық берілген сот, прокуратура немесе өзге де құқық қорғау органдары атқарушылық іс жүргізуді талап еткен жағдайда сот орындаушысының атқарушылық іс жүргізуді тоқтата тұруға міндетті [4].

ӘРПК-нің 96-бабының талаптарына сай судья сот өндірісіне қабылданғаннан соң әкімшілік орган әкімшілік істі сұратады, демек сот осы санаттағы істерді қарау бойынша сот орындаушыдан атқарушы іс жүргізу ісін сұрау жасайды, бұл өз кезегінде сот орындаушыға атқарушылық өндірісті тоқтата тұруға негіз болады. Атқарушылық іс жүргізудің тоқтатыла тұруы көп жағдайда өндіріп алушының құқығын бұзуға негіз болып жатады. Мысалы, борышкердің банктік есеп шотында

өз міндеттемесін орындауға жеткілікті мөлшерде қаржы жатыр, сот орындаушысы өз қаулысымен сол қаржыны өндіріп алу туралы қаулы шығарады, ал борышкер оны әкімшілік іс жүргізу тәртібімен іс әрекетіне шағым жасайды, тиісінше атқарушылық іс жүргізу тоқтатыла тұрады. Осы уақыт арасында борышкер өз есепшотындағы ақшаны шешіп алады. Бұл мәселе тараптардың өз құқықтарын теріс қолдануы мүмкіндігі заңмен реттелмегенін көрсетеді. Сол себепті, сот орындаушылардың тек елеулі құқықтық салдар туындалатын іс-әрекеттері мен шешімдері бойынша арнайы тізім жасалып, сол тізім негізінде ғана шағым жасау құқығы белгіленуі тиіс. Сот практикасы, сотқа келіп түскен істердің көбісі құқықтарын теріс пайдаланудың нәтижесі екенін дәлелдеп тұр. Осы мәселені анықтау үшін арнайы талдау жасалды.

Кесте-1. 2021 жылғы 1 шілде мен 2021 жылғы 31 желтоқсан аралығындағы, сот орындаушылардың шешімдері мен әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) қатысты қаралған істер бойынша талдау

Республика/қала атауы	1	2	3	4	5	6
Қазақстан Республикасы бойынша	12261	4206	2294	998	1296	1119
Оның ішінде						
Нұр-Сұлтан	2498	1016	237	105	132	487
Алматы	2392	1062	324	158	216	120

1 - жалпы сотқа келіп түскен істер саны;

2 - оның ішінде, сот орындаушының шешімдері мен әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) қатысты істер;

3 - оның ішінде, шешім шыққан істер саны;

4 - оның ішінде, талап қоюшының пайдасына шешілген істер саны;

5 - қанағаттандырылудан бас тартылған істер саны;

6 - бітімгершілік (медиация) тәртібімен аяқталған істер.

Жоғарыда көрсетілген кестеден көріп отырғандай, Республика бойынша жалпы сотқа түскен барлық талап қоюдың 34 % (отыз төрт) сот орындаушылардың шешімдеріне, әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) келтірілетін талап қоюлар құрайды. Нұр-Сұлтан қаласы бойынша бұл көрсеткіш 41 % (қырық пайызды), Алматы қаласы бойынша 44 % (қырық төрт) құрайды.

Республика бойынша шешіммен қаралған істердің 43% (қырық үш пайыз) талап қоюшының пайдасына шешілген, Нұр-Сұлтан қаласы бойынша бұл көрсеткіш 44% (қырық төрт пайыз), Алматы қаласы бойынша 49 % (қырық тоғыз пайыз) құрайды [5; 6; 7].

Талдау нәтижесі көрсетіп отырғандай әкімшілік соттың соттылығына жататын істер санатының қырықтан астам түрі болса да, Республика бойынша сот орындаушылардың шешімдеріне, әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) келтірілетін талап

қоюлардың өзі жоғарғы көрсеткішті құрайды, олардың негізді талап қоюшылар саны жартысына да жетпейді.

Бұл атқарушылық іс жүргізу тараптарының құқықтары мен мүдделерінің сот орындаушылар тарапынан бұзылу деңгейінің көрсеткіші. Демек республика бойынша сотқа жүгінгендердің 43 % пайызының бұзылған құқықтары мен мүдделері сотпен қалпына келтірілген. Ал, қалған 64 % пайыз әкімшілік істер бойынша сот орындаушылардың іс-әрекеті заңды деп танылған.

Қазақстан Республикасында әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарының сот арқылы қорғалуына құқығы Ата заңымызбен бекітілген.

Әркімнің өз құқықтарын заң аясында нәтижелі қорғай алуы, ол еліміздегі құқық сауаттылығының көрінісі болып табылады.

Сот актілерінің орындалу көрсеткіші, сот орындаушылардың заңды әрі мерзімді атқарған жұмыстарына тікелей байланысты. Сот актілерінің орындалу міндеттілігі сот орындаушының заңсыз әрекеті немесе әрекетсіздігі арқылы өзгенің құқықтары мен мүдделерінің бұзылуына себеп болмауы тиіс. Қазіргі таңда сот орындаушылар тарапынан құқықтары мен мүдделері бұзылған азаматтардың ӘРПК арқылы сотпен белсенді түрде қалпына келтірілуде. Бұл өз кезегінде ӘРПК-нің тиімді нормативті акт екенінің белгісі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет Басшысының 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: Іс-қимыл кезеңі» Жолдауы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000002020>.

2. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамызда, Республикалық референдумда қабылданған, <http://10.61.42.188/kaz/docs/K950001000>

3. Қазақстан Республикасының әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі, 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI ҚРЗ, <http://10.61.42.188/kaz/docs/K2000000350>.

4. Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 2 сәуірдегі №261-IV Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000261>

5. Қазақстан Республикасының Жоғағы сотының ресми ақпарат көзінен алынған - Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2021 жылғы қаралған істер бойынша қорытынды есебі

6. Қазақстан Республикасы Нұр-Сұлтан қалалық сотының ресми ақпарат көзінен алынған - Қазақстан Республикасы Нұр-Сұлтан қалалық сотының 2021 жылғы қаралған істер бойынша жылдық қорытынды есебі

7. Қазақстан Республикасы Алматы қалалық сотының ресми ақпарат көзінен алынған – Қазақстан Республикасы Алматы қалалық сотының 2021 жылғы қаралған істер бойынша жылдық қорытынды есебі

РОЛЬ ИНСТИТУТА БИЕВ ПО УРЕГУЛИРОВАНИЮ И РАЗРЕШЕНИЮ ПРАВОВЫХ КОНФЛИКТОВ

Важной особенностью казахского обычного права является субъект отправления правосудия. Во многих исторических правовых системах суд и правосудие находятся в руках правителей, духовенства, аристократии и подобных им людей, в казахском праве – это судья, т.е. бий, который относился к особой социальной категории. Его высокий социальный статус не зависел от происхождения, знатности рода, близости к власти и даже возраста.

Основными критериями, позволяющими человеку подняться на высшую социальную ступень отправителя правосудия, были только его деловые и моральные качества. Происхождение, правовой и социальный статус казахских биев представлены в исследованных источниках следующим образом: «Бии казахских улусов имели некоторые особые права: в пределах подчиненных им родов. Только Бии (кроме хана) имели судебную, административную и военную власть. Эта власть придавала биям определенный политический вес, что выражалось в том, что они вместе с султанами участвовали в ежегодном созываемом «народном собрании» и участвовали в решении государственных дел. Самые влиятельные из них входили в «совет биев» при хане [1, с.127].

Бий, являясь важным звеном в системе управления ханством, объединял как минимум четыре качества: военачальник, административное лицо, судья и представитель степной аристократии.

Более подробное описание дает исследователь Б.Т. Берлибаев «Главным носителем норм знания казахов в устном народном творчестве, его хранителем и реформатором стала особая группа людей, отвечающих строгим требованиям общественной оценки. Несмотря на то, что в древней традиции их называли биями, они отличались от традиционных на Востоке биев - правителей.

Бии объединили в одном лице поэта и оратора, мастера диалога, философа и мудреца, как правило-знатока норм правового законодательства и его реформатора, военачальника и правителя, а главное - они в своей деятельности ставили интересы всего казахского народа выше местных интересов и находились под контролем общественного мнения» [2, с. 17].

Статус бия - судьи в формировании исторических знаний казахов в устном народном творчестве выражен в требованиях и словах народного «договора» - «Не будь сыном только своих предков, а будь сыном человечества». Эту мысль в XVII-XVIII вв. знаменитый Айтеке би образно выразил, сказав о себе: «Моя жизнь принадлежит народу, а мне принадлежит только моя смерть». В этой мысли соединились знания казахского устного народного творчества и сознание казахского народа, которые на протяжении тысячелетий являлись характерной чертой положительного, рационального опыта об окружающей природе и человеке, отражающегося в материальной и духовной жизни людей.

Русский исследователь А.Е. Алекторов, много лет трудившийся среди казахов и в совершенстве владеющий казахским языком, с восторгом описывает суд биев, который восходит к древним временам, но частично сохранился до XIX века. Те бии-судьи, которые следуют старой традиции правосудия, по его словам, отражает образцы древней демократии. «Каждый би и старик при рассмотрении дела, - пишет он, - считают священным долгом установить полную беспристрастную справедливость. Он терпеливо выслушивает все мелочи-и принесенную жалобу, и оправдание, - и затем объявляет свое решение, которое всегда исполняется безоговорочно и свято» [3, с. 114].

«Казахские бии-судьи по своим функциям и правосудным достоинствам существенно отличались от биев, биев-беков в других этнических регионах - ханствах Центральной Азии», - пишет академик С.З. Зиманов. Их отделение от общей социальной массы, в том числе от правящего класса обширного тюркоязычного пространства, происходило в условиях своеобразия казахско-кипчакской кочевой цивилизации. [4, с. 44].

По мере установления и углубления корней кочевой цивилизации на древней земле казахов, занявших по времени многократно больше веков, чем на других этноплеменных территориях Центральной Азии, несмотря на общность первоначальных границ исторического становления, произошел отрыв казахских биев от среды их прототипов. В Великой Степи казахов-кипчаков развитие биев-судей шло другим путем, чем в других частях Центрально-Азиатского континента. За казахскими биями сохранились преимущественно судебные функции, а за «биями» в соседних тюркских землях-административные и совещательные функции при правителях.

Казахские бии являлись образованной и ученой «по степному образцу» прослойкой, освоившей знание и мудрость поколений в области судебно-правового управления кочевым и полукочевым сообществом. Усвоение нормативного богатства обычного права и умение гибкого его применения, основанного на разумных соображениях, владение красноречием как средством судоговорения и умение быть вместе с аудиторией в плане выражения ее исторического менталитета и уровня мышления и настроений, являлись главными критериями для «аттестации» судей-биев.

В 1820 году один из известных и наблюдательных исследователей казахского права Д.Я. Самоквасов, хорошо знакомый с русской и европейской судебной системой, писал: «в народном сознании титул бия принадлежит людям, объединяющим глубокие знания в коренных обычаях народа и исторических преданиях о них» [5, с. 147].

Абай Кунанбаев, мыслитель и поэт, крупный знаток древнего права казахов, живший во второй половине XIX века дал правдивое и глубокое описание казахского права и бийского правосудия: «... наши предки уступали современным людям в образованности, учтивости, ухоженности и опрятности. Но обладали они двумя достоинствами, которых у нас теперь нет... - в стародавние времена были люди, которые звались «ел басы», «топ басы». Они решали споры, управляли жизнью общества. Для них важнее были совесть, честность и доблесть. Мы лишились их, у теперешних дружба - не дружелюбие, а вероломное коварство.

Вражда - не отстаивание истины, а просто неумение жить в согласии» [6, с. 148]. Сам великий Абай был в первую очередь бием, а также поэтом, философом и оратором.

Интересные и уникальные материалы, касающиеся обычного права казахского общества, особенно института присяги, мы находим у известного шежиреши начала XX века Курбангали Халида. Он описывает традиционный процесс судопроизводства у казахов, основываясь на информации очевидцев. Так он приводит воспоминания старого вора по имени Молдакожа, который в молодости похитил верблюда из соседней семьи и спрятал его в лесу. По его следу вышел хозяин верблюда. Как бы Молдакожа не отпирался, хозяин верблюда не отказался от своих подозрений, поэтому они решили обратиться к бию.

При выборе бия, хозяин верблюда предложил обратиться к старому бию Торайгыру, который был родственником Молдакожи. Позже Молдакожа сказал Халиду, что он был рад такому выбору истца, надеясь, что старый бий поддержит его. Но на самом деле все оказалось наоборот, бий был на стороне справедливого подозрения истца.

И.А. Козлов считал, что «бий есть живая летопись народа, юрист и законовед его». Он отметил, что бии отличались «безупречной честностью, природным умом» [7, с. 302]. Данное определение относится к тем немногочисленным биям - судьям, которые еще и в XIX в. встречались в Степи и оставались верными судебной традиции «золотого» века. Некоторые из них даже пытались возродить славу казахского правосудия в «древней форме». Такое мнение было общепринятым у людей, знакомых с судебно-правовой системой казахов.

По мнению исследователя А. Зуева, подготовившего объемную статью под названием «Киргизский народный суд», казахские бии были «мудрейшими и достойнейшими», что их суд представлял «светлые страницы далекого прошлого, когда в тихом укладе патриархальной жизни он был столь же чист и правдив, как и сама жизнь» [8]. Другой компетентный автор Б.Н. Дельвиг биев называет «единственными хранителями обычного права».

В казахской обычно-правовой системе разработан целый пласт принципов и норм, определяющих суть и статус судьи - бия, прочно вошедших в правовое устройство народа и во многом составляющих содержание его традиционного менталитета. Они сформулированы в кратких и выразительных изречениях: «Атаның баласы болма, адамның баласы бол» - «Не будь сыном только своего отца, а будь сыном человека»; «Туғанына бұрғаны - биді кұдай ұрғаны» - «Нет больше божеской кары для бия - судьи, чем его пристрастие в пользу родственника»; «Таста тамыр жок, биде бауыр жок» - «Камень не имеет корня, также и би не имеет родственника». Истина и справедливость, стремление к их пониманию стали фундаментальными основами судоустройства и вынесенных судебных решений, основанных на нормах казахстанского права: «Атаңның құлы айтса да, әділдікке басыңды ій» - «Поклонись справедливости, если она высказана даже и рабом твоего отца»; «Тіл жүйрік емес, шын жүйрік» - «В красноречии важна выразительность, но ценнее - истина». На фронте памяти народной постоянно мелькали слова: «Ханда қырық кісінің ақылы бар, биде қырық кісінің білімі мен ары бар» - «У властелина-хана - ум сорока людей, а у бия - знание и совесть сорока людей»; «Бай мал

сақтайды, би ар сақтайды» - «Богач - это хранитель скота, а би является хранителем совести». Знаменитый Айтеке би (1682-1766) завещал потомкам: «Менің өмірім - өзгенікі, өлім ғана өзімдікі болды» - «Моя жизнь принадлежала моему народу, а мне принадлежала только моя собственная смерть» [9, с. 27].

Аргумент речи намного был сильнее, чем аргумент без достойной речи. Эти особенности степной культуры рельефно запечатлены в казахском праве. «Ердің күнын екі ауыз сөзбен бітірер би» - «Искусный би может решить дело об убийстве одной только краткой речью». Признавая, что «Өнер алды - қызыл тіл» - «Из всех искусств самое важное - это языковая культура», в то же время казахское право сформировало свою судебную цель: «Тіл жүйрік емес, билікте шын жүйрік» - «Ценен язык, но ценнее в суде истина».

Суд в «древней форме» был одновременно правосудием и народным судом. Он осуществлялся на динамичном правовом поле, основанном главным образом на институциональных нормативных институтах традиций и обычаев, имеющих универсальное значение, а также на властных нормативных установлениях, свободных от кастовых, классовых и местных притязаний. Национальные интересы были выше обычных норм права. Это сформулировано в правиле: «Әдет әдет емес - жөн әдет» - «Законы обычаев - не законы, а законами являются те из них, которые выражают общие интересы».

Решение суда выносилось не от имени рода, территории и региона, а судьей-бием, нейтральным и независимым, представлявшим в своем лице не столько себя, сколько не себя.

Еще одной важной особенностью казахского бийского суда - является его духовность, т. е. признание примата духовного содержания перед материально-предметным содержанием рассматриваемого дела, а с другой стороны руководство моральными принципами «совестливости» - с другой. Казахский суд решал споры и разногласия, по которым стороны обратились к нему, исходя из важности обеспечения примирения сторон, необходимости устранения не личных, а общественно значимых дефектов. Именно эти простые судебные задачи требовали, чтобы бии - судьи учились в школах степных мудрецов, были учеными (не по книгам, а по жизни), проходили испытательные этапы перед старшими поколениями, мудрыми людьми, обладали красноречием и логикой суждения, а также были знатоками казахского права. Только в таком виде бийский суд создавал в свою эпоху ореол золотого века правосудия и правопорядка в Великой степи казахов.

В казахском праве красноречие (шешендік), логика риторики (сөз қисынын тапқан) входили в средства доказывания и убедительности. Сила слова в казахском средневековье, вплоть до недавнего времени, до Нового времени, была настолько престижна и авторитетна, что часто победа и торжество в дискуссиях, особенно в бийском суде, доставались овладевшим искусством речи, и часто перед ним факты сдавали свои позиции.

Таким образом, имевший тысячелетнюю историю казахский суд биев был основан на совести, чести и справедливости, он передал из поколения в поколение свои истинные высокие человеческие качества. Вне зависимости от обстоятельств дела, даже самого сложного, он всегда находил единственно верное решение.

В период реформы административного устройства казахской степи судьи своим мудрым словом, убедительностью и мастерством сумели сплотить массы и разрешить возникающие политические конфликты. «Слово» бия никто, никогда не игнорировал, не оспаривал, оно звучало всегда как отеческое назидание.

Сравнивая деятельность суда биев и современных судей, можно отметить, что они выполняли одни и те же функции и обязанности. Они занимались судебными разбирательствами, управленческими делами, регулировали исполнительное производство, а также давали мудрые советы и вели идеологическую работу по вопросам национального единства и сотрудничества.

Одной из важнейших задач, стоящих перед нами сегодня, является понимание и осмысление такого явления, как казахский суд биев зародившийся и развивавшийся в эпоху кочевой цивилизации. Большой вклад в формирование и развитие правовой культуры внес именно казахский суд биев. Это общественно-политические, культурные и социальные вопросы, целая совокупность традиционных правовых норм, обычаев и традиций, порядка и дисциплины, единства государственных и правовых норм, присущих кочевому казахскому народу.

Приведенные выше восторженные оценки суда биев и личных качеств, которыми должны были обладать действительно народные судьи - это не красивый реверанс в сторону казахского суда. Это объективный факт и необходимое условие для осуществления реального правосудия. К этому должно стремиться и современное право, современное правосудие.

Список литературы:

1. Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Казахстан: летопись трех тысячелетий. Алма-Ата: Рауан, 1992. - 378 с.
2. Берлибаев Б.Т. Влияние биев в формировании исторических знаний казахов в устном народном творчестве // Материалы III международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы научных исследований». – Днепропетровск: Наука и образование, 2007. – Т. VI. – С. 17.
3. Алекторов А.Е. Суд биев-суд народный. «Қазақтың Ата Зандары» в 10 томах. Алматы 2004-2007 гг т.1, с. 114.
4. Зиманов С.З. «Суд биев-символ казахского права» Қазақтың Ата Зандары – Древний мир права казахов, Алматы, 2005, в 10 т., т.5, с. 44.
5. Самоквасов Д.Я. Сборник обычного права сибирских инородцев. Обычай киргизов. – Варшава. 1876. - 308 с.
6. Абай Кунанбаев. Слова назидания / Абай (Ибрагим Кунанбаев); пер. с каз. С. Сандыбаева. - Алма-Ата: Жалын, 1982.-160 с.: ил., - 160 с.
7. Козлов И.А. Обычное право казахов // Памятная книжка Западной Сибири. Омск, 1882. - 406 с.
8. Зуев А. Киргизский народный суд - Журнал Министерства юстиции, Спб, 1867, №3, С. 161 – 208.
9. Баллюзек Л.Ф. Народные обычаи, имевшие, а отчасти и ныне имеющие в Малой Киргизской орде силу закона // Записки Оренбургского отдела Императорского географического общества. - Казань, 1871. Вып. 2, с.27.

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ТУРАЛЫ ІСТЕР БОЙЫНША ІС ЖҮРГІЗУДЕ ӨКІЛДІК ЕТУ БАРЫСЫНДА ТУЫНДАЙТЫН КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 16 наурыздағы Қазақстан халқына «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» атты жолдауында: «Барлық деңгейдегі соттар, шын мәнінде, тәуелсіз, ашық және кәсіби болмаса, заң үстемдігін қамтамасыз ету мүмкін емес» деп айтып кеткендей, заң үстемігі орныққан мемлекет болашақтың кепілі [1].

Қазақстан Республикасының Конституциясының 13-бабының 3-тармағында әркімнің білікті заң көмегін алуға құқығы бар. Заңда көзделген реттерде заң көмегі тегін көрсетіледі делінген. Яғни, әркімде өз құқығын кез-келген тәсілмен қорғауға құқығы бар [2].

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуде өкілдік ету бүгінгі таңда өзекті және дамыту мен өзгерістерді талап ететін мәселелердің бірі. Осы іс жүргізуде өкілдік және заңды өкілдік деген ұғым қалыптасқан.

Өкілдік дегеніміз - бұл құқықтық қатынас, оған сәйкес бір адам (өкіл) өз өкілеттігінің негізінде ол үшін құқықтар мен міндеттерді тікелей жасай отырып (өзгерте отырып, тоқтата отырып), басқа (өкілдік ететін) атынан әрекет етеді.

Ал, заңды өкілдік дегеніміз, әрекетке қабілеті шектеулі немесе әрекетке толық қабілетсіз немесе жасына немесе физикалық жағдайына байланысты өз құқықтары мен міндеттерін жеке өзі жүзеге асыра алмайтын адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, сондай-ақ заңды тұлғаның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауда қамтамасыз етумен байланысты. Заңның тікелей нұсқауы бойынша туындайтын өкілдік қарым-қатынас заңды өкілдік деп аталады.

Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің (бұдан әрі – ӘҚБтК) әкімшілік құқық бұзушылық іс жүргізуінде өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс жүргізіліп жатқан немесе жәбірленуші болып табылатын заңды тұлғаның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды оның өкілдері жүзеге асырады. Яғни, әкімшілік құқық бұзушының құқықтары мен міндеттерін - қорғаушы, ал жәбірленушінің құқықтары мен міндеттерін заңды өкілдері жүзеге асырады.

ӘҚБтК-нің нормаларына сәйкес адамның (жеке немесе заңды тұлғаның) қорғаушысы мен өкілінің құқықтық мәртебесінің ерекшелігі, егер қорғаушы сотта жауаптылыққа тартылатын адамның құқықтары мен мүдделерін қорғаса, ал жәбірленушінің құқықтары мен мүдделерін қорғауды заңға сәйкес сәйкес оның өкілі жүзеге асырады.

Әкімшілік жауапкершілікке тартылған адамның қорғаушысының және жәбірленушінің өкілінің мәртебесін анықтайтын нормаларды талдау нәтижесінде олардың мәртебесі және қызметінің мазмұны бойынша ерекшеленеді.

ӘҚБтК-нің 748-бабының 1-бөлігі мен ӘҚБтК-нің 753-бабының 1-бөлігі, 1-1 тармақтарына сәйкес, қорғауындағы тұлғаға қорғаушы ретінде құқықтар мен мүдделерді қорғауды жүзеге асырып қана қоймай, сонымен қатар оған заң көмегін де көрсетеді, алайда жәбірленушінің өкіліне заң көмегін көрсету жөніндегі өкілеттіктері формальды түрде берілмеген [3].

Сонымен қатар, жауапкершілікке тартылатын адамға заң көмегін тек кәсіби қорғаушы – адвокаттар ғана емес, сондай-ақ әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адамның жұбайы (зайыбы), жақын туыстары немесе заңды өкілдері, яғни заң көмегін көрсетудің тиісті білімдері мен дағдыларын меңгермеген тұлғалар да көрсете алады. Көрсетілген жағдайларда аталған адамдарды қорғаушы ретінде айқындау жеткілікті түрде негізделмеген болып табылады [4, 3842 б.].

Қазақстан Республикасының «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» заңының 1-бабының 1-бөлігіне сәйкес, адвокаттар жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау және оларды іске асыруға жәрдемдесу мақсатында, осы Заңда белгіленген тәртіппен, кәсіптік негізде заң көмегі көрсететін адам [5].

Қазақстан Республикасының «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» заңының 32-бабының 1-бөлігіне сәйкес, жоғары заң білімі бар, адвокаттық қызметпен айналысуға лицензия алған, адвокаттар алқасының мүшесі болып табылатын және осы Заңмен регламенттелетін адвокаттық қызмет шеңберінде кәсіптік негізде заң көмегін көрсететін Қазақстан Республикасының азаматы адвокат болып табылады.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша қорғаушы ретінде әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адамның жұбайы (зайыбы), жақын туыстары немесе заңды өкілдері де жіберіледі.

ӘҚБтК-нің 752-бабының 1-бөлігіне сәйкес, қорғаушы: істің барлық материалдарымен танысуға; істі қарауға қатысуға; дәлелдемелер ұсынуға; өтінішхаттарды және қарсылықтарды мәлімдеуге; судьяның, істі қарауға уәкілеттік берілген органның (лауазымды адамның) рұқсатымен істі қарау процесінде жауап алынатын адамдарға сұрақтар қоюға; іс бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ету шараларын қолдануға және іс бойынша қаулыға шағым жасауға; өзіне заңмен берілген өзге де құқықтарды пайдалануға құқылы.

Ал, ӘҚБтК-нің 752-бабы 2-бөлігіне сәйкес, қорғалушының мүдделеріне қарсы қандай да бір әрекеттер жасауға және оған тиесілі құқықтарын жүзеге асыруына кедергі келтіруге; қорғалушының ұстанымына қарамастан, оның әкімшілік құқық бұзушылыққа қатыстылығын және оны жасауға кінәлілігін тануға, қорғалушының жәбірленушімен татуласқандығы туралы мәлімдеуге; қорғалушының берген шағымдары мен өтінішхаттарын қайтарып алуға; заң көмегін сұрау мен оның жүзеге асырылуына байланысты өзіне белгілі болған мәліметтерді жария етуге құқылы емес.

ӘҚБтК-нің 745-бабының 2-бөлігіне сәйкес, жәбірленушінің өкілінің өкілеттіктеріне келетін болсақ, олар ӘҚБтК-де өте қысқа болып айқындалған. Жәбірленуші өкілдерінің өздері өкілдік ететін жеке және заңды тұлғалар сияқты осы Кодексте көзделген шектерде процестік құқықтары болады, ал ӘҚБтК-нің 745-

бабының 3- бөлігіне сәйкес , өкілдің өзі өкілдік ететін адамның мүдделеріне қайшы қандай да бір іс-әрекеттер жасауға құқығы жоқ.

Бұдан басқа, ӘҚБтК-нің 748-бабының 3-бөлігіне сәйкес, әкімшілік жауаптылыққа тартылатын тұлғаны әкімшілік ұстап алған, әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғалған кезден бастап, сондай-ақ әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізудің кез келген сатысында қорғаушы іске қатысуға жіберілетінін көздейді. Сонымен бірге, жәбірленушінің өкілінің ӘҚБтК-де іске қатысуға жіберу сәті белгіленбеген.

ӘҚБтК-нің 753-бабының 1-бөлігіне сәйкес, жәбірленушілердің құқықтары мен заңды мүдделерін тиімді қорғау мақсатында әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс жүргізуге олардың өкілдері қатыса алады. Өкілдер жәбірленушінің заңды мүдделерін қорғауға және оған оның құқықтарын жүзеге асыруда заң көмегін көрсетуге уәкілетті. Әкімшілік процестегі жәбірленушінің өкілі оған заң көмегін көрсететін іс-әрекетке қабілетті жеке тұлға болып табылады.

Жеке тұлғаның заңды өкілдері жеке тұлғамен туыстық немесе өзге де байланыстарына байланысты заңға сәйкес кәмелетке толмаған адамдардың не өзінің дене немесе психикалық жағдайы бойынша өз құқықтарын өз бетінше іске асыру мүмкіндігінен айырылған (әрекет қабілеті шектеулі және әрекет қабілеті жоқ) адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғай алатын адамдар ӘҚБтК нің 746-бабына сәйкес жеке тұлғаның заңды өкілдері болады.

Азаматтардың заңды өкілдері тек екі ғана әкімшілік процеске қатысушылардың: өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан адамның және жәбірленушінің мүддесінде әрекет ете алады. Заңды өкілдіктері, жеке тұлғалар ретінде туыстық байланыс немесе уәкілеттілігін куәландырылатын заңда көзделген құжаттар болып табылады. Ата-аналар, асырап алушылар, қорғаншылар немесе қамқоршылар және қамқорлыққа алынған немесе асырауындағы өзге де адамдар заңды өкілдер болып табылады. Аталған адамдар өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс жүргізіліп жатқан адамның мүдделерін білдіре отырып, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілетті судьяның, органның (лауазымды адамның) талап етуі бойынша олардың жеке басын куәландыратын, сондай-ақ асырап алу, қорғаншылықты немесе қамқоршылықты белгілеу фактісін растайтын құжаттарды көрсетуге міндетті. Сонымен қатар, әкімшілік жауаптылыққа тартылатын тұлғаның заңды өкілі әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізуге осы адамды әкімшілік ұстап алған кезден бастап не адамға қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама жасалған кезден бастап қатысуға жіберілетіні көрсетілген.

Он сегіз жасқа дейінгі адам жасаған әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қаралған жағдайда аталған адамның заңды өкілінің қатысуы міндетті болып табылады. Кәмелетке толмаған адамның заңды өкілінің істі қарау кезінде қатысуы өкілдігін жіберген адамның құқықтары мен заңды мүдделерін неғұрлым елеулі қорғауды қамтамасыз етеді.

Егер әкімшілік жауаптылыққа тартылатын кәмелетке толмаған адамның заңды өкілі дәлелсіз себептермен істі қарауға жатпаса және келуден анық жалтарса, онда оған ӘҚБтК-нің 790-бабының тәртібімен алып келу қолданылуы мүмкін. Алып келуді ішкі істер органдарының уәкілетті лауазымды адамдары (бұл жағдайда

учаскелік полиция инспекторы немесе кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі учаскелік полиция инспекторы) жүзеге асырады.

Сонымен қатар, заңды тұлғаның заңды өкілі жеке тұлға болып табылады, ол өзінің қызмет жағдайына және заңды тұлғамен қолданыстағы құқықтық қатынастарға байланысты заңға сәйкес заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау құқығы берілген жеке тұлға заңды тұлғаның заңды өкілі болып табылады. Ол заңды тұлғаның атқарушы органының басшысы болып табылады. Басқа тұлғалар заңды тұлғаның өкілдері заңды тұлғаның атынан атқарушы орган берген, осы орган басшысының қолы қойылған және заңды тұлғаның мөрімен расталған сенімхат негізінде ғана бола алады.

Заңды тұлға өкілінің осы адам жасаған әкімшілік құқық бұзушылық туралы істі қарау кезінде қатысуы міндетті деп танылады. Мұндай қарау істің барлық мән-жайларын нақты анықтауға және өкілге өкілдігін жіберген заңды тұлғаның атынан барлық қажетті іс жүргізу әрекеттерін жасауға мүмкіндік береді. Алайда, осы баптың нормалары, егер өкілге істің қаралатын орны мен уақыты туралы тиісінше хабарланғаны туралы деректер болса, одан істі қарауды кейінге қалдыру туралы өтініш түспесе, заңды тұлғаға қатысты оның өкілі қатыспай істі қарауға жол береді.

Әкімшілік жауапкершілікке тартылған адамдар көбінесе заңды білімдерінің жоқтығынан, сондай-ақ жасалған құқық бұзушылықта өз кінәсін мойындамаған жағдайда қорғаушының көмегін пайдаланады. Адам өзін жасаған құқық бұзушылықта кінәсіз деп есептесе, онда соттың не уәкілетті лауазымды адамдардың шешімдеріне шағымдану үшін қорғаушының көмегін пайдалануға ұмтылады.

Заңды тұлғаның заңды өкілі жеке тұлға болып табылады, ол өзінің қызмет жағдайына және заңды тұлғамен қолданыстағы құқықтық қатынастарға байланысты заңға сәйкес заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау құқығы берілген жеке тұлға заңды тұлғаның заңды өкілі болып табылады. Ол заңды тұлғаның атқарушы органының басшысы болып табылады.

Басқа тұлғалар заңды тұлғаның өкілдері заңды тұлғаның атынан атқарушы орган берген, осы орган басшысының қолы қойылған және заңды тұлғаның мөрімен расталған сенімхат негізінде ғана бола алады.

Кәмелетке толмаған адамның, әрекетке қабілетсіз не әрекетке қабілеті шектеулі адамның заңды өкілдері оның ата-аналары, асырап алушылары, қорғаншылары, қамқоршылары немесе асырауында не қамқорлығында болатын өзге де адамдар бола алады.

Қорғаушы әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғалған кезден бастап әкімшілік іс жүргізуге қатысуға құқылы. Егер жеке адам әкімшілік құқық бұзушылық жасауға байланысты ұсталса, онда қорғаушы адамды әкімшілік ұстау сәтінен бастап әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізуге қатысуға жіберіледі.

ӘҚТК-нің 748-бабының 3-бөлігіне сәйкес қорғаушы іске қатысқан сәттен бастап, әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адамды әкімшілік ұстау, әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғалған, әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізудің кез келген сатысында жүзеге асырылады.

ӘҚБТК-нің 751-бабына сәйкес, өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан адам әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс

бойынша іс жүргізудің кез келген сатысында қорғаушының көмегінен бас тартуға құқылы. Алайда адамның нақты қорғаушының қызметінен бас тартуын оны басқа қорғаушымен ауыстыруға әкеп соғуы мүмкін. Қорғаушының көмектен бас тартуы әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттамада жазбаша тіркеледі.

Әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адамда қорғаушының қызметіне ақы төлеу үшін ақша қаражатының болмауы бұл адамның қорғаушының заң көмегінен бас тартуы үшін негіз болып табылмайды. Мұндай жағдайда Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істі қарайтын сот, орган (лауазымды адам) қорғаушының әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс жүргізуге қатысуын қамтамасыз етуге міндетті. Бұл жағдайда заң көмегін көрсету жөніндегі қорғаушы қызметі республикалық бюджет қаражаты есебінен төленеді.

Заңнама әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуде қорғаушы мәртебесін айқындайды. Іс жүзінде, бұл тек құқықтар мен мүдделерді қорғау ғана емес, сонымен бірге заңгерлік көмек көрсетілетін адамның өкілі.

Осыған байланысты заң көмегін көрсете алатын тұлғалар ретінде адвокатпен бірге әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адамның жұбайы (зайыбы), жақын туыстары немесе заңды өкілдері қатар, яғни тең дәрежеде белгіленгеніне назар аудартады. Біздің ойымызша, бұл күмәнді ұстаным, өйткені, біріншіден, қорғаушылардың қатарына сенімхат бойынша өкілдер кірмейді, екіншіден, бұл жағдайда біз адамдардың білікті заң көмегіне конституциялық құқығын жүзеге асыруын шектемейміз.

Жоғарыда көрсетілгендей Қазақстан Республикасының Конституциясына әркімде өз құқығын кез-келген тәсілмен қорғауға құқығы бар.

Демек, қорғаушыға қойылатын талаптардың бірі тиісті заңды біліктілік білімі (заңгерлік білім) болуы керек.

ӘҚБтК-нің 745-бабына сәйкес, қорғаушылар ретінде адвокаттармен бірге әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адамның жұбайы (зайыбы), жақын туыстары немесе заңды өкілдері жіберіледі. Яғни, бұл дегеніміз Конституциямызға қайшы келетіні анық. ҚР-ның Конституциясының 13-бабының 2-бөлігіне сәйкес, «Әркімнің білікті заң көмегін алуға құқығы бар».

Әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адамның жұбайы (зайыбы), жақын туыстары немесе заңды өкілдерінің, жалпы қорғаушы бола алатын адамдарда заңгерлік білім болуы керек. Олай болмаған жағдайда заң көмегін алу кепілдігі жоғалады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 16 наурыздағы Қазақстан халқына «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» атты жолдауы // <https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-1622340>

2. Қазақстан Республикасының Конституциясы (республикалық референдумда 1995 жыл 30 тамызда қабылданған). <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>

3. Қазақстан Республика «ҚР әкімшілік құқық бұзушылық кодексі» 2014 жылғы 5 шілдедегі №235-V // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>

4. Ғылыми-практикалық «Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне түсініктеме»(баптар бойынша) Түсініктеме// Қаңтар 2020 жыл. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/T2000000005>

5. ҚР-ның «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» заңы 2018 жылғы 5 шілдедегі №176-VI ҚРЗ// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000176>

Утикеева Д.У.

*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан*

СУДЕБНАЯ КОММУНИКАЦИЯ – ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СО СМИ

Взаимодействие судебных органов и средств массовой информации уже на протяжении многих лет остается приоритетным направлением деятельности судебной системы. Об этом свидетельствуют многочисленные мероприятия, направленные, прежде всего, на повышение эффективности взаимодействия представителей судебной системы и СМИ и, как следствие, повышение уровня открытости и доступности правосудия для граждан.

Свобода слова и свобода средств массовой информации относятся к числу основных прав человека, обеспечение которых является важным атрибутом демократического развития общества, когда граждане имеют свободный доступ к информации и могут свободно обмениваться ею, обсуждать противоположные взгляды и суждения.

Для всего правосудия важно сформировать открытый образ суда с ясным механизмом принятия решений, не дающих простора для общественных домыслов, чего можно избежать при открытом сотрудничестве между органами государственной власти и структурами гражданского общества. Вот почему для судей, так важно налаживание конструктивного взаимодействия с прессой, которое будет способствовать обеспечению защиты прав, свобод и законных интересов граждан.

В своем Послании народу Казахстана от 1 сентября 2020 года Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев обозначил, что ни один аспект социально-экономического развития не может быть успешно реализован без верховенства закона и гарантирования безопасности наших граждан. «Слышащее государство» – это, по сути, концепция строительства «Справедливого государства». Недостаточно просто слышать и видеть проблемы граждан, главное – правильно и объективно реагировать на них [1].

10 января 2018 года распоряжением Председателя Верховного Суда Жакипом Асановым утвержден портфель приоритетных проектов Верховного Суда, такие как «Безупречный судья», «Образцовый суд», «Справедливый процесс», «SMART суд», «Качественный результат», «Примирение: до суда, в суде» и «Оптимальная среда».

Проект «Коммуникационная стратегия Верховного Суда» в рамках программы «Оптимальная среда», был реализован в целях выстраивания эффективной коммуникации между обществом и судами с учетом конкретных запросов населения.

Ключевыми направлениями проекта являются «Информационная работа с внешней средой» и «Повышение внутренней мотивации судей и сотрудников судов».

В целях реализации концепции «Слышащего государства» председателем Верховного суда Республики Казахстан – 2020 год был объявлен «Годом качества коммуникаций» [2].

Цель и задачи Коммуникационной стратегии – объяснять народу, куда мы движемся, направления проводимых реформ в судебной системе, получить обратную связь, услышать население, улучшить процессы, анализировать результаты.

В современных демократических государствах коммуникационная деятельность судов стала неотъемлемой частью концепции доступа к правосудию и доверия общества к судебной власти.

В Казахстане, после распада СССР, в ходе государственных преобразований, была изменена система государственного устройства на основе принципов демократии и становления институтов государственной власти. Несмотря на осуществленные реформы, уровень доверия к отдельным институтам власти остается невысоким. Так, отмечается низкое доверие к судебной системе.

Основная претензия общества сводится к информационной закрытости судебной системы, предвзятости судей при вынесении судебных решений, их зависимости от других институтов государственного управления [3, с. 42].

Право каждого на доступ к судам и справедливое судебное разбирательство, как и право на свободу выражения мнений – фундаментальные права и свободы, закрепленные в Международном пакте о гражданских и политических правах (далее – МПГПП).

Казахстан ратифицировал этот документ в 2005 году и, таким образом, он действует на всей территории страны, имеет приоритет над национальным законодательством и колоссальное значение для граждан при реализации прав и свобод.

Статья 14 МПГПП гарантирует, что «все лица равны перед судами и трибуналами и каждый имеет право при рассмотрении любого уголовного обвинения, предъявляемого ему, или при определении его прав и обязанностей в каком-либо гражданском процессе, на справедливое и публичное разбирательство дела компетентным, независимым и беспристрастным судом, созданным на основании закона» [4].

Справедливость и публичность судопроизводства (уголовного, гражданского, административного) – важные процессуальные гарантии, которые должно обеспечить государство, для всех участников судебных процессов. Справедливость судебного разбирательства предполагает отсутствие любого прямого или непрямого влияния на судей, давления или вмешательства любой из сторон в деятельность суда по любым мотивам.

Публичность слушаний обеспечивает прозрачность судопроизводства и тем самым служит важной гарантией интересов отдельных лиц и общества в целом. Публичность судебного разбирательства базируется на следующих принципах:

1. все судебные разбирательства должны быть открыты для публики.

2. суды обязаны предоставлять информацию относительно времени и места проведения устных слушаний (заседаний) для сведения общественности.

3. суды обязаны обеспечивать надлежащие возможности для присутствия заинтересованных представителей публики при рассмотрении дел, с учетом потенциальной заинтересованности в исходе дела и продолжительности устных слушаний (заседаний).

4. судебное постановление, включая основные выводы, доказательства и правовую аргументацию, должно быть, предано гласности.

5. требование об открытости слушаний для публики необязательно применяется ко всем апелляционным производствам, которые могут проводиться на основе письменных представлений или же к досудебным решениям, принимаемым обвинителями или другими государственными органами власти [5, с. 3].

Но есть исключение, так в пункте 1 статьи 14 МПГПП подтверждается, что «суды имеют право не допускать всю публику или часть ее по соображениям морали, общественного порядка («ordre public») или государственной безопасности в демократическом обществе или когда того требуют интересы частной жизни сторон, или – в той мере, в какой это, по мнению суда, строго необходимо, – при особых обстоятельствах, когда публичность нарушала бы интересы правосудия» [4]. Это – исключительные и особые случаи, когда судебное разбирательство может проходить без участия публики.

В случае отсутствия таких исключительных обстоятельств, изложенных выше, разбирательство должно быть открытым для широкой публики, включая представителей средств массовой информации, и не должно, например, ограничиваться определенной категорией лиц.

Даже в тех случаях, когда публика лишена доступа на судебное разбирательство, судебное постановление, включая основные выводы, доказательства и правовую аргументацию, должно быть, предано гласности. Однако публичность судебных решений также не абсолютна. Она может быть ограничена случаями, когда этого требуют интересы несовершеннолетних или когда дело касается матримониальных (семейных, бракоразводных) споров или опеки над детьми.

Во исполнение задач, поставленных Главой государства по дальнейшей модернизации судебной системы, Верховным Судом проводится целенаправленная работа по повышению открытости судебной системы.

Актуальность исследования особенностей деятельности по связям с общественностью в судебных органах обусловлена принятием в 2016 году Концепции взаимодействия судов Республики Казахстан со средствами массовой информации, в соответствии с которой указано, что способствует повышению доверия населения к суду и правовой культуры граждан [6].

Уровень доверия общества к судебной системе и к качеству правосудия – важный показатель эффективности государственного управления в целом. В Казахстане не часто, но все-таки проводится измерение уровня доверия граждан к судам и оценка качества правосудия.

По последним опросам, общий уровень удовлетворенности деятельностью судов составил 71,3%. В ходе исследования были опрошены более 12 000

респондентов, подавляющее большинство которых участники гражданских процессов, в 193 судах. 19,7% респондентов дали нейтральные оценки. Только 3,2% опрошенных отметили полную неудовлетворенность, 5,8% респондентов ответили «скорее не удовлетворен» [7].

Граждане вправе знать, насколько эффективно судебная система защищает их права и интересы, работает ли она в целях обеспечения справедливого и беспристрастного судопроизводства и достигает ли она этой цели, и каковы затраты общества на содержание судебной системы. Соразмерны ли они качеству правосудия и достаточны ли для того, чтобы граждане могли защитить свои права, свободы и законные интересы на национальном уровне, без чрезмерных затрат, усилий и времени.

Кто формирует судебную систему и кто обеспечивает правосудие? Являются ли судьи компетентными, независимыми и беспристрастными, добропорядочными? Судьи живут рядом с нами и это всегда порождает вопросы, начиная от бытовых: «Какая зарплата у судей? Когда они выходят на пенсию?», и заканчивая философскими: «Как они справляются с ролью «вершителя судеб», вынося приговоры?» [5, с. 5].

Проводниками общества в поисках ответов на эти вопросы являются журналисты и СМИ. Интересы двух институтов – судебной власти и прессы – сходятся во многих точках. Для судов – это обеспечение прозрачности, открытости судопроизводства, предоставление процессуальных гарантий участникам судебных процессов для справедливого и публичного разбирательства; соблюдение состязательности сторон и презумпции невиновности подсудимых и обвиняемых; гласность судебных решений и приговоров.

Для прессы – это предоставление обществу высокозначимой и востребованной информации о деятельности судебной системы; защита прав, свобод, законных интересов конкретного человека в конкретной жизненной ситуации; гарантии выражения мнений и свободы слова для участников судебных процессов в СМИ, если это необходимо.

Судебная коммуникация – это сложный социальный процесс формирования общественной коммуникации касательно конкретных судебных дел, или событий, происходящих в судебной системе и затрагивающих интересы общества в целом и конкретно права и обязанности граждан [8, с. 46].

В процессе судебной коммуникации выявляется та функция судов, которая возможно станет одной из основных в правовом обществе – погружение человека в информационный поток, формирующей его правовое сознание и правовую культуру.

Определенные шаги в реформировании отношений между судебными органами и обществом уже предприняты. Так, созданы интернет-сайты судебных органов и налажена работа отделов информации, налажена работа подразделений по связям с общественностью. На базе многих судов созданы полноценные пресс-службы, используются механизмы для взаимодействия с областными и местными СМИ [9, с. 84].

Однако еще многое предстоит сделать и в будущем, в том числе за счет более активного привлечения общества к процессам государственного управления. А эту

работу невозможно выполнить без предоставления объективной информации о том, как активный гражданин может участвовать в деятельности судебных органов, как он может получать информацию о деятельности органов и так далее.

Таким образом, для решения назревших проблем в отношениях между судом и обществом необходима дальнейшая активная работа по формированию судами, направленная на формирование эффективной системы, в рамках которой и будут выстраиваться коммуникации между представителями суда и обществом. Данная работа потребует выстраивания коммуникаций с активными гражданами, с местными СМИ как источниками для получения и распространения информации, представляющей интерес с социальной точки зрения. В этой масштабной работе требуется использовать инновационные приемы и современные технологии. Они будут необходимы, в том числе для развития коммуникационных навыков у судей и других работников суда.

Список литературы:

1. Послание Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2020 года // https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g.

2. Асанов Ж. В контексте судебных преобразований // <https://old.kazpravda.kz/articles/view/v-kontekste-sudebnih-preobrazovanii>.

3. Сиротюк А.З. О проблемах определения элементов системы органов судебной власти Российской Федерации и включения в нее органов со сложной правовой природой // Российская юстиция. 2016. № 11 – С. 42.

4. Закон Республики Казахстан от 28 ноября 2005 года «О ратификации Международного пакта о гражданских и политических правах» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000091>.

5. Диденко О. Руководство для журналистов «Как освещать судебные процессы?». – А.: 2018. – С. 3-5.

6. Концепция взаимодействия судов Республики Казахстан со средствами массовой информации от 28 апреля 2016 года // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33604033&pos=4;-106#pos=4;-106.

7. Социологический опрос пользователей судов в Республике Казахстан (Программа развития ООН, Центр исследования правовой политики (LPRC), Центр изучения общественного мнения (ЦИОМ), 2015 год. // <http://sud.gov.kz/rus/content/informaciya-o-rezultatah-sociologicheskikh-oprosov-i-ocenki-deyatelnostisudov>

8. Красовская О.В. Судебная коммуникация: некоторые трудности взаимодействия // Юрислингвистика. 2010. № 10 (10) – С. 46.

9. Сборник Верховного Суда Республики Казахстан «Правосудие Казахстана – реалии, тренды, перспективы». – Нур-Султан, июль, 2021. – С. 84.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НАРУШЕНИЕ ТРЕБОВАНИЙ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ПО РЕАЛИЗАЦИИ АЛКОГОЛЬНОЙ ПРОДУКЦИИ

Ответственность за нарушение правил продажи алкогольной продукции лицам не достигших 21 года и в неустановленное время предусматривается статьей 200 Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях (далее - КоАП) [1].

Аналогичный запрет содержится в Кодексе Республики Казахстан о здоровье народа и системе здравоохранения (пп.1) п.15 ст.10 (далее – Кодекс о здоровье) [2]. Специальный запрет на продажу алкогольной продукции ребенку не достигшего 18-летнего возраста предусмотрен также пунктом 2 статьи 37 Закона Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан» [3].

В соответствии с пп.2) п.14 ст. 159 Кодекса о здоровье, запрещается розничная реализация любой алкогольной продукции (за исключением реализации в ресторанах, барах и кафе) с 23 до 8 часов следующего дня; а с объемной долей этилового спирта свыше тридцати процентов - с 21 до 12 часов следующего дня [2].

Нарушение лицами, осуществляющими торговлю алкогольной продукцией, указанного законодательного запрета на реализацию алкогольной продукции в законодательно установленное время суток образует окончанный состав административного правонарушения, предусмотренного частью 3 статьи 200 КоАП [4].

Объективная сторона правонарушения, предусмотренного частью 3 статьи 200 КоАП, характеризуется совершением правонарушителем противоправных действий, выражающихся в розничной реализации любой алкогольной продукции с 23 до 8 часов следующего дня и (или) в розничной реализации алкогольной продукции с объемной долей этилового спирта свыше тридцати процентов - с 21 до 12 часов следующего дня [4].

Исключение из объективной стороны правонарушения, предусмотренного частью 3 статьи 200 КоАП, составляют случаи розничной реализации алкогольной продукции в ресторанах, барах и кафе, а также на пассажирских воздушных судах, пассажирских судах морского транспорта, в вагонах-ресторанах пассажирских поездов. Действия по розничной реализации алкогольной продукции в указанных местах не являются противоправными независимо от времени реализации алкогольной продукции в них [4].

Законодателем установлены существенные ограничения в отношении приобретения алкогольной продукции. Однако на практике нередко возникают проблемы применения данной нормы в связи с вопросом разграничения ответственности субъектов предпринимательства и их работников – непосредственно реализующих товар. Это связано с тем, что в основном уполномоченные органы составляют протоколы об административном

правонарушении в отношении самих предпринимателей, за ненадлежащее исполнение правил реализации алкогольной продукции.

Если продавец является одновременно собственником магазина, обладающим лицензией на реализацию алкогольной продукции, то в этом случае он выступает в качестве субъекта торговой деятельности и все его сделки по осуществлению купли-продажи товаров, в том числе алкогольной продукции, заключаются как от предпринимателя, с подтверждением кассовыми чеками, сопроводительными накладными и соответствующей лицензией [6].

Кроме того, разъяснение по данному вопросу дано было в Нормативном постановлении Верховного Суда Республики Казахстан от 6 октября 2017 года «О некоторых вопросах применения судами норм Особенной части Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях», в котором отмечено, что работники субъектов предпринимательства, осуществляющие деятельность, требующую специального разрешения, могут быть субъектами таких правонарушений только в случаях, если предусмотренное Особенной частью КоАП деяние не было санкционировано, одобрено, совершено органом, лицом, осуществляющим функции управления юридическим лицом, или работником индивидуального предпринимателя и юридического лица, выполняющим организационно-распорядительные или административно-хозяйственные функции. При этом, учитывая гражданско-правовые последствия для работодателя любых сделок и деликтов, совершенных работником при исполнении трудовых обязанностей, такое одобрение, санкционирование следует считать установленным на основании наличия трудовых отношений (в том числе при отсутствии надлежащего оформления трудовых отношений - по факту допуска к исполнению трудовых обязанностей), пока не доказано иное [5].

При рассмотрении судами дел об административных правонарушениях следует руководствоваться частью 4 статьи 33 КоАП, в соответствии с которой привлечение к административной ответственности индивидуальных предпринимателей и юридических лиц освобождает от административной ответственности за данное правонарушение работника индивидуального предпринимателя и юридического лица. При совершении данного правонарушения физическим лицом - работником индивидуального предпринимателя или юридического лица привлечению к административной ответственности подлежит субъект предпринимательской деятельности - работодатель такого продавца, к которому может быть применено предусмотренное санкцией статьи административное взыскание в виде приостановления действия лицензии либо лишения лицензии.

Что касается ответственности физических лиц, реализующих свою деятельность только от своего имени, а не в связи с выполнением трудовых обязанностей, то при совершении таких правонарушений они подлежат ответственности самостоятельно. В случаях, когда для осуществления такой деятельности требуется наличие лицензии, данные физические лица подлежат привлечению к ответственности дополнительно по части 1 статьи 463 КоАП, то есть за занятие предпринимательской деятельностью [5].

По официальным статистическим данным за последние три года судами Республики Казахстан в отношении предпринимателей по статье 200 КоАП, то есть

за нарушение требований законодательства Республики Казахстан по реализации алкогольной продукции было рассмотрено в 2019 году – 3 955 дел, в 2020 году – 4 448 дел, в 2021 году – 3 657 дел. Из них прекращено в 2019 году – 527 дел (за отсутствием состава - 423, за истечением срока давности - 61, в связи с малозначительностью правонарушения - 18), в 2020 году – 568 дел (за отсутствием состава - 505, за истечением срока давности - 34), в 2021 году – 467 дел (за отсутствием состава - 404, за истечением срока давности – 30 [8]).

Общая сумма наложенных штрафов составила в 2019 году - 242 476 169 тенге, в 2020 году - 314 409 821 тенге, в 2021 году - 266 892 673 тенге [10].

В качестве дополнительной меры административного взыскания применено: лишение разрешения либо приостановления его действия в 2019 году по 1057 делам, в 2020 году по 1311 делам, в 2021 году по 1073 делам; приостановление или запрещение деятельности в 2019 году по 1377 делам, в 2020 году по 1578 делам, в 2021 году по 1164 делам [8].

Сам же вид взыскания по статье 200 КоАП является безальтернативным, и в силу вышеуказанных требований, норма закона обязывает налагать на лицо, совершившее правонарушение, наряду со штрафом дополнительное взыскание в виде приостановления действия лицензии либо лишения лицензии, поскольку правонарушение совершено в результате деятельности, предусмотренной лицензией.

Статистические сведения показывают, что к ответственности были привлечены субъекты малого, среднего и крупного предпринимательства.

В целом динамика возбуждения дел по данной категории административных правонарушений следующая. В 2019 году по статье 200 КоАП было возбуждено 3 955 дел об административных правонарушениях, а в 2020 году их количество увеличилось до 4 448 дел, в 2021 году количество дел снизилось до 3 657 дел [8].

Необходимо отметить по вопросу привлечения к ответственности по части первой статьи 200 КоАП (Реализация алкогольной продукции лицам в возрасте до двадцати одного года), что от проницательности работника субъекта предпринимательства, его правосознания и ответственного поведения зависит перспектива реализации данной нормы, поскольку он должен установить возраст покупателя и при малейших сомнениях потребовать от него предоставления соответствующих документов. В противном случае, предпринимателю грозит привлечение к ответственности в качестве виновного лица.

Исследование вопросов привлечения к ответственности за нарушение требований законодательства Республики Казахстан по реализации алкогольной продукции имеет особое значение, поскольку, несмотря на то, что реализация алкогольной продукции приносит значительные доходы в бюджет, злоупотребления алкогольной продукцией чреваты негативными последствиями, которые выражаются, в том числе в росте совершаемых правонарушений (иных административных правонарушений, а также уголовных проступков и преступлений).

Несмотря на то, что по статье 200 КоАП в 2021 году по сравнению с 2019 и 2020 годами наблюдается снижение показателя, статистические данные по иным

правонарушениям (предусмотренными другими статьями КоАП) в состоянии алкогольного опьянения увеличились.

К примеру, количество дел об управлении транспортным средством в состоянии алкогольного опьянения по статье 608 КоАП в 2021 году (23 333) по сравнению с 2020 годом (22 785) увеличилось на 548 или 2,3%. Аналогичное положение и по статье 73 КоАП «Противоправные действия в сфере семейно-бытовых отношений» в 2021 году рассмотрено 26 389 дел против 25 395 дел в 2020 году, что на 994 или 3,8% больше [8].

По данным сайта «primeminister.kz», Министерство финансов ведет постоянную работу по выявлению и пресечению незаконно произведенной алкогольной продукции. В 2021 году выявлено 2 849 нарушений, изъято 5 963 тыс. литров спирта, 312,2 тыс. литров этилового спирта, а также выявлено 23 подпольных цеха по производству алкогольной продукции [7]. В этом случае предусмотрена ответственность согласно иным нормам КоАП, в частности за налоговые правонарушения (глава 16 КоАП) либо за незаконное занятие предпринимательской деятельностью.

Национальная палата предпринимателей «Атамекен» (далее – НПП) провела мониторинг судебной практики в целях противодействия коррупции и защиты прав предпринимателей. Как показали результаты исследования, каждый третий предприниматель в столице привлечен к административной ответственности по статье 200 КоАП за несоблюдение требований законодательства по реализации алкогольной продукции в Республике Казахстан. По данным НПП количество дел по данной статье в городских судах Нур-Султана за последние пять лет увеличилось вдвое.

При этом НПП считает необоснованным привлечение к ответственности каждого третьего предпринимателя. «Предприниматели страдают из-за тех, кто несанкционированно распространяет алкогольные продукты в торговых точках. Часто продавцы и временные работники продают водку в неустановленное время и отдают ее в руки несовершеннолетним, что является незаконным», - говорят представители палаты [9].

Вышеуказанные данные свидетельствуют о том, что все еще имеются проблемы разграничения ответственности субъектов предпринимательства и их работников по статье 200 КоАП, которые должны решаться с учетом задач обеспечения благоприятных условий развития малого и среднего бизнеса.

Список литературы:

1. Кодекс Республики Казахстан «Об административных правонарушениях» от 5 июля 2014 года № 235 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235>
2. Кодекс Республики Казахстан о здоровье народа и системе здравоохранения от 7 июля 2020 года № 360-VI ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000360>
3. Закона Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан» от 8 августа 2002 года № 345 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345>
4. Научно-практический комментарий к Кодексу Республики Казахстан об административных правонарушениях (постатейный), январь 2020 года

<https://adilet.zan.kz/rus/docs/T2000000005?fbclid=IwAR0fOMV4DpMTL2PoUxjqX3NDpvT6YCHbbTDPOvD-6mv16LAVLsJ7dveK8EE>

5. Нормативное постановление Верховного Суда РК «О некоторых вопросах применения судами норм Особенной части Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях» от 6 октября 2017 года № 7 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000007S>

6. Приказ Министра финансов Республики Казахстан «Об утверждении Правил получения, учета, хранения, выдачи акцизных и учетно-контрольных марок и представления обязательства, отчета импортеров о целевом использовании учетно-контрольных марок при импорте алкогольной продукции в Республику Казахстан, а также учета и размера обеспечения такого обязательства» от 8 февраля 2018 года № 144 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800016437>

7. Сайт Премьер-Министра Казахстана // <https://www.primeminister.kz/kz/inquiries/38>

8. Срезы статистического отчета информационной системы «ТӨРЕЛІК» судебных органов

9. [Учет.kz](https://uchet.kz) со ссылкой на НПП «Атамекен» // <https://uchet.kz/news/kazhdyy-tretiy-predprimatel-narushaet-trebovaniya-realizatsii-alkogolnoy-produktsii/>

Хасенова К.Т.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты*

БАҚЫЛАУ ЖӘНЕ ҚАДАҒАЛАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ АКТІЛЕРІНЕ ДАУ АЙТУ ТУРАЛЫ ТАЛАП ҚОЮ: ТЕОРИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға Ата заңымызбен кепілдік берілген. Азаматтардың заңнама талабын сақтауы мен құқық тәртібін құрметтеуіне бақылау мен қадағалау жасау да мемлекеттің міндеті. Қоғамның тыныштығы мен әлеуметтік әділеттің орнығуы үшін мемлекет тарапынан бақылау мен қадағалау жүзеге асырудың қажеттілігі сөзсіз. Елімізде азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау тетіктері жетілдіріліп келеді. Жаһандану кезеңінде бұл үрдістің өзекті екендігі баршаға аян. Ақпараттар легі толассыз алмасатын уақытта бизнес қауымдастық пен азаматтық қоғам дамыған елдердің озық тәжірибесіне ұмтылады.

Осы орайда, құқық саласына тың серпін берген бірқатар жаңа заң қабылданды. Соның бірі әрі бірегейі Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі (бұдан әрі – ӘРПК) болатын.

Әкімшілік әділет аясында бақылау және қадағалау органдарының жүзеге асыратын әрекеттері, оған дау айту бойынша рәсімдер бойынша біркелкі тәжірибе қалыптасты деп айтуға келмейді.

Бақылау қызметін заң шығарушы, атқарушы және сот органдары жүзеге асырады, бірақ ол әртүрлі көлемде, құқықтық реттеудің әртүрлі мәселелері мен салаларында да жүзеге асырылады. Бұл органдар мен лауазымды адамдар

мемлекеттік бақылау және қадағалау органдарының жүйесін құрайды. Бақылаудың түрлері, формалары мен көріністері бар. С.Н. Сабикенов мемлекеттік басқару саласындағы заңдылықты бақылау мен қадағалау түрлерін былайша жіктейді: мемлекеттік бақылау, әкімшілік қадағалау, прокуратура органдарының жалпы қадағалауы, сот бақылауы, қоғамдық бақылау. Ал, Х. Ибрагимов мемлекеттік бақылауды биліктің бөліну принципіне сүйене отырып бөледі, оны заң шығарушы, атқарушы және сот билігі жүзеге асырады деген [1, 1 б.].

В.М. Горшеневаның ойы бойынша қадағалау бір жағынан мемлекеттік басқарудың ажырамас бөлігі, түрлі әрекеттің құрамдас бөлігі, ал басқа жағынан қарасақ – дербес функционалдық қызмет. Әлеуметтік басқару қызметі ретінде объективті бақылау өте қажет. Ол басқару процесін қалыптасқан мінсіз пішін бойынша бағыттай отырып, бақылаудағы объектінің әрекетін түзейді деген [2].

ӘРПК-нің-бабына сай, әкімшілік акт әкімшілік орган, лауазымды адам жариялы құқықтық қатынастарда қабылдайтын, белгілі бір адамның немесе жеке-дара белгілі бір адамдар тобының Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген құқықтары мен міндеттерін іске асыратын шешім ретінде айқындалады. Әкімшілік акт әкімшілік әрекетпен қатар мемлекеттік әкімшілік қызметінің негізгі сыртқы нысаны болып табылады [3].

Мемлекеттік бақылау және қадағалау органдарының ұғымы, олардың жұмыс істеу механизімі, мәртебесі құқық тұрғыда Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексімен реттеледі [4].

Уәкілетті органның Заңға және Қазақстан Республикасының өзге заңдарына сәйкес қаржы ұйымдарының, сондай-ақ өзге тұлғалардың қызметін мемлекеттік реттеу, бақылау және қадағалау басты мақсаты [5].

Уәкілетті органның бірі, мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау органдарының жүйесін: мемлекеттік аудиттің және қаржылық бақылаудың жоғары органы болып табылатын Есеп комитеті; облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың тексеру комиссиялары; ішкі мемлекеттік аудит жөніндегі уәкілетті орган; Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ішкі аудит қызметін қоспағанда, орталық мемлекеттік органдардың, облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың жергілікті атқарушы органдарының ішкі аудит қызметтері; Ішкі мемлекеттік аудит жөніндегі уәкілетті орган және ішкі аудит қызметтері ішкі мемлекеттік аудиттің және қаржылық бақылаудың уәкілетті органдары болып табылады [6].

Прокуратура органы да мемлекет атынан Қазақстан Республикасының аумағында заңдылықтың сақталуын заңда белгіленген шекте және нысандарда жоғары қадағалауды жүзеге асырады.

Қазіргі уақытта, бақылау және қадағалау органдарының актілеріне шағым беру тәртібі Қазақстан Республикасының ӘРПК-де бекітілді. Сонымен қатар, ӘРПК-нің 96-бабына сәйкес шағым берудің салдары: тиісті шешім қабылдағанға дейін қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын реттеу, бақылау және қадағалау жөніндегі уәкілетті орган немесе Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі өз құзыреті шегінде қабылдаған қаржы нарығындағы қызметті жүзеге асыруға арналған лицензиялардың қолданысын тоқтата тұру және (немесе) олардан айыру, қаржы ұйымдарын консервациялауды жүргізу жөніндегі әкімшілік актіні, оның жазбаша

нұсқамаларын, қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын реттеу және қадағалау жөніндегі уәкілетті орган немесе Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі өз құзыреті шегінде қабылдаған қадағалап ден қою (қадағалап ден қоюдың ұсынымдық шараларынан басқа) шараларын қолдану жөніндегі, банкті, Қазақстан Республикасы бейрезидент банкінің филиалын оның депозиторлары мен кредиторларының мүдделеріне қатер төндіретін және (немесе) қаржы жүйесінің тұрақтылығына қатер төндіретін қаржылық жағдайы тұрақсыз банктер, Қазақстан Республикасы бейрезидент банктерінің филиалдары санатына жатқызу туралы, банкті, Қазақстан Республикасы бейрезидент банкінің филиалын төлемге қабілетсіз банктер, Қазақстан Республикасы бейрезидент банктерінің филиалдары санатына жатқызу және оларға «Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес реттеу жөніндегі шараларды қолдану туралы әкімшілік актіні, сондай-ақ бюджет қаражатын орынсыз және негізсіз пайдаланудың анықталған фактілеріне байланысты мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау органдарының әкімшілік актілерінің орындалуын тоқтата тұрады [7].

Жария-құқықтық қатынастардан туындайтын дауларға қатысты іс жүргізу, ӘРПК-ні қабылдағанға дейін Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексінің (бұдан әрі – АПК) 29 тарауының ережелеріне сәйкес қаралған.

Осыған байланысты, бақылау, қадағалау органдарының шығарылған актілеріне шағымдану, дау айту кезінде бірқатар мәселелер мен қиындықтар туындайды, олардың арасында: сотқа дейінгі тәртіпті сақтау, соттылығын дұрыс айқындау, дауланатын актінің мәнін дұрыс түсінуі.

Мысалы, Р қаласының прокуроры «Р қаласы әкімдігінің аппараты» ММ заң бөлімінің басшысына қатысты қызметтік тексеру жүргізу және Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік қызмет туралы» Заңының 50-бабының 1-тармағы 4) тармақшасымен қарастырылған мемлекеттік қызметке кір келтіретін тәртіптік теріс қылықтары үшін тәртіптік жауапкершілікке тарту туралы мәселені шешумен ұсыныс енгізді [8].

Жоғарыда көрсетілген ұсынысқа сәйкес қызметтік тергеу өткізіліп, әкімнің өкімімен заң бөлімінің басшысы сөгіс түріндегі тәртіптік жауапкершілікке тартылған.

Прокурор жоғарыда көрсетілген әкімнің өкімімен келіспей, өкімге қатысты наразылық енгізді, онда прокурор сөгіс туралы өкімді алып тастауды талап етті. Сонымен қатар, заң бөлімінің басшысына қатысты Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік қызмет туралы» Заңының 44-бабының 6-тармағымен көзделген тәртіптік жаза түрінде қызметке толық сәйкес еместігі туралы ескерту түріндегі тәртіптік жазаны қолдануға немесе қызметтен шығару деген наразылық енгізді.

Талап қоюшы прокурордың наразылығымен келіспей сотқа жүгініп, өз талабын қоюда Р қаласының прокурорының әрекетін заңсыз деп тану, енгізген наразылықтың күшін жою және прокурорға ұсыныс пен наразылықты заңсыз енгізу үшін жеке ұйғарымды шығаруды талап еткен.

Әкімшілік талап қою (талап қою) – жария-құқықтық қатынастардан туындайтын, бұзылған немесе дау айтылатын құқықтарды, бостандықтарды немесе заңды мүдделерді қорғау және қалпына келтіру мақсатында сотқа берілген талап.

Істі зерттей отыра, тараптардың арасында жария құқықтық қатынастардың болмауы орын алды.

Сонымен бірге, сот қадағалау органның даулы актілері бұл сәт талап қоюшының құқықтары мен заңды мүдделерін бұзбайды оған қатысты қандай да бір құқықтық салдарға әкеп соқпады, өйткені әкімнің сөгіс туралы өкімінің күші жойылды, ал наразылық бойынша лауазымды тұлға, яғни әкім шешім қабылдамаған.

Осыған байланысты, сот талап қоюды қарау мамандандырылған ауданаралық соттың соттылығына жатпайтындығына байланысты әкімшілік талап қоюды барлық құжаттармен бірге қайтарған.

Көптеген басқа актілер сияқты, ӘРПК көптеген ерекшеліктерді қамтиды, бұл оларды қолдану процесінде нақты нормалармен мұқият танысуды қажет етеді [3].

Егер АПК шеңберінде тексеру нәтижелері туралы акт кейбір жағдайларда оның міндет жүктемеуіне және құқықтарын бұзбауына байланысты дауланбаған болса, біз түсінгеніміздей, ӘРПК оны даулауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты, нені даулау керек деген сұрақ туындайды - бұрынғыдай нұсқама немесе тексеру нәтижелері туралы акт түсіндіріледі. ӘРПК-ның қолданудың ерте сатысында екеуінде даулануы мүмкін [9].

Нақтылап айтқанда әкімшілік акт, өз кезегінде, әкімшілік орган, лауазымды адам жария-құқықтық қатынастарда қабылдайтын, белгілі бір тұлғаның немесе жеке-дара айқындалған тұлғалар тобының Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген құқықтары мен міндеттерін іске асыратын шешім түсініледі.

ӘРПК-де бекітілген нормаларды жетілдіру және оларды халықаралық стандарттарға сәйкестендіру үшін, бірақ Қазақстан заңнамасының ерекшеліктерін ескере отырып, әлемнің жетекші елдерінің, оның ішінде Қазақстан сияқты құрлықтық құқық жүйесіне кіретін елдердің шетелдік тәжірибесін зерделеу бойынша үлкен жұмыс жүргізді. Атап айтқанда, Германия елі және тағы басқа елдер.

Германияның әкімшілік соттарының жария-құқықтық даулар саласындағы юрисдикциясында бірнеше шектеулер бар. Біріншіден, әкімшілік актіге дау айту туралы талап қою, осы актіні алдын ала тыңдау сатысы тәртібімен тексергеннен кейін ғана әкімшілік сотқа берілуі мүмкін.

Әкімшілік органның заңсыз іс-әрекеттерімен заңмен қорғалатын мүдделері бұзылған адам ғана, талап қоюшы бола алады [10].

Жария-құқықтық даулар бойынша талап қоюлардың көпшілігі бірінші сатыдағы соттар ретінде жергілікті әкімшілік соттарға беріледі. Талап қою үшін талап арыз қажет және мүмкіндігінше талап қоюшының талабын дәл баяндауы керек. Әкімшілік сот іс бойынша сот ісін жүргізуді жүзеге асырудан бас тартпауы мүмкін. Сот іске қатысты барлық фактілерді анықтауы керек. Яғни шындықты анықтау үшін сот тергеуі жүргізілуі керек, қажет болса, куәгерлерден жауап алады. Бұл міндеттемені сот келесі жағдайда алады: егер тараптар дәлелдемелерді айқын нысанда ұсынбаған жағдайда, мұндай жағдайда істің мән-жайларын әкімшілік анықтау қағидаты қолданылады. Мемлекеттік билік органдары ақпарат пен құқықтық актілерді шектеусіз беруге міндетті. Сотқа іс бойынша танысу үшін берілген дәлелдемелерді, сот олардың қаншалықты заңды екенін бағалайды.

Әкімшілік істерді тез арада шешу үшін Германия заң шығарушысы бірнеше жыл бұрын әкімшілік іс жүргізу кодексін § 87 b толықтырды. Осы нормаға сәйкес сот процеске қатысушының түсініктемелері мен дәлелдемелерін олардың уақтылы ұсынылмауына байланысты қабылдамауы мүмкін. Ерекше жағдайда рұқсат етіледі, егер уақтылы ұсынылмаған мән-жайлар әкімшілік сот ісін жүргізудің созылуына әкеп соқпаса және қатысушылар осы мән-жайларды уақтылы ұсынбау себептерінің дәлелділігін дәлелдесе, қабылдауға жол беріледі [11].

Германияның сот практикасынан мысал: талап қоюшы автомагистраль маңындағы үлкен жер учаскесінің иесі болып табылады. Бұл автомагистраль жолы кеңейтіліп, тұрғындарды шудан қорғау үшін оны жоспарлауға жауапты орган автомагистральды кеңейту туралы шешіммен қатар, сондай-ақ талап қоюшының жер учаскесі мен басқа тұрғындардың жер учаскелері бар жолдың сол жағында шудан қорғайтын биіктігі бес метрлі үйінді (насып) салу туралы шешім қабылдады. Талап қоюшы ол жерде үлкен жиһаз салонын салғысы келетінін және салонның автомагистраль жолынан көрінгенін қалайтынын айтты. Алайда, шудан қорғайтын үйіндіге байланысты жиһаз салонының көрінісі жабылады. Сонымен қатар, үйіндінің бір бөлігі оның жер учаскесінде орналасқан. Талап қоюшы автомагистраль жолын кеңейту туралы шешімге дау айту туралы талабымен сотқа жүгінді.

Федералды жердің Жоғарғы әкімшілік соты органның автомагистраль жолын кеңейту туралы шешімін заңды деп тапты. Германияның Федералды әкімшілік соты талап қоюшының Жоғарғы әкімшілік соттың шешіміне берген шағымын қанағаттандырудан бас тартты. Әкімшілік рәсім Заңының (бұдан әрі - ӘРЗ) 75-бабы бағалау үшін шешуші бап болып табылады. Бұл - инфрақұрылымдық объектілерін салу туралы шешімге қатысты арнайы ереже. Бұл шешімдерде барлық мемлекеттік және жеке мүдделер өлшенеді. Көптеген жеке шешімдердің алдын алу үшін жоспарлау процедурасы аясында бірыңғай шешім қабылданады. Бұған бастапқы жоспарға толықтырулар кіреді, мысалы, шудан қорғайтын қорғаныс қондырғысы түрінде бастапқы жоспарға қосымша және осы толықтыру жағдайында мүдделердің дұрыс өлшенбеуін тексеру. Ірі инфрақұрылымдық объектілерді салу туралы шешімді қабылданған жағдайда өлшеу қателері анық болуға тиіс 75бап 1а-б. Ондай қате орын алмаған. Әкімшілік орган бес метрлік топырақ үйіндісінен жасалған шудан қорғайтын қондырғыны салу арқылы автомагистраль жолының шетінде тұратын азаматтардың мүдделерін қанағаттандыруға құқылы болды. Осыған қарағанда, талап қоюшының әлі салынбаған жиһаз салонына еркін көріністі қамтамасыз етуге деген мәлімдемесі болжамға негізделген.

Елімізде ӘРПК-нің қабылдануымен оң өзгерістер болып, жағымды тенденцияның қалыптасып жатқанын байқауға болады. Соның дәлелі ретінде төмендегі сот тәжірибесінен алынған мысалды келтіруге болады.

2020 жылғы 20 тамызда азамат Р. білім басқармасы мемлекеттік мекемесіне (бұдан әрі – басқарма) және «ОППО» ЖШС арасында жалпы сомасы 253 213 488 теңгені құрайтын 1584 дана компьютерлерді жеткізу туралы №1 мемлекеттік сатып алу туралы шарт жасасқан. «Котов атындағы Завод» АҚ-пен жалпы сомасы 1 622 040,0 теңге құрайтын 11 586 дана ноутбук, 102 600 теңге сомасына 2052 дана планшет сатып алу туралы № 2 шарт жасасқан.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің резервінен компьютерлер, ноутбуктер, планшеттер сатып алуға бөлінген бюджет қаражатын пайдаланудың негізділігі мәселесі бойынша басқарма 10.08.2020 жылдан бастап 31.12.2020 жылға дейін ішкі мемлекеттік аудит департаментімен аудиттік тексеру жүргізіледі. Аудит нәтижелері бойынша 2021 жылғы 19 мамырдағы №2 аудиторлық есеп жасалды. 2020 жылғы 19 шілдедегі сапасы техникалық ерекшеліктің талаптарына сәйкес келмейтін тауарды қабылдағаны анықталып № 08 нұсқама шығарылған. Нұсқаманың 1-тармағына сәйкес 589 961,0 теңге сомасында қалпына келтіру қажеттілігі туралы мәселе қойылған.

Талап қоюшы аудит нәтижелерін заңсыз деп тану және нұсқаманың күшін жою туралы талабымен сотқа жүгінді. Талап қоюшыда «Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің Сот сараптамалары орталығы» Қостанай облысы бойынша сот сараптамалары Институты РМҚК-ның маманының 31.05.2021 жылғы №17 қорытындысы жеткізілген тауардың техникалық ерекшелікке сәйкестігін бекітетіндігі туралы уәж келтірген.

Жауапкер талап қоюды мойындамай, аудитпен жеткізілген тауардың шартқа техникалық ерекшелікке сәйкессіздігі анықталғанын түсіндірді, бұны сот сараптамалары Институты орталығы филиалының 2021 жылғы 17 наурыздағы № 398 сарапшысының қорытындысы куәландыратындығын көрсетті. Талап қоюды қанағаттандырудан бас тартуға негіз ретінде Open Office және Microsoft Office кеңсе қосымшаларының лицензиялық пакеті жоқ екендігін де көрсетті.

Сот әкімшілік істі зерделеп, аудитпен анықталған бұзушылықтар дәлелденбеген деген тұжырымға келді. Себебі, сот сараптамасына нұсқамада көрсетілген барлық техника ұсынылмаған тек 1 дана монитор, 1 дана жүйелік блок, 1 дана ноутбук зерттеуге ұсынылған.

Сараптама қорытындысы бойынша орнатылған бағдарламалық Open Office және Microsoft Office қосымшалары лицензияланғандығы көрсетілген. Басқарма нұсқамада көрсетілген заң бұзышылықтардың орын алғандығын дәйекті уәжбен дәлелдей алмағандықтан талап қою қанағаттандырылған.

ӘРПК-ні қабылдаудың негізгі мақсаты азаматтардың, заңды тұлғалардың және басқалардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы тиімді қорғауды қамтамасыз ету болып табылады. Талап қою түрлері азаматтарға әкімшілік соттың көмегімен билік өкілеттіктері берілген органдардың кез келген әрекет нысанын тексеруге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Еркингожақызы И. Система органов государственного контроля в Республике Казахстан // Сборник материалов с конференции «Вклад молодых исследователей в индустриально-инновационное развитие Казахстана» - Алматы, 2009.

2. Ермаханбет Н.Е. Әкімшілік бақылаудың және қадағалаудың сипаттамасы мен өзіндік ерекшелігі. // Журнал «Мемлекеттік реттеу» : ҚазҰУ Хабаршысы, – Алматы, 2011, категория: «Құқық».

3. Подопригора Р. Памятка по разъяснению административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан. – Алматы, 2021.

4. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі 2015 жылғы 29 қазан. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000375>
5. Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын мемлекеттік реттеу, бақылау және қадағалау туралы Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 4 шілдедегі Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000474>
6. Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 12 қарашадағы Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000392#z9>
7. Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-рәсімдік Кодексі 2020 жылғы 29 маусым. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350>
8. Мемлекеттік қызмет туралы Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416>
9. Бахыт Т., Кассильгов Р., Практический взгляд на АПК, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38412171
10. Пуделька Й. Административная подсудность в Германии. Международный опыт по рассмотрению публично-правовых споров (системы административной юстиции) (Германия, Австрия, Латвия, Греция) https://www.sud.gov.kz/sites/default/files/pagefiles/administrativnaja_podsudnost.docx
11. Столярова И.М. Ежегодник публичного права 2015. Административный процесс. Издательство: Инфотропик, Москва, 2015.

III. Азаматтық айналымда және сот ісін жүргізуде құқық үстемдігін сақтау

III. Соблюдение верховенства права в гражданском обороте и судопроизводстве

Акишева Г.М.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан

ЗНАЧЕНИЕ СУДЕБНОГО РЕШЕНИЯ И ТРЕБОВАНИЯ, ПРЕДЪЯВЛЯЕМЫЕ К СУДЕБНОМУ РЕШЕНИЮ

Высшей ценностью в правовом государстве являются человек, его жизнь, права и свободы (ст.1 Конституции Республики Казахстан) [1]. Обязанность признания, соблюдения и защиты прав и свобод гражданина возложена на само государство. Надлежащее исполнение государством этой обязанности обусловлено, в числе прочего, эффективной деятельностью правоохранительных органов. Особая роль в обеспечении прав и свобод человека и гражданина отведена правосудию (ст.76 Конституции Республики Казахстан) [1]. Результатом деятельности государственных органов, осуществляющих судебную власть, являются принимаемые ими судебные акты, среди которых приоритетное значение имеет решение суда.

Согласно Нормативному постановлению Верховного Суда Республики Казахстан от 11 июля 2003 года N 5 «О судебном решении», судебный акт суда первой инстанции, которым дело разрешается по существу, согласно статье 223 ГПК выносится в форме решения [2].

Сущность и значение судебного решения, определяется тем, что судебное решение - это:

- акт органа судебной власти, занимающий самостоятельное и независимое положение в системе органов государственной власти;
- акт правоприменения, содержащий как подтверждение, так и веление.

Подтверждение состоит в том, что суд устраняет спорность, неопределенность правоотношений, констатируя наличие одних и отсутствие других материально-правовых отношений, субъективных прав и обязанностей. Веление (приказ) проявляется во властном характере предписаний суда. При таком понимании судебного решения оно является актом индивидуального поднормативного регулирования, который рассматривают в качестве юридического факта, входящего в различные фактические составы;

- акт защиты субъективных прав и интересов государства, общества, организаций и граждан;
- акт процессуального характера, так как он базируется на нормах процессуального законодательства, требованиям которых подчинены содержание, форма и порядок принятия решения.

Значение судебного решения состоит, прежде всего, в том, что им разрешается рассмотренное гражданское дело. Судебное решение в этом плане восстанавливает нарушенные права, конкретизирует права и обязанности сторон. Оно воспитывает

граждан в духе уважения к закону, способствуя преодолению правового нигилизма, пропаганде права.

Значение судебного решения обусловлено также следующими задачами судопроизводства: укреплением законности и правопорядка, предупреждением правонарушений и формированием уважительного отношения к закону и суду. К судебному решению предъявляются и более конкретные требования. Судебное решение должно быть полным (исчерпывающим), давать окончательные ответы на все заявленные требования. Судебное решение должно быть определенным, давать такой ответ на требования, который исключал бы неопределенность в утверждении о существовании между сторонами правоотношения и порядке исполнения судебного решения недопустимо вынесение альтернативных и условных решений.

Определенность решения означает, что в нем должен быть четко решен вопрос относительно содержания прав и обязанности сторон в связи с тем спорным материальным правоотношением, которое служит предметом рассмотрения суда. Решение суда должно содержать ответ, кому принадлежат права, на ком лежат обязанности, каково их конкретное содержание. Данное требование, будучи соблюденным судом, влечет за собой реальность исполнения судебного решения.

Безусловность решения означает, что в его резолютивной части не должно содержаться указаний на возможность исполнения судебного решения в зависимости от наступления каких-либо условий.

Следующее требование, предъявляемое к судебному решению - полнота решения. Полнота судебного решения означает, что решение должно содержать ответы на все заявленные требования и возражения сторон и быть вынесенным относительно всех соучастников.

Последнее требование, предъявляемое к судебному решению, - оно должно быть вынесено в процессуальной форме. Под процессуальной формой вынесения решения понимается как соблюдение процедуры вынесения решения, так и оформление решения в письменном виде, соответствующем содержанию и реквизитам, установленным в законе. При вынесении судебного решения суд оценивает доказательства, определяет, какие обстоятельства, имеющие значение для дела, установлены и какие не установлены, какой закон должен быть применен по данному делу и подлежит ли иск удовлетворению. Решение излагается в письменном виде.

Решение состоит из четырех частей: вводной, мотивировочной, описательной, резолютивной.

Вводная часть начинается с того, что решение принимается именем Республики Казахстан. Далее указываются:

- 1) время вынесения решения, которое определяется днем его подписания;
- 2) место вынесения решения, которое определяется местом проведения судебного заседания;
- 3) точное и полное наименование суда, рассматривающего дело;
- 4) состав суда, в котором было принято решение (фамилия, имя, отчество каждого из судей или судьи, если решение принималось судьей единолично);
- 5) фамилия, имя, отчество секретаря судебного заседания;

б) данные о сторонах (истце и ответчике), а также о других участниках процесса, их процессуальное положение: представитель (на чьей стороне), третье лицо, заявляющее или не заявляющее самостоятельных требований на предмет спора. В отношении юридических лиц указываются все сведения, характеризующие их в соответствии с зарегистрированными уставами и положениями;

7) предмет спора или заявленное требование, исходя из содержания искового заявления.

Описательная часть судебного решения содержит краткое изложение исковых требований, обстоятельств, подтверждающих эти требования, и возражений ответчика так, как это представляют стороны и другие участвующие в деле лица.

В мотивировочной части судебного решения должны описываться обстоятельства так, как их установил суд в ходе судебного разбирательства. В этой части судом анализируются доказательства по делу, определяются подлежащие применению нормы материального права, дается их толкование.

Резолютивная часть судебного решения должна содержать краткий и окончательный вывод суда, вытекающий из установленных им фактических обстоятельств. Суд должен четко сформулировать ответ на исковые требования: удовлетворение исковых требований (полностью или частично), отказ в иске (полностью или частично). При этом суд также должен дать ответ как по первоначально заявленному иску, так и по встречному требованию, если оно было заявлено, указав, за какой из сторон признается оспариваемое право, кто конкретно, какие действия и в чью пользу должен произвести. Четкость в изложении резолютивной части решения необходима, чтобы у сторон и других лиц, участвующих в деле, судебного исполнителя не возникло сомнений в ее содержании, поскольку эта часть судебного решения полностью переносится в исполнительный лист. Оглашение устных выводов, не облеченных в установленную законом письменную форму и не подписанных судьей, судебным решением не является [3].

В соответствии с п.1 ст. 240 ГПК РК решение суда первой инстанции вступает в законную силу по истечении срока на апелляционное обжалование, принесение апелляционного ходатайства прокурором, если решение не было обжаловано или прокурором не принесено апелляционное ходатайство. Решение суда о реструктуризации финансовых организаций или организации, входящей в банковский конгломерат в качестве родительской организации и не являющейся финансовой организацией, вступают в законную силу со дня их оглашения и подлежат немедленному исполнению. Решения суда о выдворении иностранца или лица без гражданства за пределы республики Казахстан вступает в законную силу со дня оглашения решения. Решение Верховного Суда Республики, вынесенное по делам об оспаривании решений и действий (бездействий) Центральной избирательной комиссии Республики Казахстан, решений действий (бездействия) Центральной избирательной комиссии референдума, решение по инвестиционным спорам, стороной в которых является крупный инвестор, вступают в законную силу со дня их оглашения [2].

После вступления решения в законную силу оно обретает ряд важнейших свойств, влияющих не только на права и обязанности лиц, участвующих в деле, но и их правопреемников, если урегулированные отношения допускают правопреемство.

Закон обязывает суд распределить судебные расходы, указав, с кого и в каком размере они взыскиваются. В случаях когда решение подлежит немедленному исполнению или суд придет к выводу о необходимости принятия мер по обеспечению исполнения решения, суд указывает об этом в резолютивной части решения. В резолютивной части решения указываются срок и порядок обжалования решения в апелляционном порядке.

Только судебное решение, отвечающее всем требованиям, предъявляемым к нему в законе, способствует выполнению задач, стоящих перед осуществлением правосудия.

Иногда, в качестве самостоятельного требования, выделяют требование соблюдения процессуальной формы, понимаемой, с одной стороны, как определенный порядок вынесения судебного решения, а с другой, как установленные законом требования к содержанию и форме решения-документа.

Требования, которые предъявляются к судебному решению, предусмотрены законом и по характеру подразделяются на две группы требований, предъявляемых к: содержанию судебного решения; форме судебного решения.

С учетом социально-правовой природы судебного решения к нему предъявляются особые требования, которые подразделяются на общие и конкретные (специальные).

В соответствии со ст.224 ГПК РК решение суда должно быть законным и обоснованным [2]. Эти требования носят общий характер.

Первым требованием, предъявляемым гражданским процессуальным законодательством к данному виду акта суда первой инстанции является законность судебного решения. Судебное решение должно быть вынесено в соответствии с нормами материального права, а также в соответствии с нормами процессуального права. Применяя данные нормы, суд руководствуется Конституцией РК, Законами РК и иными нормативными правовыми актами. Нарушение или неправильное применение норм процессуального права является основанием для отмены решения.

Таким образом, законным решение является при условии, когда:

1) при осуществлении правосудия судьи независимы и подчиняются только Конституции РК и Закону Республики Казахстан;

2) решение принято на основании Конституции РК, действующих на территории Республики Казахстан, Конституционных законов, международных договоров, ратифицированных Республикой Казахстан;

3) суд, установив при разрешении гражданского дела, что нормативный правовой акт не соответствует нормативному правовому акту, имеющему большую юридическую силу, применяет нормы акта, имеющего наибольшую юридическую силу.

4) в случае отсутствия норм права, регулирующих спорное правоотношение, суд применяет нормы права, регулирующие сходные отношения (аналогия закона), а при отсутствии таких норм суд принимает решение, исходя из общего смысла законодательства и в первую очередь Конституции РК (аналогия права) - ч.4 ст.6

ГПК РК [2]. При этом применение аналогии закона и права должно быть мотивировано;

5) Международные договоры, ратифицированные Республикой Казахстан, имеют приоритет перед ГПК РК и применяются непосредственно, кроме случаев, когда из международного договора следует, что для его применения требуется издание закона - ч.3 ст.2 ГПК РК [2];

Совокупность данных положений составляет содержание требования законности судебного решения. Незаконное судебное решение подлежит отмене в порядке, установленном гражданским процессуальным законодательством.

«Решение является законным в том случае, когда оно принято при точном соблюдении норм процессуального права и в полном соответствии с нормами материального права, которые подлежат применению к данному правоотношению, или основано на применении в необходимых случаях аналогии закона или права». Именно в результате принятия законного решения неопределенные права лиц становятся определенными, от этого в конечном счете зависит реальное восстановление нарушенных прав, свобод и законных интересов.

Обоснованность судебного решения – следующее требование, предъявляемое к судебному решению. Часть 2 ст.224 ГПК РК уточняет понятие обоснованности, подчеркивая, что суд основывает свое решение лишь на тех доказательствах, которые были представлены сторонами и исследованы в судебном заседании [2]. Обоснованность судебного решения означает соответствие выводов суда об обстоятельствах дела действительным взаимоотношениям сторон, т.е. когда в решении отражены все имеющие значение для данного дела факты, подтвержденные проверенными судом доказательствами, удовлетворяющими требования закона об их относимости и допустимости, или общеизвестными обстоятельствами, не нуждающимися в доказывании.

Принимаемые решения должны быть законными и обоснованными и содержать полный, мотивированный и ясно изложенный ответ на требования истца и возражения ответчика, кроме решений суда по делам, по которым ответчик признал иск и признание иска принято судом, также по делам, по которым в иске (заявлении) отказано в связи с признанием неуважительными причин пропуска срока исковой давности или срока обращения в суд.

Следует отметить, что доказыванию подлежат факты, составляющие предмет доказывания, которые определяются судом при применении нормы материального права. Решение суда не обоснованно и подлежит отмене в случае, если при установленных судом обстоятельствах не сделан правильный вывод о фактических отношениях сторон, а также если не были установлены юридически значимые для дела факты.

Согласно Нормативному постановлению Верховного Суда Республики Казахстан от 11 июля 2003 года N 5 «О судебном решении», после оглашения судья устно разъясняет существо, мотивы и правовые последствия принятого решения, о чем делается отметка в протоколе судебного заседания [3]. Важным моментом является то, что во время разъяснения судом решения не допускается изменение формулировки содержания этого решения. Следовательно, разъяснение решения заключается в изложении судом его содержания в более доступной, четкой и

конкретизированной форме, при этом обеспечивая соблюдение принципов «неизменности» содержания решения и исключительно в пределах тех вопросов, которые были предметом судебного рассмотрения. Разъяснение решения - это изложение решения в более ясной и понятной форме. Осуществляя разъяснение судебного решения, суд излагает более полно и ясно те части решения, понимание которых вызывает трудности, не внося изменений в решение по сути и не касаясь тех вопросов, которые не были предметом судебного разбирательства. В ходе разъяснения решения суд должен толковать юридические термины, а не общеупотребительные слова.

Решение должно быть окончательным.

К требованиям, предъявляемым к судебному решению, можно отнести и то, что оно должно быть вынесено в определенной процессуальной форме.

Судебное решение, отвечающее всем перечисленным выше требованиям, предъявляемым к нему, способствует выполнению задач, стоящих перед осуществлением гражданского правосудия.

Окончательное судебное решение, независимо от вида судопроизводства, в котором дело разрешено по существу, приобретает свойства общеобязательности, исключительности, непровержимости в силу прямого указания в законе, согласно которому «вступившие в законную силу судебные акты, а также распоряжения, требования, поручения, вызовы, запросы и другие обращения судов и судей при отправлении правосудия обязательны для всех государственных органов, органов местного самоуправления, юридических лиц, должностных лиц, граждан и подлежат исполнению на всей территории Республики Казахстан.» [3]

Окончательность судебного решения трактуется с точки зрения неотменяемости (неизменяемости) установленных судом фактических обстоятельств дела, запрета с момента вступления решения в законную силу проверять его с фактической стороны, что, соответственно, влечет за собой наличие правовой ясности в конкретной ситуации наряду с нормами права, регулируемыми правовые отношения, ставшие предметом судебного разбирательства. Таким образом, окончательное судебное решение – это прежде всего решение, установившее факт объективной действительности, обосновавшее его существование собранными по делу доказательствами, а потому оно (решение) неотменяемо и неизменяемо, а значит – истинно.

Список литературы:

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>
2. Гражданский процессуальный кодекс от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>
3. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 июля 2003 года N 5. «О судебном решении» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/P03000005S_

АЗАМАТТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША СОТТАРДЫҢ ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕРДІҢ ЖЕТКІЛІКТІГІН АНЫҚТАУЫ: ПРАКТИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Бүгінгі таңда құқықтанушы ғалымдармен дәлелдемелерді жеткілікті деп түсіну керек деген нақты пікір келтірілмеген. Дәлелдемелерді бағалаудың түсінігін Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексінен алуға болады. Дәлелдемелерді бағалау іс жүргізудің кез-келген сатысында судьямен жүргізіледі. Судья өзінің ішкі сеніміне сүйене отырып, өзінің бағасын береді. Бағалау негізгі төрт ережеге бөлініп қарастырылады. Олар: дәлелдемелердің жарамдылығы, қатыстылығы, жол берілуі және жеткіліктігі.

Дәлелдемелер деп – тараптардың талаптары мен қарсылықтарын негіздейтін мән-жайлардың, істі дұрыс қарап, шешу үшін маңызы бар мән-жайлардың бар-жоғын анықтайтын, заңды мәліметтер танылады. Егер мәліметтердің заңсыз жолмен алынғаны анықталған болса, онда оларды азаматтық іс бойынша қорытындылар мен шешімдерді негіздеуге қолдануға болмайды. Тараптармен ұсынылған мәліметтер соттармен жан-жақты, әрі толық зерттелуі қажет. Мәліметтердің дәлелдеме ретінде жарамдылығы анықталғаннан кейін ғана, оған жол берілуі мүмкін.

Дәлелдемелерді бағалаудың мақсаты – жоғарыда көрсетілген негізгі ережеге сәйкестігін анықтау.

Дәлелдемелердің қатыстылығы. Іс үшін маңызды мән-жайлардың барын растайтын не теріске шығаратын нақты деректер ретінде дәлелдемелер танылады. Сот бұл мәселені шешкен кезде, ең алдымен дәлелдеу пәнін анықтап алуы қажет. Содан кейін ұсынылған мәліметтер мен орын алған фактілердің арасында байланысын анықтап, оларды іске қатысы бар деп таниды. Қатыстылығы азаматтық істің нақты мән-жайларымен өзара байланысы тұрғысынан бағалауға алып келеді. Сот әрбір дәлелдеменің заңдылығын, қатыстылығын, жарамдылығын, анықтылығын тексереді. Нәтижесінде әрбір дәлелдеменің белгілі бір мән-жайға қатыстылығы анықталады, оны растайды не теріске шығарады.

Дәлелдемелердің анықтығы. Белгілі бір орын алған оқиғаны, фактіні растайтын дау тақырыбына қатысты нақты дәлелдемелерге қойылатын талап. Дәлелдеменің анықтығы өзара салыстыру арқылы белгілі бір ақпарат көздерінен алынғандығы мен шындыққа сәйкестігін білдіреді. Анықтығы ең алдымен сапалы көзден алынғандығымен, оны алудың процесімен орнатылады. Сонымен қатар оның алынған ақпараттық қайнар көзінің сапалылығына, бір біріне сәйкестігіне байланысты. Сот процесінде судья куәгерлерден жауап алған кезде, ең алдымен оның іске қатысушылармен қарым-қатынасын анықтайды. Сол арқылы куәнің берген жауабының дұрыстығын бағалайды.

Дәлелдемелердің жарамдылығы. Істі қарау барысында қолданыстағы азаматтық іс жүргізу заңнамасының ережелеріне сәйкестігі жағынан сипаттайтын дәлелдеменің маңызды қасиеті. Ұсынылған дәлелдер азаматтық процесілік заңнаманың қағидаттарына сәйкес алынған кезде, оларға дәлелдемелер ретінде жол беріледі. Заң

талаптарына сәйкес келмейтін, оған қайшы тәсілдермен алынған мәліметтер дәлелдеме болып танылмайды. Алайда, бұл іске қатыстылығының барлығы дәлелдеме ретінде танылады дегенді білдірмейді.

Дербес дәлелдемелердің жарамдылығы материалдық құқық нормаларының нақты ережелерінде қамтылған. Материалдық құқық ең алдымен азаматтық, дәлелдеу құқығының мазмұнына әсер етеді. Дәлелдеменің жарамдылығын сот таниды. Іске қатысушылар дәлелдемелерді ұсынуға және өзге қатысушылардың ұсынған дәлелдерін даулауға құқылы. Сотпен дәлелдеменің жарамдылығы іске қатысушылар дәлелдеме ретінде жол берілмейтіндігі туралы мәлімдеген кезде тексеріледі.

Дәлелдемелердің жарамдылығы маңызды фактілері дәлелдемелермен расталған негізделген шешім шығарудың қажетті шарты болып табылады.

Дәлелдемелердің жеткіліктілігі. Іс бойынша процестік шешімдер қабылдау кезінде жинақталған дәлелдемелердің жиынтығына қойылатын талап. Бұл дәлелдемелерді бағалаудың ерекше түрі. Себебі, дәлелдемелердің қатыстылығы, анықтылығы мен оларға жол беру сот процесінің кез келген сатысында бағаланатын болса, дәлелдемелердің жеткіліктілігі сотпен түпкілікті шешім қабылдау кезінде анықталады.

Дәлелдемелердің жеткіліктілігі жиналған дәлелдердің негізінде іс бойынша анықталуға жататын барлық фактілердің болуын не болмауын, іс бойынша жиналған дәлелдемелердің жеткіліктігін айқындайды. Сот түпкілікті шешім қабылдау үшін дәлелдемелер толық, әрі жеткілікті болу керек. Дәлелдер сотпен бағаланған кезде оның санына емес, сапасына, жарамдылығына қарай бағаланады.

Өз кезегінде М.А. Фокина: «Қазіргі заманғы азаматтық және төрелік процестердің бәсекеге қабілеттілікті және тиісінше, тараптардың іс жүргізу белсенділігін арттыруға бағытталуы дәлелдемелік құқықтың көптеген мәселелерін қайта қарауды талап етті. Дәлелдеу тетігінің тұжырымдамасын әзірлеу азаматтық істер бойынша істің мән-жайларын анықтау кезінде туындайтын бірқатар проблемаларды шешуге мүмкіндік берді. Дәлелдеу механизмі істің нақты жағдайларын анықтау процесін мақсатты және жүйелі түрде ашуға және дәлелдеумен байланысты барлық құқықтық құбылыстарды біртұтас тұтастыққа біріктіруге мүмкіндік берді» деп көрсеткен [1].

З.Х. Баймолдина: «Істің нақты мән-жайын анықтау сот танымы арқылы жүзеге асырылады. Сот танымы – адамның танымдық іс-әрекетінің әртүрлілігі, оның объективті әлем заңдылықтарын түсіну процесі.

Азаматтық сот ісін жүргізуде мән-жайларды танудың негізгі тәсілі, тараптардың талаптары мен қарсылықтарын негіздейтін, сонымен қатар істі дұрыс шешу үшін өзге де мән-жайлардың қатыстылығын сот дәлелдемелері арқылы олардың болуын не болмауын анықтау болып табылады» деп көрсеткен [2].

Ешбір дәлелдеменің сот үшін алдын-ала белгіленген күші болмайды. Тіпті дәлел ретінде ұсынылған, нотариуспен куәландырылған мәміле сотпен жарамсыз деп танылуы мүмкін. Ұсынылған дәлелдер сотпен тексеріліп, бағаланады, тек содан кейін ғана дәлелдеме ретінде танылуы мүмкін.

Сотта әр тарап өзінің талаптары мен қарсылықтарының негізі ретінде сілтеме жасайтын мән-жайларды дәлелдеуге, қорғану құралдарын пайдалануға, фактілерді

растауға, оларға дау айтуға, процесті адал жүргізуге сәйкес келетін және іс жүргізуге жәрдемдесуге бағытталған дәлелдемелерді және дәлелдемелерге қарсы қарсылықтарды судья белгілеген мерзімдерде келтіруге тиіс (АПК-нің 72-бабы).

Бұл жағдайда дәлелдеу ауыртпалығы іске қатысушы адамды қандай да бір фактілерді дәлелдеуден босататын дәлелдемелік презумпциялар бар материалдық құқық нормаларынан туындайды.

Дәлелдеме деп заңды жолмен алынған фактілер бойынша мәліметтер танылады. Сол дәлелдемелердің негізінде сот тараптардың талаптары мен қарсылықтарын негіздейтін және іске қатысы бар өзге де мән-жайлардың бар-жоғын анықтайды.

Дәлелдеу процедурасы азаматтық процестік заңмен регламенттелмеген, дәлелдеу азаматтық іс жүргізудің шеңберінде жүзеге асады. Сондықтан заңсыз алынған дәлелдер сот актісін шығарудың негізі бола алмайды.

Дәлелдемелер іске қатысы болуы мүмкін белгілі бір мәліметтердің көмегімен анықталады. Мысалы, тараптар мен үшінші тұлғалардың, куәгерлердің түсініктемелері, сарапшының қорытындысы, заттай дәлелдер, процессуалдық әрекеттердің хаттамалары, сот отырысының хаттамалары, үн-, бейне-жазбалар.

Дәлелдемелерді бағалаудың аксиомасы дәлелдемелердің жеткіліктілігі және АПК-нің 68-бабының 1-бөлігінде бекітілген жол беруге, дәйектілікке қатыстылық белгілерінің жиынтығы болып табылады.

Сотқа белгілі бір дәлелдемелерді қалай бағалау керектігі туралы нұсқаулар беруге ешкімнің құқығы жоқ. Ешкімнің қандай дәлелдерді сенімді деп тану туралы ресми талаптар жоқ. Сот дәлелдемелерді қолда бар дәлелдемелердің жиынтығын негізге ала отырып, бөгде ықпалға қарамастан бағалайды.

Дәлелдемелерді зерттеудің жан-жақтылығы іске қатысатын барлық адамдардың дәлелдерін назарға алуды, дәлелдемелерді тараптардың бірінің позициясынан емес, тәуелсіз төрешінің позициясынан зерттеуді және бағалауды білдіреді. Істің нәтижесіне қызығушылықтың болмауы сотқа дәлелдемелерді жан-жақты қарауға мүмкіндік береді.

Дәлелдемелерді бағалаудағы маңызды критерийі соттың істе бар дәлелдемелерді тікелей зерттеуі болып табылады.

Сот дәлелдемелерді сот актісін шығарар кезде ғана емес, сонымен бірге соттың ерте сатысында да бағалай алады. Мысалы, егер істегі бар дәлелдермен шешім қабылдау мүмкін еме деп таныса, іске қатысушыларға қосымша дәлелдемелер ұсыну туралы ұсыныс жасайды. Бұл жағдайда сот дәлелдемелердің жиынтығын емес, тиісті дәлелдің іске қатыстылығын, жеткіліктігін бағалайды.

Қорыта кетсем, дәлелдерді бағалау – бұл соттың, іске қатысушылардың, олардың өкілдерінің азаматтық процестің барлық сатыларында орын алатын қызметі. Әрбір қатысушы дәлелдемеге өзінің логикалық тұрғысынан баға береді. Сот болса баға бере отырып, қатысушылардың пікірін тыңдап, түпкілікті қорытынды шығарады.

Сонымен қатар дәлелдемелердің жеткіліктігін анықтау үшін жоғарыда аталған барлық белгілер жиынтықта болуы керек, олардың біреуі болмауы дәлел ретінде пайдалану мүмкін еместігін көрсетеді.

Дәлелдемелердің жеткілікті болуы судьяның дұрыс шешім қабылдап, заңды сот актісін шығарудың негізі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Фокина М.А. Механизм доказывания по гражданским делам автореферат: Библиотека диссертаций - адрес интернет ресурса: <http://www.dslib.net/civil-process/mehanizm-dokazyvanija-po-grazhdanskim-delam.html>

2. Баймолдина З.Х. Доказывание и доказательства в гражданском судопроизводстве. – Алматы: Жеті Жарғы, 2001 – 88 с.

*Аманбаева С.А.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан*

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РИЭЛТЕРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В связи с появлением в нашей стране рынка недвижимого имущества и его развитием на нем большую важность приобрела деятельность компаний, которые помогают приобретать, продавать или арендовать объекты недвижимости, в первую очередь жилые помещения. Их обычно называют агентами недвижимости, или, как предпочитают их именовать риелторами. Значение риэлтерских действий обусловлено тем, что они связаны с одним из самых важных материальных ценностей человека – его жильем [1, с. 3].

Осуществление риэлторской деятельности в рамках гражданско-правовых отношений предполагает оказание фактических и (или) юридических услуг, направленных на удовлетворение потребностей клиента в представительстве, содействие в заключении сделок с недвижимым имуществом, защиту его прав и интересов перед третьими лицами в целях производить экономически выгодные изменения имущественного положения клиента.

Безусловно, деятельность профессиональных субъектов рынка недвижимости - риэлторов необходима, так как позволяет участникам гражданского оборота, экономя время и средства, получать разнообразные услуги, касающиеся операций с недвижимым имуществом. Но при этом данная деятельность, равно как и любая другая профессиональная предпринимательская деятельность, должна четко и детально регулироваться государством. Эффективное законодательное регулирование договорных отношений между риэлторами и их клиентами позволит не только оградить участников сделок с недвижимым имуществом от мошеннических действий, но и гарантировать получение ими действительно профессиональных и качественных услуг [2, с. 3].

Казахстанский рынок недвижимости после бурного старта в настоящее время принимает всё более цивилизованные и организованные формы. Деятели риэлтерского рынка активно перенимают зарубежный опыт работы в сфере недвижимости. Это относится не только к профессиональным риэлторам, но и к любым предприятиям и всем гражданам, которые учатся эффективно распоряжаться собственной недвижимостью, осуществляя залоговые операции, куплю-продажу, дарение и другое.

Риэлтерские услуги охватывают всю сферу недвижимости. Потребителями риэлтерских услуг выступают как физические лица (граждане), так и юридические лица.

История данной профессии уходит в Древнюю Грецию. Именно здесь впервые появились земельные частные владения и их продажа. Их отмечали табличками, вбитыми в землю с надписью «Ипотека». Определять собственность начали из-за долговых обязательств. Собственно так и появились границы участков. Далее люди перешли к публичным торгам, а в последствие появились первые риэлторы.

Непосредственно термин «риэлтор» появился в США в начале XX в. В этот период в США риэлторы составляли отдельную группу, выделяясь из числа других торговцев недвижимостью, поскольку они занимались исключительно осуществлением посредничества, не выступая стороной в сделке. Риэлтерские фирмы появлялись и развивались не только в США, но и в странах Европы.

В более современном обществе изначально слово «риэлтор» ассоциировалось с биржевыми брокерами, которые выступали в той же роли, только между компаниями и владельцами акций. Они так же зарабатывали, только проценты от сделок на ценных бумагах. Современное понятие «риэлтора» уже ассоциируется исключительно с рынком недвижимости [3, с. 304].

В наши дни все мы знаем агентов по недвижимости, которые сопровождают нас на протяжении всех операций с квартирами, домами и офисами. Они проверяют документацию, проводят презентации и поиск объектов недвижимости, которые могут удовлетворить наши запросы. Риэлторы – универсальные работники, которые помогут продать даже самые нерентабельные строения.

Профессия риэлтора – довольно молодая в нашем государстве и пребывает на стадии развития. Риэлтерская деятельность - это профессиональная деятельность по оказанию услуг при совершении операций с объектами недвижимого имущества за определенное вознаграждение, которая осуществляется на постоянной основе. Риэлтерской деятельностью также признается другая коммерческая профессиональная деятельность на рынке недвижимого имущества.

А.А. Батяев отмечал, что риэлтерская деятельность представляет собой предпринимательскую деятельность на рынке недвижимости, осуществляемую самостоятельными субъектами рынка недвижимости с целью получения прибыли по организации и совершению гражданско-правовых сделок (купля, продажа, мена, аренда, лизинг, ипотека) с не принадлежащим им недвижимым имуществом (земельными участками, зданиями, сооружениями, жилыми и нежилыми помещениями) и правами на него, в том числе брокерская и агентская деятельность по недвижимости, деятельность по управлению недвижимостью, деятельность по привлечению частных инвестиций в создание и развитие недвижимости. Кроме того, это и деятельность по оказанию прочих услуг, связанных с недвижимым имуществом клиента (перевод жилого помещения в нежилое) [4, с. 13].

Риэлтерская деятельность – это профессиональная деятельность по оказанию услуг при совершении операций с объектами недвижимого имущества за определенное вознаграждение, которая осуществляется на постоянной основе. Риэлтерской деятельностью также признается другая коммерческая профессиональная деятельность на рынке недвижимого имущества.

Риэлтерские услуги – это услуги, которые оказываются при осуществлении риэлтерской деятельности [5].

Существует несколько основных видов деятельности риэлтора. Такие как, деятельность риэлтора в качестве: агента или поверенного, брокера, дилера, посредника при заключении сделок с недвижимым имуществом или правами на него между третьими лицами, по организации торговли недвижимым имуществом, по созданию отдельных объектов недвижимого имущества с целью последующей их продажи, передачи в возмездное пользование, по доверительному управлению недвижимым имуществом, по предоставлению консультационных услуг, услуг по изучению конъюнктуры рынка, иных возмездных услуг, сопутствующих гражданскому обороту недвижимого имущества. Таким образом, данные отношения возникают на основании договорных отношений, подписание договора возникает на добровольной основе, условия определяются сторонами, то есть принятые обязательства должны исполняться сторонами надлежащим образом.

Любые действия связанные с денежными операциями, а тем более на рынке недвижимости, должны строго регулироваться законодательством. В Республике Казахстан, данная область регулируется общими нормами гражданского кодекса, а именно главой 33 «Возмездное оказание услуг» [6].

С развитием рынка недвижимости начинает формироваться более развернутая структура предпринимательской деятельности. Появляются новые виды профессиональной деятельности. Среди них можно отметить и риэлтерскую деятельность. Вопросы риэлтерского бизнеса, а также перспективы его развития все чаще становятся предметом публичного обсуждения с участием специалистов различных государственных и негосударственных структур и самих риэлторов.

Актуальным на сегодняшний день становится вопрос о переходе на четкое регулирование законодательством сферы риэлтерской деятельности. На сегодняшний день в Республике Казахстан риэлтерская деятельность никак не регулируется государством, тогда как в странах предположим, как Объединенные Арабские Эмираты, существует орган по регулированию сектора недвижимости. Именуемый орган (далее RERA- realestateregulatoryauthority) - которое формирует, регулирует и лицензирует деятельность, связанную с недвижимостью, а именно все операции по продаже, покупке и аренде недвижимости через риэлторов. Орган поддерживает прозрачность и эффективность нормативно-правовой среды, где каждый субъект, связанный с недвижимостью, может вести свои дела [7].

Неоднократно, в Казахстане, на государственном уровне поднимался вопрос о недостаточном регулировании деятельности в риэлтерской сфере. В Республике Казахстан на сегодняшний день существует «Объединенная ассоциация риэлторов Казахстана», которая создавалась с целью содействия развитию цивилизованного рынка недвижимости на основе развития законодательной и нормативной базы и создания системы профессиональных стандартов для участников в сфере риэлтерской деятельности и удовлетворения нематериальных потребностей членов Ассоциации, расширение их возможностей в профессиональном и социальном развитии, повышение статуса риэлтора.

Объединенная ассоциация риэлторов Казахстана была образована 19 марта 2009 года в итоге слияния двух ассоциаций: Ассоциации Риэлторов Казахстана и

Национальной Ассоциации Риэлторов. Эти две самые крупные казахстанские организации представляли в течение 6-7 лет интересы профессионалов, работающих на эффективно развивающемся рынке недвижимости Казахстана, играя важную роль в совершенствовании риэлтерской деятельности, активизации взаимодействия между риэлтерскими агентствами, выступая с инициативами в области законодательства [7].

Рынок недвижимости, одна из самых престижных, прибыльных и значимых сфер развитого, современного государства. В связи с этим, как мне представляется, необходимо разработать на законодательном уровне нормативный правовой акт, который бы являлся полным источником регулирования данной области. Это объясняется множеством факторов. Профессиональный участник рынка недвижимости - это юридическое лицо либо индивидуальный предприниматель, которые осуществляют риэлтерскую деятельность на рынке услуг в сфере оборота объектов недвижимого имущества и управления недвижимым имуществом. Кажется все просто, ведь исходя из понятия данной деятельности, можно сказать, что данные отношения могут регулироваться непосредственно гражданским кодексом, так как они вытекают из гражданских правоотношений и приравнены к сделкам, договорам, так же, в свою очередь, риэлтерская деятельность – это предпринимательская деятельность, и здесь же возможно регулирование предпринимательским кодексом. Но существует ряд больших проблем, которые в свою очередь не могут быть решены посредством данных правовых актов. Как мне представляется, принятие нормативно правового акта, который регулировал бы данную сферу, просто необходим нашему государству.

В первую очередь, закон «О регулировании риэлтерской деятельности» необходим в целях защиты прав потребителей, т.е. защиты прав тех людей, кто непосредственно обращается за услугами риэлторов. В настоящий момент ни в одном нормативном правовом акте нет четкого определения понятия «риэлтор», нет понятийного аппарата его сферы деятельности. Исходя из этого можно сказать, что риэлтор, как субъект правовых отношений, вообще отсутствует в правовом поле. Так с кем же тогда покупатель на рынке недвижимости заключает договор об оказании возмездных услуг, в лице риэлтора?! В связи с этим возникает огромное количество проблем, от которых не защищены ни продавцы, ни покупатели недвижимости. На рынке действует большое число непрофессиональных участников, которые работают вне правового поля без оформления соответствующих документов со своими клиентами. Сложившаяся ситуация приводит к грубому нарушению прав наших граждан. Многие риэлторы не несут ответственность за юридическую чистоту сделки. Гражданам недоступна информация о «черном» списке риэлторов. Все потому, что нет ни регистрации, ни аттестации. Данная деятельность должна строго регламентироваться государством и быть под его контролем. Целесообразно предусмотреть для данной деятельности лицензирование, чтобы вести контроль за работой риэлтерских фирм. Данный вид правового регулирования позволит гражданам получить полный доступ информации о той риэлтерской фирме, к которой они обращаются. В развитых капиталистических странах риэлтерский бизнес очень бурно развивался, и со временем профессия стала одной из самых высокооплачиваемых и уважаемых. Особое развитие получила

специальность в США, где существует очень влиятельная организация NAR - Национальная ассоциация риелторов. Она объединяет сегодня более одного миллиона человек. Это самая большая профессиональная общественная организация. В законодательстве США и Канады установлена уголовная ответственность за сокрытие риелтором доходов. Иными словами, если посредник попытается продать квартиру дороже, чем говорит об этом клиенту, его ждет тюрьма. В Голландии у риелторов хорошо отработанные технологии по оказанию услуг, есть стандарты практики, которые признают и принимают все риелторы страны. Во многих странах мира лицензирование риэлтерской деятельности проводится государственными органами или общественными организациями [1, с. 24].

В Казахстане не существует специализированных учебных заведений для подготовки риэлторов. Существуют только краткосрочные курсы, не гарантирующие качества обучения специалистов. Обратной стороной данной ситуации является то, что в казахстанских агентствах недвижимости зачастую работают риэлторы, не обладающие профессиональными навыками, опытом и даже элементарным знанием действующего законодательства, в результате чего клиенты компаний несут как материальный, так и моральный ущерб. А риэлтор, в свою очередь, должен знать законодательство, проявлять умение ориентировки в нормативно-правовой базе, работе с документами. Услуги риэлтерской деятельности должны оформляться договором, который в свою очередь должен быть подписан сторонами, участвующими в данных отношениях. Так как отсутствие договоров приводит к безнаказанности недобросовестных риэлторов. А договор является гарантом исполнения обязательств и фиксации всех необходимых условий. Исходя из анализа риэлтерской деятельности, можно прийти к таким выводам, что регулирование данной сферы только лишь посредством гражданского законодательства не достаточно. Необходима разработка четкого, полного нормативно правового акта, который будет являться обеспечением единой государственной политики в области регулирования риэлтерской деятельности, защиты прав и интересов субъектов риэлтерской деятельности и потребителей риэлтерских услуг при совершении операций с недвижимым имуществом. Принимая это во внимание, важно отметить, что разработка и принятия нормативно-правового акта не только обезопасит потребителя рынка недвижимости, но и повысит уровень репутации риэлтерской компании.

Список литературы:

1. Рудяков А.Н. Правовое регулирование гражданских отношений в сфере риэлтерской деятельности // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – М., 2013. – 27 с.
2. Накушнова Е.В. Договор оказания риэлтерских услуг в гражданском праве России // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – М., 2010. – 23 с.
3. Асаул А.Н., С. Н. Иванов, М. К. Старовойтов «Экономика недвижимости» Учебник для вузов. - 3-е изд., – СПб.: АНО «ИПЭВ», 2009. – 304 с.
4. Батяев А.А. Справочник риелтора. – Ростов-на-Дону: Феникс. 2006. – 172 с.

5. Соловьева Э. Гражданско-правовые аспекты посреднической деятельности в сфере оказания риэлторских услуг // https://studbooks.net/1146141/pravo/prava_obyazannosti_rieltorov_potrebitelya_rielterskih_uslug

6. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 1 июля 1999 года № 409-І (Особенная часть) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.07.2016 г.) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409>

7. Официальный сайт Объединения Юридических Лиц «Объединенная Ассоциация Риэлторов Казахстана» // <https://uark.kz/>

Амангелді Н.Қ.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы
Сот төрелігі академиясының магистранты*

АКЦИОНЕРЛІК ҚОҒАМНЫҢ ЛАУАЗЫМДЫ АДАМДАРЫНЫҢ ЖАУАПКЕРШІЛІГІН РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бүгінгі таңда акционерлік қоғамдар кәсіпкерлік қызметтің әртүрлі салаларында кең таралған, бұл акционерлік қоғамдар құрылған сәттен бастап таратылғанға дейін олардың қызметін нақты және дәйекті заңнамалық реттеуді, сондай-ақ акционерлердің құқықтары мен мүдделерін қорғауды қажет етеді. Мұндай қатынастарды жүзеге асыру кезінде қоғамды басқару ерекшеліктері, қоғамның әртүрлі органдары мен лауазымды тұлғаларының өзара қарым-қатынасы, мемлекеттің қоғамды құруға және басқаруға қатысуы, қоғамның басқа нарық субъектілерімен және мемлекетпен өзара әрекеттесуі, бағалы қағаздар нарығының субъектісі ретінде қатысуы анықталады.

Акционерлік қоғамдардың (бұдан әрі – АҚ) лауазымды тұлғаларының жауапкершілігін реттеу туралы мәселе акционерлік заңнаманың корпоративтік құқық теориясының негізгі аспектілерінің бірі болып табылады. Бұл мәселені реттеудегі негізгі сәттер: 1) лауазымды тұлғалардың жауапкершілігі мен қоғамның жауапкершілігін ажырату қажеттілігі; 2) қоғамның лауазымды тұлғаларының жауапкершілігінің пайда болу негіздерін реттеу.

Бұл ретте АҚ лауазымды тұлғаларының жауапкершілігі туралы мәселелерді заңнамалық реттеудің тиімділігі мен орындылығы акционерлік қоғамдардың құрылымы мен басқару жүйесін дәйекті және дұрыс регламенттеумен негізделген. Осыған байланысты корпоративтік басқарудың жалпы танылған қағидаттарына сәйкес Акционерлік қоғамдар мүлкінің тағдыры басқару органдарының, басшыларының (лауазымды адамдарының) қолында екенін түсіну керек. Олар бұл мүлікке билік етеді, акционерлік қоғамдардың өміршеңдігі мен кірістілігі оларға байланысты. Басқару органдарының күнделікті жұмысына акционерлер, әдетте, өздері қатыспайды. Алайда, қолданылып жүрген корпоративтік басқару стандарттарына сәйкес, олар акционерлік қоғамның басқару органы мен лауазымды адамдарының өздері өндірген инвестицияларын қоғамның өзі мен акционерлердің мүдделері үшін парасатты әрі мұқият пайдаланатындығына кепілдіктері болуға тиіс. Заң шығарушының міндеті – АҚ органдарының нақты, ашық және жауапкершілік қағидаттарына негізделген құрылымын заңнамалық тұрғыдан бекіту.

Ф. Карагусовтың пікірінше, акционерлік қоғамдар ішіндегі басқару және бақылау жүйесі қалай құрылғанына байланысты корпоративтік құқықта екі корпоративтік басқару жүйесі бөлінеді: монистік және дуалистік. Монистикалық жүйеде басқару және бақылау функциялары, әдетте, Директорлар кеңесі немесе әкімшілік Кеңес деп аталатын бір органның құзыретіне жатады. Басқару және бақылау функциялары осындай кеңестің жеке мүшелері арасында қайта бөлінуі мүмкін, бірақ мұның бәрі, әдетте, бір органның ішінде болады. Дуалистік жүйенің моделінде басқару және бақылау функциялары екі тәуелсіз орган арасында қайта бөлінеді, олардың біреуі әдетте бақылау кеңесі деп аталады және қоғамды басқаруға қатыспайтын, тек басқару органдарының қызметін бақылауды жүзеге асыратын мүшелерден тұрады. Басқару функциясы басқармада қалады [1].

Әдетте, Акционерлік қоғамдар туралы кез-келген ұлттық заң монистік немесе дуалистік басқару жүйесін қолдануды талап етеді. Мысалы, Германияның акционерлік қоғамдары туралы Заңы дуалистік басқару жүйесінің қалыптасуы мен жұмыс істеуін реттейді, онда басқарма АҚ істерін жүргізуге жауап береді, ал бақылау функцияларын бақылау кеңесі жүзеге асырады [2].

Өз кезегінде, Швейцария заңнамасына сәйкес акционерлердің жалпы жиналысының айрықша құзыретіне жатқызылмаған барлық мәселелерді шешу Әкімшілік кеңестің айрықша құзыретіне кіреді [3]. Монистикалық басқару жүйесі англо-саксондық құқық жүйесі елдерінің (АҚШ, Ұлыбритания, Британдық Виргин аралдары және басқа юрисдикциялар) заңдарына да тән.

Акционерлік қоғам осы екі басқару жүйесінің біреуін қолдана алады. Осы әртүрлі жүйелердің элементтерін заңмен араластыруға жол берілмейді, дегенмен заң жүзінде АҚ акционерлеріне корпоративтік басқару моделін таңдау құқығы беріледі. Мұндай таңдау құқығы, мысалы, Еуропалық Одақтың акционерлік қоғамдардың қызметіне қатысты құқықтық актілерімен [4], Франция заңнамасымен қарастырылған [5, 169-189 б.].

2010 жылғы 28 қазанда ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясы қабылдаған «Акционерлік қоғамдар туралы» модельдік заң да осыған ұқсас («АҚ туралы модельдік заң») жоғарыда аталған «опциондық» тәсілді пайдалануды ұсынады. Осылайша, «негізгі» модель ретінде Германияның акционерлік заңнамасына ұқсас бақылау кеңесі мен басқаруды қалыптастыруды талап ететін дуалистік басқару құрылымы қабылданады, бірақ жарғыда бақылау кеңесі мен басқарма құру көзделмеген жағдайларда қоғамды басқаруды директорлар кеңесі жүзеге асыруға рұқсат етіледі. Директорлар кеңесі қоғамды басқару мәселелерін реттеуді АҚ туралы осы модельдік заңмен басқару құрылымының монистикалық моделі акционерлік заңнамада, мысалы, Франция мен Швейцарияда қалай бекітілгеніне ұқсас ұсынады. АҚ туралы модельдік заң акционерлік қоғамның қызмет ету мерзімі ішінде қоғамдағы басқару жүйесін дуалистік жүйеден монистік жүйеге және керісінше өзгертуге мүмкіндік береді. Мұндай өзгерістердің саны шектелмейді. Мұндай өзгерістің акционерлердің жалпы жиналысының шешімі бойынша жүргізілуі және қоғамның жарғысында қажетті көрініс табуы ғана маңызды болып табылады.

Осылайша, қоғам органдарының саны мен құзыреті таңдап алынған корпоративтік басқару жүйесіне байланысты болады: басқарудың монистік жүйесін

таңдау кезінде қоғамда акционерлердің жалпы жиналысы мен Директорлар кеңесі, ал дуалистік жүйеде акционерлердің жалпы жиналысы, бақылау кеңесі мен басқарма жұмыс істейді. Жарғының немесе басқа да құрылтай құжаттарының негізінде қоғамның басқа органдарын құруға заңмен рұқсат етілмейді.

Алайда, акционерлік қоғамдардың директорлары, басқарма мүшелері және менеджерлері осы қоғамдардың жарғылық капиталына акционерлердің салымдарын басқаруға сеніп тапсырылған адамдар болып табылады және олар осы салымдарды инвесторлардың мүдделеріне сай пайдалануға міндетті. Директорлар мен менеджерлердің мүдделері инвесторлардың мүдделерінен өзгеше болуы мүмкін болғандықтан, заңнамада директорлар мен менеджерлердің жауапкершілігіне ерекше назар аударылады.

Сондықтан АҚ лауазымды тұлғаларының компания мүдделеріне қайшы келетін белгілі бір әрекеттер жасауы компанияға оның мүліктік мүдделерін қорғау шараларын қабылдауға негіз береді. Мысалы, Германия Заңы бойынша, компанияны басқаруға толық жауапкершілік жүктелгендіктен, қоғамның бақылау кеңесіне сот және соттан тыс істерде басқарма мүшелерінің алдында қоғамды ұсыну құқығы беріледі [2, 122 б.].

Корпоративтік заңнама мен қазіргі заманғы еуропалық құқықтың үздік үлгілерін ескере отырып, «Бағалы қағаздар нарығында инвесторлардың құқықтарын қорғау туралы» ТМД-ға қатысушы мемлекеттер үшін модельдік заңнамалық ережелер («Модельдік ережелер») әзірленіп, қабылданды [6].

Атап айтқанда, Модельдік ережелерде, акционерлік қоғамдардың директорлары мен менеджерлерінің міндеттері мен жауапкершілігін реттеу кезінде директорлар кеңесінің мүшесі немесе акционерлік қоғамның менеджері өз құқықтарын жүзеге асыру және міндеттерін орындау кезінде осындай лауазымды атқаратын және акционерлік қоғам менеджерінде әрекет ететін парасатты адамға тән қамқорлық пен көңіл көрсетеді деп негіздей отырып, адал әрекет етуі тиіс деп белгіленеді. Ол қоғамға және акционерлерге деген адалдықты сақтай отырып және олардың мүдделері үшін адал әрекет етуге міндетті.

Қазақстан Республикасының «Акционерлік қоғамдар туралы» 2003 жылғы 13 мамырдағы № 415 Заңының [7] (бұдан әрі – АҚ туралы Заң) 62-бабы өзінің мазмұны бойынша көп жағдайда Модельдік ережелердің ұсынымдарына сәйкес келетін қоғамның лауазымды адамдары (директорлар кеңесі мүшелері және қоғамның атқарушы органы) қызметінің қағидаттарын бекітетінін атап өткен жөн. Бұдан басқа, АҚ туралы Заңның 63-бабы лауазымды адамдардың әрекеттерінен (әрекетсіздігінен) келтірілген зиян үшін қоғам мен акционерлер алдындағы жауапкершілігін ҚР заңдарына сәйкес көздейді. Сонымен қатар, лауазымды тұлғаларды осындай жауапкершілікке тарту тәртібі, жауапкершілікке тартылған лауазымды тұлғаның қоғамның директоры немесе атқарушы органының мүшесі болуына қарамастан, жалпы болып табылады: қоғам акционерлердің жалпы жиналысының шешімі негізінде лауазымды тұлғаға қоғамға келтірілген зиянды немесе залалды өтеу туралы талап қою арқылы сотқа жүгінуге құқылы.

Акционерлердің құқықтарын қорғау тетігінің маңызды элементі директорлар кеңесінің мүшелері (директорлар) мен менеджерлердің мінез-құлқының нақты және егжей-тегжейлі стандарттарының болуы деп саналады. Бұл стандарттар директорлар

мен менеджерлердің қызметіне қатысты акционерлердің үміттерін қалыптастыруда негізгі нұсқаулық болып табылады. Осы стандарттарды бұзу, егер қоғамға келтірілген залалдар осындай бұзушылық салдарынан туындаса, директорлар мен менеджерлерді жауапкершілікке тартуға негіз бола алады. Сонымен бірге, бұл жағдайда директорлар мен менеджерлердің мінез-құлқының жалпы стандарты тұжырымдалғанымен, әр нақты жағдайда көп нәрсе нақты проблемаға, қоғамның ерекшелігіне, қоғам жұмыс істейтін саланың сипаттамаларына және басқа факторларға байланысты болады. Сондықтан, осы стандарттарды қолдануда сот түсіндірмесі өте маңызды рөл атқарады.

Аталған стандарттардың қатарында директорлар мен менеджерлерден күтілетін қамқорлық пен кәсіпқойлықтың жалпы стандарты көрсетілген. Пайдаланылған кейбір тұжырымдарды субъективті түрде түсіндіруге болады, бірақ бұл стандарт белгілі бір жағдайларды бағалау кезінде сілтеме жасауға бағытталған. Бұл директорлар мен менеджерлер қоғамның кез-келген заңсыз әрекеттерін анықтамай адал әрекет етуі керек дегенді білдіреді, олар пассивті ойлаушылар бола алмайды, бірақ басқару органдарының отырыстарына үнемі қатысып отыруы керек, олардың жұмысына белсенді қатысуы керек, қажет болған жағдайда осындай жиналыстарды шақыруды талап етуі керек және т. б.

Директорлар мен менеджерлердің тағы бір негізгі міндеті-қоғам мен оның акционерлерінің мүдделеріне адалдықты сақтау міндеті. Бұл дегеніміз, егер мүдделер қақтығысы болуы мүмкін болса, қоғамның мүдделері (тек бақыланатын акционерлердің ғана емес, барлық акционерлердің мүдделері ретінде анықталады) директорлардың немесе менеджерлердің жеке мүдделерінен басым болуы керек. Сол сияқты директорлар мен менеджерлер өздері үшін, өз отбасы мүшелері үшін пайда табу немесе өзге де дербес артықшылық алу мақсатында өздерінің қоғамдағы атқаратын лауазымдарын пайдаланбауға міндетті. Бұл міндет көптеген елдерде арнайы реттеу объектілері болып табылатын басқа да бірқатар міндеттер мен ережелерде көрінеді. Мысалы, акционерлік қоғаммен бәсекелеспеу, қоғамның қызметі туралы ақпараттың құпиялылығын сақтау (ондағы жұмыс аяқталғаннан кейін белгілі бір кезенді қоса алғанда), жасалуына мүдделілік бар мәмілелерді жүзеге асыру ережелерін сақтау міндеттері болып табылады. Осы міндеттердің қатарында директорлар мен менеджерлерге төленетін сыйақы мен өтемақы мөлшерін анықтау ережелерін сақтау қажеттілігі ерекше.

Модельдік ережелерде қоғамның лауазымды тұлғаларының жауапкершілігі туралы мәселені нормативтік реттеу кезінде екі мәселені шешудің теңдестірілген тәсілін табу өте маңызды екендігі көрсетілген.

Біріншіден, өздеріне жүктелген міндеттерге қайшы келетін және нәтижесінде қоғамға зиян келтіретін директорлар мен менеджерлер дәл осы шығындар үшін қоғам алдында жауап беруі керек. Бұл принцип қоғам мен акционерлердің қабілетсіз немесе өз мүдделерін көздейтін директорлар мен менеджерлердің қызметін бақылаудың маңызды құралы болып табылады.

Екіншіден, бұл ереже тым қатал қолданылмайтынына көз жеткізу керек. Әйтпесе, директорлар мен менеджерлер әділетсіз түрде жазаланады, мысалы, объективті экономикалық құлдыраудың салдары үшін (олар барынша күш салғанына және олардың алдын алу немесе бейтараптандыру үшін тиісті қамқорлық

көрсеткеніне қарамастан), осыған байланысты білікті адамдар, кәсіпқойлар акционерлік қоғамдардағы лауазымдардан бас тартады.

Сонымен қатар, «АҚ туралы Заң» қоғамның өзіне де, АҚ-ның дауыс беретін акцияларының 5% және одан да көп бөлігін иеленетін жеке акционерге қоғамның лауазымды тұлғаларын олар қоғамға зиян келтірген жағдайда жауапкершілікке тартуға мүмкіндік береді. Екіншіден, лауазымды тұлға қоғамға немесе акционерге кез-келген зиян келтіргені үшін, тіпті егер олар ешқандай шығынға ұшырамаса да, жауапқа тартылады. Бұдан басқа, АҚ туралы Заң (58-бап) акционерге, егер көрсетілген шешіммен АҚ және (немесе) осы акционердің құқықтары мен заңды мүдделері бұзылса, лауазымды тұлғаны жауапқа тартуды талап етіп қана қоймай, сондай-ақ қоғамның директорлар кеңесінің қоғамның заңы мен жарғысының талаптарын бұза отырып қабылдаған шешіміне сотта дау айту құқығын береді.

АҚ туралы Заңның 62-бабы, жоғарыда айтылғандай, сақталмауы немесе бұзылуы АҚ лауазымды тұлғасының мүліктік жауапкершілігі немесе оны қылмыстық немесе әкімшілік жауапкершілікке тарту үшін негіз болуы мүмкін қоғамның лауазымды тұлғаларының міндеттерін дұрыс тізімдейді. 63-бап лауазымды адамдар қоғамға немесе оның акционерлеріне келтірілген залал үшін жауапты болатын жағдайларды реттейді. Осы бапқа ұсынылған түзетулер (заң жобасының редакциясында) лауазымды тұлғаны қоғамға келтірілген зиян үшін жауапкершілікке тарту құқығын іске асыру шарттарын негіздейді және реттейді деп ойлаймын. Бұл түзетулер өз мазмұнында корпоративтік заңнаманың қазіргі заманғы стандарттарына сәйкес келеді және қоғамның лауазымды тұлғаларының жауапкершілігі тұжырымдамасын дәйекті түрде іске асырады. Заң жобасын әзірлеушілердің позициясы (тиісті мәмілелерден табысты алу туралы жоғарыда баяндалған түсініктемені ескере отырып) негізделген болып ұсынылады.

Жоғарыда аталған заң жобасының мазмұнын және автордың аталған аспектілер бойынша ұсыныстарын бағалау қазіргі заманғы корпоративтік құқықтың келесі негізгі тұжырымдамаларына негізделген:

1. Акционерлік қоғам коммерциялық ұйымның нысаны болып табылады, онда осы коммерциялық ұйым дербес құқықтық қабілеті бар заңды тұлға мәртебесіне ие болады, контрагенттермен, мемлекеттік органдармен және өзге де үшінші тұлғалармен құқықтық қатынастарда өз атынан әрекет етеді.

АҚ мәнін мұндай түсіну оның қандай құқықтық жүйеге жататынына қарамастан (ТМД елдері, соның ішінде Қазақстан, Германия, Франция, Швейцария, Ұлыбритания, АҚШ және т.б.) юрисдикциялардың басым көпшілігінің заңнамасына тән.

2. Акционер құқықтарының жоғарыда аталған көлемі акциялардың бір түрі (жай немесе артықшылықты) шеңберінде АҚ акцияларын иеленетін барлық акционерлер үшін бірдей болып табылады. Барлық акционерлер тиісті құқық иелері ретінде бірдей мәртебеге ие.

3. Акционерлер өз құқықтары мен міндеттерін, әдетте, акционерлердің жалпы жиналысының жұмысы аясында ғана жүзеге асырады. Бұл құқықтар акционерлердің жалпы жиналысында шешімдер қабылдау кезінде дауыс беруге қатысу арқылы жүзеге асырылады. Жалпы жиналыстан тыс акционер төлеуге декларацияланған дивидендтерді төлеуді талап ету құқығына, қоғамның акцияларын иеліктен шығару

есебінен акционерлер құрамынан шығу құқығына ие. Ақпарат алу құқығын АҚ-нан тыс жерлерде жүзеге асыруға жол беріледі: бұл акционерлік қоғамдар туралы қазақстандық заңға тән. Бірақ халықаралық стандарттар бұл құқықты тек жалпы жиналыс аясында жүзеге асыру мүмкіндігін шектеуді ұсынады.

4. Өз құқықтарын жүзеге асыру мүмкіндігінен басқа, акционерлер АҚ-ның өзі мен оның кредиторлары алдында жауапты болады. Сонымен қатар, акционерлердің осындай мүліктік жауапкершілігінің бірнеше жағдайлары заңмен нақты реттеледі. Мысалы, Германияның Акционерлік қоғамдар туралы Заңына сәйкес, акционерлік қоғам несие берушілері, егер олардың қоғамға деген талаптарын қоғамның өзі қанағаттандырмаса, оған әсер ететін қоғам акционерінің шығындарын өтеуді талап етуге құқылы.

5. АҚ органдары қоғамның істерін жүргізуге, оның қаржылық жағдайы мен ауқаттылығына жауапты. Бұл жауапкершілік осы органдарға қажетті өкілеттіктер беруді, сондай-ақ олардың қызметіне араласуға заңнамалық шектеуді, сондай-ақ АҚ органдары арасындағы, органдары мен акционерлері арасындағы өзара қарым-қатынас шарттарын нақты регламенттеуді көздейді.

6. АҚ органдары арасындағы, сондай-ақ АҚ органдары мен акционерлері арасындағы өзара қарым-қатынастар қолданыстағы юрисдикция шеңберінде АҚ басқару органдарының қандай жүйесі іске асырылатынына байланысты тәртіппен және шарттарда іске асырылады.

Мақаланы аяқтай келе, АҚ туралы қазақстандық заңды талдау біздің заң шығарушымыз АҚ басқару органдарының қандай да бір меншікті жүйесін таңдады деген қорытынды жасауға мүмкіндік беретінін атап өткен жөн. Басқару органы директорлар кеңесін көрсеткен, бірақ белгілі бір атқарушы органды (алқалы немесе жеке дара) құру ұйғарылған, ал олардың арасындағы өзара қарым-қатынастар қатаң иерархиялық жүйе бойынша құрылады. АҚ органдарының қызметіне олардың шешімдерінің күшін жою арқылы араласу, бірақ директорлар кеңесіне атқарушы органның құзыретіне кіретін немесе акционерлердің жалпы жиналысының шешімдеріне қайшы келетін шешімдер қабылдауға тыйым салады. Бұл ерекшелік акционерлік қоғамдардың лауазымды тұлғаларының жауапкершілігі мәселелерін заңнамалық реттеудің жетілдірілмеу факторын және Қазақстандағы акционерлік қоғамдардың істерін басқарудың тиімсіздігін негіздеді. Сонымен бірге, бұл осы мәселелерді құқықтық регламенттеуді жетілдіруге кедергі келтірмейді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Карагузов Ф. О регулировании вопросов ответственности должностных лиц акционерного общества // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31664302&pos=6;-106#pos=6;-106

2. Закон об акционерных обществах Германии. Параллельные русский и немецкий тексты. – М.: Волтерс Клувер, 2009. – 440 с.

3. Агеев А.Б. Акционерное законодательство Швейцарии: Постатейный комментарий. – М.: Статут, 2005. – 237 с.

4. Council Regulation (EC) No 2157/2001 of October 2001 on the Statute for a European company (SE) /<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:294:0001:0021:EN:PDF>.

5. Коммерческий кодекс Франции 2000 года (ст.ст. (ст.ст. L.222-17 – L.225-85). – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 1272 с.

6. Приняты на 25-ом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ (постановление №25-7 от 14 апреля 2005г.). С текстом Модельных положений можно ознакомиться на официальном сайте МПА СНГ: <http://www.iacis.ru/html/?id=22&pag=191&nid=1>.

7. Қазақстан Республикасының «Акциялық қоғамдар туралы» 2003 жылғы 13 мамырдағы № 415 Заңы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs>.

Баймаханова Д.К.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ДОЛЕВОГО УЧАСТИЯ В ЖИЛИЩНОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ

Известно, что недвижимость имеет огромное значение в жизни общества. В современном Казахстане одним из наиболее распространенных способов обеспечения конституционного права граждан на жилище является долевое участие в жилищном строительстве.

Решение жилищного вопроса является одним из приоритетных направлений государственной политики.

Важность доступного жилищного строительства отметил еще Президент Республики Казахстан. Так, Глава государства Касым-Жомарт Кемелевич Токаев в своем Послании «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» поручил разработать единую жилищную политику, которая будет соответствовать различным уровням семейного дохода. Для этого в стране внедряются новые жилищные программы, которые способствуют повышению доступности жилищной ипотеки [1].

Из этого следует, что одной из существенных задач государства является обеспечение населения жильем и повышение его доступности для граждан. Участие в долевом строительстве — это один из популярных способов приобретения жилого помещения на первичном рынке, поскольку долевое строительство имеет ряд преимуществ, главным из которых является низкая цена по сравнению со вторичным жильем.

Правовое регулирование отношений по участию граждан в долевом строительстве осуществляется в соответствии Законом Республики Казахстан «О долевом участии в жилищном строительстве» (далее – Закон) от 7 апреля 2016 года №486-V. Положения данного закона регулирует общественные отношения, связанные с деятельностью по долевому участию в жилищном строительстве многоквартирных жилых домов за счет привлечения денег физических и (или) юридических лиц, а также устанавливает гарантии защиты прав и законных интересов сторон договора о долевом участии в жилищном строительстве.

Закон распространяется на отношения, при которых одна сторона обязуется обеспечить строительство многоквартирного жилого дома и передать по завершении

строительства второй стороне квартиры или нежилые помещения в многоквартирном жилом доме, а вторая – произвести оплату и принять квартиры или нежилые помещения в многоквартирном жилом доме [2].

Принятие вышеуказанного закона помогло решить ряд проблем общества, в частности, раскрыты права и обязанности участников долевого строительства, перечислены возможные формы и методы государственного воздействия на процесс осуществления долевого строительства, регулированы правоотношения, связанные с привлечением денежных средств граждан.

Суть долевого строительства заключается в том, что дольщики отдают деньги до начала строительства, а уже потом, когда многоквартирный жилой дом будет построен, им будет предоставлено жилье. Закон, указывает, что долевое участие в жилищном строительстве – это отношения сторон, основанные на договоре о долевом участии в жилищном строительстве. То есть, прежде чем передать деньги застройщику, застройщик с дольщиком должны заключить договор.

Договор о долевом участии в жилищном строительстве заключается между застройщиком или уполномоченной компанией и дольщиком в письменной форме, к тому же считается действующим с момента постановки его на учет. Соглашение регулирует правоотношения обеих сторон, поскольку они связаны с долевым участием в жилищном строительстве.

Учет договора о долевом участии осуществляется местным исполнительным органом по месту нахождения многоквартирного жилого дома, местному исполнительному органу направляется уполномоченной компанией в течение пяти рабочих дней со дня заключения договора, в соответствии с Правилами ведения единой информационной системы долевого участия в жилищном строительстве.

Закон не содержит конкретного перечня существенных условий договора о долевом участии в жилищном строительстве. При этом приказом Министра национальной экономики Республики Казахстан от 28.07.2016 N345 утверждена типовая форма договора о долевом участии в жилищном строительстве, которая является обязательной при заключении соответствующих договоров с дольщиками. Типовая форма договора о долевом участии в жилищном строительстве предусматривает предмет, стоимость договора, порядок расчетов, права и обязанности сторон, порядок приема и передачи доли, обстоятельства непреодолимой силы, ответственность сторон, дополнительные положения, юридические адреса и банковские реквизиты сторон.

Так, изучением правовой природы договора долевого участия в строительстве жилых домов занимался О.Л. Капица, который сделал вывод о том, что действия застройщика можно рассматривать как процесс выполнения работ, результатом которого выступает непосредственно само строительство объекта недвижимости [3, с.320]. О.Г. Ершов поддерживает данную точку зрения, приведенную вышеуказанным автором, и отмечает, что действия застройщика можно расценивать как результат по выполнению работы, где окончательным моментом является строительство объекта недвижимости. Поскольку данный договор направлен на выполнение работ, это приводит к тому, что действия обязанного лица направлены именно на выполнение работ, результатом которых является часть объекта

недвижимости, включая передачу прав части объекта недвижимости дольщику пропорционально вложенным им денежным средствам [4, с. 22-32].

Анализ статистических данных по спорам в сфере договорных обязательств, связанных с долевым строительством за 2019-2021г. показывает тенденцию увеличения исков, это говорит о ненадлежащем исполнении обязательств и нарушений закона, допускаемых, как правило, застройщиками, что приводит к увеличению споров.

Право на судебную защиту – это регламентированная законом возможность любого лица обратиться в суд для защиты нарушенного или оспоренного права или охраняемого законом интереса. Гарантом этого права на судебную защиту выступает Конституция Республики Казахстан.

В Казахстане практика долевого участия в жилищном строительстве небольшая, однако, имеет перспективы для дальнейшего развития при правильном применении Закона в соответствии с действующим законодательством.

На сегодняшний день существуют значительные проблемы в области долевого строительства, которые связаны с невыполнением обязательств по договору в отношении участников долевого строительства.

Как показывает судебная практика среди основных проблем, возникающих в связи с участием граждан в долевым строительстве, особо выделяются следующие: «двойная продажа» прав на одну и ту же квартиру нескольким участникам долевого строительства, затягивание сроков (приостановка или полная остановка) строительства и передачи объекта в эксплуатацию, несоответствие качества выполненных работ на объекте недвижимости строительным нормам и стандартам.

В связи с распространенностью исследуемого рода правоотношений изучим процессуальные особенности рассмотрения судами дел в сфере долевого участия в жилищном строительстве подробнее.

В свете складывающейся ситуации актуальным будет обратить внимание на проблему реализации защиты прав обманутых дольщиков.

Обозначение «обманутые дольщики» уже давно ассоциируются с недобросовестными застройщиками, оставившими людей без жилья.

Разрешение проблем такого рода возможно путем судебного разбирательства. Рассмотрим на одном примере, процессуальные особенности разрешения судами споров, связанные с обманутыми, оставленными дольщиками на приобретаемое жилье.

Решением «А» районного суда от 8 октября 2021 года удовлетворены частично исковые требования «С» к Акционерному обществу (далее – АО) «Т», Жилищно-строительному кооперативу «Д» о расторжении договора долевого участия, взыскании суммы, передачи доли и понуждении заключить договор передачи квартиры.

Судом установлено, что 16 июня 2006 года истец заключила договор долевого участия № 13-06 (далее – Договор) на приобретение двухкомнатной квартиры, площадью 61,87 кв.м., на 3-м этаже в жилом комплексе (далее – ЖК) «А» и в целях исполнения обязательств внесла полную стоимость квартиры в размере 4 870 406 тенге.

Срок завершения строительства многоквартирного дома был установлен на 2 квартал 2007 года.

Договором долевого участия определена обязанность застройщика по окончании строительства передать дольщику и ввода объекта в эксплуатацию во 2 квартале 2007 года долю в виде квартиры в строящемся жилом комплексе «А».

Ответчиком АО «Т» не исполнено указанное обязательство, о чем подтверждается передача жилого комплекса «А» в ЖСК «Д».

Ввиду уклонения застройщика от исполнения обязательств по завершению строительства, ЖК «А» был признан проблемным долгостроем, в связи с чем, дольщиками для организации дальнейшего самостоятельного строительства объекта был организован ЖСК «Д», которому по решению Специализированного межрайонного экономического суда от 28 сентября 2017 года в целях защиты интересов обманутых дольщиков был передан ЖК «А» за счет вложенных средств дольщиков, в число которых входит истец.

Право собственности истца на квартиру не зарегистрировано.

Установлено, что ЖСК «Д» создан в целях защиты интересов обманутых дольщиков, с этой же целью жилой комплекс «А» судом передан в ЖСК «Д».

В этой связи суд посчитал, что требование истца о передачи в пользу ЖСК «Д» ее доли в виде права требования на квартиру в жилом комплексе «А» подлежит удовлетворению.

Вместе с тем указано, что истец в настоящий момент членом ЖСК «Д» не является, договор участия в жилищно-строительном кооперативе между истцом и ЖСК «Д» еще не заключался, обязательства о передачи квартиры истцу ЖСК «Д» на себя не принимал и требование истца о понуждении ЖСК «Д» заключить договор передачи квартиры является преждевременным.

При таких обстоятельствах суд посчитал, что требования истца подлежат частичному удовлетворению.

В связи с чем, решением суда договор долевого участия в строительстве жилого комплекса № 13–06 от 16 июня 2006 года между АО «Т» и С расторгнут.

С АО «Т» в пользу истца взысканы денежные средства в сумме 4 870 406 (четыре миллиона восемьсот семьдесят тысяч четыреста шесть) тенге. В счет взыскания с АО «Т» денежных средств в сумме 4 870 406 тенге в пользу ЖСК «Д» передана доля С в виде двухкомнатной квартиры.

В удовлетворении искового требования С в части понуждения ЖСК «Д» заключить договор передачи квартиры – отказано.

Таким образом, можно сказать, что при разрешении судами споров, связанных с долевым участием в жилищном строительстве, судебная практика в целом направлена на защиту прав граждан – участников долевого участия в жилищном строительстве.

В Казахстане права и законные интересы дольщиков защищены механизмом гарантирования при наступлении гарантийного случая. В настоящее время данный вопрос регулируется Единым оператором. Это как альтернатива страхованию ответственности застройщиков.

Основными задачами Единого оператора является обеспечение стабильности и эффективности системы гарантирования, защита прав и законных интересов

дольщиков при наступлении гарантийного случая и иные задачи, осуществляемые в целях стимулирования рынка долевого жилищного строительства. Наличие в законодательстве этих норм обусловлено необходимостью защиты конституционных прав и законных интересов граждан. Поэтому они должны соблюдаться неукоснительно, как и все другие положения Закона.

Вместе с тем, при неисполнении или ненадлежащем исполнении уполномоченной компанией обязательств по завершению строительства многоквартирного жилого дома дольщики для завершения строительства вправе образовать жилищный строительный кооператив в соответствии с жилищным законодательством Республики Казахстан.

Данные способы защиты и восстановления прав дольщиков дает положительные результаты, однако не всегда решает проблемы всех обманутых дольщиков. Именно поэтому необходимо рассмотреть вопросы, направленные на защиту законных прав и интересов граждан. Чтобы избежать дольщикам риск потери денежных средств и недобросовестных застройщиков необходимо проверить застройщика и внимательно изучить документы, что позволяет минимизировать такие риски. Тем не менее, не все граждане – дольщики следуют таким правилам.

Поэтому подводя итоги, представляется необходимым реформировать законодательство в сфере участия в долевом строительстве, который должен решить ряд существенных проблем. А именно, переход на новую модель финансирования жилищного строительства, что максимально обезопасит дольщиков от всяческих рисков, в том числе, двойных продаж, либо, ввести обязательную государственную регистрацию договора долевого участия в жилищном строительстве. Недобросовестные застройщики не могут продать одно жилье нескольким дольщикам благодаря такому механизму.

Вместе с тем рекомендуется мониторить соответствие застройщиков требованиям закона о долевом строительстве, внедрить проектный подход для решения проблемы долгостроев и оцифровать все проблемные объекты. Необходимо ввести реестр недобросовестных застройщиков и создать проектный офис в целях защиты прав дольщиков, что позволит контролировать застройщиков, а также предотвратит ущемление прав дольщиков.

Стоит отметить, что согласно нормам Конституции, высшими ценностями в Республике Казахстан являются права и свободы человека, поэтому не допускается нарушение прав человека, принятые обязательства должны исполняться надлежащим образом.

Список литературы:

1. Ипотека по выгодным условиям и строительство доступного жилья — развитие жилищного строительства в Казахстане [//https://primeminister.kz/ru/news/reviews/ipoteka-po-vygodnym-usloviyam-i-stroitelstvo-dostupnogo-zhilya-razvitie-zhilishchnogo-stroitelstva-v-kazahstane-2861641](https://primeminister.kz/ru/news/reviews/ipoteka-po-vygodnym-usloviyam-i-stroitelstvo-dostupnogo-zhilya-razvitie-zhilishchnogo-stroitelstva-v-kazahstane-2861641)

2. Закон Республики Казахстан «О долевом участии в жилищном строительстве» от 7 апреля 2016 года №486-V [//https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000486](https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000486)

3. Капица О.Л. Правовое регулирование участия граждан в долевом строительстве: Dis. ... kand. jurid. nauk. Krasnodar, 2014. 320 с.

4. Ершов О.Г. Договор участия в долевом строительстве в системе гражданско-правовых договоров // Нотариус. 2013. № 2. С. 22–32.

*Гудантова М.С.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан*

СУБЪЕКТЫ ДОКАЗЫВАНИЯ ПО ДЕЛАМ ПО СПОРАМ, СВЯЗАННЫМ С ОБРАЩЕНИЕМ ВЗЫСКАНИЯ НА ЗАЛОЖЕННОЕ ИМУЩЕСТВО

Обращение взыскания на имущество должника является мерой принудительного исполнения документов имущественного характера.

Одним из основных способов обеспечения исполнения обязательств является залог, который реализуется путем установления особой причинной связи между залогодателем и залогодержателем.

Значение залога состоит в том, что он:

- обеспечивает наличие и сохранность этого имущества на тот момент, когда должнику придется рассчитываться с кредитором;

- обеспечивает кредитору-залогодержателю возможность удовлетворения своих требований за счет предмета залога преимущественно перед другими кредиторами.

Реальная опасность потерять имущество в натуре является хорошей мотивацией для должника исполнить свои обязанности надлежащим образом.

Предметом залога может быть любое имущество, в том числе вещи и имущественные права (требования), за исключением вещей, изъятых из оборота, требований, неразрывно связанных с личностью кредитора, в частности требований об алиментах, возмещении вреда, причиненного жизни или здоровью, и иных прав, уступка которых другому лицу запрещена законодательными актами [1].

В отношениях по залогоу участвуют предоставляющий имущество в залог залогодатель и приобретающий залоговое право на это имущество залогодержатель.

Обращение взыскания на заложенное имущество включает в себя не только изъятие, но и реализацию заложенного имущества, оно представляет собой не что иное как особое основание прекращения права собственности на заложенное имущество в случае его реализации.

При этом необходимо отметить, что не всякое неисполнение или ненадлежащее исполнение обязательства со стороны ответчика предоставляет истцу право на обращение взыскания на заложенное имущество.

В соответствии с частью 1 статьи 63 Гражданского процессуального Кодекса Республики Казахстан (далее ГПК) основным способом выяснения обстоятельств, обосновывающих требования и возражения сторон, является установление их наличия или отсутствия с помощью судебных доказательств, то есть судебное доказывание.

Субъектами доказывания в гражданском процессе являются стороны, иные лица, участвующие в деле, и суд.

Доказательства представляются сторонами и другими лицами, участвующими в деле суду первой инстанции при принятии иска с составлением ими досудебного протокола. В данном протоколе отражаются действия сторон и других лиц, участвующих в деле по раскрытию, представлению и обмену доказательствами [2].

При рассмотрении споров, связанных с обращением взыскания на заложенное имущество необходимо определить круг субъектов (сторон), какие правоотношения сложились между сторонами, их права и обязанности, какими правовыми нормами они регулируются [3].

Субъектами доказывания по делам по спорам, связанным с обращением взыскания на заложенное имущество являются:

- суд как орган правосудия;
- субъекты, имеющие материально-правовой и процессуальный интерес.

Судья, контролируя качество доказательств, оценивает их относимость, допустимость, достоверность, достаточность и взаимную связь. Суд - единственный участник познания, осуществляющий право контроля и власти в отношении всех процессуальных действий, в том числе и доказательственной деятельности лиц, участвующих в деле.

Не имея материально-правовой заинтересованности в исходе дела, суд обязан своевременно и правильно рассмотреть дело. Своими действиями свидетельствовать об определенной компетентности заинтересованности, которая выражается в правильности определения предмета доказывания, оценки доказательств и вынесении законного и обоснованного судебного решения [4].

Суд, являясь субъектом доказывания, должен определить и указать в судебном акте:

- действительно ли между данными сторонами заключен договор;
- из чего сложилась сумма, заявленная в иске, в том числе сумма основного долга;
- установить наличие оснований для наступления ответственности должника;
- проверить правильность приведенных расчетов, с учетом условий заключенного между сторонами договора и исполнения обязательств должником;
- имущество, из стоимости которого удовлетворяются требования залогодержателя;
- все суммы, подлежащие уплате залогодержателю из стоимости заложенного имущества.

Ко второй группе субъектов доказывания по делам по спорам, связанным с обращением взыскания на заложенное имущество, относятся субъекты, являющиеся сторонами спорного материального правоотношения, а также иные лица, участвующие в деле, и их представители.

Являясь участниками спорного правоотношения, стороны имеют материально-правовую заинтересованность в исходе дела и несут наиболее существенную часть доказательственного бремени.

Признаками данной группы субъектов судебного доказывания являются:

- 1) существование обязанности доказывания по обоснованию своих требований и возражений;

2) наличие доказательственной позиции, определяемой материально-правовым и (или) процессуальным интересом в исходе дела.

Сторонами по делам по спорам, связанным с обращением взыскания на заложенное имущество, являются залогодержатель и залогодатель.

Залогодержателем, также как и залогодателем, может быть физическое, юридическое лицо либо государство. Субъектами залогового правоотношения могут быть физические и юридические лица, обладающие гражданской правосубъектностью.

Залогодержателями являются граждане и юридические лица, предъявившие иск в защиту своих нарушенных или оспариваемых прав и свобод, законных интересов или в защиту которых предъявлен иск (часть 1 статьи 47 ГПК).

Залогодержателю при подаче иска об обращении взыскания на заложенное имущество необходимо предоставить подтверждение:

- о наличии правоотношений между кредитором и заемщиком, возникших из договора (кредитного, займа и др.);

- о наличии правоотношений между залогодателем и залогодержателем, возникших из сделки, порождающей залоговые обязательства;

- факта нарушения заемщиком условий денежного обязательства и наступление условий для возможности обращения взыскания на предмет залога;

- установление лица, в чьей собственности и фактическом владении находится предмет залога.

В случаях, предусмотренных законами Республики Казахстан или договорами, предмет залога, обеспечивающего исполнение обязательства по одному договору займа, может находиться в залоге у нескольких залогодержателей (созалогодержателей) в обеспечение исполнения обязательств одного должника перед ними. Каждый из созалогодержателей самостоятельно осуществляет права и обязанности залогодержателя в пределах размера его требований, обеспеченных залогом, если иное не установлено законами Республики Казахстан или договорами [5].

Законодателем закрепляется обязанность за залогодержателем предоставить суду доказательства о том, что он уведомил в письменной форме всех залогодержателей по предшествующей и последующей ипотекам.

Залогодателями по данной категории дел являются лица, которые не исполняют свои обязательства по выполнению заключенного договора либо исполняют свои обязанности ненадлежащим образом.

Залогодателем может быть как сам должник, так и третье лицо. Согласно статье 305 Гражданского Кодекса Республики Казахстан (далее - ГК) залогодателем вещи может быть ее собственник либо с согласия собственника лицо, имеющее на нее право хозяйственного ведения, если иное не предусмотрено законодательными актами.

При рассмотрении дела по существу судом производится обращение взыскания на заложенное имущество в случае отсутствия у должника денежных средств, достаточных для погашения задолженности. На этапах обращения взыскания на предмет залога и реализации предмета залога происходит удовлетворение из

стоимости предмета залога всех потерь и издержек взыскателя в связи с нарушением должником своего обязательства.

В отдельных случаях субъектом доказывания по этим делам может выступать судебный исполнитель. Он имеет процессуальный и профессиональный интерес.

Судебный исполнитель (взыскатель), обращаясь в суд с заявлением об обращении взыскания на заложенное имущество, должен предоставить суду доказательства невозможности исполнения решения суда иным способом.

Таким образом, в обоснование своего требования ему необходимо предоставить сведения об отсутствии у должника иных источников дохода, подтверждение своих доводов, необходимо предоставить суду ответы со всех банков второго уровня об отсутствии (наличии) счетов, до обращения в суд предоставить возможность должнику добровольно исполнить решение суда.

Судебным исполнителем должны быть проведены следующие процедуры:

- составление уведомления (постановления) о невыполнении основного обязательства, и вручение его залогодателю и залогодержателю;

- при невыполнении требований, указанных в уведомлении, судебный исполнитель по истечении тридцати дней с момента вручения или отправки данного уведомления, составление уведомления о проведении торгов, вручение данного уведомления сторонам;

- официальная публикация объявления о торгах в местной печати, на интернет - ресурсах в соответствии с законодательством.

В своей совокупности данные субъекты образуют единую систему, в которой каждый из них выполняет определенные функции.

Как показывает практика за последний период времени, можно сделать вывод о том, что банки практически не обращаются в суды с требованием о взыскании текущей задолженности заемщика (залогодателя) и обращении взыскания на заложенное имущество [6]. Связано это с тем, что фактическая задолженность по займу практически является незначительной, поскольку в последнее время наметилась тенденция на предоставление банками в основном крупных сумм займов на длительные сроки (десять и более лет) с погашением займа частями в соответствии с установленными сторонами договора графиком, в связи с чем, условия о полном исполнении обязательств по возврату займа еще не наступили.

Суд, рассматривая требования о взыскании текущей задолженности, может отказать в удовлетворении требования об обращении взыскания на заложенное имущество, потому что допущенное должником нарушение обеспеченного залогом обязательства крайне незначительно и размер требований залогодержателя вследствие этого явно несоразмерен стоимости заложенного имущества (пункт 2 статьи 317 ГК).

Данные нормы ГК не всегда соблюдаются при заключении и исполнении договоров банковского займа, обеспеченных залогом.

Договоры банковского займа, обеспеченные залогом, содержат право банка потребовать от заемщика досрочно (в указанный банком срок) исполнить все обязательства по договору. Возвратить в полном объеме сумму займа, уплатить начисленное вознаграждение (интерес) и иные суммы, подлежащие уплате

заемщиком банку в соответствии с условиями договора, при наступлении любого из указанного в договоре случая.

Банки разрабатывают собственные, выгодные только им, но не заемщику (залогодателю), правила досрочного исполнения обязательства по договору банковского займа, обеспеченного залогом и выдают займы только лицам, принявшим данные условия. Всё это в дальнейшем дает право банку незаконно требовать досрочный возврат займа у заемщика с обращением взыскания на залог, в том числе путем обращения с данным требованием в суд. Чаще всего в качестве залога выставляется жилое помещение (квартира, дом с земельным участком и т.д.).

Обстоятельства, при которых банк требует обратить взыскание на заложенное имущество в виде жилья всегда вызывает определенную напряженность в обществе. В случае обращения взыскания на заложенное имущество в виде жилья или производственного объекта, необходимо дифференцированно подходить к данному вопросу.

Законодательство обязывает суд определять в каждом конкретном случае наличие или отсутствие обстоятельств (условий), при которых обращение взыскания на заложенное имущество допускается или не допускается.

Подводя итоги, хотелось бы отметить, что обращение взыскания на заложенное имущество, являющееся предметом залога, на практике является крайней мерой, поскольку применяется она в случае, если иными способами добиться погашения просроченной задолженности не удастся и иных обязательств у должника не имеется.

Соразмерность требований залогодержателя стоимости заложенного имущества является обстоятельством, имеющим значение для дела об обращении взыскания на такое имущество, поскольку из его стоимости предполагается удовлетворение денежных требований залогодержателя.

При обращении взыскания на заложенное имущество должен соблюдаться также принцип разумности и недопущения злоупотребления правом.

Список литературы:

1. Гражданский Кодекс Республики Казахстан: принят 27 декабря 1994 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000>
2. Закон Республики Казахстан. О внесении изменений №84-VII: принят 20 декабря 2021 года // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39218292&
3. О взыскании задолженности банками и обращении взыскания на заложенное имущество. М. Алимбеков, Д. Тумабеков https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30942229&&pos=6;-108#pos=6;-108
4. Роль суда в доказывании. Акимбекова С.А. // <https://yandex.kz/search/?text=2411726&lr=20809>
5. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам восстановления экономического роста. Закон Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 399-VI ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000399>
6. Обзор судебной практики разрешения споров о взыскании задолженности и об обращении взыскания на заложенное недвижимое имущество, 2011 г.) //

Жамангараева А.Г.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы
Сот төрелігі академиясының магистранты*

ОҢАЙЛАТЫЛҒАН (ЖАЗБАША) АЗАМАТТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУ: СОТ ПРАКТИКАСЫНЫҢ ПРОБЛЕМАЛАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу институты сот ісін жүргізуді одан әрі оңтайландыру, соттардың істерді жедел қарауын қамтамасыз ету, тиімді сот арқылы қорғау, сотқа жүгінетін субъектілердің бұзылған құқықтары мен заңды мүдделерін уақтылы қалпына келтіру мақсатында азаматтық істердің жекелеген санаттары бойынша азаматтық процеске 2014 жылғы қарашада Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексіне (1999 жылғы 13 шілдедегі №411-1) (бұдан әрі - АПК) енгізілгені белгілі.

Тәжірибе сот төрелігін жедел іске асыруға және азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтарын жедел сот арқылы қорғауға ықпал еткен аталған іс жүргізу институтының тиімділігін көрсетті.

2016 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілген АПК оңайлатылған іс жүргізу институтын қолдану шегін жетілдірді және кеңейтті.

Күші жойылған АПК-де аталған процесілік институт «жеңілдетілген іс жүргізу» [1] деп аталды, ал қолданыстағы АПК-де «оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу» [2] деп аталады. Атауды мұндай нақтылау заң шығарушының оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібімен қаралатын істерді ғана емес, сондай-ақ бұйрықтық іс жүргізу істерін де оңайлатылған іс жүргізуге жатқыза бастағанына байланысты.

Оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізудің жалпы талап қою өндірісіне көшу үшін негіздердің тізбесі мен міндеттілігі өз өзгерістеріне ұшырады. Ескі АПК-де тараптардың өтініші жалпы талап-арыз өндірісіне көшу үшін міндетті негіз болып табылмады. Ал қазір сот мұндай өтініш болған жағдайда жалпы тәртіпке көшуі тиіс. Бұрынғы АПК-де жалпы талап қою өндірісіне көшу үшін: мемлекеттік құпияны жария ету ықтималдығы; мәлімделген талаптың өзге талаптармен, оның ішінде басқа адамдарға да байланысты болуы; соттың істі оңайлатылған іс жүргізу тәртібімен қарау сот төрелігін тиімді іске асыру мақсаттарына сәйкес келмейді деген тұжырымы негіздер болып табылды. Қолданыстағы АПК-де мұндай негіздер қарастырылмаған.

Қалған барлық жағдайларда жалпы талап қою өндірісіне көшу үшін негіздер өзгеріссіз қалды: үшінші тұлғаның іске кіру туралы өтінішхаты қанағаттандырылды; сот қарсы талап қоюды қабылдады; іс бойынша қабылданған сот актісімен басқа тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделері бұзылуы мүмкін; дәлелдемелерді олардың орналасқан жері бойынша қарап-тексеру және зерттеу жүргізу қажет; сараптама тағайындау немесе куәлардың айғақтарын тыңдау қажет; қосымша мән-жайларды анықтау немесе қосымша дәлелдемелерді зерттеу қажет.

Жоғарыда айтылғандай, жалпы талап қою өндірісіне көшу үшін үшінші тұлғаның тиісті өтініші негіз болып табылады. Бұл ретте қолданыстағы АПК-де тараптардың өтінішхаты бойынша не соттың бастамасы бойынша іске қатысуға тартылған үшінші тұлғалардың оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізуге қатысуына тыйым салынбаған. Егер сот актісімен үшінші тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделері тікелей бұзылуы мүмкін болса, мұндай жағдайларда, әрине, жалпы талап қоюға көшу қажет.

Заң шығарушы талап қоюшыға оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу қағидалары бойынша қабылданған талап қоюдың нысанасын немесе негіздерін өзгертуге тыйым салмайды. Егер талаптың мәні немесе негізі дереу немесе талаптың өзі берілгеннен кейін жақын күндері өзгерсе, сот жауапкерге өзгертілген талаптар бойынша кері қайтарып алу туралы хабарлама жіберуге уақыт табуы мүмкін. Кей жағдайларды, егер өзгертілген талап қоюға қарсы пікір күту мүмкін болмаған кезде, жалпы талап қою ісін жүргізуге көшу керек.

Қолданыстағы АПК-нің 54-бабының 2-бөлігіне сәйкес мемлекет мүддесін қозғайтын істер бойынша прокурордың азаматтық сот ісін жүргізуге қатысуы міндетті [2].

Оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізуде қаралуға жататын істер бірқатар жағдайларда мемлекеттің мүдделерін қозғауы мүмкін. Әрине, прокурор өзінің қадағалау функцияларын іс жалпы талап қоюға ауысқан кезде ғана жүзеге асыра алады. Сонымен бір мезгілде, қолданыстағы АПК-де прокурор іс бойынша тарап болып табылатын жағдайларды қоспағанда, өтінішхаты оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізуден жалпы талап қою өндірісіне көшу үшін негіз болып табылатын адамдардың қатарына прокурорды жатқызбайды.

Сонымен бірге, АПК-нің 6-бабының 4-бөлігіне сәйкес заңда ұқсастығын қолдануға мүмкіндік береді. Прокурор, сот процесінде тарап сияқты, Заңның ұқсастығына сілтеме жасай отырып, өзінің қадағалау функцияларын жүзеге асыру үшін жалпы тәртіппен талап қою ережелері бойынша істі қарау туралы сотқа жүгінуге құқылы деп айтуға негіз бар шығар.

Екінші жағынан, қазір талаптар бір уақытта мәлімделген кезде істерді қарау тәртібі анықталды, олардың біреуі оңайлатылған іс жүргізуде, ал екіншісі жалпы негізде қаралады (егер сот талаптардың біреуін жеке іс жүргізуге бөлмесе).

Мысалы, күші жойылған АПК-нің 149-2-бабының 4-бөлігінде Егер азаматтық құқықтық қатынастардан туындайтын екі талап мәлімделсе, бұл ретте, олардың біреуі мүліктік сипатта болса және осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген талаптарға жатса, ал екінші талап мүліктік емес сипатта болса және сот осы талапты жеке іс жүргізуге бөліп алмаса, талаптардың екеуі де жеңілдетілген іс жүргізу тәртібімен қаралады [1].

Бұл ретте күші жойылған АПК-де егер мәлімделген талаптардың әрқайсысы мүліктік сипатқа ие болса, бірақ оларды қарау тәртібі әртүрлі болса, соттың қалай әрекет ету керектігін түсіндірмеді. Жаңа кодексте бұл олқылық жойылды.

Қолданыстағы АПК-нің 267-1-бабының 5-бөлігіне сәйкес, егер бір мезгілде бірнеше талаптар мәлімделсе, олардың біреуі немесе одан көбі оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібімен қарауға жатпайды және сот бұл талаптарды жеке іс

жүргізуге бөлмесе, олар жалпы тәртіппен талап қою ісін жүргізу қағидалары бойынша қаралады [2].

Көріп отырғаныңыздай, АПК редакциясы мүліктік және мүліктік емес сипаттағы бірнеше түрлі талаптарды бір уақытта мәлімдегенде істерді қарау тәртібін екі жақты түсіндіруді жоққа шығарады.

Қолданыстағы АПК-де заң шығарушы оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізуде тараптарды шақырмай, істерді тоқтату және тараптар ұсынған құжаттар бойынша талап-арыздарды қараусыз қалдыру мүмкіндігін тікелей айтқан.

Бірақ бұл ретте іс жүргізу заңы сотты тараптарға талап қоюдан бас тартудың және татуластыру рәсімдерін қолданудың құқықтық салдарын түсіндіруге міндеттейді.

Оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу кезінде соттың тараптарға құқықтық салдарларды түсіндіруі мүмкін емес. Оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу аясында сот талап қоюдан бас тартуға және ұсынылған құжаттардан тараптарға тиісті іс жүргізу әрекеттерін жасаудың құқықтық салдары белгілі болған жағдайларда татуластыру рәсімдерін қолдануға байланысты істі тоқтата алады деп пайымдаған жөн. Қалған жағдайларда құқықтық салдарларды түсіндіру үшін жалпы талап қою өндірісіне көшу керек.

Қолданыстағы АПК олардың нысаны мен мазмұны АПК талаптарына сәйкес келмеген жағдайда талап қоюды қозғалыссыз қалдыру мүмкіндігін жоққа шығарды.

Сонымен бірге, қолданыстағы АПК-нің 152-бабының 1-бөлігі 3-тармағына сәйкес, егер ол АПК-нің талап қою осы Кодекстің 148-бабының, 149-бабы бірінші бөлігінің 1), 2), 3) және 5) тармақшаларының, 1-1-бөлігінің талаптарына сәйкес келмесе және істі сот талқылауына дайындау сатысында кемшіліктерді жоюдың мүмкін еместігі анықталса, судья талап арызды қайтаруға тиіс екендігі айтылған [2].

Оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізудің іс жүргізу табиғаты, дайындық кезеңін, тиісінше, осы сатыдағы талаптың кемшіліктерін жою мүмкіндігін жоққа шығарады. Осыған байланысты, оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізуде талап қоюлар АПК-нің 148-бабының, 149-бабының 1-бөлігінің 1), 2), 3) және 5) - тармақтарының, 1-1-бөлігінің талаптарына сәйкес келмеген барлық жағдайларда талап қоюды қайтару қажет. Тараптардың құжаттардың көшірмелерін олардың түпнұсқаларымен растамай ұсынуы практикада сирек кездесетін құбылыс емес.

Оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу ережелері соттың осындай жағдайдағы іс-әрекеттерін тікелей ескермейді. Тараптардан түпнұсқаларды талап ету және оларды көшірмелермен салыстыру соттың дайындық әрекеттерін жасаудан басқа ештеңе болмас еді, бұл әрбір осындай жағдайда жалпы талап қою өндірісіне, тиісінше, оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу институтын тегістеуге әкеледі.

Қолданыстағы АПК-нің 68-бабының 5-бөлігінің мәні бойынша тараптар мынадай жағдайларда құжаттардың көшірмелерін түпнұсқалармен растауға тиіс: 1) түпнұсқаны ұсыну қажеттігі заң талаптарынан тікелей туындайтын болса; 2) құжат көшірмесі мазмұнының дұрыстығына қарсы тарап дауласатын болса. Қалған барлық жағдайларда заң шығарушы тараптарды дәлелдемелерді түпнұсқаларда ұсынуға міндеттемейді. Істерді оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізуде шешу кезінде соттар осы пайымдауларды негізге алып, АПК-нің 68-бабының 5-бөлігі (жаңа) ережелерін ескере отырып, тікелей қағидатты түсіндіруі қажет сияқты. Қолданыстағы АПК,

күші жойылған АПК айырмашылығы, заң шығарушы соттарға шешімдердің сипаттамалық бөлігін ұсыну кезінде жауапкердің, үшінші тұлғалардың түсіндірмелерін және тараптар сілтеме жасаған дәлелдемелерді көрсетуді міндеттеді. Сондықтан процедуралық үнемдеуге ықпал ететін сөзсіз плюс соттардың оңайлатылған (жазбаша) өндірісте қысқаша шешім шығару мүмкіндігі болды, бұл сипаттаманы ұсыну қажеттілігін жоққа шығарды [2].

Жалпы талап қою ісін жүргізу істі сот талқылауына дайындау сатысын, алдын ала сот отырысының болуын, татуластыру рәсімдерін дайындау сатысында қолдану мүмкіндігін, істі сот талқылауына тағайындау туралы ұйғарым шығаруды және т. б. және т. б. көздейді. Қолданыстағы АПК-нің 267-1-бабының 4-бөлігіне сәйкес барлық қажетті дайындық іс-әрекеттері көрсетілуге жататын істі сот талқылауына дайындау туралы ұйғарым шығару қажеттілігімен алмастырылатын істі сот талқылауына дайындау туралы ұйғарым шығару қажеттілігін қоспағанда, жалпы талап қою іс жүргізуіне көшу кезінде соттар осындай іс жүргізуге тән барлық ережелерді қолданғаны жөн сияқты [2].

Жалпы талап қою ісін жүргізу істерді қарау мерзімін дайындық аяқталған күннен бастап есептеуді көздейді. Өкінішке орай, қолданыстағы Кодексте талап арыздың бастапқы қабылданған күнінен бастап, тіпті жалпы талап қою өндірісіне көшкен кезде де іс бойынша мерзімді есептеуге міндеттейтін ереже сақталған. Мүмкін болашақта АПК-ден жалпы талап қою тәртібінің құқықтық сипатына қайшы келетін жалпы талап қою өндірісіне көшу кезінде істі қарау мерзімін есептеуді бастауды көздейтін норма алынып тасталуы мүмкін. Қолданыстағы АПК-е сәйкес сот тараптарға хабарлайды, жауапкердің өзі негіздейтін құжаттар мен дәлелдемелерді қоса бере отырып, талап қою арызына пікір (қарсылық) ұсынуы үшін он бес жұмыс күні ішінде мерзім белгілейді. Іс жүзінде мұндай хабарламалар қалай жіберілуі керек деген сұрақ туындайды, жай немесе тапсырыс туралы хабарлама жіберу туралы хабарлама.

Қолданыстағы АПК-нің 15-бабының 4-бөлігіне сәйкес сот шешімді тараптардың әрқайсысы тең негіздерде зерттеуге қатысуы қамтамасыз етілген дәлелдемелерге ғана негіздейді. Сот жауапкерге іс жүзінде талапкермен тең дәрежеде бәсекелесуге нақты мүмкіндік берілгеніне көз жеткізбестен шешім қабылдай алмайды. Сондықтан жауапкерге қарапайым хат-хабармен хабарлама жіберу мүмкін емес. Тапсырыс хат-хабармен жауапкерге хабарламаны тапсыру туралы хабарлама сотқа уақтылы қайтарылмауы мүмкін. Мұндай жағдайда соттар тараптардың тең құқылығы мен жарыспалылығы қағидаттарының бұзылуын болдырмау үшін жалпы талап қою өндірісіне көшуі керек сияқты [2].

Қолданыстағы АПК-нің 267-4-бабының 2-бөлігінің мәні бойынша талап қою шешімнің күшін жою үшін негіздердің бірі жауапкердің талапты оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізуде қарау туралы тиісті түрде хабардар етілмегендігі болып табылады [2].

Жауапкер оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізудің мәнін іс қозғау туралы анықтамадан дұрыс түсіне алады. Осыған байланысты, егер соттар кері қайтарып алу туралы хабарламаға осындай анықтаманың көшірмесін қоса берсе, қисынды болар еді. Тағы бір нұсқа, мүмкін жауапкердің кері байланыс бергені туралы хабарламада оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізудің мәнін айтуға болады, бұл

мұндай өндірістегі тараптар іс жүзінде жеке қатысумен емес, жазбаша дәлелдермен бәсекелеседі. Сонымен бірге, жауапкерді хабарламадағы белсенді процедуралық ұстанымға тәрбиелеу үшін іс жүргізу қателіктерінің құқықтарын, міндеттерін және теріс құқықтық салдарын көрсетуге болады [2].

Қолданыстағы АПК-нің 267-4-бабының 4-бөлігіне сәйкес оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізуде шығарылған шешімге жауапкердің осы шешімнің күшін жою туралы өтініш беру мерзімі өткеннен кейін, ал егер өтініш берілген жағдайда, сот осы өтінішті қанағаттандырудан бас тарту туралы ұйғарым шығарғаннан кейін бір ай мерзімде тараптар шағым жасауы немесе прокурор наразылық келтіруі мүмкін [2].

Жауапкер үшін шешімнің күшін жою туралы өтініш беру мерзімі ол шешімнің көшірмесін алған күннен басталады. Сот шешімі әрдайым талапкерді толығымен қанағаттандыра алмайды және прокурор әрқашан шешіммен келісе алмайды. Жауапкерге қандай да бір объективті себептерге байланысты шешім табыс етілмеуі (тұрақты тұрғылықты жерінен кеткені, нақты тұрғылықты жері белгісіз, хабар-ошарсыз жоғалып кеткені және т.б.), ал талап қоюшы үшін, прокурор үшін де олардың шағым жасау, наразылық білдіру құқығының туындауы, жауапкердің шешімнің көшірмесін алуына жанама түрде байланысты болуы мүмкін.

Әрине, талапкер, прокурор сияқты, олар келіспейтін сот шешімдеріне қарсы тұрудың нақты мүмкіндігінен айырыла алмайды. Мұндай жағдайда талап қоюшы үшін шағымдану мерзімі, ал прокурор үшін наразылық білдіру мерзімі пошта қызметінен жауапкерге шешімнің көшірмесін беру мүмкін еместігі туралы ақпарат түскен күннен бастап есептелуі керек деп болжау керек. Болашақта мұндай ережені заңнамалық түрде бекіту қисынды болар еді.

Заң шығарушы жауапкердің шешімнің күшін жою туралы өтініш беру кезеңінің басталу сәтін белгіледі, бірақ жауапкердің өкілі үшін мұндай мерзім қанша уақыттан басталатынын нақты айтпады. Мүмкін, адвокат азаматтық процесте өз атынан емес, сенім білдірушінің атынан сөйлейді, сондықтан сотталушының өкілі үшін сот шешімінің күшін жою туралы өтініш беру мерзімі де сотталушының шешімінің көшірмесін алған күннен бастап есептелуі керек.

Оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібімен қаралатын іс бойынша шешімнің көшірмесі қолданыстағы АПК-нің 267-4-бабының 1-бөлігіне сәйкес тараптарға жіберілетінін не шешім түпкілікті нысанда шығарылған күннен бастап бес жұмыс күнінен кешіктірілмей берілетінін ескерген жөн. Ал талап қою ісін жүргізудің жалпы ережелері бойынша қаралған іс бойынша шешімнің көшірмесі қолданыстағы АПК-нің 234-бабына сәйкес түпкілікті нысанда шешім шығарылған күннен бастап үш жұмыс күнінен кешіктірілмей жіберіледі немесе беріледі [2].

Қолданыстағы АПК оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізудің жаңартылған классикалық нысанын салды. Сонымен бірге, процессуалдық заң күшейтілмеген нәрсе емес, сот практикасы оның әлсіз жақтарын анықтайды, сондықтан аталған процессуалдық институт жетілдіріледі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексі (Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 13 шілдедегі N 411 Заңы. Күші жойылды - Қазақстан

Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V Кодексімен) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000411>

2. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі (Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377>

Искакова А.И.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ОТКРЫТИЯ НАСЛЕДСТВА

Вопрос наследования, безусловно, во все времена будет актуальным, поскольку значимость наследования заключается в гарантии того, что каждый человек может работать и создавать блага с осознанием того, что после его смерти все нажитое перейдет к близким и дорогим людям.

Конституцией Республики Казахстан закреплено, что граждане могут иметь право в частной собственности любое законно приобретенное имущество.

Собственность, в том числе право наследования гарантируется законом [1].

Юридические гарантии реализации наследственных прав в Республике Казахстан закреплены нормами гражданского законодательства. Сам порядок юридического оформления наследственных прав определяется Законом Республики Казахстан «О нотариате» № 155 от 14 июля 1997 года [2].

Институт наследственного права рассматривает совокупность норм, которые направлены на переход прав и обязанностей наследодателя к наследникам в порядке универсального правопреемства.

Из содержания наследственных правоотношений следует то, что под наследованием понимается переход имущества умершего гражданина (наследодателя) к другому лицу (лицам) - наследнику (наследникам) [3].

Под открытием наследства подразумеваются юридические факты, с которыми закон связывает переход имущества умершего лица к его наследникам. Фактами, влекущими за собой открытие наследства, согласно, статьи 1042 Гражданского Кодекса Республики Казахстан (далее - ГК РК) являются: смерть гражданина или объявления его умершим.

Государственная регистрация смерти производится на основании документа медицинской организации установленной формы либо вступившего в законную силу решения суда об установлении факта смерти или объявлении лица умершим в регистрирующем органе.

Статья 31 ГК РК предусматривает основания для объявления гражданина умершим. Гражданин может быть судом объявлен умершим при одновременном наличии трех условий:

- если в месте его жительства отсутствуют сведения о месте его пребывания;
- определенной длительности отсутствия таких сведений;
- невозможности установить место пребывания гражданина.

Отличия установления факта смерти от объявления гражданина умершим в том, что в первом случае смерть гражданина определенно имело место, но по каким-то причинам не была зарегистрирована в органах регистрации актов гражданского состояния; во втором же случае смерть предполагается. В указанных случаях по-разному определяется и момент открытия наследства.

Например, днем смерти лица, объявленного умершим, считается день вступления в законную силу решения суда об объявлении его умершим. Тогда как в случаях объявления гражданина без вести пропавшего при обстоятельствах, угрожающих смертью или дающих основание предполагать его гибель от несчастного случая, суд может признать днем смерти этого гражданина день его предполагаемой гибели, который указывается в решении суда.

Таким образом, если факт смерти наследодателя установлен в порядке и по основаниям, предусмотренной статьи 302 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан (далее - ГПК РК) днем открытия наследства признается день вступления в законную силу решения об объявлении гражданина умершим, если в решении суда не указан иной день [4].

Со временем открытия наследства определяется: объем наследственного имущества; наследники; сроки на принятие или отказ от наследства; сроки на получение завещательного отказа; право на получение обязательной доли; срок для выдачи свидетельства о праве на наследство; момент возникновения у наследников права собственности на наследственное имущество.

Согласно статьи 1042 ГК РК временем открытия наследства является день, а не час или минута смерти.

Касаясь данного вопроса, нельзя не остановиться на правопреемстве между лицами, умершими в пределах одних календарных суток. Такие лица в гражданском праве называются коммориентами (*commorientes* – умирающие одновременно) и они не наследуют друг после друга.

Из этого следует, что лица, связанные между собой родственными или брачными связями, либо когда один из них является наследником по завещанию другого, умершие в пределах одних календарных суток, пусть даже с небольшим разрывом во времени, не наследуют друг после друга, так как не возникает правопреемство, т.е. наследство открывается после каждого из них. Следует отметить, что когда одно лицо (муж) умерло, допустим, в 23 часа 59 минут, а другое лицо (жена) умерло в 0 часов 01 минут следующего дня, то в результате применения юридической фикции будет считаться, что время открытия наследства после смерти каждого из них разное. Аналогичная ситуация возникает также, когда муж умирает в 6.00 часов, а у него отсутствуют наследники как по закону из числа лиц, указанных в статьях 1061-1064 ГК РК, так и по завещанию, а его жена спустя 15 часов в 21.00 часов того же дня, погибает от несчастного случая и не наследует, в соответствии с действующим гражданским законодательством, имущество, оставшееся после ее мужа. Имущество жены, в данном случае, наследуют ее наследники. При указанных обстоятельствах имущество умершего мужа считается выморочным (п.3 ст.1083 ГК РК) и согласно п.2 ст.1083 ГК РК они переходят в порядке наследования по закону в коммунальную собственность. Следовательно, те супруги, которые умирают с разницей несколько минут, но в разные календарные

сутки, являются наследниками друг после друга, а те супруги, которые умирают в одни календарные сутки, но с разницей в двадцать и более часов, не являются наследниками друг после друга [5].

Днем открытия наследства является день смерти гражданина (пп.2 ст.1042 ГК РК). Получается, что согласно пп.1 ст.1044 ГК РК наследником могут быть граждане, находящиеся в живых в момент открытия наследства, но если в течение календарных суток с ним происходит несчастный случай, то это лицо согласно уже пп. 3 ст.1042 ГК РК не является таковым.

Вместе с тем, возникает вопрос, насколько такая позиция законодателя противоречит нормам статьи 4 ГК РК основное содержание правоспособности гражданина, которое заключается в том, что он может иметь на праве собственности имущество, наследовать и завещать имущество, иметь другие имущественные и личные неимущественные права.

Не будут считаться коммориентами те граждане, которые умерли одновременно, но находившиеся в разных часовых поясах, а один из них будет наследовать после другого, поскольку в момент их одновременной смерти в его часовом поясе уже наступили следующие календарные сутки.

Для решения ряда вопросов, связанных с принятием наследства, большое значение имеет также определение места открытия наследства. Согласно статьи 1043 ГК РК местом открытия наследства является последнее место жительства наследодателя, а если оно неизвестно – место нахождения имущества или его основной части. Местом жительства признается тот населенный пункт, где гражданин постоянно или преимущественно проживал, то есть с местом жительства связано предположение, что гражданин присутствует всегда в определенном месте.

Исходя из этого, следует, что если гражданин умер в месте, которое не является его местом жительства, то место открытия наследства будет не то место, где он умер, например, больница в другом населенном пункте или место, куда наследодатель временно приехал, а место его последнего постоянного жительства.

Место открытия наследства имеет большое значение, поскольку свидетельство о праве на наследство обычно выдаются по последнему месту жительства наследодателей.

Таким образом, очень важно установить, где был зарегистрирован наследодатель или где он преимущественно проживал до смерти, а если это вызывает сложности, то определить, где именно находится основная масса принадлежавшего ему имущества.

И на практике возникают трудности определения места жительства наследодателя, в случаях, когда гражданин зарегистрирован в одном населенном пункте, а фактически проживает в другом. В таких случаях вызывает сложность определения, что считать последним местом жительства гражданина – место его регистрации или любое последнее место жительства.

Надо признать, что при разрешении данного вопроса немаловажную роль играет институт регистрации граждан.

В соответствии со статьей 21 Конституции Республики Казахстан каждому, кто законно находится на территории Республики, принадлежит право свободного

передвижения по ее территории и свободного выбора места жительства, кроме случаев оговоренных законом.

В то же время за гражданином закреплена обязанность по регистрации по месту жительства на территории Республики Казахстан, в порядке, определяемом Законом Республики Казахстан «О миграции населения» № 477-IV от 22 июля 2011 года [6, с. 8-9].

В соответствии с разделом 2 пункт 10 Правил регистрации внутренних мигрантов от 1 декабря 2011 года № 1427 учет зарегистрированных и снятых с регистрации внутренних мигрантов осуществляется органами внутренних дел в порядке, установленном Министерством внутренних дел Республики Казахстан. Документом, подтверждающим адрес регистрации по месту жительства, является адресная справка либо книга регистрации граждан в случаях, установленных вышеуказанным пунктом названных правил [7].

Из вышеизложенного следует, что при определении последнего места жительства наследодателя и установления места открытия наследства во внимание могут быть приняты сведения о регистрации по определенному адресу.

Вместе с тем, как следует из практики, гражданин может не иметь регистрации по месту жительства, но проживать в определенном месте в силу жизненных обстоятельств либо рода деятельности и профессии. То есть налицо ситуация, предусмотренная законом как «место, где гражданин преимущественно проживает». Однако проблемой остается вопрос, как и чем должно подтверждаться преимущественное проживание, определение которого законодатель четко не определил. В связи с чем, считаем, что понятие «преимущественное проживание» требует уточнения.

Поэтому единственным правильным выходом в случаях, когда место жительства наследодателя известно, но они не могут по каким-либо причинам подтвердить его документально, является обращение заявителя в суд с заявлением об установлении юридического факта места открытия наследства в порядке статей 305-309 ГПК РК.

Надо заметить, что в жизни имеются случаи, когда место жительства наследодателя неизвестно. Правило, разрешающее данную ситуацию отражено в статье 1043 ГК РК, а именно если последнее место жительства наследодателя неизвестно, местом открытия наследства признается место нахождения имущества или его основной части.

Данная норма носит императивный характер, поэтому она применима только в случае, когда место жительства наследодателя неизвестно.

По смыслу пункта 3 Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан «О некоторых вопросах применения судами законодательства о наследовании» № 5 от 29 июня 2009 года местом нахождения наследственного имущества признается место нахождения недвижимого имущества, место регистрации движимого имущества, место расположения банка, в котором открыт счет наследодателя и т.д. Если указанное наследство расположено в разных местах, местом открытия наследства является место нахождения, входящего в его состав недвижимого имущества, а при отсутствии недвижимого имущества – место

нахождения движимого имущества или наиболее ценной части. Ценность имущества определяется исходя из его рыночной стоимости [8].

Вместе с тем, нужно отметить, что в Нормативном постановлении указано, что ценность имущества определяется, исходя из его рыночной стоимости, но в нем не уточнено, на какой момент определяется рыночная стоимость (на день открытия наследства, на день определения места открытия наследства и т.п.).

Между тем этот вопрос является существенным, поскольку рыночная стоимость не является постоянной и может периодически изменяться в зависимости от определенных обстоятельств, кроме того на наш взгляд данная формулировка не вполне удачна, поскольку не отражает в каком отношении, в каком понимании надо учитывать наибольшую ценность. Ведь ценность имущества может быть материальной, когда оценивается в денежном выражении, а может иметь характер культурных ценностей. Данный пробел необходимо урегулировать на законодательном уровне для установления единообразного применения данной нормы закона.

В статье 1043 ГК РК есть и свои недостатки, так она не определяет последствия наличия у наследодателя имущества равной стоимости, здесь возникает вопрос, какое место будет открытием наследства. Тогда как из норм гражданского законодательства следует, что место должно быть одно. По нашему мнению, местом открытия наследства в этом случае должно быть последнее место проживания наследодателя.

Таким образом, место открытия наследства определяется с целью локализации наследственных правоотношений, обеспечивающей их территориальную привязку к определенному нотариальному округу, для обеспечения юридической целостности наследственного имущества, а обеспечения наследникам, кредиторам наследодателя и другим заинтересованным лицам возможность установления, в какую нотариальную контору им следует обращаться.

В связи с этим, следует отметить, что в случае возникновения трудностей и споров по установлению места открытия наследства заинтересованные лица вправе обратиться в суд с заявлением об установлении юридического факта в порядке главы 32 ГПК РК.

Необходимо отметить, что при рассмотрении вопроса об открытии наследства, важно обратить внимание на его существенные элементы, такие как время и место открытия, поскольку они в первую очередь указывают на законодательство, которому подчинены отношения по наследованию. Ведь открытие наследства всегда происходит в определенное время.

Точное установление времени открытия наследства имеет существенное значение при осуществлении в дальнейшем действий по оформлению прав наследования.

В ином случае на имущество одного наследодателя могут быть заведены несколько наследственных дел у разных нотариусов в разных населенных пунктах, и это может привести к нарушению прав и законных интересов отдельных наследников и к возникновению споров в судах.

В целях совершенствования наследственного права полагаем необходимым внести следующие изменения в гражданское законодательство, а именно:

1) статью 1072-3 дополнить частью 2 следующего содержания: «Продление либо восстановление срока принятия наследства несовершеннолетним или недееспособным наследникам, независимо от уважительности причин его пропуска их законными представителями»;

2) предусмотреть принятие наследства по истечении установленного срока в согласительном (внесудебном) порядке без обращения в суд при условии согласия в письменной форме на это всех остальных наследников, принявших наследство, независимо от причин и продолжительности просрочки срока принятия наследства.

Статью 1072-3 дополнить частью 3 следующего содержания: «Наследство может быть принято наследником по истечении срока, установленного для его принятия, без обращения в суд при условии согласия в письменной форме на это всех остальных наследников, принявших наследство. Согласие наследников является основанием аннулирования нотариусом ранее выданного свидетельства о праве на наследство и основанием выдачи нового свидетельства.

Если на основании ранее выданного свидетельства была осуществлена государственная регистрация прав на недвижимое имущество, постановление нотариуса об аннулировании ранее выданного свидетельства и новое свидетельство являются основанием внесения соответствующих изменений в запись о государственной регистрации»;

3) вопрос о восстановлении пропущенного срока принятия наследства передать по подведомственности на рассмотрение нотариусам;

4) статью 1072-2 дополнить частью 1-1 следующего содержания: «По ходатайству заинтересованного лица нотариус вправе приостановить шестимесячный срок принятия наследства на срок до трех месяцев (в виду установления правильностей актов гражданского состояния, установления родства и т.д.) с приложением копии документов подтверждающих его обоснованность».

В связи с чем, считаю внесение вышеуказанных изменений в гражданское законодательство будет способствовать реализации прав граждан в более короткие сроки; экономии материальных затрат, поскольку помимо расходов по оплате государственной пошлины заявителя могут нести затраты по оплате помощи услуг представителя; а также разгрузке судов.

Список литературы:

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>
2. Закон Республики Казахстан «О нотариате» № 155 от 14 июля 1997 года // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000155_/z970155.htm
3. 1. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-ХІІІ // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000>
4. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан № 377-V от 31 октября 2015 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>
5. Закон Республики Казахстан «О миграции населения» № 477-IV от 22 июля 2011 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000477>
6. [Жайлин Г.А. Наследственное право // Учебное пособие. – Алматы: Жеті Жарғы, 2020. – 72с.](#)

7. Постановление Правительства Республики Казахстан об утверждении правил регистрации внутренних мигрантов и внесение изменений в некоторые решения Правительства Республики Казахстан № 1427 от 1 декабря 2011 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1100001427>

8. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан «О некоторых вопросах применения судами законодательства о наследовании» № 5 от 29 июня 2009 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P09000005S>

Медетов Н.У.

*Қазақстан Республикасы Жоғары Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты*

ШАРТ ЖАСАСУ АЛДЫНДАҒЫ ЖАУАПКЕРШІЛІК: «CULPA IN CONTRAHENDO» ДОКТРИНАСЫН АЗАМАТТЫҚ ЗАҢНАМАҒА ЕНГІЗУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Шарт жасасу алдындағы жауапкершілік институты немесе «Culpa in contrahendo» доктринасын зерттеу барысында біз ұзақ уақыт бойы осы құқықтық құбылыстың ғылымда жалғыз зерттеушісі болып қала берген Р.Фон Иеринг пен басқа да негізін қалаушылардың негізгі ойларын ашуға және айтуға тырысамыз. Жұмыстың мазмұны әртүрлі құқықтық жүйесі бар әртүрлі елдердегі құқықтық ойдың негізгі бағыттарын баяндау арқылы құрылатын болады. Сонымен қатар, басқа зерттеушілердің, құқық қорғау органдары өкілдерінің маңызды еңбектерінің үзінділері ұсынылады.

Тарихи тәжірибені талдай отырып, халықаралық УНИДРУА қағидаттарына сүйене отырып, Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне шарт жасасу алдындағы жауапкершілік институтын енгізу қаншалықты керек, енгізген жағдайда қалай жүзеге асыруға болатындығын талдаймыз.

Шарт алдындағы жауапкершіліктің «негізін» неміс құқықтық ойының өкілі қалап, француз және итальян азаматтық өркениетінің өкілдері салынып жатқан институттың бүкіл «ғимаратының» негізін қалады. Олардың ғылыми еңбектерін зерттеу және талдау оларды өзіндік «ғылыми мектептерге» біріктіруге мүмкіндік берді: неміс, итальян және француз. «Шарт жасасу алдындағы жауапкершілік» ұғымы кеңес ғалымдарының еңбектерінде мүлдем кездеспейді. Олардың осы институтқа назар аудармауы көптеген себептермен түсіндіріледі. Ең алдымен, экономикалық.

Шарт алдындағы жауапкершілік тақырыбын зерттеу барысында Қазақстандық құқықтық ойдың қазіргі өкілдеріне көбірек назар аудардық. Қазақстандық ғалымдардың еңбектерінде бұл тақырып өзекті зерттеу тақырыбына айналуда. Шартқа дейінгі жауапкершілік төңірегінде құқықтық ойдың дамуы қарқын алып келе жатқан сияқты, ал «ғылыми қызығушылықтың шыңы» әлі алда. Олай болуының да себептері жетерлік. Шартқа дейінгі жауапкершілікті жан-жақты зерттеу заман талабынан туып отырған қажеттілік.

«Culpa in contrahendo» доктринасының пайда болу тарихына тоқтала өтсек. «Culpa in contrahendo» - латын тілінен аударғанда «шарт жасау кезіндегі қате»

дегенді білдіреді. Бұл көптеген елдердің азаматтық құқығындағы маңызды тұжырымдама, олар мұқият келіссөздер жүргізудің нақты міндетін мойындайды және келіссөз жүргізіп отырған серіктесін түпкі шарт жасалғанға дейін оған зиян келтірмеуге бағытталған.

«Culpa in contrahendo» терминімен аталған «шартқа дейінгі жауапкершілік» төңірегінде құқықтық ойдың дамуын зерттей бастағанда, заң ғылымында бұл құқықтық құбылысқа аз көңіл бөлінгенін бірден атап өткен жөн. Шарт алдындағы жауапкершілікті зерттеудің жарты ғасырлық тарихының негізі бір кездері осы институттың дамуының негізгі векторын белгілеген үш негізгі жұмыс болды. Шығармалардың ішіндегі ең танымалы – Рудольф Фон Иерингтің 1861 жылы жарық көрген «Culpa in contrahendo» еңбегі. Екінші, өкінішке орай, көптеген кейінгі зерттеушілер ұмытып кеткен, 1906 жылғы "Dei periodi precontrattuali e della loro esatta costruzione scientifica", әйгілі итальяндық цивилист Габриэль Фаджелланың жұмысы. Рудольф Фон Иерингтің еңбегінен кем емес жұмыс, бірақ жалпы алғанда, Фаджелланың ойларын жалғастырушы - француз заң ғылымының қайраткері Рэимон Салейдің «De la responsabilite precontractuelle» мақаласы. Осы аталған жұмыстарда түрлі болжамдар мен мысалдар келтірілді. «Абайсыздық», «қандай жағдайда жасалған әрекет абайсыз деп танылады?», «жауапкершілік», «кінәсіз жауапкершілік», «кінә», «кінәнің салдары» ұғымдары осы зерттеулерде қарастырылған. Иерингтің ілімінің ең басты сәті шарт жасаудағы кінәнің салдары болды. Бұл шарт алдындағы жауапкершілікті зерттеу саласындағы соңғы екі ғасырдағы әлемдік азаматтық ойдағы ең ықпалды идея.

Дегенмен Иеринг тұжырымдамасы уақыт сынақтарына төтеп бере алмады және жоғарыда айтылғандай, 1906 және 1907 жылдары еуропалық азаматтық құқық келіссөздерде теріс пиғылды тоқтату үшін шарт алдындағы жауапкершілікті тарата бастады.

Culpa in contrahendo туралы нормалар Германияның Азаматтық кодексінде бекітілген және жауапкершілік келісілген. Бұл доктрина Еуропаның көптеген елдерінде (Австрия, Франция, Швейцария, Греция, Италия, Португалия) орнықты.

Барлығымызға түсінікті болу үшін, нақты мысал арқылы шарт жасасу алдындағы жауапкершіліктің не екеніне және маңыздылығына тоқталсақ. «А» «В»-ны егер ол тәжірибе жинау үшін белгілі бір қадамдар жасаса және осы іске 150 000 АҚШ долларын салуға дайын болса, онымен франшиза беру туралы шарт жасайтынына сендіреді. Келесі екі жыл бойы «В» «А»-мен франшиза бойынша шарт жасасу ниетімен қарқынды дайындықты жүзеге асырады. Барлығы шартқа қол қоюға дайын болған кезде «А» «В»-ға айтарлықтай үлкен соманы салуы керек екенін хабарлайды. Бұл әрекеттен бас тартқан «В» келісім шарт жасасуға байланысты шеккен шығындарды «А»-дан өтетуге құқылы [1, 59 б.].

Жалпы ереже бойынша Қазақстандағы барлық шарт алдындағы байланыстардың ешқандай құқықтық мәні жоқ. Оларды бұзғаны үшін ешқандай жауапкершілік қарастырылмаған. Келіссөздерді жалғастыру және негізгі шарт жасасу ниеті туралы барлық жазбаша келісімдер заңды қорғауы жоқ ниет туралы келісім ғана болып қалмауы керек. Бұл келісімдер тараптар үшін маңызды, тараптар уәделі келісімді орындауға міндетті, бірақ бұл міндет моральдық және этикалық болып табылады, егер олар бас тартса, ешқандай заңды реакция болмайды.

Бүгінгі таңда шарт жасасу құқығына, міндеттемелерге, шарт жасасу алдындағы жауапкершілік шарттан тыс міндеттемелер аясында емес, шарт жасасу тәртібіне байланысты оферта, акцепт, қарсы офертамен бірге қарастырылады.

Шарт дегеніміз – екі немесе одан көп тараптардың азаматтық құқықтар мен міндеттерді белгілеу, өзгерту немесе тоқтату туралы келісімі [2].

Классикалық схемадағы оферта – акцепт – қарсы оферта түрінде жүзеге асатын шартқа дейінгі қатынастар өте қарапайым. Бірақ мұндай схема тек қарапайым шарттарға жарамды: бөлшектеп сатып алу-сату, тұрмыстық мердігерлік, жолаушыларды тасымалдау шарты және т. б. Ірі кәсіпкерлік шарттарда бұл схема жақсы жұмыс істемейді, өйткені келісім-шарт жасасудан бұрын үлкен дайындық кезеңі болады, бұл келіссөздер деп аталады [3].

Келіссөздер процесінің кезеңі ретінде теріс пиғылды келіссөздер тараптардың бірі келіссөздер жүргізуде теріс пиғылды болуға мүмкіндік берген кезде пайда болуы мүмкін, бұл «*Culpa in contrahendo*» жауапкершілігін тудырады. Келіссөздер барысында тараптар ниет туралы келісім немесе алдын-ала келісім жасай алады. Бұл міндетті кезеңдер емес, бірақ қажеттілік пайда болуы мүмкін. Яғни, келіссөздер ұзаққа созыла тұра, проблемалар мен артықшылықтарсыз және ешқандай кезеңдерсіз аяқталуы да мүмкін. Бірақ мұндай кезеңдер пайда болуы да мүмкін және жиі пайда болып тұратынын ескере өту керек. Сондықтан олар зерттеуді қажет етеді.

1. Теріс пиғылды келіссөздер және *culpa in contrahendo* (шарт жасасу алдындағы жауапкершілік). Егер теріс пиғылды келіссөздер үшін жауапкершілік заңмен белгіленсе, келіссөздер процесінің сатысы ретінде қарастырылуы мүмкін.

2. Ниет хаттамасы (ниет туралы келісім), (ҚР АҚ-нің 390-б. 7-т.) Келіссөздердің аралық кезеңі ретінде қарастыруға болады. Бұл ешқандай азаматтық құқықтар мен міндеттерге әкеп соқтырмайды, бірақ тараптардың келіссөздерді жалғастыру ниетін көрсетеді. Келіссөздерді жалғастырудан бас тарту жосықсыз деп айыптаудан басқа ешқандай салдарға әкелмейді.

3. Алдын ала жасалған шарт. Қазақстан Республикасы азаматтық кодексінде алдын ала жасалатын шарт ұғымы бар.

Алдын ала жасалатын шарт бойынша тараптар алдын ала жасалатын шартта көзделген жағдайларда мүлік беру, жұмыс орындау немесе қызмет көрсету туралы болашақта шарт (негізгі шарт) жасасуға міндеттенеді [2].

Алдын-ала жасалатын шартты келіссөздердің аралық кезеңі деп санауға болады, тек міндетті құжат ретінде рәсімделген, оның бұзылуы шығындарды өтеуге мәжбүр етеді. Дегенмен, алдын-ала жасалатын шарттың басты және жалғыз міндеттемесі – негізгі шарт жасасу. Яғни, бұл аралық және заңды түрде жасалған кезеңнен өткеннен кейін келіссөздердің жалғасы болып табылады.

Осылайша, шартқа дейінгі келіссөздер немесе шарт жасасу туралы келіссөздер деп аталатын қатынастардың тұтас блогы ерекшеленеді.

Әдебиетте бұл қатынастарға құқықтық қатынастарға немесе нақтырақ айтқанда, азаматтық-құқықтық міндеттемелерге мән беруге тырысады. Алайда, бұл қатынастар құқықтық нормалармен реттелген жағдайда ғана заңды деп танылуы мүмкін. Егер бұлай болмаса, онда әрине, келіссөз жүргізушілер арасындағы

қатынастар туындайды, бірақ бұл құқықтық қатынастар емес, әлеуметтік қатынастар.

Құқықтық қатынастар олардың құқықтық табиғаты заңмен немесе шартпен анықталған кезде ғана пайда болады.

Шарт талаптарын бұзғаны үшін тараптар, егер ол шартта белгіленсе, тұрақсыздық айыбы нысанында немесе залалды өтеу нысанында жауапкершілікке тартылуы мүмкін.

Алдын ала шарттан басқа, шарт жасалғанға дейін құқықтық қатынастардың пайда болуын заңмен бекітудің тағы бірнеше жағдайларын атауға болады. Мысалы:

1) жеткізілім қорытындысы кезіндегі келіспеушіліктерді реттеу. (ҚР АҚ-нің 459-б; РФ АҚ-нің 507-б.) Келіспеушіліктерді реттеуден жалтару шығындарды өтеу міндетіне әкелуі мүмкін;

2) жария сыйақы уәдесінің күші жойылған кезде сыйақы төлеу туралы жария хабарлаған адамның жауапкершілігі, (ҚР АҚ-нің 912-б. 2-т.) тендер немесе аукцион жеңімпазының тендер немесе аукцион бастамашысымен тиісті шарт жасасудан бас тартқан жағдайда оның жауапкершілігі (ҚР АҚ-нің 915-б. 6-т; 916-б. 10-т.);

3) жария шарт жасасу кезінде тұтынушылармен шарт жасасудан жалтарғаны үшін коммерциялық ұйымның жауапкершілігі (ҚР АҚ-нің 387-б. 3-т.) ;

4) Ресейде нотариалды куәландырудан немесе мәмілені мемлекеттік тіркеуден бас тартқаны үшін жауапкершілік белгіленген [4]. Қазақстанда мұндай жауапкершілік жоқ.

Осылайша, шартқа дейінгі процесс күрделі, көп сатылы, кейде тараптардың келіссөздерінің көп айлық (кейбір жағдайларда – көпжылдық) процесі болып табылады. Келіссөздердің барлық түрлерінің ішінде «*Culpa in contrahendo*», ниет хаттамасы және алдын-ала келісім ұғымдарының арақатынасы үлкен қызығушылық тудырады.

УНИДРУА қағидаттарының 2.1.15-бабы теріс пиғылды келіссөздерге арналған. Мақалада екі аспект қарастырылады: тұжырымдама және салдары.

2-тармағында былай делінген:

«Келіссөздерді әділетсіз жүргізетін немесе тоқтататын тарап екінші тарапқа келтірілген шығындар үшін жауап береді».

3-тармақта бекітілген:

«Атап айтқанда, екінші тараппен келісімге қол жеткізу ниеті болмаған кезде тараптың келіссөздерге кіруі немесе оларды жалғастыруы теріс пиғыл болып табылады».

Келіссөздерді тоқтату құқығы адалдық пен адал іскерлік тәжірибе принципіне де бағынады. Егер ұсыныс жасалса, ол 2.1.4-бапта белгіленген шеңберде ғана кері қайтарылуы мүмкін. Бірақ осы кезеңге жеткенге дейін немесе келіссөздер процесі ұсыныс пен қабылдау тізбегін орнатуға мүмкіндік бермесе де, тарап келіссөздерді кенеттен және негізсіз тоқтата алмайды. Одан кейін кері бұрылуға болмайтын сәттің басталуы, әрине, нақты жағдайларға, әсіресе екінші тараптың бірінші тараптың мінез-құлқына сүйене отырып, келіссөздердің оң нәтижесіне, сондай-ақ тараптар келісімге қол жеткізген болашақ шартқа қатысты мәселелер санына байланысты болады [1, 58 б.].

1.7-бапта айтылған қағидаттардың 2.1.15-бабында «әр тарап халықаралық саудадағы адалдық пен адал іскерлік тәжірибеге сәйкес әрекет етуге міндетті» делінген.

Түсінікті болу үшін мақалаға түсініктемелерден теріс пиғылды келіссөздердің келесі бір мысал келтіруге болады. «В» өзінің мейрамханасын сатуға ниетті екендігі туралы «А» біледі. Бұл мейрамхананы мүлдем сатып алғысы келмейтін «А», «В»-ның мейрамханасын өз бәсекелесі «С»-ға сатуына кедергі жасау үшін ғана ұзақ келіссөздер жүргізе бастайды. «С» басқа мейрамхананы сатып алғаннан кейін келіссөздерді үзген «А», «В»-ның алдында жауапты, «В» өзінің мейрамханасын сатты, бірақ «С» ұсынғаннан төмен бағаға сатты. Сондықтан бағаның айырмашылығын құрайтын көлемде «А» жауапты болып табылады [1, 59 б.].

Осылайша, келесідей тұжырымдар жасауға болады:

1. Шарт жасасу алдындағы келіссөздер немесе шарт жасасу туралы келіссөздер шарттық процестің тәуелсіз кезеңі – шарт жасасу алдындағы кезең болып табылады;

2. Басты түйгеніміз – егер заңдарда немесе шартта өзгеше көзделмесе, тараптар арасындағы барлық қатынастар құқықтық емес және басқа әлеуметтік нормалармен, атап айтқанда мораль мен мораль нормаларымен реттеледі. Бұл қатынастар құқықтық қорғауды пайдаланбайды;

3. Бұл қатынастардың құқықтық қорғалуы үшін оларды құқықтық заңдармен немесе заңға сәйкес шартпен тану қажет;

Шетелдік тәжірибелерді қарастыра отырып, тараптардың шарт жасасу алдындағы жауапкершілігін арттыру мақсатында және өздеріне білдірілген сенімді толыққанды ақтау, келіссөздер жасау барысындағы іс-әрекеттері үшін құқықтық жауапкершілік көзделгенін түсіну үшін «Culpa in contrahendo» доктринасын Қазақстан Республикасы азаматтық құқықтық практикасына енгізу қажет деп есептеймін.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Принципы международных коммерческих договоров УНИДРУА 2010 / Пер. с англ. А.С. Комарова. – М.: Статут, 2013. // <chrome-extension://efaidnbnmnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2010-Russian-bl.pdf>

2. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім), 1994 жылғы 27 желтоқсан. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000>

3. Преддоговорные отношения. Сулейменов М.К., Директор НИИ частного права Каспийского университета, академик Национальной академии наук РК, доктор юридических наук, профессор. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32765005&pos=6;-106#pos=6;-106

4. Гражданский кодекс Российской Федерации (ГК РФ) 30 ноября 1994 года N 51-ФЗ. // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/cd4842c63deb83e3ee055898484e4181082f7376/

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДОКАЗЫВАНИЯ ПО ДЕЛАМ О НЕОСНОВАТЕЛЬНОМ ОБОГАЩЕНИИ

В Гражданском кодексе Республики Казахстан (далее – ГК) неосновательному обогащению посвящена глава 48. Одним из оснований возникновения обязательства согласно статье 7 ГК является неосновательное приобретение или сбережение имущества за счет другого лица (неосновательное обогащение).

В теории гражданского права такое обязательство называют кондикционным [1]. Кондикция с лат. *condictio* это обязательственный иск, объектом которого является имущество. Кондикционные обязательства выполняют охранительную роль в гражданских правоотношениях.

Обогащение признается неосновательным, если приобретение или сбережение имущества одним лицом за счет другого произошли при отсутствии к тому оснований, предусмотренных законом, иными правовыми актами или сделкой. Под этими основаниями следует понимать разного рода юридические факты, дающие субъекту основание (титул) на получение имущественного права [2].

Субъектами обязательства являются лицо, которое неосновательно приобрело либо сберегло имущество (должник), и тот, кто имеет право на получение от должника неосновательно приобретенного или сбереженного (кредитор). И должником, и кредитором могут быть как граждане, в том числе недееспособные (поскольку неосновательное обогащение может иметь место независимо от воли обогатившегося), так и юридические лица независимо от характера их правосубъектности [3]. В лице должника выступает приобретатель имущества, тогда как в лице потерпевшего – кредитор.

Лицо (приобретатель), которое без установленных законодательством или сделок оснований приобрело или сберегло имущество (неосновательно обогатилось) за счет другого лица (потерпевшего), обязано возвратить последнему неосновательно приобретенное или сбереженное имущество, за исключением случаев, предусмотренных статьей 960 ГК (пункт 1 статьи 953) [4].

Между субъектами данных правоотношений нередко возникают споры, которые становятся предметом судебного разбирательства. Установление фактов по этим делам в ходе судебного процесса осуществляется с помощью судебного доказывания, путем использования доказательств, предусмотренных процессуальным законодательством.

В статье 63 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – ГПК) дано определение термину доказательства по делу, т.е. это полученные законным способом сведения о фактах, на основе которых суд устанавливает наличие или отсутствие обстоятельств, обосновывающих требования и возражения сторон, а также иных обстоятельств, имеющих значение для правильного рассмотрения и разрешения дела [5].

Путем судебного познания устанавливаются фактические обстоятельства дела.

В гражданском судопроизводстве основным способом познания обстоятельств, обосновывающих требования и возражения сторон, а также иных обстоятельств, имеющих значение для правильного разрешения дела, является установление их наличия или отсутствия с помощью судебных доказательств, т.е. судебное доказывание [6, с. 297].

Судебное доказывание состоит из следующих этапов: представления и собирания (статьи 73, 74, 77 и др. статьи ГПК), исследования (статьи 77, 78, 208, 210, 213 и др. статьи ГПК) и оценки доказательств (статьи 16, 77 и др. статьи ГПК).

Принцип состязательности и равноправия сторон предполагает по умолчанию добросовестность участников процесса, их самостоятельное и независимое отстаивание своей позиции. Суд обязан создать все необходимые условия для реализации процессуальных прав участников и основывать решение только на тех доказательствах, которые достаточны при разрешении гражданского дела.

Предметом доказывания по спорам, связанным с неосновательным обогащением, является совокупность искомых фактов, подтверждающих имущественное обогащение приобретателя.

По требованиям о взыскании неосновательного обогащения в результате пользования следует остановиться на следующих группах фактов, имеющих значение для дела:

1) факт неправомерного пользования со стороны ответчика. В данном случае истец должен представить неоспоримые доказательства, подтверждающие его права на предмет спора;

2) период, в течение которого предмет спора находится в незаконном владении;

3) отсутствие у ответчика правовых оснований пользования предметом спора.

Данная группа фактов тесно переплетается с фактом неправомерного пользования, поскольку входит в основание иска. Примечательным является то, что если истцом доказан факт неправомерного пользования, соответственно это автоматически свидетельствует об отсутствии у ответчика правовых оснований пользования предметом, поскольку истец подтвердил свои права на предмет спора, соответственно у ответчика данные права отсутствуют. Вместе с тем отсутствие у ответчика правовых оснований пользования предметом спора не может однозначно свидетельствовать о законности заявленных истцом требований, поскольку доказав отсутствие прав у ответчика на предмет спора, истец еще должен подтвердить свои права, в противном случае в иске будет отказано как ненадлежащему истцу;

4) размер неосновательного обогащения. Это обстоятельство также имеет важное значение при рассмотрении дел о взыскании неосновательного обогащения, поскольку является важной составляющей предмета спора.

По кондикционному требованию недоказанность одного из обстоятельств повлечет за собой отказ в удовлетворении заявленного иска.

Ниже приводятся примеры гражданских дел, которые были судом беспристрастно, всесторонне и полно рассмотрены, что обеспечило вынесение обоснованных и законных решений.

Один из таких примеров – это дело по иску нескольких истцов о взыскании суммы, полученной индивидуальным предпринимателем «Б» (далее – ИП «Б»)

вследствие неосновательного обогащения, предъявленного в 2020 году в Алматинский районный суд города Нур-Султана.

Между истцами и ИП «А» был заключен договор на изготовление и поставку мебели. Во исполнение заключенного договора один из истцов по просьбе ИП «А» внес предоплату на банковский счет ИП «Б». В этой связи истцы обратились с иском в суд о взыскании с ответчика ИП «Б» суммы, которая предназначалась для ИП «А». Мотивировали требование тем, что ИП «Б» обогатился без каких-либо правовых оснований.

Ответчик ИП «Б» требования не признал, пояснив, что полученные денежные средства передал ИП «А», т.е. изготовителю мебели, поэтому он не обогатился за счет истцов.

ИП «А» был привлечен в указанном гражданском деле, как третье лицо, не заявляющее самостоятельные требования на стороне ответчика. Доводы ответчика в судебном заседании подтвердил лично. Кроме того, указал, что ИП «Б» никакого отношения к возникшему спору не имеет, так как через его банковский счет получил оплату за мебель, заказанную истцами.

Суд при вынесении решения исходил из нормы статьи 276 ГК, из которой следует, что кредитор обязан принять исполнение от третьего лица, но если по договоренности отсутствует условие его исполнения лично.

Предметом доказывания по иску о взыскании суммы неосновательного обогащения является нарушение положений статьи 272 ГК, т.е. ненадлежащее исполнение обязательств.

Суд, отказывая в удовлетворении иска, также разъяснил истцу о его праве на взыскание с изготовителя убытков при расторжении договора [7].

Следующий пример гражданского дела демонстрирует обязанность доказывания, где каждая сторона должна доказать те обстоятельства, на которые она ссылается.

Так, Государственное учреждение «Отдел занятости и социальных программ» акимата Костанайского района (далее – ГУ, истец) требовал взыскать неправомерно полученную государственную адресную социальную помощь с ответчика К.

Истец пояснил, что в рамках социального контракта ответчику была оказана государственная адресная социальная помощь в виде выплаченной суммы. Размер этой помощи был рассчитан из представленных ответчиком сведений о доходах семьи. В ходе мониторинга ГУ выявили, что доходы ответчика, а именно заработная плата, превышает установленной суммы. Это послужило поводом для обращения в Костанайский районный суд о взыскании неосновательного обогащения.

Ответчик и ее представитель заявленные требования не признали, пояснили, что сведения о заработной плате были указаны неверно. Заработную плату ответчик получила меньше, чем была указана сумма в справке. Просили отказать в удовлетворении требований ГУ.

Судом в качестве третьего лица, не заявляющего самостоятельных требований на стороне ответчика, был привлечен работодатель ответчика, который подтвердил пояснения ответчика и пояснил, что в справке, предоставленной ответчику, была допущена ошибка. Также доводы ответчика подтверждались страховыми отчислениями и отчислениями обязательных пенсионных взносов.

Суд в силу требований статьи 960 ГК отказал в удовлетворении взыскания суммы, как неосновательного обогащения [8].

По искам, где предметом выступает взыскание доходов в результате неосновательного обогащения или сбережения, в ходе доказывания суду следует установить такие факты, как получение спорного имущества, пользование ответчиком данным имуществом, период пользования доходом, наличие выгоды и ее размер. При этом статья 958 ГК прямо указывает на обстоятельство о том, что лицо знало или должно было знать о неосновательном обогащении и при этом извлекало для себя выгоду.

Вместе с тем в судебной практике имеют место случаи неправильного применения судами норм материального права, регулирующих институт неосновательного обогащения.

В качестве примера хотелось бы обратиться к делу, рассмотренному в 2020 году Костанайским городским судом. С. обратилась с иском о взыскании суммы неосновательного обогащения и о взыскании суммы причиненного ущерба с ответчика товарищество с ограниченной ответственностью (далее – ТОО).

Из материалов дела судом было установлено, что между сторонами ранее действовал договор займа, ввиду неисполнения которого ТОО обратилось к нотариусу о вынесении исполнительной надписи. Далее было возбуждено исполнительное производство. Частный судебный исполнитель обратил взыскание на заработную плату должника С., с которой была удержана вся сумма по договору займа. В последующем исполнительная надпись была отменена. В этой связи С. обратилась с иском к ответчику о возврате неосновательного обогащения.

Ответчик требования не признал, просил суд отказать в удовлетворении требований.

Решением суда требования С. были удовлетворены в полном объеме. Суд мотивировал решение тем, что исполнительный документ, по которому ТОО получил денежные средства, был отменен. Право на взыскание в ином порядке ответчик не реализовал и до настоящего времени оно не утрачено. Следовательно, денежные средства, взысканные с С., являются неосновательным обогащением и подлежат возврату [9].

Из существа иска следует, что истец просил взыскать сумму, удержанную у неё из заработной платы на основании исполнительного документа, который был отменен, т.е. по исполнительной надписи.

Суд, придя к выводу, что имеется факт неосновательного обогащения, взыскал сумму с ответчика, вместе с тем судом неправильно применены нормы материального права. Из содержания статьи 953 ГК следует, что основным признаком неосновательного обогащения является отсутствие оснований, предусмотренных законодательством или сделкой, для приобретения имущества. В рассматриваемом случае ответчик получил денежные средства на основании сделки, а именно по договору займа, который не был расторгнут, и не был признан недействительным. Удовлетворение такого иска было возможно лишь с удовлетворением требования о расторжении договора займа или признании его недействительным, истцу необходимо было указать другие основания иска.

Также хотелось бы отметить, что судом нарушен принцип состязательности и равноправия сторон, в соответствии с которым на суд возложена обязанность создания необходимых условий для реализации сторонами процессуальных прав на полное и объективное исследование обстоятельств дела. В соответствии с гражданским процессуальным законом у ответчика имеется право на предъявление встречного иска. В рассматриваемом случае предъявление ответчиком встречного иска способствовало бы полному и всестороннему исследованию всех обстоятельств дела, однако судом не были приняты меры для реализации ответчиком своего права на предъявление встречного иска. Полагаю, что лишь при предъявлении ответчиком встречного иска о признании права на взысканную сумму могла быть обеспечена полнота и всесторонность рассмотрения данного дела.

Нарушения норм материального и процессуального права были также допущены при рассмотрении нижеуказанного гражданского дела.

Республиканское государственное учреждение «Войсковая часть 2014» Пограничной службы Комитета национальной безопасности Республики Казахстан (далее – истец) обратилось в 2016 году с иском в Военный суд Акмолинского гарнизона. Истец просил взыскать с В. суммы выплаченной денежной компенсации, мотивируя, что денежная компенсация за жилье ответчику и его членам семьи выплачивалась необоснованно.

Ответчик В. требования не признал, предъявил встречный иск о взыскании компенсации за наем жилья, возложении обязанности ежемесячных выплат. Требование по его заявлению было оставлено без рассмотрения.

Первая инстанция отказала в удовлетворении требований, апелляционная инстанция оставила решение без изменения, жалобу истца без удовлетворения [10].

Представитель истца обратилась с ходатайством в Верховный Суд Республики Казахстан (далее – ВС) о пересмотре судебных актов. ВС судебные акты нижестоящих судов были отменены и дело было направлено на новое рассмотрение в ином составе по следующим основаниям.

Судами при рассмотрении дела не обеспечено полное определение и выяснение круга обстоятельств, которые имеют значение для дела, в частности не дана оценка нормам ГК, регулирующим случаи при которых неосновательное обогащение не подлежит возврату, не дана правовая оценка правомерности выплаты компенсации ответчику на состав семьи из 4 человек [11].

В целях реализации прав и свобод участников процесса законодателем достаточно детально проработаны нормы, регулирующие процесс доказывания в ходе судебного разбирательства. У суда есть достаточно широкие полномочия в этой части, которые позволяют обеспечить защиту прав и интересов граждан и юридических лиц, а также пресекать факты злоупотребления своими правами.

В качестве примера, когда судом были пресечены факты злоупотребления своими правами, хотелось бы привести гражданское дело по иску конкурсного управляющего ТОО «Р» к гражданину Т. о признании сделки недействительной и возврате имущества.

Истец обратился с иском к ответчику, указывая, что за ТОО «Р» была зарегистрирована автомашина Mitsubishi L 200, 2007 года выпуска, которая в дальнейшем была продана ответчику. Сумму, за которую была продана данная

автомашину, установить не представилось возможным, как и отсутствуют доказательства того, что оплата за автомашину была внесена в кассу ТОО, в связи с чем истец просил признать сделку по купле-продаже автомашины недействительной и возвратить данную автомашину.

Ответчик иск не признал, указывая, что за данную машину им была внесена плата в размере 3000000 тенге.

В ходе судебного разбирательства было установлено, что кассовая книга, журнал регистрации приходных кассовых документов конкурсному управляющему ТОО «Р» по акту-приема-передачи не передавались.

Суд, ссылаясь на нормы законодательства, устанавливающие, что обязанность по ведению и сохранности бухгалтерской документации возложена непосредственно на организацию, истребовал у ответчика, являвшегося директором ТОО «Р» до возбуждения конкурсного производства, вышеуказанную бухгалтерскую документацию. Однако ответчик требования суда не исполнил, пояснив, что документация у него отсутствует, при этом объяснить, почему данная документация не была передана конкурсному управляющему, не смог.

В этой связи суд пришел к выводу, что ответчик удерживает у себя запрашиваемую бухгалтерскую документацию и в силу части 9 статьи 73 ГПК расценил факт невнесения денежной суммы в размере 3 000 000 тенге за продажу автомашины как признанный ответчиком. Решением суда требования истца были удовлетворены в полном объеме [12].

Подводя итоги, хотелось бы отметить, что судам при рассмотрении гражданских дел, необходимо уделять пристальное внимание процессу доказывания, оценке доказательств. В этой связи предлагается рассмотреть вопрос о более активной роли суда в гражданском судопроизводстве, необходимо закрепить именно обязанность суда по принятию мер, направленных на реализацию прав участников процесса в ходе сбора и предоставления доказательств.

Положительный законодательный опыт уже имеется в Казахстане, нормы относительно недавно введенного в действие Административного процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – АПК) предусматривают, что суд не связан заявленным основанием иска. Суд обязан оказывать содействие в устранении формальных ошибок, уточнении неясных выражений, также предоставлено право наложения денежных взысканий за неисполнение требований суда, к примеру, об истребовании необходимых сведений (статьи 127, 130 АПК) [13]. Данные новшества административного судопроизводства предоставляют суду широкие полномочия по сбору доказательств, что в свою очередь является залогом правильного разрешения дела.

Полагаю, что внедрение аналогичных норм в гражданское процессуальное законодательство окажет позитивное влияние на полноту и всесторонность судебного разбирательства в целом и на процесс доказывания в частности.

Кроме того, необходимо принять меры по усилению работы судов по проведению надлежащей подготовки дел к судебному разбирательству, Именно надлежащая подготовка дел является залогом своевременного и полного рассмотрения дела, поскольку одними из задач данной стадии гражданского процесса являются уточнение обстоятельств, имеющих значение для правильного

разрешения дела, и определение круга необходимых доказательств. Соответственно, от полноты и всесторонности подготовки дела, в том числе от того, насколько полно представлены и собраны доказательства, зависит правильное разрешение дела.

Список литературы:

1. Анисимов А.П., Козлова М.Ю., Рыженков А.Я., Чаркин С.А., под общей редакцией Рыженкова А.Я. Учебник для среднего профессионального образования «Гражданское право. Особенная часть», в 2-х томах, том 1, - М.: электронно-образовательная платформа Юрайт, 2021. // <https://urait.ru/viewer/grazhdanskoe-pravo-osobennaya-chast-v-2-t-tom-1-487626#page/367>

2. Гражданский кодекс Республики Казахстан // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000>

3. Разумовская Е.В. Базовый учебник «Гражданское право. Особенная часть». – М.: электронно-образовательная платформа Юрайт, 2021. // <https://urait.ru/viewer/grazhdanskoe-pravo-osobennaya-chast-484238#page/309>

4. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409_#z1127

5. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>

6. Баймолдина З.Х. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан: В двух томах. Т. 1. Общая часть (Темы 1–15). Учебник. – Алматы: КазГЮА, 2001. – 416 с.

7. Решение Алматинского районного суда города Нур-Султана №7111-20-00-2/3047 о 17 июля 2020 года // <https://office.sud.kz/lawsuit/document.xhtml>

8. Решение Костанайского районного суда №3954-20-00-2/261 от 15 мая 2020 года // <https://office.sud.kz/lawsuit/document.xhtml>

9. Решение Костанайского городского суда №3910-20-00-2/4717 от 24 ноября 2020 года // <https://office.sud.kz/lawsuit/document.xhtml>

10. Решение Военного суда Акмолинского гарнизона №7215-16-00-2/202 от 29 июня 2016 года // <https://office.sud.kz/lawsuit/document.xhtml>

11. Постановление судебной коллегии по гражданским делам Верховного Суда Республики Казахстан №6001-17-00-3гп-96 от 15 марта 2017 года // <https://office.sud.kz/lawsuit/document.xhtml>

12. Решение Рудненского городского суда №2-1573 от 12 апреля 2013 года // <https://office.sud.kz/lawsuit/document.xhtml>

13. Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350>

ВИДЫ ИСКОВ ПО СПОРАМ, ВЫТЕКАЮЩИМ ИЗ ОТНОШЕНИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК

Тема процессуальных особенностей рассмотрения споров, вытекающих из отношений о государственных закупках в научной литературе не имеет достаточной степени проработанности, поэтому нами впервые предпринята попытка классификации исков по данной категории споров.

Понятие «иск» происходит от слова «искать» – искать удовлетворения своих требований, защиты своих интересов.

Иск – это институт процессуального права – обращенное к суду требование заинтересованного лица, вытекающее из спорного правоотношения, о защите своего или чужого права, либо охраняемого законом интереса, подлежащее рассмотрению и разрешению в установленном законом порядке.

Таким образом, иск является одним из средств возбуждения процесса по конкретному делу [1].

С созданием административной юстиции и административного судопроизводства с 1 июля 2021 года, учитывая специфику споров, вытекающих из отношений государственных закупок, иски данной категории дел подлежат рассмотрению и в гражданском, и в административном судопроизводстве, тогда как ранее регулировалось в едином гражданском судопроизводстве.

Защита прав и интересов в административном судопроизводстве явилось объективным требованием времени.

В Послании народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» Глава государства Касым – Жомарт Токаев отметил: «В публично-правовых спорах при обжаловании решений и действий органов власти граждане зачастую находятся в неравных условиях. Их возможности несоизмеримы с ресурсами госаппарата. Поэтому необходимо внедрение административной юстиции, как особого механизма разрешения споров, нивелирующего эту разницу» [2].

Законом Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам административного процедурно-процессуального законодательства Республики Казахстан» от 29 июня 2020 г., введенного в действие с 1 июля 2021 г., категория дел по обжалованию действий (бездействия) и решений заказчика, организатора государственных закупок, ранее рассматривавшаяся в рамках особого искового производства, на сегодняшний день урегулирована нормами АППК [3].

Таким образом, споры, связанные с обжалованием конкурса, отнесены к административной юстиции, а споры, вытекающие из договора о государственных закупках, которые рассматриваются в порядке искового производства.

«В спорах по государственным закупкам до сих пор не преодолен вопрос двойного судопроизводства (решение по конкурсу обжалуется в административном

суде, а договор о государственных закупках, заключенный по результатам такого конкурса в экономическом суде)» [4].

В то же время создание административной юстиции является мерой по защите прав слабой стороны в договоре.

Таким образом, мы можем выделить обращение лица в суд за защитой своих прав и законных интересов в форме:

– искового заявления – по экономическим спорам, возникающим из договоров о государственных закупках в порядке гражданского судопроизводства;

– административного иска – по делам, возникающим из административных и иных правоотношений, связанных с обжалованием действий (бездействия) и решений заказчика, организатора государственных закупок, в порядке административного судопроизводства.

Административное процедурно-процессуальное и гражданское процессуальное законодательство различают понятие иска в процессуальном и материальном праве. Иск в процессуальном смысле представляет собой обращенное в суд требование о защите своих прав и интересов. Иск в материальном смысле – это право на удовлетворение своих исковых требований [1].

Исходя из вышеизложенного, существует процессуально-правовая и материально – правовая классификация исков.

В данной работе будет освещена классификация по процессуальному признаку исков по спорам, вытекающим из государственных закупок, в порядке гражданского судопроизводства.

Деление исков на виды (классификация исков) по процессуально-правовому признаку до сих пор не имеет однозначного решения в науке гражданского процессуального права.

В научной литературе принято подразделять иски по их процессуальной цели или содержанию либо способу защиты права (законного интереса) в зависимости от того, какого мнения о понятии иска и его элементах придерживается тот или иной автор. Представляется, что при классификации исков следует исходить из способа судебной защиты права, поскольку истец обращается к суду с требованием о предоставлении ему определенной, конкретной защиты права или законного интереса. Таким образом, различение исков производится по их третьему элементу.

В зависимости от способа защиты права все иски делятся на три вида:

- 1) о присуждении (исполнительные);
- 2) о признании (установительные);
- 3) о прекращении или изменении правоотношений (преобразовательные или конститутивные).

Иски о присуждении (исполнительные иски) – наиболее распространенный в судебной практике вид исков [5, с. 363].

По мнению Васьковского Е.В. «Первую, основную и главную группу образуют иски, направленные на принудительное осуществление гражданских прав или, точнее, на признание требований, вытекающих из субъективных гражданских прав, подлежащих принудительному осуществлению. <...> признание судом требований истца, подлежащих принудительному осуществлению, равносильно присуждению ответчика к исполнению обязанностей, лежащих на нем ...» [5, с. 363; 6].

Иском о присуждении истец требует от суда обязать ответчика совершить определенное действие или воздержаться от его совершения.

Таким образом, иском о присуждении (исполнительным иском) называется иск, направленный на принудительное исполнение подтвержденной судом обязанности ответчика. Истец требует не только признания за ним определенного субъективного права, но и присуждения ответчика к совершению конкретных действий в свою пользу [5, с. 363; 7].

Применительно к искам, вытекающим из споров о государственных закупках, можно назвать иски о взыскании суммы по договору о государственных закупках за товары, работы, услуги, аванса, оплаченного по договору о государственных закупках в случае неисполнения обязательств.

Примерами исков, направленных на пресечение совершения действий ответчиком или принуждение его к воздержанию от совершения действий, могут являться иски об обязанности исполнения гарантийных обязательств в рамках договора о государственных закупках и другие.

Предметом иска о присуждении является нарушенное или оспариваемое субъективное право или материальное правоотношение в целом [5, с. 364; 8].

Например, иск о взыскании суммы по договору о государственных закупках за товары, работы, услуги имеет своим предметом право добросовестного поставщика на получение оплаты от заказчика, организатора государственных закупок, предметом иска о взыскании аванса, оплаченного по договору о государственных закупках, может служить право заказчика на возврат денег в случае неисполнения обязательств.

Основанием иска о присуждении (фактическим) являются две группы юридических фактов:

1) факты, с которыми связано существование самого права, обязанности или материального правоотношения [5, с. 364]. В качестве примера можно указать подписание договора о государственных закупках, как основание возникновения права и обязанностей по договору;

2) факты, с которыми связано обращение к суду с требованием о защите права или законного интереса [5, с. 364]. Например, истечение срока исполнения обязательств или ненадлежащее исполнение обязательств по договору о государственных закупках и т.д.

Способом защиты права исполнительного иска является присуждение к исполнению обязанностей ответчиком по отношению к истцу, понуждение к совершению действий в пользу истца или воздержанию от совершения конкретных действий [5, с. 364]. К примеру, обязать ответчика выплатить денежную сумму по договору о государственных закупках, выплатить неустойку и т.д.

Иском о признании (установительным иском) называется иск, направленный на подтверждение судом наличия или отсутствия субъективного права у истца или правового отношения между истцом и ответчиком.

Понятие иска о признании и его подвиды нашли, на наш взгляд, достаточно полное отражение в Курсе лекций, читанных профессором Ю.С. Гамбаровым в 1894-1895 академическом году. Поэтому считаем возможным подробно изложить его исследования данной проблемы [5, с. 364; 9].

Самое лучшее и широкое определение этих исков мы находим в новом общегерманском процессуальном кодексе, параграф 231 которого предусматривает: «Иск может быть подан на установление существования или несуществования юридического отношения, на признание подлинности или подложности документа, когда истец имеет юридический интерес в том, чтобы юридическое отношение или документ со стороны своей подлинности или подложности были установлены судебным решением».

Из этого определения видно, что предметом иска о признании служит или юридическое отношение или документ. Иск направлен при этом или в положительную или в отрицательную сторону: в первом случае имеется в виду признание данного юридического отношения существующим и данного документа подлинным; во втором – признание такого же отношения несуществующим и документа подложным. Но общая всем искам этого рода и самая характерная их черта заключается в той цели, которую они преследуют, цели, состоящей в признании, в противоположность цели осуждения, характеризующей все другие иски, направленные на принуждение противной стороны к какому-нибудь действию или бездействию.

... иски о признании имеют целью <...> лишь судебное признание и установление тех юридических фактов и отношений, из которых заинтересованные лица могут только в будущем вывести какие-либо для себя притязания или возражения на эти притязания [5, с. 364-365].

Установительные иски (иски о признании) направлены на официальное признание или, иначе, установление, удостоверение судом на личности или отсутствия юридического отношения [6].

Если истец требует от суда признать материальное правоотношение или субъективное право существующим, то предъявленный истцом иск именуется положительным (позитивным) иском о признании [5, с. 365].

Примерами могут служить иски признания поставщика недобросовестным участником государственных закупок, о признании действительным акта сдачи или приемки результатов работ по договору о государственных закупках и другие.

Если истец требует от суда признать материальное правоотношение или субъективное право несуществующим (установить его отсутствие), то предъявленный истцом иск именуется отрицательным (негативным) иском о признании [5].

Примерами таких исков являются иски о признании договора дополнительного соглашения к договору о государственных закупках недействительным и другие.

По мнению С.А. Ивановой, в отличие от исков о присуждении, защита права по искам о признании осуществляется самим судебным решением. На ответчика не возлагается обязанность по совершению определенных действий в пользу истца или воздержаться от совершения действий, нарушающих право истца.

Предметом иска о признании является материальное правоотношение между истцом и ответчиком либо субъективное право, наличие или отсутствие которого требуется подтвердить судебным решением. Некоторые авторы полагают, что иски о признании могут служить средством установления спорной обязанности [5, с. 366; 10].

Думается, что это мнение является спорным, поскольку закон не предусматривает такого способа защиты гражданских прав как признание обязанностей.

Основанием иска о признании (фактическим) в зависимости от подвида иска могут выступать юридические факты положительного или отрицательного характера, обосновывающие соответственно существование или отсутствие правоотношения (субъективного права).

Основание иска о признании отличается от основания иска о присуждении тем, что иск о признании не обосновывается юридическими фактами, влекущими за собой принудительное осуществление субъективного права.

Способом защиты права установительного иска является признание наличия или отсутствия права (правоотношения) решением суда, вступившим в законную силу [5, с. 366]. К примеру, признать право заказчика, организатора государственных закупок внести поставщика в реестр недобросовестных участников государственных закупок, признать право истца на взыскание оплаты в результате признания действительным акта сдачи или приемки результатов работ по договору о государственных закупках, признать дополнительное соглашение к договору о государственных закупках недействительным и т.д.

Преобразовательным (конститутивным) иском называется иск, направленный на изменение или прекращение существующего между истцом и ответчиком правового отношения по решению суда.

Наличие данного вида исков признавалось учеными дореволюционного периода. Так, например, Е.В. Васьяковский писал, что третий вид исков имеет целью создание, изменение или прекращение юридических отношений и носит название преобразовательных исков [5, с. 366; 6].

Примерами преобразовательных исков могут служить следующие иски: об изменении или расторжении договора о государственных закупках по требованию одной из сторон.

Доводы по вопросу выделения преобразовательных исков соответствуют нормам материального права. Гражданское законодательство предусматривает прекращение или изменение правоотношений как один из способов защиты гражданских прав судом (п. 1 ст. 9 ГК). Более того, материальный закон закрепляет судебное решение в качестве юридического факта, вызывающего определенные правовые последствия (изменение или прекращение правоотношения). Это находит свое прямое отражение в статье 7 ГК, регулирующей основания возникновения гражданских прав и обязанностей. В ней закрепляется, что гражданские права и обязанности возникают из судебного решения, установившего гражданские права и обязанности. Таким образом, судебное решение в законодательном порядке признается юридическим фактом, который влечет за собой преобразование (изменение или прекращение) правоотношений в установленных законом случаях. Из этого следует, что существует и третий вид исков – преобразовательные иски [5, с. 367].

Важнейшая черта преобразовательных решений и исков заключается в том, что суд может выносить такие решения только в случаях, указанных законом, если имеются факты, с которыми закон связывает возникновение права на изменение или прекращение правоотношения [5, с. 367; 7].

Предметом преобразовательного иска является материальное правоотношение (субъективное право, юридическая обязанность), которое требует истец от суда своим решением изменить или прекратить.

Основанием преобразовательного иска (фактическим) следует понимать указываемые заинтересованным лицом юридические факты, влекущие за собой изменение или прекращение материального правоотношения (субъективного права, обязанности), являющегося предметом иска [5, с. 367].

В большинстве случаев, как указывает И.М. Пятилетов, основание преобразовательного иска составляют факты двоякого значения:

а) факты, с которыми связано возникновение правоотношения, подлежащего изменению или прекращению;

б) факты, с которыми связана возможность осуществления преобразовательного правомочия на изменение или прекращение правоотношения [5, с. 368; 7].

Способом защиты права преобразовательного иска является прекращение или изменение правоотношения между истцом и ответчиком.

Данная классификация видов исков о государственных закупках важна для понимания особенностей отдельного вида гражданско-правового договора - договора о государственных закупках и оформлении исковых требований истца.

Список литературы:

1. Павловская И.А., Ерпулев А.С. «Классификация исков. Виды гражданских исков. Все подходы в гражданском процессе». / http://arbir.ru/articles/a_2421.htm

2. Глава государства Касым – Жомарт Токаев. Послание народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана // https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana

3. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам административного процедурно-процессуального законодательства Республики Казахстан» от 29 июня 2020 г. № 351-VI// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000351>

4. Нуров С. «О здравом смысле в правоприменительной практике АППК» // ZANGER № 12/2021. – С. 39-40

5. Баймолдина З.Х. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан: в двух томах. Т. 1. Общая часть (Темы 1-15). Учебник. – Алматы: КазГЮА, 2001. – 416 с.

6. Васьковский Е.В. Учебник гражданского процесса. – Издание второе, перераб. – М.: Бр. Башмаковы, 1917.

// <https://naukaprava.ru/catalog/435/436/847/27677>

7. Пятилетов И.М. Распоряжение сторон гражданскими материальными и процессуальными правами в суде первой инстанции: Автореф. дис.канд.юрид наук. – М., 1970. – 178 с.

8. Гурвич М.А. Право на иск. Учебное пособие. – М.: ВЮЗИ, 1978. – 54 с.

9. Гамбаров Ю.С. Гражданский процесс: Курс лекций. 1984-1985 ак.год // Хрестоматия по гражданскому процессу / Под общей ред. М.К.Треушников.- М.:

Городец, 1996. – 226 с.

10. Добровольский А.А., Иванова С.А. Основные проблемы исковой формы защиты права. – М., 1979. – 159 с. // <http://lawlibrary.ru/izdanie10858.html>

Сабитова Н.Т.

*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан*

РАСКРЫТИЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ НА СТАДИИ ПОДГОТОВКИ ГРАЖДАНСКОГО ДЕЛА К СУДЕБНОМУ РАЗБИРАТЕЛЬСТВУ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Одной из обязательных и важных стадий в гражданском судопроизводстве является подготовка дела к судебному разбирательству.

Подготовка дел к судебному разбирательству является самостоятельной стадией гражданского процесса, имеющей целью обеспечить своевременное и правильное разрешение и обязательна по всем гражданским делам [1, с. 133].

Подготовка дела – вторая по счету процессуальная стадия. Она начинается после возбуждения гражданского дела и предшествует судебному разбирательству.

Подготовка дела к судебному разбирательству – это совокупность процессуальных действий, совершаемых судьей по своему усмотрению и по его указанию лицами, участвующими в деле, сразу же после возбуждения гражданского дела для обеспечения его правильного и своевременного рассмотрения [2, с. 256].

Тщательная подготовка дела к судебному разбирательству представляет собой стадию процесса, в которой закладывается начало основательного и правомерного разрешения судебного разбирательства. Подготовка дела к судебному разбирательству – это обязательная стадия гражданского процесса, связанная с процессуальными действиями, осуществляемых судом, участвующими в деле сторонами и других лиц во исполнение задач гражданского судопроизводства. Принятие искового заявления является основанием для возбуждения гражданского дела, следовательно, после принятия искового заявления судьей возникают обязанности для проведения обязательных действий, связанных с подготовкой дела к судебному разбирательству.

Самостоятельное направление определяется специальной целью, задачами и значением. Обязательность предусматривается в том, что подготовка дела к судебному разбирательству должна существовать по всем гражданским делам, независимо от сложности, объема доказательств, социальной значимости и иных факторов. Тем самым, подготовка дела к судебному разбирательству создает условия для решения задач сформулированных в статье 163 ГПК РК с помощью исполнения индивидуальных задач в ходе процесса подготовки рассмотрения гражданского дела.

Цель стадии подготовки дел к судебному разбирательству – обеспечение его правильного и своевременного рассмотрения и разрешения, желательно в первом судебном заседании.

Подготовка дела к судебному разбирательству есть совокупность процессуальных действий, совершаемых сторонами (и представителями) под руководством судьи, направленных к обеспечению своевременного и правильного рассмотрения и разрешения дела. Точное исполнение требований закона о подготовке дел к судебному разбирательству направлено к предупреждению судебной волокиты и бюрократизма в судопроизводстве.

Задача судьи в стадии подготовки – определить полный состав участников процесса, т.е. состав сторон, третьих лиц, заявителей, заинтересованных лиц, а также участников, содействующих осуществлению правосудия.

В развитие принципа состязательности в качестве одной из важнейших задач подготовки дел к судебному разбирательству, выступает представление необходимых доказательств сторонами и другими лицами, участвующими в деле, раскрытие доказательств.

Функции судьи по руководству состязательным процессом сводятся к тому, чтобы разъяснить сторонам, другим заинтересованным лицам, какими доказательствами они могут подтвердить основания своих требований и возражений, выяснить, могут ли стороны представить необходимые доказательства, имеются ли у них затруднения в получении доказательств. В случае заявления ходатайств об истребовании доказательств судья обязан оказать содействие в истребовании доказательств [3, с. 187].

В гражданском процессе дело возбуждается непосредственно в суде и только по материалам, представленным истцом. Этот материал дает основание полагать лишь для решения вопроса о возможности возбуждения процесса по данному делу. Отсутствие или неполнота доказательства, равно как и подача заявления ненадлежащим истцом являются основаниями для отказа в приеме заявления. Поэтому не всегда тот материал, который представлен сторонами, является достаточным для разрешения спора по существу в судебном заседании. Возникает необходимость привлечения новых доказательств, а иногда и новых лиц, что влечет за собой отложение разбирательства дела. Это устранимо, если судья после того, как он принял исковое заявление к своему производству, еще до назначения дела к слушанию примет меры к тому, чтобы восполнить доказательственный материал и разрешить другие необходимые вопросы.

Таким образом, подготовка дела к судебному разбирательству в системе гражданского процесса служит необходимым связующим звеном между возбуждением дела и его разбирательством по существу. Практическая целесообразность предварительной подготовки дела к судебному заседанию бесспорна. В системе ГПК РК подготовке дела к судебному разбирательству посвящена отдельная глава. Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству является отдельным институтом гражданско-процессуального права и представляет собой самостоятельную стадию гражданского процесса, обязательную по всем гражданским делам. В гражданском процессе подготовка дел зависит исключительно от самого суда. Необходимость для суда предварительно подготовить гражданское дело обуславливается его обязанностью всемерно стремиться к вынесению законного и обоснованного решения, а для этого правильно определять, какие обстоятельства имеют значение для дела, какой из сторон они

подлежат доказыванию, ставить их на обсуждение, даже если стороны на какие-либо из них не ссылались; оказывать содействие лицам, участвующим в деле, в собирании по их ходатайству дополнительных доказательств. В основе института подготовки дел лежит возможность оперативного совершения единолично судьей ряда подготовительных действий до судебного заседания. В редакции ГПК РК 2016 года впервые законодательно подчеркивает безусловно обязательный характер этой стадии процесса по каждому гражданскому делу. Правовую регламентацию подготовительных действий необходимо рассматривать как важнейший элемент процессуальной формы.

Задачами подготовки дела к судебному разбирательству являются:

- 1) уточнение обстоятельств, имеющих значение для правильного разрешения дела;
- 2) определение правоотношений сторон и закона, которым следует руководствоваться;
- 3) разрешение вопроса о составе лиц, участвующих в деле и надлежащее извещение их о времени и месте судебного заседания;
- 4) определение доказательств, которые каждая сторона должна представить в обоснование своих требований или возражений;
- 5) содействие примирению сторон [4].

Задачи подготовки гражданского дела к судебному разбирательству обусловлены как общим содержанием правоприменительной деятельности, так и всей логикой процесса доказывания. Разрешение указанных задач взаимосвязано и составляет единый процесс. Уточнение обстоятельств, имеющих значение для дела, означает определение предмета доказывания. Установление круга фактов, входящих в предмет доказывания, невозможно без квалификации юридических отношений сторон и определения закона, которым они регулируются. Поэтому если стороны заблуждаются относительно совокупности подлежащих доказыванию фактов, то судья на основе подлежащих применению норм материального права разъясняет им, какие факты имеют значение для дела и ставит их на обсуждение сторон. Одновременно судья вправе и обязан исключить из предмета доказывания юридически безразличные факты, хотя на них и ссылаются истец или ответчик. Возможность участия тех или иных лиц в процессе по конкретному делу определяется характером спорного правоотношения и наличием материально-правового интереса. Поэтому круг заинтересованных лиц и процессуальное положение каждого из них устанавливается благодаря анализу спорных правоотношений. Правильное определение предмета доказывания и полное выявление круга лиц, участвующих в деле способствует успешному разрешению следующей важнейшей задачи подготовки дел - определению доказательств, которые каждая сторона должна представить в обоснование своих утверждений. Решение вопроса относительно содержания конкретных полномочий судьи при подготовке дела зависит от правильного ограничения данной стадии процесса от других, в частности, от стадии судебного разбирательства. Процессуальный закон, возлагая на судью обязанность подготовить дело к судебному разбирательству, не позволяет ему формулирования окончательных выводов не только по существу спора, но и в отношении отдельных фактов.

Задача судьи в этой стадии в отношении доказательств ограничивается собственно подготовкой доказательств к судебному разбирательству. Поэтому к стадии подготовки дела относятся лишь действия судьи и сторон по представлению и собиранию доказательств, которые являются начальным этапом в процессе доказывания. Здесь судья обеспечивает полноту доказательственного материала с тем, чтобы в следующей стадии, в судебном заседании, суд занялся исследованием и оценкой доказательств.

Однако, собирая относящиеся к делу доказательства, судья не может обеспечить их полноты, не оценивая полученные от сторон и затребованные по их ходатайству материалы. Но такая оценка носит условный, предварительный характер. Квалификация оценки как предварительной предполагает предостеречь судью от составления окончательных выводов по поводу достоверности, достаточности, значимости доказательств. При подготовке дела доказательства предварительно оцениваются не по существу, а с точки зрения возможности назначения дела к слушанию. Другими словами, в стадии подготовки речь может идти о предварительных оценочных суждениях судьи о достаточности, относимости, допустимости доказательств, имеющих в деле, а не об окончательной их оценке в процессуальном смысле. В стадии подготовки по существу могут оцениваться лишь те доказательства, которые представляются для установления фактов процессуального характера. Например, при доказывании фактов, которые могут лежать в основании прекращения производства по делу или оставления заявления без рассмотрения при подготовке дела к судебному разбирательству.

Касательно законодательного регулирования института подготовки гражданского дела к судебному разбирательству, ГПК РК неоднократно подвергался изменениям и дополнениям.

В соответствии с Законом РК от 20 декабря 2021 года № 84-VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования гражданского процессуального законодательства и развития институтов внесудебного и досудебного урегулирования споров» в статью 73 ГПК РК внесены изменения и дополнения и изложены в следующей редакции: «Доказательства представляются сторонами и другими лицами, участвующими в деле, суду первой инстанции при принятии иска с составлением ими досудебного протокола, в котором отражаются действия сторон и других лиц, участвующих в деле, по раскрытию, представлению и обмену доказательствами, на которые они намерены ссылаться как на основание своих требований или возражений и которыми они намерены воспользоваться в случае рассмотрения дела в суде.

Доказательства могут быть представлены на стадии судебного разбирательства, если невозможность их представления на стадии подготовки дела к судебному разбирательству будет обоснована лицами, их представившими.

В случае, предусмотренном частью второй статьи 404 ГПК, доказательства могут быть представлены суду апелляционной инстанции.

Непредставление суду имеющихся у сторон доказательств исключает возможность представления этих доказательств суду апелляционной, кассационной инстанций.

После вынесения определения о подготовке дела к судебному разбирательству судья обязывает ответчика представить в установленный срок письменный отзыв на заявленные истцом требования с приложением доказательств, обосновывающих доводы. Отзыв должен быть подписан уполномоченным лицом и представлен в суд в подлиннике и копиях по числу лиц, участвующих в деле, не позднее десяти рабочих дней со дня получения копии искового заявления и соответствовать требованиям статьи 166Г ГПК РК [5].

Обстоятельства, имеющие значение для правильного разрешения дела, определяются судом на основании требований и возражений сторон и других лиц, участвующих в деле, с учетом подлежащих применению норм материального и процессуального права. Лицо вправе ссылаться только на те доказательства, которые были раскрыты и отражены в досудебном протоколе в ходе подготовки дела к судебному разбирательству либо в ходе судебного разбирательства, в случаях, установленных частью первой настоящей статьи [6].

В ч. 7 ст. 73 ГПК РК определены последствия для лиц, не известивших суд о причинах непредставления истребованного доказательства, а также непредставления доказательства в установленный судом срок по причинам, признанным судом неуважительными, виновные должностные или иные лица, не участвующие в деле, подвергаются административному взысканию в соответствии с Кодексом Республики Казахстан об административных правонарушениях по правилам, установленным главой 9 ГПК РК.

Судьи вершат правосудие, пытаются вынести правильное и справедливое решение. А такое решение возможно и осуществимо, при способности сторон доказать факты, раскрытые и представленные как можно раньше, то есть до назначения судебного заседания.

Список литературы:

1. Войтович Е.П. Гражданский процесс. Новосибирск: издательство СибАГС, 2016 – 194 с.
2. Гражданский процесс. Особенная часть. Мазурин С.Ф. – Питер. 2005 – 287 с.
3. Треушников М.К. Гражданский процесс. 5-е издание, переработанное и дополненное. – М., Статут: 2014. – 464 с.
4. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК (изменениями на 01.01.2022г.)
// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>
5. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 13 декабря 2001 года № 21 «О подготовке гражданских дел к судебному разбирательству» // <https://adilet.zan.kz>
6. Закон РК от 20 декабря 2021 года № 84-VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования гражданского процессуального законодательства и развития институтов внесудебного и досудебного урегулирования споров»
// <https://online.zakon.kz>

ПРАВО НА ОБРАЩЕНИЕ В СУД С ТРЕБОВАНИЕМ ОБ ОСПАРИВАНИИ СДЕЛКИ КАК ИСКЛЮЧИТЕЛЬНОЕ ПРАВО БАНКРОТНОГО УПРАВЛЯЮЩЕГО

В целях защиты интересов кредитора в процедуре банкротства законодательством Республики Казахстан предусмотрена возможность оспаривания сделок совершенных должником в преддверии банкротства.

Согласно Закону Республики Казахстан «О реабилитации и банкротстве» от 7 марта 2014 года №176-V (далее - Закон о реабилитации и банкротстве) исключительное право обжаловать в суде сделки совершенные в трехлетний период до возбуждения дела о банкротстве принадлежит администратору.

Закон о банкротстве определяет администратора как временного администратора, временного и банкротного управляющие [1].

На период проведения процедуры банкротства все органы должника отстраняются от управления. В качестве единственного органа управления должника выступает временный управляющий – с момента возбуждения дела о банкротстве и до назначения его банкротным управляющим, банкротный управляющий – со дня его назначения.

Временный управляющий – это лицо, с которым заключено соглашение либо которое назначено уполномоченным органом в случаях, установленных настоящим законом, для составления реестра требований кредиторов и заключения о финансовой устойчивости должника в период рассмотрения в суде дела о банкротстве, а также для проведения процедуры банкротства до назначения банкротного управляющего.

В случае, когда сам должник подает заявление о признании его банкротом, согласно подпункту 4) пункта 2 статьи 11 Закона о банкротстве, должен заключить соглашение об осуществлении полномочий временного управляющего с лицом, уведомление которого включено в реестр уведомлений лиц, имеющих право осуществлять деятельность администратора.

Банкротный управляющий - лицо, назначенное уполномоченным органом в области реабилитации и банкротства для осуществления процедуры банкротства, который с момента признания предприятия банкротом становится единственным органом управления компанией до его полной ликвидации.

В полномочия временного управляющего входит право выявлять сделки, совершенные должником при обстоятельствах, указанных в статье 7 Закона и предъявлять требования о признании сделки недействительной, возврате имущества в судебном порядке, в том числе по ходатайству кредитора, выявившего такую сделку [1].

Прямая обязанность оспаривать сделки прописано в пункте 2 статьи 89 Закона о банкротстве и относится исключительно к полномочиям банкротного управляющего.

Вместе с тем, в пункте 3 статьи 7 Закона о банкротстве при выявлении сделок, администратор (временный или банкротный управляющий) обязан, в том числе по ходатайству кредитора, выявившего сделку, в течение десяти рабочих дней со дня выявления обратиться в суд с заявлением о признании такой сделки недействительной.

Временный управляющий не предъявляет иски об оспаривании сделки в период, когда рассматривается дело о признании юридического лица банкротом, такая судебная практика отсутствует.

Во-первых, это связано с тем, что временный управляющий ограничен в правах до назначения его банкротным управляющим.

Во-вторых, суд может вынести решение об отказе в признании банкротом, в таком случае необходимость в предъявлении требований о признании сделки недействительной отпадает. В этом случае, временный управляющий лишается своих прав, так как отсутствуют основания оспаривания сделок и, нет самой процедуры банкротства.

Банкротный управляющий после его назначения уполномоченным органом организывает и проводит собрание кредиторов, если иное не предусмотрено законом.

При обнаружении кредитором, сделки, совершенной должником в течение трех лет до возбуждения дела о признании банкротом, кредитор направляет письменное требование к банкротному управляющему, об обращении в суд с требованием о признании такой сделки недействительной.

Данное обращение кредитора, не может быть проигнорировано банкротным управляющим. Он проверяют сделку на предмет законности и в случае установления признаков и оснований ее недействительности, подает требование в порядке искового производства в Специализированный межрайонный экономический суд, где рассматривалось дело о признании должника банкротом.

В компетенцию уполномоченного органа входит назначение временного управляющего, когда в суд с требованием о признании банкротом обращается кредитор по налогам и таможенным платежам. В его компетенцию также входит назначение кандидатуры банкротного управляющего представленную собранием кредиторов и его отстранение в предусмотренных законом случаях.

Уполномоченный орган, как и временный управляющий, имеет право выявлять сделки, но не имеет права подачи иска в суд с требованием о признании сделки недействительной.

Таким образом, законодатель обозначил банкротного управляющего, как единственного субъекта уполномоченного оспаривать сделки в рамках процедуры банкротства.

Вместе с тем, зарубежная практика показывает наличие других субъектов права, которые имеют возможность выявлять, предъявлять и оспаривать в судах сделки должника признанного банкротом.

По законодательству Российской Федерации (далее - РФ), арбитражный управляющий – это гражданин РФ, являющийся членом саморегулируемой организации арбитражных управляющих.

Конкурсный управляющий - арбитражный управляющий, утвержденный арбитражным судом для проведения конкурсного производства и осуществление иных установленных законом полномочий.

Начнем с того, что в Федеральном законе «О несостоятельности и (банкротстве)» (далее - Федеральный закон) от 26 октября 2002 года №127-ФЗ, арбитражный управляющий должен вносить сведения о подаче в суд заявления об оспаривании сделки должника, о том, что имеется судебный акт по результатам рассмотрения заявления, судебных актов о пересмотре. Такие сведения арбитражный управляющий должен внести, не позднее трех рабочих дней, с даты, когда стало известно о подаче заявления или вынесение судебного акта, а при подаче заявления арбитражным управляющим - не позднее следующего рабочего дня после дня подачи заявления в Единый федеральный реестр сведений о банкротстве [2].

Сразу отметим, что в законодательстве Казахстана о банкротстве нет отдельного реестра, куда нужно вносить такие сведения, но банкротный управляющий ставит в известность уполномоченный орган о проделанной работе, который в последующем выступает в качестве заинтересованного лица.

Заявление об оспаривании сделки должника может быть подано в арбитражный суд внешним управляющим или конкурсным управляющим от имени должника по своей инициативе либо по решению собрания кредиторов или комитета кредиторов. При этом срок исковой давности исчисляется с момента, когда арбитражный управляющий узнал или должен был узнать о наличии оснований для оспаривания сделки, предусмотренных Федеральным законом.

В Законе РК о реабилитации и банкротстве нет такого понятия, как исковая давность с момента, когда банкротный управляющий узнал или должен был узнать о наличии оснований для оспаривания сделки. Сделки признаются недействительными, если они совершены должником или уполномоченным им лицом в течение трех лет до возбуждения дела о банкротстве. Банкротному управляющему достаточно знать дату возбуждения дела о признании банкротом и с этой даты отсчитывать трехлетний период.

В силу Гражданского кодекса Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года №269-ХІІІ (далее – Гражданский кодекс), исковая давность это период времени, в течение которого может быть удовлетворено исковое требование, возникшее из нарушений права лица или охраняемого законом интереса. Общий срок давности установлен в три года [3].

Период, указанный в Законе о реабилитации и банкротстве, по сути, является сроком исковой давности, что и в Гражданском кодексе.

Единственно возникает вопрос, достаточен ли этот срок для анализа сделок совершенных должником в преддверии банкротства.

Когда должник признан банкротом по заявлению налогового органа, трехлетний срок будет достаточен для анализа сделок должника, однако когда должник преднамеренно доводит предприятие до банкротства, этот срок должен быть увеличен до пяти лет.

В части исчисления срока давности по Закону РК о реабилитации и банкротстве, полагаем срок исчисления считать с момента возбуждения дела о

банкротстве. Отсчет с момента, когда банкротный управляющий узнал или должен был знать, может вызывать спорные суждения и оттягивать трехлетний срок давности или как написано в Законе о реабилитации и банкротстве «период».

В Федеральном законе РФ, голос кредитора, в отношении которого или в отношении аффилированных лиц которого совершена сделка, не учитываются при определении кворума и принятии решения собранием (комитетом) кредиторов по вопросу о подаче заявления об оспаривании этой сделки.

Если заявление об оспаривании сделки во исполнение решения собрания (комитета) кредиторов не будет подано арбитражным управляющим в течение установленного данным решением срока, такое заявление может быть подано представителем собрания (комитета) кредиторов или иным лицом, уполномоченным решением собрания (комитета) кредиторов.

В Законе о реабилитации и банкротстве РК, кредитор выявивший сделку, обращается в банкротному управляющему и только через банкротного управляющего, подается в суд требование об оспаривании сделки.

В Законе о реабилитации и банкротстве есть право кредитора обратиться в суд требованием о привлечении учредителя (участника) и (или) должностного лица юридического лица к субсидиарной или солидарной ответственности.

В таком случае, считаю также вполне возможным обращение кредиторов с требованием о признании той или иной сделки недействительной.

В том и другом случае, цель кредиторов – это погашение кредиторской задолженности. Практика, согласно которой, кредиторы самостоятельно будут подавать в суд требования об оспаривании сделок, нужна и РК, поскольку это поспособствует расширению прав кредиторов и позволит им вести активную работу по возврату имущества в конкурсную массу банкрота.

В Федеральном законе РФ, наряду с кредиторами, требование об оспаривании сделки может подать в суд и уполномоченный орган, если размер кредиторской задолженности перед ним, включенной в реестр требований кредиторов, составляет более десяти процентов общего размера кредиторской задолженности.

В Законе о реабилитации и банкротстве РК, уполномоченный орган принимает меры по выявлению сделок, но не может самостоятельно оспаривать их в суде. Такое право в должной мере могло быть реализовано и уполномоченным органом, так как он выступает кредитором по налогам в деле о банкротстве, а также является органом, осуществляющим государственное регулирование в области реабилитации и банкротства (за исключением казенных предприятий, учреждений, банков, страховых (перестраховочных) организаций и накопительных пенсионных фондов).

Суд, удовлетворяя заявление о признании должника банкротом, также исходит из того, что признавая лицо банкротом, он дает банкротному управляющему провести ряд мероприятий, в том числе по выявлению сделок совершенным должником с нарушением требований закона в трехлетний период до возбуждения дела о банкротстве.

Наряду с оспариванием сделок в Законе о реабилитации и банкротстве банкротный управляющий обязан изменить, расторгнуть, отказаться от исполнения или оспорить действительность договора, заключенного до возбуждения дела о банкротстве, потребовать возврата имущества, переданного должником, на

основании решения комитета кредиторов. В случае изменения договора, банкротный управляющий смотрит и выдвигает те условия, которые будут выгодны для должника и его кредиторов, как на вероятность погашения кредиторской задолженности в будущем. При расторжении или отказе от договора, банкротный управляющий исходит от того, что дальнейшее исполнение договорных обязательств может усугубить положение должника и привести к росту кредиторской задолженности.

Банкротный управляющий обращается в суд, основываясь на решении комитета кредиторов. В таком случае, можно предоставить такое право и комитету кредиторов, в случае, когда банкротным управляющим не исполнено решение комитета кредиторов.

В Гражданском кодексе РК, право требования признания сделки недействительной по основаниям, установленным в Гражданском кодексе, может быть предъявлено заинтересованным лицом, надлежащим государственным органом либо прокурором, тогда как оспаривание сделок в рамках процедуры банкротства возможно только по иску банкротного управляющего.

Таким образом, право оспаривания сделок в процедуре банкротства надлежит закрепить не только за банкротным управляющим, но и предоставить такую возможность уполномоченному органу, кредиторам должника в лице комитета кредиторов, для защиты прав кредиторов в процедуре банкротства.

Список литературы:

1. Закон Республики Казахстан «О реабилитации и банкротстве» от 7 марта 2014 года №176-V // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000176/z140176.htm>
2. Федеральный закон Российской Федерации «О несостоятельности и (банкротстве)» от 26 октября 2002 года за №127-ФЗ, статья 28 // <http://www.kremlin.ru/acts/bank/18779>
3. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года №269-ХІІІ // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_

Сарсенова Д.К.

*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан*

ПОЛНОМОЧИЯ И ФОРМЫ ЮРИДИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ АДВОКАТА В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

Как известно, принципы, закрепленные в Конституции Республики Казахстан, являются основой системы защиты прав и свобод человека и гражданина и применимы к защите прав в соответствии с едиными стандартами, установленными высшим законом страны.

Рассматривая правозащитную деятельность, необходимо заметить, что ее изучением занимались авторы фундаментальных теоретико-правовых и конституционно-правовых исследований такие, как С.И. Глушкова, М.В. Баглай,

Е.А. Лукашева, С.С. Алексеев, М.И. Байтин, А.А. Белкин, Н.В. Витрук, В.А. Карташкин, В.Т. Кабышев, С.А. Комаров и другие.

Однако формы и методы осуществления правозащитной деятельности, в частности адвокатской, до сих пор в полной мере не проанализированы.

Конституция Республики Казахстан, возлагающая на государство обязанность признавать, соблюдать и защищать права и свободы человека и гражданина и гарантирующая государственную, в том числе судебную, защиту прав и свобод человека и гражданина, устанавливает право каждого на получение квалифицированной юридической помощи, оказываемой бесплатно в случаях, предусмотренных законом (ч. 3 ст. 13) [1].

Юридическая помощь при осуществлении защиты прав и охраняемых законом интересов граждан и юридических лиц в суде реализуется в форме гражданского процессуального представительства, что не лишает лицо права самостоятельного участия в рассмотрении спора. Участие представителя в гражданском судопроизводстве может быть обусловлено невозможностью личного участия стороны, его недееспособности, а также желанием заинтересованных лиц получить профессиональную помощь в производстве.

Организация деятельности адвокатов по оказанию юридической помощи относится к компетенции территориальных коллегий адвокатов, которые действуют в каждой области, городах республиканского значения и столице.

Адвокатура Республики Казахстан на современном этапе своего развития переживает важные перемены, которые зададут вектор его дальнейшего развития на долгосрочную перспективу. Республиканской коллегией адвокатов разработан проект-Концепция развития казахстанской адвокатуры на 2022-2025 годы «Новый Казахстан - Новая адвокатура», в котором выделены основные проблемы адвокатуры, требующих решения:

- обеспечение реальной состязательности и равноправия адвоката в судебном процессе;

- укрепление процессуального и институционального статуса адвокатов, включая предоставление реальных прав по сбору доказательств, доступу к информации;

- установление должной оплаты труда адвокатов, оказывающих гарантированную государством юридическую помощь;

- решение социальных и налоговых проблем адвокатов;

- повышение престижа профессии, профессиональной этики и эффективности работы организаций и органов самоуправления адвокатуры и т.д. Данная концепция также предусматривает повышение процессуального статуса адвоката, предложения адвокатского сообщества по реформе судебной системы.

Вместе с тем, казахстанская адвокатура, как и другие подобные институты во всем мире, является составной частью правовой системы государства, и ее деятельность регулируется законодательством. Адвокаты смогут качественно оказывать возложенную на них конституционно-правовую обязанность, в случае если государство обеспечит правовые условия для того, чтобы адвокатура стала сильной, независимой и престижной профессией.

В Послании народу Казахстана «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» от 1 сентября 2021 года Президент страны подчеркнул следующее: «Защищая права граждан, нельзя забывать и о правах правозащитников, в том числе адвокатов. Следует обеспечить безопасность их деятельности, пресекать незаконные действия, препятствующие их работе» [2].

Рассматривая адвокатскую деятельность, необходимо отметить, что в соответствии с Законом Республики Казахстан от 05 июля 2018 года № 176VIЗРК (далее Закон) под адвокатской деятельностью понимается квалифицированная юридическая помощь, оказываемая лицами, получившими статус адвоката в порядке, установленном Законом, физическим и юридическим лицам в целях защиты их прав, свобод и интересов, а также обеспечения доступа к правосудию. Адвокатская деятельность не является предпринимательской (ст.31 Закона) [3].

Согласно Закону адвокатская деятельность довольно многообразна: консультирование, защита и представление прав и интересов лиц, обратившихся за юридической помощью во всех судах, государственных, иных органах и организациях, составление документов правового характера; участие в качестве представителя в уголовном, административном, гражданском судопроизводстве; собирание фактических данных, и т.д. Данный перечень не является исчерпывающим. Адвокаты имеют право оказывать любую иную юридическую помощь, не запрещенную законодательством РК.

Для того чтобы определиться с формами адвокатской деятельности обратимся к реализации адвокатом своих полномочий представительства в рамках гражданского процесса. Полномочия адвоката в гражданском процессе регламентируются соответствующим процессуальным законодательством РК, то есть в рассматриваемом случае – Гражданским процессуальным кодексом Республики Казахстан (далее - ГПК РК).

В соответствии со ст. 58 ГПК РК представитель в гражданском процессе по общему правилу правомочен совершать от имени представляемого все процессуальные действия, за исключением некоторых, специально оговорённых в доверенности [4].

Таким образом, к специальным полномочиям адвоката, участвующего в гражданском процессе, относятся следующее (ст. 60 ГПК РК): подписание иска, передача дела в арбитраж, суд Международного финансового центра «Астана», заключение мирового соглашения, соглашения об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации или соглашения об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры, полный или частичный отказ от иска или признание иска, увеличение или уменьшение предмета исковых требований, изменение предмета или основания иска, передача полномочий другому лицу (передоверие), обжалование судебного акта в апелляционном, кассационном порядках, подача заявления о пересмотре судебного акта по вновь открывшимся или новым обстоятельствам, требование принудительного исполнения судебного акта, получение присужденного имущества, отказ от апелляционной жалобы и ходатайства о пересмотре судебного акта в кассационном порядке.

Общими правами адвоката в гражданском процессе в соответствии со ст. 33 Закона признаются: оказание лицу, обратившемуся за помощью, любую квалифицированную юридическую помощь, в которой оно нуждается.

Выступая в качестве представителя в соответствии с процессуальным законом, адвокат правомочен: защищать и представлять права и интересы лиц, обратившихся за юридической помощью, во всех судах, запрашивать и получать во всех государственных органах и негосударственных организациях сведения, необходимую для осуществления адвокатской деятельности информацию, самостоятельно собирать фактические данные, необходимые для оказания юридической помощи, и представлять доказательства; знакомиться с материалами, касающимися лица, обратившегося за помощью, включая процессуальные документы, следственные и судебные дела; фиксировать содержащуюся в них информацию любым способом, не запрещенным законодательными актами; запрашивать на договорной основе заключения специалистов для разъяснения вопросов, возникающих в связи с оказанием юридической помощи и требующих специальных знаний в области науки, техники, искусства и в других сферах деятельности; заявлять ходатайства, приносить в установленном порядке жалобы на действия суда, а также иных должностных лиц, ущемляющих права и охраняемые законом интересы лиц, обратившихся за помощью; проводить примирительные процедуры [3].

Адвокат вправе использовать иные полномочия, предусмотренные законом.

Вместе с тем, пользуясь вышеуказанными преимуществами адвокатского статуса, адвокат, в отличие от иных представителей, также связан требованиями адвокатской этики. В связи с этим он обязан соблюдать адвокатскую тайну, то есть не разглашать сведения, ставшие ему известными в ходе оказания юридической помощи по делу и не вправе принимать поручение на представительство, если в исходе дела имеется его личная заинтересованность либо в деле участвуют его родственники, также он не может принимать поручение, если оно определено имеет незаконный характер и не вправе отказаться от принятого поручения [5].

Вместе с тем нарушение адвокатами профессиональной этики стало частым явлением. При этом нарушение профессиональной этики происходит не только по отношению к процессуальным оппонентам, но и в отношении профессиональной деятельности своих коллег. Зачастую такие факты происходят в публичном пространстве на страницах адвокатов в социальных сетях. Такие публикации в значительной мере снижают престиж профессии и подрывают имидж казахстанской адвокатуры, формируют негативное восприятие деятельности адвокатов. Сообщество в лице органов самоуправления должно предупреждать, самостоятельно выявлять и пресекать такое поведение. Вместе с тем право адвокатов на свободу слова, право свободно получать и распространять информацию любыми законными способами не должно ограничиваться. Освещение адвокатами проблем, возникших в их деятельности, отстаивание ими своей гражданской, политической и правовой позиции положительно влияют не только на развитие адвокатуры, но и на становление правового государства и гражданского общества.

К формам юридической помощи адвокатов относится юридическая помощь, оказываемая на возмездной основе, гарантированная государством, комплексная социальная юридическая помощь [3]. В соответствии со статьей 17 Закона на возмездной основе признается юридическая помощь, оказываемая физическим и юридическим лицам платной юридической помощи на основании соглашения, если иное не установлено законами РК.

Размер оплаты юридической помощи, оказываемой адвокатами, устанавливается письменным договором адвоката с лицом, обратившимся за помощью. Заключение договора является обязательным и осуществляется в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан. Один экземпляр договора вручается лицу, с которым заключен такой договор. По договору, заключаемому между адвокатской конторой и лицом, обратившимся за юридической помощью, исполнение поручения в качестве защитника либо представителя принимает адвокат, назначенный адвокатской конторой. Обязательным в таком договоре является указание формы организации адвокатской деятельности и коллегии адвокатов, членом которой является адвокат, принявший поручение; предмет поручения, размер и порядок оплаты оказываемой юридической помощи и возмещения расходов адвоката, связанных с защитой и представительством, а также проведение примирительных процедур; порядок и условия расторжения договора.

В соответствии со статьей 18 Закона юридическая помощь, оказываемая физическим и юридическим лицам, имеющим право на ее получение на основании и в порядке, предусмотренных Законом и иными законами Республики Казахстан, на бесплатной основе, признается гарантированной государством юридической помощью. Право на бесплатное получение гарантированной государством юридической помощи в виде правового информирования имеют все физические и юридические лица.

Гарантированная государством юридическая помощь в виде правового консультирования, а также защиты представительства интересов физических лиц в судах, органах уголовного преследования, иных государственных органах и негосударственных организациях оказывается в порядке, установленном Законом лицу, привлекаемому к административной ответственности в соответствии с законодательством РК об административных правонарушениях; истцу в соответствии с ГПК РК; подозреваемому, обвиняемому, подсудимому, осужденному, оправданному, потерпевшему в соответствии с уголовно-процессуальным законодательством РК; физическим лицам по вопросам взыскания алиментов, назначения пенсии и пособий, реабилитации, получения статуса беженца, несовершеннолетним, оставшимся без попечения родителей. Правила и порядок оплаты гарантированной государством юридической помощи, оказываемой адвокатом, и возмещения расходов, связанных с правовым консультированием, защитой и представительством, а также проведением примирительных процедур определены в соответствии с Приказом Министра юстиции Республики Казахстан от 28 сентября 2018 года № 1462 [5].

Необходимо развивать и другие направления оказания бесплатной юридической помощи и расширять сферу ее применения на базе адвокатуры. Нужно

включить в круг лиц, имеющих право на получение бесплатной юридической помощи, следующие социально незащищенные категории граждан:

- 1) жертвы бытового и социального насилия;
- 2) жертвы пыток;
- 3) потерпевшие по уголовным делам;
- 4) лица, находящиеся в местах лишения свободы;
- 5) стороны по отдельным категориям гражданских дел (споры с государственными органами, трудовые споры и другие, в которых участвуют социально незащищенные категории лиц).

Такое расширение потребует дополнительного расходования бюджетных средств.

Для обеспечения необходимого отказаться от неэффективного расходования бюджетных средств на правовое информирование и освещение деятельности государственных органов. За счет значительных высвободившихся средств можно обеспечить расширение в законодательстве перечней категорий дел, по которым участие адвоката за счет бюджетных средств является обязательным, а также перечня социально уязвимых категорий лиц, имеющих право на бесплатную юридическую помощь.

Расширение сферы применения делает необходимым переработку и внедрение новых эффективных механизмов обеспечения качества гарантированной государством юридической помощи. Они должны быть едиными для юридической профессии.

Оплата труда адвокатов, работающих по программе гарантированной государством юридической помощи, должна учитывать время, потраченное адвокатом на дорогу, путем перехода от практики поминутного расчета труда адвокатов с обязательным округлением до часа.

Также, считаю необходимым пересмотреть законодательство в части возмещения расходов по оплате помощи представителей в судебном процессе. В гражданском процессе необходимо снять ограничения суммы возмещаемых расходов, которые установлены в размере десяти процентов от удовлетворенной части иска по имущественным требованиям и триста месячных расчетных показателей по неимущественным искам. Также должны быть скорректированы нормативные постановления Верховного Суда РК с тем, чтобы суды возмещали подтвержденные суммы расходов по оплате помощи адвоката, участвовавшего в процессе. Данные изменения положительно повлияют на загруженность судов. Снижение судами расходов на адвокатов с проигравшей судебное дело стороны на практике ведет к многочисленным необоснованным искам и долголетним судебным разбирательствам. В международной практике эффективным и справедливым средством для разгрузки судебной системы признается не повышение государственной пошлины за подачу исков, а именно возмещение расходов по оплате помощи адвокатов со стороны, против которого вынесено судебное решение.

Необходимо разрешить адвокатам устанавливать гонорары «успеха», когда обязанность оплаты юридической помощи ставится в зависимость от положительного исхода дела. Это распространенная в мире практика, и она в

первую очередь нужна клиентам, которые не имеют возможности оплачивать работу адвокатов до получения денег с противоположной стороны в судебном порядке.

В соответствии со статьей 19 Закона комплексной социальной юридической помощью является оказание в соответствии с договором безвозмездной юридической помощи, заключающейся в правовом сопровождении клиента с момента его обращения за юридической помощью до принятия в порядке, предусмотренном законами РК, итогового правового решения по делу - разрешения правовой ситуации. Комплексная социальная юридическая помощь осуществляется добровольно и оказывается лицам, находящимся в трудной жизненной ситуации, в соответствии с Законом РК «О специальных социальных услугах»; лицам, имеющим право на адресную социальную помощь; участникам Великой Отечественной войны и лицам, приравненным к ним; инвалидам первой и второй группы; пенсионерам по возрасту; престарелым и инвалидам, проживающим в медико-социальных учреждениях для престарелых и инвалидов общего типа;

Комплексная социальная юридическая помощь не оказывается по спорам, связанным с предпринимательской деятельностью, в рамках гражданского судопроизводства.

Процессуальные полномочия представителя подтверждаются надлежащим образом оформленной доверенностью. В соответствии с частью четвертой статьи 148 ГПК исковое заявление подписывается истцом или его представителем при наличии полномочия на подписание искового заявления. При подаче иска в форме электронного документа он удостоверяется электронной цифровой подписью истца или его представителя. В случае если исковое заявление не подписано истцом или его представителем, либо подписано представителем истца без приложения документов, подтверждающих полномочия, такое заявление возвращается судом по основаниям подпункта 3) части первой статьи 152 ГПК, поскольку не может быть возбуждено гражданское дело по неподписанному искомому заявлению.

Исходя из положений Закона, адвокат вправе использовать все незапрещенные законом средства и способы защиты прав и законных интересов обратившихся за юридической помощью лиц.

Вместе с тем в настоящее время сбор фактических данных по делу для адвоката существенно ограничен. В связи с этим требуется нормативное урегулирование процедуры направления и исполнения адвокатских запросов, в том числе:

1) предоставить адвокату права на получение материалов, содержащих банковскую, налоговую, врачебную и иную охраняемую законом тайну, необходимую для осуществления профессиональной деятельности. С учетом сложности данный вопрос должен быть тщательно проанализирован и решен с учетом интересов всех заинтересованных лиц. На первоначальном этапе возможно проведение Верховным Судом РК обобщения судебной практики по разрешению ходатайств адвокатов по предоставлению охраняемых законом тайн или же принятие отдельного нормативного постановления по данному вопросу. Необходимо также учесть, что данный вопрос в настоящее время частично урегулирован только в уголовном судопроизводстве, где предусмотрено истребование следственным судьей и приобщение к уголовному делу таких

сведений, документов и предметов по ходатайству адвоката (в случаях отказа в исполнении либо непринятия решения по запросу), в гражданском – установлен запрет на истребование сторонами таких сведений, в административном – порядок не регламентирован. В этой связи необходимо законодательно закрепить право адвоката инициировать через суд получение таких сведений без предварительного обращения к обладателю информации (с учетом установленного права исполнителя запроса отказать адвокату в предоставлении сведений с ограниченным доступом).

2) несмотря на наличие административной ответственности, предусмотренной статьей 668 КоАП за отказ в представлении ответа или за несвоевременный ответ, адвокаты продолжают сталкиваться с необоснованными отказами в предоставлении информации. Процедура привлечения к административной ответственности не всегда позволяет решить данную проблему.

В этой связи требуется законодательное уточнение по следующим вопросам:

- адвокат вправе требовать предоставления сведений, касающихся не только своего клиента, но и третьих лиц, если эти сведения необходимы для оказания юридической помощи клиенту;

- основанием для отказа в предоставлении сведений по адвокатскому запросу может являться только распространение на указанные сведения режима государственной тайны;

- неполный, частичный, уклончивый, формальный ответ, неправомерные ссылки на отсутствие информации должны толковаться как отказ в представлении ответа.

3) закрепить обязанность государственных и правоохранительных органов предоставлять письменный ответ на запрос адвоката с одновременным установлением административной ответственности должностных лиц этих органов за ее несоблюдение, по аналогии с иными органами и организациями (в соответствии с Кодексом Республики Казахстан «Об административных правонарушениях» сотрудники данных органов несут ответственность только согласно нормативным правовым актам, регламентирующим порядок прохождения службы);

4) в целях оперативного получения необходимой информации сократить срок исполнения адвокатских запросов до 3 суток;

5) заставить работать нормы об ответственности за воспрепятствование деятельности адвокатов. Статья 435 УК РК предусматривает уголовную ответственность за воспрепятствование законной деятельности адвокатов и иных лиц по защите прав, свобод и законных интересов человека и гражданина, а также оказанию юридической помощи физическим и юридическим лицам. Случаев привлечения к ответственности по данной статье не имеется, то есть статья является неработающей.

Выходом является использование формального состава преступления в данной статье по аналогии, например, со статьей 158 УК, предусматривающей воспрепятствование законной профессиональной деятельности журналиста. Перечисление конкретных деяний, препятствующих адвокатской деятельности, облегчит применение данной статьи, а также позволит отграничить их от составов, подпадающих под административную ответственность.

Среди таких деяний могут быть указаны:

- вынесение в отношении адвоката незаконного частного постановления;
- принуждение адвоката к отказу от ведения дела;
- незаконный обыск, досмотр адвоката и его помещения, незаконное изъятие документов, содержащих адвокатскую тайну;
- нарушение конфиденциальности общения адвоката с доверителем;
- незаконные негласные следственные действия в отношении адвоката;
- незаконные допрос и задержание адвоката;
- незаконное требование сведений и материалов, содержащих адвокатскую тайну.

Также имеются проблемы, связанные с социальной защищенностью адвокатов. Так, адвокаты в ходе оказания правовой помощи посещают следственные изоляторы, тюрьмы, часто находятся в зданиях полиции, прокуратуры, судов, то есть в местах повышенной опасности. В случае гибели или потери здоровья адвоката в этих местах отсутствует специальный законодательный механизм по оплате компенсаций в связи с гибелью и возмещению затрат на восстановление здоровья в отличие от судей, прокуроров или сотрудников полиции. Вместе с тем адвокаты оказывают гарантированную государством юридическую помощь, в рамках возложенной на них конституционно-правовой обязанности. В этой связи следует рассмотреть возможности предоставления социальной защиты как от государства, так и от Республиканской коллегии адвокатов путем создания специального фонда.

Кроме того, государство гарантирует населению оказание квалифицированной юридической помощи. Однако оказание такой помощи адвокатами жителям сельской местности зачастую невозможно из-за отсутствия достаточных кадров. Для стимулирования и привлечения адвокатов в сельскую местность необходимо включить профессию адвоката в перечень субъектов по государственной программе «С дипломом в село».

Осуществляя профессиональное представительство в суде, адвокат должен соблюдать положения Закона. Представителями в суде не могут быть адвокаты, принявшие поручение об оказании юридической помощи с нарушением правил, установленных законодательством об адвокатуре.

Адвокатская деятельность – это правозащитная квалифицированная юридическая помощь, оказываемая на профессиональной основе лицами, получившими статус адвоката, физическим и юридическим лицам в целях защиты их прав, свобод и интересов, а также обеспечения доступа к правосудию. В свою очередь, общие формы адвокатской деятельности раскрываются через специальные в нормах отраслевого законодательства и представляет собой порядок их осуществления, обеспечивающий достижение материально-правового результата.

Список литературы:

1. Конституция Республики Казахстан: принята 30 августа 1995 года // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>

2. Проект Концепции развития казахстанской адвокатуры на 2022-2025 годы «Новый Казахстан – Новая адвокатура» // <https://online.zakon.kz/m/amp/document/36293611/1#prg5>

3. Закон Республики Казахстан от 05 июля 2018 года № 176-VІЗРК «Об адвокатской деятельности и юридической помощи» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000176>

4. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.01.2022 г.) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>

5. Кодекс профессиональной этики адвокатов от 26 сентября 2014 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19 февраля 2022 года.) // advokatura.kz/wp-content/uploads/Kodeks-etiki

6. Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 28 сентября 2018 года № 1462. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 16 октября 2018 года № 17561 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017561>

Сламбеков Е.Б.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты*

ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРНЫНАН КЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫ БОЙЫНША МЕМЛЕКЕТТІК ТАПСЫРЫС ШЕҢБЕРІНДЕ ЖҰМСАЛҒАН БЮДЖЕТ ҚАРАЖАТЫН МЕМЛЕКЕТКЕ ӨТЕУ ТУРАЛЫ ІСТЕР БОЙЫНША СОТ ІСІН СОТТАРДЫҢ ҚАРАУ ПРАКТИКАСЫ

Қазақстан Республикасы Конституциясының 12-бабы адам құқықтары мен бостандықтарына кепілдік береді, сондай-ақ республиканың азаматы өзінің азаматтығына орай құқықтарға ие болып, міндеттер атқарады.

Білімді ұрпақ елдің ертеңгі болашағы. Соңғы жылдары елімізде білім беру саласының дамуына мемлекет тарапынан көптеген қолайлы жағдайлар жасалып, мемлекеттік бағдарламалар жұмыс жасауда.

Бағдарлама негізінде міндеттемелер жүктеліп, мемлекет тарапынан арнайы жауапкершіліктер көзделген.

Осы санаттағы дауларды шешудің құқықтық негізі азаматтық заңнама болып табылады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодекстің (бұдан әрі - АК) 378-бабына сәйкес екі немесе одан да көп адамдардың азаматтық құқықтар мен міндеттерді белгілеу, өзгерту немесе тоқтату туралы келісім шарт деп танылады.

АК-ның 272, 277-баптарына сәйкес міндеттеме белгіленген мерзімде міндеттеменің шарттарына және заң талаптарына сәйкес тиісінше орындалуға тиіс.

АК-ның 349-бабының талаптарына сәйкес міндеттеменің бұзылуы деп оның орындалмауы немесе тиісінше орындалмауы, яғни міндеттеменің мазмұнымен айқындалатын шарттарды бұзу түсініледі.

«Мемлекеттік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы N 416 Заңының 10-бабының 15-тармағына сәйкес мемлекеттік қызметші

жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру бағдарламалары бойынша мемлекеттік тапсырыс бойынша оқуды аяқтауға міндетті, егер де міндеттемелерін орындамаған жағдайда оның оқуына бөлінген мемлекеттік бюджет қаражатын және соған байланысты шығындарды өтеуге міндетті.

Бұл санаттағы даулар бойынша талап қою АҚ-нің 29-бабына сай жауапкердің тұрғылықты жері бойынша сотқа беріледі.

Бүгінгі таңда осы санаттағы даулар бойынша сотқа талап қоюды көбіне «Қаржы орталығы» акционерлік қоғамы, «Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясы» республикалық мемлекеттік мекемесі, «Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы мемлекеттік басқару академиясы» республикалық мемлекеттік мекемесі, «Жұмыспен қамту және әлеуметтік бағдарламалар бөлімі» мемлекеттік мекемелері беріп отыр.

«Қаржы орталығы» акционерлік қоғамы «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Қазақстан Республикасы заңының 616-бабы 12-бөлігіне сәйкес бюджеттік кредиттерді, сондай-ақ мемлекеттік және мемлекет кепілдік берген қарыздарды қайтару жөнінде талап қоюмен сотқа жүгінген сенім білдірілген өкіл сотқа талап қоюда мемлекеттік баж төлеуден босатылады.

«Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясы» республикалық мемлекеттік мекемесі, «Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы мемлекеттік басқару академиясы» республикалық мемлекеттік мекемесі, «Жұмыспен қамту және әлеуметтік бағдарламалар бөлімі» мемлекеттік мекемесі «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Қазақстан Республикасы заңының 616-бабы 17-бөлігіне сәйкес мемлекеттік мекемелер және орта білім беретін мемлекеттік оқу орындары – үшінші тұлғалардың мүдделерін қорғау жағдайларын қоспағанда, талап қойған және сот шешімдеріне шағым жасаған кезде мемлекеттік баж төлеуден босатылады.

Мемлекеттік баж АҚ-нің 117-бабына сай талап қоюшы төлеуден босатылған мемлекеттік баж, сондай-ақ іс бойынша іс жүргізуге байланысты шығындар сот мемлекет кірісіне шығыстарын төлеуден босатылмаған жауапкерден толық немесе талап қоюдың қанағаттандырылған бөлігіне пропорционалды өндіріліп алынады.

Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының аналитикалық мәліметтері бойынша 2017 жыл мен 2021жыл аралығында осындай санатта сотпен шамамен 50 ден аса талап қою арызы қаралған.

Тек Нұр-Сұлтан қаласының аудандық соттарында 2021 жылы «Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясы» республикалық мемлекеттік мекемесінің талап қоюымен үш іс қаралып, оның біреуі бойынша талап қанағаттандырылған, екі іс бойынша талап қою арызы ішінара қанағаттандырылған.

Осылайша, Қарағанды облысының Қарағанды қаласы Қазыбек би ауданының №2 аудандық сотының іс жүргізуінде «Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясы» республикалық мемлекеттік мекемесінің «А» мемлекеттік қызметшімен оны оқытуға бөлінген бюджет қаражатын мемлекетке өтеу туралы іс қаралды.

2018 жылғы 3 қыркүйекте шартқа қол қою кезінде тараптар оны орындау бойынша нақты міндеттемелер қабылдағаны анықталды. Тараптар арасында

жасалған шарттың мақсаты магистрантты одан әрі судья лауазымына біліктілік емтиханын тапсыруға және аудандық және оларға теңестірілген соттарда судьяның бос лауазымына орналасу конкурсына қатысу үшін оқыту болып табылады.

Талап қоюшы Қазақстан Республикасының жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартының талаптарына сәйкес магистрантты оқыту бойынша міндеттемелерді толық көлемде орындады, сондай-ақ магистрантқа соңғы жұмыс орны бойынша лауазымдық жалақы мөлшерінде стипендия төленді.

Талапкердің орындалған міндеттемелері бойынша жауапкер талап қоймады. Бұл ретте, қорытынды аттестаттаудан: кешенді емтихан тапсырудан, магистрлік жобаны қорғаудан өтуді қамтитын магистранттың жеке жұмыс жоспарын орындау бойынша жауапкердің өзінің Шарт талаптарын бұзуы орын алды.

Талап қоюшы талап қою сомасының негіздемесіне есептерге түсіндірме қоса берді, одан бұл сома бюджеттік сыныптаманың ерекшеліктері бөлінісінде тікелей және жанама шығыстардан тұрады: -тікелей шығыстар - 111 «еңбекақы төлеу» – 1 402 300 теңге; 113 «Өтемақы төлемдері» - 107 600 теңге; 121 «Әлеуметтік салық» - 138 100 теңге; 122 «әлеуметтік аударымдар» - 39 600 теңге; 123 «Міндетті сақтандыруға жарналар» - 500 теңге; 124 «Міндетті медициналық сақтандыруға жарналар» - 20 900 теңге; 159 «Өзге де қызметтер мен жұмыстарға ақы төлеу, тағылымдама үшін ақы төлеу» - 99 300 теңге; 161 «Ел ішіндегі іссапарлар мен қызметтік сапарлар» - 2900 теңге; 162 «Елден тыс жерлерге іссапарлар мен қызметтік сапарлар» - 592 100 теңге; 324 «стипендия» - 1 595 000 теңге, жалпы сомасы - 3 998 300 теңге; -жанама шығыстар 325 300 теңге (ерекшелік 131 «Техникалық персоналдың еңбегіне ақы төлеу», 135 «техникалық персонал бойынша жұмыс берушілердің жарналары», 144 «Отын сатып алу», 149 «Өзге де қорларды сатып алу», 151 «Коммуналдық қызметтер», 152 «Байланыс қызметтеріне ақы төлеу», 159 «Өзге де қызметтер мен жұмыстарға ақы төлеу (жөндеу, жинау)», 169 «Өзге де ағымдағы шығындар»).

«Республикалық бюджеттен қаржыландырылатын білім беру ұйымдарында (Қарулы Күштер үшін мамандар даярлауды жүзеге асыратын білім беру ұйымдарын қоспағанда) жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар, сондай-ақ техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білімі бар мамандарды даярлауға арналған мемлекеттік білім беру тапсырысын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысына сәйкес 2018-2019 оқу жылдарына арналған академия магистрантына жұмсалатын орташа шығыс, 2018 жылғы 16 сәуірдегі №199 (бұдан әрі - Үкіметтің 2018 жылғы 16 сәуірдегі №199 Қаулысы) қаулысына сәйкес 2018-2019, 2019-2020, 2020-2021 оқу жылдарына (басқа да әскерлер мен әскери құрылымдардың, сондай-ақ арнаулы мемлекеттік органдардың) жалпы сомасы 7 228 840 теңгені құрайды.

2018-2019 жылдарға Әділет академиясының магистратурасына қабылдау 60 орынды құрады, магистранттардың жалпы саны 120 адамды құрады, осыған байланысты Академия есеп жүргізді, мұнда оқу құны «А» үшін 4 323 600 теңге көлемінде соманы құрды.

Осылайша, оқытуға жұмсалған бюджет қаражатын мемлекетке өтеу сомасы «А» үшін 4 323 600 теңгені құрды, есептеу сенімділігіне соттың күмәні жоқ.

Талапкердің талаптары шарттың көрсетілген талаптарына сәйкес келеді, АҚ-нің 272, 277, 298, 359-баптарының және Заңның 10-бабының талаптарына сәйкес келеді, сондықтан жауапкер оған жұмсалған ақша қаражатын мемлекеттік бюджетке өтеуге міндетті, тиісінше талап заңды және негізді түрде мәлімделген.

Сонымен қатар, Сот 1 595 000 теңге мөлшеріндегі стипендия сомасын өндіріп алу бөлігіндегі талаптарды қанағаттандырудан бас тарту туралы қорытындыға келеді.

АҚ 953-бабының 1-тармағына сәйкес, тұлға (сатып алушы), заңдармен немесе мәмілемен белгіленген негізсіз иеленіп алынған немесе жинақталған мүлікті (негізсіз баю) басқа тұлғаның (жәбірленушінің) есебінен, негізсіз иеленіп алынған немесе жинақталған мүлікті соңғысына қайтаруға міндетті, сы Кодекстің 960-бабында көзделген жағдайлардан басқа ретте.

АҚ-нің 960-бабының 3) тармақшасына сәйкес негізсіз баю ретінде азаматқа оның тарапынан теріс пиғылды болмаған кезде берілген және сатып алушы пайдаланған ақша сомалары мен өзге де мүлік (жалақы, авторлық сыйақы, өміріне немесе денсаулығына келтірілген зиянды өтеу, зейнетақы, алимент және т.б.) өмір сүруге арналған қаражат ретінде қайтарылуға жатпайды.

Көрсетілген норманың мағынасынан үш белгі болуы керек екендігі аңғарылады - сатып алушының адалдығы, ақшалай сомалар өмір сүру құралы ретінде беріледі және оларды сатып алушы пайдаланған.

«Білім туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабының 53) тармақшасы стипендия ұғымын ашады, яғни бұл білім алушының өмір сүру қаражаты ретінде білім алушыға берілетін ақша сомасы, өйткені ол білім алушының тамақтануы мен тұруына арналған шығыстарды жабуға бағытталған.

Жоғарыда баяндалғанды негізге ала отырып, қаралып отырған жағдайда жиынтығында жоғарыда көрсетілген барлық үш белгінің бар екенін ескере отырып, сот 324 «Стипендия» ерекшелігі бойынша соманы өндіріп алу бөлігінде талап қою талаптарын қанағаттандырудан бас тарту туралы қорытындыға келеді.

Сонымен қатар, талапкердің стипендия төлеу шығындарын өндіріп алу мүмкіндігі оқу шартының талаптарында көзделмеген.

Сондай-ақ, академияда оқыған кезінде жауапкердің «А» басқа төлемдері мен табыстары болған жоқ, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 7 ақпандағы №116 қаулысымен бекітілген «Білім беру ұйымдарында білім алушыларға мемлекеттік стипендияларды тағайындау, төлеу және олардың мөлшері қағидаларына» және жалақы мөлшеріне сәйкес стипендия алды.

Жауапкерді сот төрелігі академиясына оқуға қабылдау туралы бұйрық заңсыз деп танылмаған, ешкім Күшін жойған жоқ, 2018 жылдың 1 қыркүйегінен 2020 жылдың 19 қаңтарына дейін ол адал оқып, сабақтарға қатысып, алған стипендиясын тамақтану мен тұру шығындарын жабуға, яғни өмір сүру құралы ретінде пайдаланды.

Талап қоюшы АПК-нің 72-бабының талаптарына сәйкес керісінше дәлелденбеген.

Академия магистранттары арасынан жауапкерді шығарып жіберу фактісі одан әрі төлемдерді тоқтату үшін негіз болып табылады, алайда ол стипендия ретінде бұрын алған төлемдердің заңдылығына әсер ете алмайды.

Мұндай жағдайларда сот сот төрелігі академиясының талап-арыз талаптарын ішінара қанағаттандыру, атап айтқанда, жауапкерден мемлекеттік бюджет кірісіне оқуға жұмсалған соманы 2 728 600 теңге мөлшерінде өндіріп алу, жауапкерге стипендия ретінде төленген 1 595 000 теңге мөлшеріндегі соманы алып тастау туралы қорытындыға келді.

Қазақстан Республикасының АПК 174-бабына сай сот тараптарға татуласу рәсіміне қатысуы үшін шақыру жібере отырып, тараптардың татуласуына шаралар қабылдайды, оларға дауды процестің барлық сатысында реттеуде жәрдемдеседі. Тараптар татуласу келісімін, дауды медиация тәртібімен реттеу туралы келісімді немесе дауды партисипативтік рәсімдер тәртібімен реттеу туралы келісімді жасап не осы Кодексте белгіленген тәртіппен өзге де тәсілдерді пайдалана отырып, дауды өзара талаптардың толық көлемінде не бір бөлігінде реттей алады. Татуласу рәсімдерін қолдана отырып дауды реттеу туралы өтінішхат, егер осы Кодексте немесе заңда өзгеше көзделмесе, талап қою ісін жүргізудің кез келген ісі бойынша мәлімделуі мүмкін.

Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінің (бұдан әрі - ӘРПК) 120-бабына сай тараптар өзара жол беру негізінде әкімшілік процестің барлық сатысында сот шешім шығаруға кеткенге дейін татуласу, медиация немесе дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісім жасасу арқылы әкімшілік істі толығымен немесе ішінара аяқтай алады.

Бәрімізге белгілі ӘРПК 2021 жылдың 1 шілдесінен бастап қолданысқа енгізілді. Осы Кодекс мемлекеттік органдардың ішкі әкімшілік рәсімдерін, әкімшілік рәсімдерді жүзеге асыруға байланысты қатынастарды, сондай-ақ әкімшілік сот ісін жүргізу тәртібін реттейді.

ӘРПК істер бойынша мемлекеттік мекеме мен жеке тұлға арасындағы даулар бүгінгі таңда ӘРПК-нің 120-бабы негізінде медиация тәртібімен шешілуде. Осыған байланысты АПК-нің 174-бабы негізінде азаматтық тәртіпте қаралатын осы санаттағы яғни Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру бағдарламасы бойынша мемлекеттік тапсырыс шеңберінде жұмсалған бюджет қаражатын мемлекетке өтеу туралы істер бойынша дауларды медиация тәртібімен шешуді қолға алып, осындай тәжірибе енгізген жөн деп санаймыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясы
// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000>
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі
// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377>
4. «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Қазақстан Республикасы заңы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000120>
5. 2017-2021 жылдар бойынша азаматтық істерді қарауға қатысты сот тәжірибесінің қорытулары // <https://www.sud.gov.kz>
6. Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі
// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350>

УСТАВНЫЙ КАПИТАЛ КАК ОСНОВА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТОВАРИЩЕСТВА С ОГРАНИЧЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ

Правовые основы функционирования товарищества с ограниченной ответственностью регламентируются положениями Гражданского Кодекса (далее - ГК) и подробно раскрываются в Законе Республики Казахстан от 22 апреля 1998 года № 220-І «О товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью» (далее – Закон о ТОО), Законе Республики Казахстан от 2 мая 1995 года № 2255 «О хозяйственных товариществах», Законе Республики Казахстан от 5 октября 1995 года № 2486 «О производственном кооперативе».

Некоторые проблемы развития товарищества с ограниченной ответственностью (далее – ТОО) раскрываются в исследованиях Ю.Г. Басина, А.Г. Диденко, Ф.С. Карагусова, С.И. Климкина, Е.В. Нестеровой, М.К. Сулейменова и прочих казахстанских исследователей [1; 2; 3; 4; 5; 6].

В Гражданский Кодекс вносилось большое количество изменений и дополнений, которые нацелены на построение положительных условий для деятельности и развития товариществ. Следует подчеркнуть, что большинство вопросов получили надлежащее регулирование в казахстанском гражданском законопроекте и иных правовых документах специального назначения. Также наблюдается обязанность дальнейшего улучшения и оптимизации положения действующего законопроекта, регулирующего деятельность юридических лиц. Принимая во внимание осуществляемую в стране работу по разработке и выпуске новой программы в области проведения юридической политики, полагаем, что требуется последующее улучшение действующих законопроектов о товариществах, также в части формирования уставного капитала.

Уставный капитал - это сумма денег и прочего имущества, внесенных и вложенных участниками ТОО в целях организации функционирования предприятия. Уставный капитал имеет большую ценность в развитии предприятия, и имеются на следующие виды:

- стартовая функция. При построении предприятия уставный капитал выступает финансовой платформой для организации и ведения предпринимательской деятельности. Допустим, его целесообразно применять в целях покупки или временного пользования помещения, инвентаря, технического аппарата и д.р.;

- определительная функция. С помощью уставного капитала устанавливается удельная доля каждого участника в собственности ТОО (также в процессе распределения прибыли предприятия между его участниками), а также удельная доля присутствия любого участника в распоряжении и руководстве предприятием (каждому учредителю в процессе проведения голосования на едином собрании присваивается такое число голосов, которое соответствует его удельной доле в уставном капитале ТОО). Тем не менее, не следует забывать о том, что в данных документах ТОО участники имеют право зафиксировать другое распределение

долей, принадлежащим участникам. Допустим, когда доля участника в собственности предприятия не тождественна отношению его внесенных денежных средств или имущества к суммарной стоимости уставного капитала;

- обеспечительная функция. Учредители подвергаются опасности, связанной с причинением убытков в процессе функционирования предприятия, в рамках стоимости инвестированных ими денежных средств или имущества. Иначе говоря, когда предпринимательская деятельность не приносит дохода и работает на убыток, участник может лишиться инвестированных и внесенных в счет уставного капитала денежных средств или имущества, а следовательно, учредитель товарищества в целях процветания предпринимательства и обеспечения дохода будет вести себя разумно и добросовестно, что не является возможным без должного осуществления обязательств предприятия. То есть, уставный капитал ТОО – это своеобразное обеспечение реализации обязательств предприятия перед учредителями (кредиторами). Исходя из сущности функции обеспечения данного капитала, следует заключить, что степень надежности товарищества непосредственно зависит от величины уставного капитала, то есть чем больше размер капитала, тем больше уровень надежности и доверия к ТОО, которая проявляется в его развитии и обеспечении притока денежных средств.

Уставный капитал товарищества с ограниченной ответственностью, относящегося только к субъектам среднего и крупного предпринимательства, должен составлять не менее 100 месячных расчетных показателей.

В товариществе с ограниченной ответственностью, состоящем из одного участника, решения, относящиеся к компетенции общего собрания участников, принимаются единственным участником единолично и оформляются письменно.

Устав товарищества с ограниченной ответственностью считается документом, устанавливающим правовой статус товарищества как юридического лица. Устав подлежит единогласному утверждению общим собранием учредителей и подписывается всеми учредителями или их уполномоченными представителями и подлежит нотариальному удостоверению.

Распределение между участниками товарищества с ограниченной ответственностью чистого дохода, полученного товариществом по результатам своей деятельности в течение года, производится в соответствии с решением очередного собрания участников товарищества, предназначенного для утверждения результатов деятельности товарищества за соответствующий год.

Товарищество с ограниченной ответственностью (ТОО) признается товариществом с ограниченной ответственностью, созданным одним или несколькими лицами, уставный капитал которого разделен на доли в размере, установленном учредительными документами; участники товарищества с ограниченной ответственностью не отвечают по его обязательствам и несут риск убытков, связанных с деятельностью товарищества, в пределах стоимости своих вкладов.

Участники товарищества, не внесшие полностью вклады в уставный капитал, несут солидарную ответственность по его обязательствам в пределах стоимости невнесенной части вклада каждого участника.

Распределение между участниками товарищества с ограниченной ответственностью чистого дохода, полученного товариществом по результатам своей деятельности в течение года, производится в соответствии с решением очередного собрания участников товарищества, предназначенного для утверждения результатов деятельности товарищества за соответствующий год.

В своей работе «Гражданское право» Ю. Басин отмечает: «основаниями приобретения права собственности хозяйственного товарищества являются вклады учредителей, совокупность которых составляет уставный фонд товарищества; имущество, образованное, произведенное и полученное в ходе деятельности товарищества» [5].

При превышении заявленного уставного капитала товарищества с ограниченной ответственностью над фактическим уставным капиталом участники товарищества несут солидарную ответственность перед кредиторами по долгам товарищества в сумме, превышающей уставный капитал над собственным.

В соответствии с пунктом 3 статьи 40 Закона РК «О товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью» не вправе распределять доход между участниками до полной оплаты всего уставного капитала.

Первоначальный уставный капитал образуется посредством соединения всех денежных средств и имуществ участников, инвестированных в счет уставного капитала. Его размер не может быть ниже суммы, эквивалентной 100 МРП на период передачи официальных документов для прохождения регистрации в государственных органах, кроме товариществ, являющихся субъектами малого бизнеса, величина самого малого уставного капитала которого устанавливается нулевым уровнем (статья 23 Закона РК «О товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью»).

Вкладом в счет уставного капитала могут быть денежные средства, вещи, ценные бумаги, право на владение имуществом, также право на распоряжение земельным участком и авторское право и прочее имущество (кроме специальных учреждений финансирования, образуемых согласно казахстанскому законодательству, регулирующие финансовое обеспечение проектов и пр.).

Вклады учредителей в счет уставного капитала в естественной форме или в качестве прав на распоряжение и владение имуществом подлежат оцениванию в денежной форме в соответствии с договоренностью всех участников или по результату проведения общего собрания учредителей ТОО. Если стоимость такого инвестирования больше стоимости, приравненной 20 000 размеров МРП, ее оценка подлежит обязательному доказыванию самостоятельным специалистом.

В случаях, когда в виде ТОО предоставляется право распоряжения и владения имуществом, величина данного вложения устанавливается платой за применение, рассчитанной за целый период, приведенный в учредительных актах.

Без разрешения общего собрания отчуждение имущества до окончания установленного срока, право распоряжения, которым является инвестицией в счет уставного капитала ТОО, не разрешается.

Если иное не предусматривается учредительными актами, опасность наступлений внезапной смерти или причинения ущерба имуществу,

предоставленного в распоряжение и владение ТОО, возлагается на владельца имущества.

В соответствии со вторым пунктом статьи 24 Закона РК «О товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью» срок для предоставления полной величины инвестирования определяется решением в результате проведения общего собрания учредителей, однако он не может быть больше одного года с момента регистрации товарищества.

Диденко А.Г. и Нестерова Е.В., производили оценку вопроса принятия решения о повышении уставного капитала товарищества благодаря одним или более учредителями дополнительных вложений, где аналогичным образом требуется разрешение абсолютно всех учредителей, выраженное посредством проведения всеобщего голосования в процессе единого собрания учредителей [8]. Таким образом, оставшийся открытым вопрос «отсутствующих» учредителей ТОО, с которым в жизни часто встречаются отечественные бизнесмены, как и раньше, затрудняет процесс принятия окончательных решений в результате проведения единого собрания для обсуждения некоторых вопросов, также связанных с уставным капиталом.

В настоящий период сроки формирования уставного капитала определяются решением, принятым в результате проведения единого собрания учредителей ТОО, он не может быть больше одного года с момента прохождения регистрации в государственных органах в качестве ТОО. Таким образом, учредитель имеет право инвестировать свою долю в уставный капитал сразу же по окончании прохождения правил регистрации в государственных органах. Если учредитель вносит наличные денежные средства, тогда их внесение зачисляется приходно-кассовым ордером без предоставления учредителю чека. Предоставление вещей в виде внесения своей доля в счет уставного капитала товарищества зачисляется актом приема-передачи, а если подобными вещами служат имущество или объект результата интеллектуальной деятельности, то их внесение в долю должно пройти официальную регистрацию в компетентных учреждениях государственного управления.

Участники товарищества, не внесшие полностью вклады в уставный капитал, несут солидарную ответственность по его обязательствам в пределах стоимости невнесенной части вклада каждого участника.

Количество участников товарищества с ограниченной ответственностью не должно превышать ста. В случае, если количество участников товарищества с ограниченной ответственностью превышает сотню, оно подлежит разделу, либо выделению, либо преобразованию в другое хозяйственное товарищество. А по истечении этого срока количество участников не может быть меньше ста, подлежит отмене в судебном порядке по заявлению органа, проводившего государственную регистрацию, или другого заинтересованного лица.

Особо важным является вопрос установления величины долей присутствия в уставном капитале товарищества. Пункт 6 ст. 23 Закона свидетельствует, что если прочее не предусматривается положением учредительного соглашения, отношение внесенного имущества или денег учредителя к суммарной стоимости уставного капитала выступает удельной долей учредителя в данном капитале. Таким образом,

Закон утверждает, что соотношение между долями присутствия участников в капитале ТОО может быть совершенно не пропорциональным инвестициям учредителей. Допустим, величина уставного капитала товарищества образует 100 тыс. тенге, первый учредитель внес 60 тыс. тг., следующий – 40 тыс. тенге. Согласно положению величина внесенной первым учредителем доли должна быть 60 процентов, вторым учредителем – 40 процентов. Однако, если данные учредителя выражают согласие с тем, что распределение долей может осуществляться таким образом: у первого учредителя – 25%, у второго – 75% либо иным способом. Главное, прописать это в протоколе общего собрания учредителей, а потом в учредительном соглашении товарищества. Следует уточнить, что в уставе такие сведения не могут прописываться.

Понятно, что без внесения долей участников в счет уставного капитала товарищества не может функционировать и развиваться ни одно предприятие, так как уставный капитал служит его первоначальным капиталом. Это самые первоначальные ресурсы, имеющиеся во владении и распоряжении компании, необходимые для осуществления деятельности до обеспечения притока денежных средств, пока компания не будет рентабельной. В некоторых ситуациях участники прописывают в документах малую величину капитала, который не будет достаточно для функционирования предприятия. Это не совсем разумно, так как в последующей своей деятельности компания встречается с проблемой ярко выраженного недостатка капитала и обязанности официального оформления дополнительных вложений учредителями или руководством компании. При этом они встретятся непосредственно с проблемами, касающимися обложения налогами. Так, в соответствии с п.п. 1 п. 2 ст. 225 Налогового Кодекса стоимость материального имущества, поступившего в виде вложения доли в счет уставного капитала, не принимается как прибыль предприятия. Это обозначает, что данная сумма, то есть стоимость имущества, не добавляется в общую прибыль компании, и он подлежит обязательному налогообложению. С другой стороны, денежные средства и материальные ценности, внесенные в виде материального обеспечения, относятся к прибыли компании. Таким образом, максимально снизить риски по налоговым платежам предприятия, касающиеся с внесением денежных средств от учредителей, вероятно, вначале правильно вычислить величину уставного капитала.

Таким образом, следует отметить, что уставный капитал служит основой для функционирования ТОО. Для того, что бы начать свою деятельность в качестве товарищество с ограниченной ответственностью, необходимо создать ТОО и внести уставный капитал, который позволит удовлетворить все потребности бизнеса с учетом возможностей членов партнерства. Другими словами, каждый учредитель должен выполнять свои обязанности по внесению вклада в формирование уставного капитала.

Список литературы:

1. Уставной капитал ТОО: Каким он должен быть? // <https://mybuh.kz/news/ustavnoy-kapital-too-kakim-on-dolzhen-byt/>

2. Уставный капитал // https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%BA%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB

3. Закон Республики Казахстан «О товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью» от 22 апреля 1998 года № 220-1 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000220>

4. Закон Республики Казахстан «О хозяйственных товариществах» от 2 мая 1995 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002255>

5. Басин Ю.Г. Принципы гражданского законодательства Республики Казахстан. Гражданский кодекс Республики Казахстан – толкование и комментирование. Общая часть. Вып. 5. Алматы – 2006.

6. Долинская В.В. Акционерное право: основные положения и тенденции. Монография. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 736 с.

7. Таңатаров А. Занды тұлғалар қылмыстық құқықтық субъектісі ретінде // Заң және заман, 2010 – 45 б.

8. Милькова Л.Ф. Органы юридического лица: автореф. дис. канд. юрид. наук. – Свердловск, 1986.

Сулейменова Б.Ж.

*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан*

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ПРИМЕНЕНИЯ ИНСТИТУТА ОТСРОЧКИ (РАССРОЧКИ) ИСПОЛНЕНИЯ РЕШЕНИЯ СУДА

Статья 4 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – ГПК РК) определяет, что задачей гражданского судопроизводства являются защита и восстановление нарушенных или оспариваемых прав, свобод и законных интересов граждан, государства и юридических лиц, соблюдение законности в гражданском обороте, обеспечение полного и своевременного рассмотрения дела, содействие мирному урегулированию спора, предупреждение правонарушений и формирование в обществе уважительного отношения к закону и суду. Таким образом, основной целью гражданского судопроизводства является восстановление нарушенных и оспариваемых субъективных материальных прав и охраняемых законом интересов граждан, юридических лиц.

Авторитет судебной власти зависит не только от того, насколько защищены права граждан и юридических лиц вынесенными судебными актами, но и настолько полно и своевременно они исполняются. Исполнение судебных актов представляет собой заключительную стадию гражданского судопроизводства и определяет эффективность правосудия в государстве. Целью исполнительного производства является обеспечение реального восстановления нарушенных или оспариваемых прав или охраняемых законом интересов [1].

Согласно ст. 2 Закона Республики Казахстан от 2 апреля 2010 года № 261-IV «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей (далее Закон)

задачами исполнительного производства являются обязательное и своевременное принятие мер, направленных на принудительное исполнение исполнительных документов, выдаваемых на основании судебных решений, определений по гражданским и административным делам, предписаний и постановлений по делам об административных правонарушениях, приговоров и постановлений по уголовным делам в части имущественных взысканий, а также постановлений иных органов [2].

У должника, ответчика не всегда есть возможность исполнить решение суда сразу, например, погасить всю сумму задолженности, выселиться и т.д. Для таких случаев законодатель устанавливает специальные правовые предписания. Действующее процессуальное законодательство Республики Казахстан предусматривает, что при наличии обстоятельств, препятствующих исполнению судебного решения или затрудняющих его исполнение, суд вправе по заявлению лиц, участвующих в гражданском деле, отсрочить или рассрочить исполнение, а также изменить способ и порядок исполнения [3].

Вместе с тем ряд положений правового регулирования института отсрочки и рассрочки исполнения решения суда вызывают определенные вопросы.

1. Вопрос о приостановлении мер по обеспечению исполнения исполнительных документов при предоставлении отсрочки (рассрочки).

Согласно п. 5 ст. 32 Закона приостановление, отсрочка или рассрочка исполнительного производства не влекут отмены ранее установленных мер по обеспечению исполнения исполнительных документов.

Несколько иной подход к решению данного вопроса в законодательстве РФ. Федеральный закон РФ от 2 октября 2007 года «Об исполнительном производстве» предусматривает, что в случае предоставления должнику отсрочки исполнения судебного акта, акта другого органа или должностного лица исполнительные действия не совершаются и меры принудительного исполнения не применяются в течение срока, установленного судом, другим органом или должностным лицом, предоставившими отсрочку (п. 2 ст. 37) [4]. Это означает, что отсрочка подразумевает приостановление исполнения всех мер, а не только принудительных исполнительных действий. А.А. Максуров считает, что это неверно. Должен быть предусмотрен запрет лишь на совершение принудительного исполнения. Например, судебный исполнитель не вправе в момент действия отсрочки произвести арест имущества должника, однако он должен иметь возможность продолжить сбор сведений об имущественном положении должника, т. е. сделать запросы в банки, налоговые органы и т. д. Смысл отсрочки заключается в исключении на период ее действия любых по отношению к должнику мер принудительного характера, направленных на исполнение исполнительного документа [5]. Можно согласиться с точкой зрения автора в этой части.

В Законе и в Нормативном постановлении Верховного Суда Республики Казахстан от 31 марта 2017 года № 1 «О применении судами некоторых норм законодательства об исполнительном производстве» (далее – НП ВС) не указывается о том, какие меры не принимаются при приостановлении исполнительного производства. Следует полагать, что приостанавливаются все меры принудительного исполнения. Требуется внесение дополнения в НП ВС, по

вопросу о мерах, которые не принимаются в отношении должника при приостановлении исполнительного производства.

2. Одним из проблемных вопросов применения института отсрочки и рассрочки исполнения решения суда является вопрос приостановления исполнительного производства при предоставлении судом отсрочки, (рассрочки) исполнения решения. Согласно ст. 42 Закона в случаях предоставления судом отсрочки, рассрочки исполнения на определенный срок, исполнительное производство подлежит приостановлению в течение одного рабочего дня. Судебный исполнитель приостанавливает исполнительное производство после предоставления должником определения суда об отсрочке (рассрочке) исполнения решения суда, вступившего в законную силу. Срок обжалования определения суда составляет десять рабочих дней, а в случае обжалования определения взыскателем проходит еще какое-то время. В итоге до вступления определения в законную силу проходит немало времени. За это время судебный исполнитель продолжает принимать меры по исполнению решения суда. А если, к примеру, речь идет об исполнении решения суда о выселении из жилища, то за это время должника могут и выселить.

В связи с этим следует установить норму, согласно которой в случае удовлетворения заявления об отсрочке (рассрочке) исполнения решения суда исполнительное производство должно быть приостановлено до вступления определения в законную силу, то есть сразу после вынесения определения. В определении суда должно быть указано о приостановлении.

На основании вышеизложенного предлагается внести дополнение в ГПК РК, а также в Закон, указав, что определение об отсрочке (рассрочке) исполнения решения суда должно быть обращено к немедленному исполнению, то есть до вступления определения в законную силу.

3. Проблемным вопросом применения института отсрочки и рассрочки исполнения решения суда является то, что недобросовестные должники пользуются данным институтом для уклонения от исполнения решения суда. Целью заявителя при обращении в суд с заявлением о предоставлении отсрочки (рассрочки) исполнения решения суда должна быть защита его прав. В основе обращения должны быть уважительные причины. К сожалению, на практике встречаются случаи, когда должник обращается в суд с заявлением об отсрочке (рассрочке) с намерением получить процессуальную выгоду – затянуть сроки исполнения решения суда. При этом ущемляются права и интересы других лиц. Последствием злоупотребления правами должником является причинение процессуального вреда взыскателю и препятствование своевременному исполнению решения суда.

Проблема злоупотребления правом имеет многовековую историю, так, еще в Древнем Риме существовал правовой принцип «*qui iure utitur neminem laedit*», что означает – тот, кто пользуется своим правом, никому не должен причинять вреда. Данный правовой принцип широко распространился в Средние века в европейских государствах [6, с. 53].

Т.П. Подшивалов видит суть злоупотребления процессуальным правом в действии, выходящем за рамки существования субъективного гражданского права, когдалицо стремится внешне сокрыть этот выход, имитируя формальное осуществление субъективного права или правомочия в его составе, но это действие

находится в противоречии с той целью, ради достижения которой закон санкционировал это субъективное право [7, с. 17]. В данном случае субъективные задачи лица не совпадают с целями и задачами гражданского судопроизводства.

В.П. Грибановым дано следующее определение: «Злоупотребление правом есть особый тип гражданского правонарушения, совершаемого управомоченным лицом при осуществлении им принадлежащего ему права, связанный с использованием недозволенных конкретных форм в рамках дозволенного ему законом общего типа поведения» [8].

Принцип недопустимости злоупотребления правом, как и любой другой правовой принцип, имеет свое закрепление в системе правовых норм. В пункте 5 статьи 12 Конституции Республики Казахстан закреплено, что осуществление прав и свобод человека и гражданина не должно нарушать прав и свобод других лиц, посягать на конституционный строй и общественную нравственность. Также пункт 6 статьи 8 Гражданского кодекса Республики Казахстан (далее – ГК РК) гласит: «Никто не вправе извлекать преимущество из своего недобросовестного поведения».

В соответствии с ч. 1 ст. 35 ГПК РК лица, участвующие в деле, должны добросовестно пользоваться всеми принадлежащими им процессуальными правами, не злоупотребляя правами других лиц, не нарушая их интересы. Таким образом, исходя из законодательного толкования, злоупотребление процессуальными правами является нарушением обязательств по справедливому и разумному использованию процессуальных прав лицом, участвующим в деле.

В связи с вышеизложенным выделяются следующие характерные черты злоупотребления своими процессуальными правами: недобросовестное использование закрепленных в законе процессуальных прав; формальная схожесть злоупотребления процессуальными правами с правомерными действиями.

В случаях выявления злоупотребления правом со стороны участников гражданского судопроизводства суд может применить пункт 7 статьи 8 ГК РК, то есть отказать лицу в защите принадлежащего ему права. Это действенная мера в отношении должника, установленная на законодательном уровне, но, к сожалению, суды практически не применяют данную норму.

На практике в случае злоупотребления правом должником, суды чаще всего отказывают в удовлетворении заявления в связи с тем, что не имеется оснований, предусмотренных законом. Так, 18 января 2021 года в суд района «Байқоныр» города Нур-Султана обратился гражданин «П» с заявлением о предоставлении отсрочки исполнения решения суда о сносе незаконно возведенной пристройки до конца отопительного сезона. Суд посчитал возможным отсрочить исполнение решения суда, установив при этом разумный срок до 15 апреля 2021 года. 20 апреля 2021 года гражданин обратился второй раз с заявлением о предоставлении отсрочки исполнения того же решения суда, мотивируя тем, что подал в суд иск о признании права собственности на пристройку. Просил отсрочить исполнение решения суда дора рассмотрения его иска. Суд посчитал, что указанное обстоятельство не делает совершение действий по исполнению решения суда затруднительным или невозможным. Отказал в удовлетворении заявления, ссылаясь на статью 246 ГПК РК [9].

При неоднократном обращении в суд в заявлениях должники часто указывают одно и то же основание для предоставления отсрочки (рассрочки) исполнения решения суда, не принимая при этом мер по исполнению судебного акта.

Действия должников, направленные на уклонение от исполнения решения суда, нарушают принцип обязательности судебных актов, установленный статьей 21 ГПК РК.

Выявление и пресечение судом злоупотребления правом субъектов процессуальных правоотношений способствовало бы повышению авторитета суда.

Пресекать злоупотребление правом должником предлагается путем введения законодателем в отношении должников меры в виде денежного взыскания за злоупотребление правом, за невыполнение своих процессуальных обязанностей. Данная мера дисциплинировала бы участников судопроизводства, а также способствовала бы достижению защиты прав, свобод и законных интересов граждан и организаций, обеспечению исполнения Конституции, законов, иных нормативных правовых актов, международных договоров Республики.

4. Недостаточный уровень правосознания, как фактор, негативно влияющий на исполнение должниками решения суда.

Задачами судопроизводства являются не только полное и своевременное рассмотрение дела, но также предупреждение правонарушений и формирование в обществе уважительного отношения к закону и суду.

На сферу гражданских правоотношений существенное влияние оказывают социальные и личные характеристики субъекта, которые обуславливают неправомерное поведение лица. Субъект должен осознавать, что осуществляемое им действие (бездействие) является правомерным или неправомерным [10, с. 192].

Низкая правовая культура и деформация правового сознания являются следствием пробела воспитания, пробела образования, правового нигилизма.

С.Б. Судник считает, что причину низкого уровня исполнения судебных актов следует искать не только в системе государственных и судебных органов, но и в самом обществе. Должники не желают исполнять вступившие в законную силу судебные решения и считают допустимым ввести в заблуждение, нежели исполнить требования исполнительных документов [11, с. 241]. По его мнению, для устранения проблемы необходимо повышать правовую культуру, сделать непререкаемым авторитет правосудия.

Действительно современный уровень правосознания граждан предполагает, что судебные исполнители обязаны применять меры принудительного исполнения судебных актов, актов других органов и должностных лиц по гражданским и иным делам, которые бы стимулировали должника к скорейшему исполнению решения суда.

Для полноценного развития государства, соблюдения в полной мере прав и свобод граждан необходимо планомерное воспитание положительного правосознания граждан.

На основании вышеизложенного предлагаются следующие пути решения выявленных проблем:

1) внесение дополнения в НП ВС по вопросу о мерах, которые не принимаются в отношении должника при приостановлении исполнительного производства;

2) совершенствование действующего законодательства, в частности, предлагается внести дополнение в ГПК РК, а также в Закон, указав, что определение об отсрочке (рассрочке) исполнения решения суда должно быть обращено к немедленному исполнению, то есть до вступления определения в законную силу;

3) введение в процессуальное законодательство нормы о наложении меры процессуального принуждения в виде денежного взыскания в отношении лиц, злоупотребляющих правами, не исполняющих возложенные на них законом обязанности;

4) повышение правовой культуры участников гражданских и гражданско-процессуальных правоотношений.

Список литературы:

1. Гражданское процессуальное право: конспект лекций. Стадии гражданского процесса. // <https://law.wikireading.ru/2821>.

2. Закон Республики Казахстан от 2 апреля 2010 года № 261-IV «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей». // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000261_

3. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗПК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>

4. Федеральный закон РФ от 02.10.2007 № 229-ФЗ «Об исполнительном производстве» // <http://ivo.garant.ru/#/document/12156199/paragraph/540128:0>.

5. Максуров А.А. Меры принудительного исполнения. Отсрочка, рассрочка и изменение способа и порядка исполнения судебных актов и актов других органов. Отложение исполнительных действий // https://kmcon.ru/articles/jurist_2793.html.

6. Гусева З. З. Особенности противодействия злоупотреблению правом в гражданско-правовой сфере // Право и права человека. – 2018. – С. 53. // [URL:https://elibrary.ru/download/elibrary_35460861_51501901.pdf](https://elibrary.ru/download/elibrary_35460861_51501901.pdf) (дата обращения: 08.03.2022).

7. Подшивалов Т.П. Запрет злоупотребления процессуальными правами в арбитражном процессе // Российская юстиция. 2014. – № 9. – С. 17-20.

8. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. М.: Изд. МГУ, 1972 // <https://www.twirpx.com/file/2869479/>.

9. Определение суда района «Байқоңыр» г. Нур-Султан от 20 апреля 2021 года №7145-21/00-2м/837 // <https://office.sud.kz/>

10. Кирюшкин Р.А. Злоупотребление правом. Законность и правопорядок. Монография // КиноРус, 2016. – С.192.

11. Проблемы своевременного исполнения судебных актов, их решения / С.Б. Судник, Д.В. Якунин. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2018. – № 11 (197). – С. 241-242. // <https://moluch.ru/archive/197/48710/> (дата обращения: 13.02.2022).

ПРИНЦИП ДОБРОСОВЕЩНОСТИ В КАЗАХСТАНСКОМ ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ

Принцип добросовестности на законодательном уровне занимает заслуженное место среди руководящих начал гражданского законодательства, так как в пункте четвертом статьи 8 Гражданского кодекса Республики Казахстан (далее по тексту – ГК) закреплена обязанность участников гражданских правоотношений действовать добросовестно.

Масштабная реформа гражданского законодательства вместе с легализацией принципа добросовестности коснулась и смежных с ней институтов – таких как злоупотребление правом и эстоппель, который ранее был известен казахстанскому правопорядку исключительно из иностранного опыта. Перечень форм злоупотребления правом, установленный в статье 8 ГК, в свою очередь существенно расширен законодателем. Подобные тенденции усиления правового регулирования гражданских правоотношений в сфере защиты от недобросовестного поведения указывают на актуальность избранной темы исследования.

В судах сложилась определенная практика в части отдельных вопросов применения принципа добросовестности при рассмотрении гражданских дел по признанию недействительности сделок, разрешения споров, связанных с защитой права собственности на жилище. При этом, норма добросовестности в гражданском судопроизводстве является новшеством и потому правила применения принципа добросовестности вызывают много вопросов.

Актуальность темы также заключается в том, что принцип добросовестности хотя и закреплён в пункте втором статьи 5, пункте четвертом статьи 8, а также в ряде других статей ГК являясь инструментом достижения справедливости, при этом является абстрактным и неконкретным, то есть отсутствует четкий алгоритм его применения.

Проблема применения принципа добросовестности в гражданском праве практически не исследована в Казахстане. Само это понятие всегда существовало, но в действующее законодательство включено сравнительно недавно и до сих пор не получило большого распространения в судебной практике. Для сравнения, в Республике Казахстан принцип добросовестности в ГК введен в действие 27 декабря 1994 года Постановлением Верховного Совета Республики Казахстан, а в объединенной Германии принцип добросовестности при исполнении обязательств (*Treu und Glauben*) был закреплён в 1900 году и получил широкое применение в 1920-х годах в условиях резкого изменения социально-экономического и культурного контекста в период после Первой мировой войны и катаклизмов, последовавших за этим [1].

Указанный принцип если и находит применение в судопроизводстве, то только в качестве дополнительного фактора, но не как норма материального права.

Для правильного раскрытия актуальности темы обратимся к принципам гражданского права.

К принципам гражданского права можно отнести следующие:

- равенство правового статуса субъектов гражданско-правовых отношений;
- неприкосновенность собственности;
- свобода гражданско-правового договора;
- невмешательство государства и всех третьих лиц в частные дела и личную жизнь;
- защита предпринимателей и потребителей как основных субъектов гражданско-правовых отношений;
- защита прав и правомерных интересов кредитора [2].

Все эти принципы отражены в статье 2 ГК и являются основными началами гражданского законодательства.

Основополагающие принципы судопроизводства основаны на общих положениях Конституции Республики Казахстан (далее по тексту – Конституция), таких как признание и гарантия прав и свобод человека (статья 12 Конституции); право каждого на судебную защиту своих прав и свобод (статья 13 Конституции); равенство всех перед законом и судом (статья 14 Конституции); не допущение лишения жилища, иначе как по решению суда (статья 25 Конституции); право на неприкосновенность частной жизни (статья 18 Конституции) и другие.

Кроме данных основных начал, на которых базируется судопроизводство, в статье 77 Конституции закреплены принципы правосудия, которые являются общими и едиными для всех судов и судей Республики Казахстан [3].

Но, следует констатировать, что в основном законе нашего государства, отсутствует прямое указание либо закрепление принципа добросовестности. При этом, в нормах ГК неоднократно упоминается добросовестность вместе с понятиями разумности и справедливости. Например, в пункте втором статьи 5 ГК закреплено, что при невозможности использования аналогии закона права и обязанности сторон определяются исходя из общих начал и смысла гражданского законодательства (анalogии права) и требований добросовестности, разумности и справедливости. Из пункта четвертого статьи 8 ГК следует что, граждане и юридические лица должны действовать при осуществлении принадлежащих им прав добросовестно, разумно и справедливо, соблюдая содержащиеся в законодательстве требования, нравственные принципы общества, а предприниматели также правила деловой этики. При этом, эта обязанность не может быть исключена или ограничена договором, а добросовестность, разумность и справедливость действий участников гражданских правоотношений предполагаются. В статье 240 ГК понятия разумность и справедливость отсутствуют, вместо них появились такие понятия как открытость и непрерывность, что конечно же связано с систематизацией главы ГК, регулирующей приобретение права собственности и иных вещных прав, где гражданин или юридическое лицо, не являющееся собственниками имущества, но добросовестно, открыто и непрерывно владеющие как своим собственным недвижимым имуществом в течение семи лет, либо иным имуществом не менее пяти лет, приобретает право собственности на это имущество (приобретательная давность). Из пункта третьего статьи 536 ГК следует, что при разрешении

возникшего между сторонами спора об объеме содержания, которое предоставляется или должно предоставляться гражданину, суд должен руководствоваться принципами добросовестности и разумности. В пункте третьем статьи 579 ГК прописано, что арендодатель может быть освобожден судом от обязанности возместить арендатору стоимость неотделимых улучшений арендованного имущества, если докажет, что издержки арендатора на эти улучшения повышают стоимость арендованного имущества несоразмерно улучшению его эксплуатационных свойств или при осуществлении таких улучшений были нарушены принципы добросовестности и разумности.

С момента принятия нормы о добросовестности участников гражданских правоотношений и до настоящего момента, в отечественной цивилистике нет работ относительно понятия принципа добросовестности, его применения, тем самым также показывая актуальность этой темы.

Тенденции усиления процессуального регулирования правоотношений в сфере защиты от недобросовестного поведения усиливают важность избранной темы исследования. В литературе до настоящего времени нет единства мнений относительно существования самостоятельного принципа добросовестности. Но, следует отметить огромное количество проявления категории добросовестности, что свидетельствует о необходимости систематизации знаний о ней. Характеристике добросовестности посвящены работы И.Б. Новицкого, Л.И. Петражицкого, К.В. Нам, С.К. Соломина, Р.М. Гизатуллина, В.Ф. Антонова, С.В. Сарбаш, А.В. Демкиной, С.В. Яковлевой, М.Д. Скрябиной, А.Г. Карапетова, М.К. Сулейменова и других.

Сами авторы признают, что добросовестность в качестве принципа права в полной мере не исследовалась ранее. А многие из них добросовестность в качестве отраслевого принципа гражданского права не рассматривают. Внимание ученых - цивилистов в основном направлено на рассмотрение добросовестности в качестве одной из характеристик незаконного владения, тем самым, применение категории добросовестности ограничивается только областью виндикационных правоотношений. Объектом исследования являются гражданско-правовые отношения, возникающие в связи с обеспечением добросовестности при установлении, осуществлении, защите прав и исполнении обязанностей человека и гражданина.

В действительности при обзоре нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан, данный принцип применяется при разрешении вопросов недействительности сделок и применение судами последствий их недействительности, а также разрешение споров, связанных с защитой права собственности на жилище, где даны понятия добросовестного и недобросовестного приобретателя. Добросовестным приобретателем признается лицо, которое до передачи ему имущества по возмездной сделке не знало или не должно было знать о том, что лицо, у которого приобретено это имущество, не имело права его отчуждать (пункт 1 статьи 261 ГК), а недобросовестным приобретателем является тот, кто мог знать или предполагать из сложившейся обстановки, места совершения сделки, цены и других подобных факторов о том, что продавец не имел права распоряжаться данным имуществом.

Нормативные постановления Верховного Суда Республики Казахстан «О некоторых вопросах недействительности сделок и применении судами последствий их недействительности» от 7 июля 2016 года №6 и «О некоторых вопросах разрешения споров, связанных с защитой права собственности на жилище» от 16 июля 2007 года №5 направлены на защиту добросовестного приобретателя, проявившего разумную осторожность, добросовестность и осмотрительность, при этом в ходе разрешения вопросов недействительности сделок интересы добросовестного приобретателя, подлежат защите только в том случае, если собственник не докажет в суде, что имущество утеряно собственником или лицом, которому имущество было передано собственником во владение, либо похищено у того или другого, либо выбыло из их владения иным путем помимо их воли [4; 5].

При разрешении споров, связанных с защитой права собственности на жилище, интересы приобретателя проявившего разумную осторожность, добросовестность и осмотрительность подлежат защите без каких-либо условий, где неопровержимые факты добросовестного владения и пользования жилищем, наряду с другими доказательствами, являются основанием для признания лица добросовестным приобретателем.

Необходимо и отметить еще одну актуальность данной темы, которая заключается в том, что среди ученых-цивилистов есть мнение, что добросовестность является нравственной категорией и поэтому стороны гражданского процесса не могут ставить ее в основу своего поведения в качестве универсальной черты. Таким образом, принцип добросовестности, будучи неопределенным понятием, превносит в гражданское судопроизводство несвойственные ему моральные признаки и заключающее в себе объективное требование по соблюдению стандартов поведения. Добросовестность выступает в виде собирательной формы честного поведения, а недобросовестность же, напротив, в лицемерном применении субъективных прав и выходе за пределы осуществления гражданских прав.

В целях приведения предложений для решения проблемы применения принципа добросовестности в гражданском судопроизводстве полагаем необходимо затронуть Закон Республики Казахстан «О государственных закупках» от 4 декабря 2015 года (далее по тексту – Закон), который прямо предусматривает гражданскую правовую ответственность, связанной с недобросовестным поведением участника государственных закупок. Одним из принципов осуществления государственных закупок законодатель отнес добросовестную конкуренцию среди потенциальных поставщиков, недопущения сговора между участниками закупок и ответственность участников государственных закупок. Данный Закон применяется к отношениям, связанным с приобретением товаров, работ, услуг, необходимых для обеспечения функционирования, а также выполнения государственных функций либо уставной деятельности заказчика [6].

В соответствии с нормами Закона, потенциальный поставщик не вправе участвовать в проводимых государственных закупках, если потенциальный поставщик состоит в реестре недобросовестных участников государственных закупок. А включение в реестр происходит на основании иска заказчика или уполномоченного органа, если потенциальные поставщики или поставщики, предоставили недостоверную информацию по квалификационным требованиям и

(или) документам, влияющим на конкурсное ценовое предложение и если поставщики, не исполнили либо ненадлежащим образом исполнили свои обязательства по заключенным с ними договорам о государственных закупках. При этом, реестр недобросовестных участников государственных закупок, формируется на основании решений судов, вступивших в законную силу.

Таким образом, данный Закон раскрывает что из себя представляет недобросовестное поведение, возможные ограничения в виде гражданско-правовой ответственности по включению в реестр недобросовестных участников государственных закупок и последствия в виде отсутствия права на участие в проводимых государственных закупках, то есть в данном конкретном Законе закрепленные принципы добросовестной конкуренции среди потенциальных поставщиков, недопущения сговора между участниками закупок и ответственности участников государственных закупок, находят свое отражение в нормах процессуального права.

Исходя из изложенного, в целях обеспечения единообразия судебной практики и защиты от судебного произвола предлагается закрепить в ГК общее понятие добросовестности, в соответствии с которым добросовестность будет определяться как обязанность заботиться о соблюдении интересов участников гражданского оборота при осуществлении своих прав, а также соблюдение предписания закона и исполнение своих обязательств. В противном случае, по спорам с участием так или иначе проявивших свою недобросовестность участников оборота суды будут вынуждены и дальше разрешать применяя ст. 8 ГК, устанавливающую запрет на злоупотребление правом. Кроме того, закрепление понятия добросовестности, подтвердит его позиции среди основных начал гражданского законодательства.

Если конституционное закрепление принципа добросовестности позволяет говорить о его статусе как общеправового принципа, то указание норм об осуществлении судом защиты гражданских прав в соответствии с принципом добросовестности служит основанием для отнесения данного принципа к числу основных принципов и гражданско-процессуального права.

Несмотря на то, что отдельные проявления принципа добросовестности уже фигурируют в ГПК РК, его прямое закрепление в качестве отдельного и самостоятельного принципа гражданско-процессуального права позволило бы значительно продвинуться на пути к гармонизации гражданско-процессуального законодательства и достижения цели правосудия.

В целях совершенствования применения принципа добросовестности в гражданском судопроизводстве полагаем необходимым внести следующие изменения гражданско-процессуальное законодательство, а именно:

1. Для наиболее эффективного регулирования гражданских правоотношений целесообразным является включение в ГПК одной статьи, запрещающей противоречивое поведение участников гражданских правоотношений в рамках общего принципа добросовестности, либо внесение дополнения в статью 68 ГПК по оценке доказательств, в соответствии с которым участникам гражданских правоотношений будет запрещено недобросовестно противоречить своему предыдущему поведению. Поскольку, очень частым явлением в судебных разбирательствах являются ситуации, когда сторона вступает с одной позицией, а

затем начинает ее корректировать с учетом позиции другой стороны или третьих лиц, в том числе начинает оспаривать факты, на которые сама ссылалась ранее. В целях недопущения такого противоречивого и непоследовательного поведения, необходимо воспрепятствовать в получении преимуществ стороне, допускающей непоследовательность в поведении, в ущерб другой стороне, которая добросовестным образом полагается на выбранную оппонентом позицию. В данном случае, предлагается дополнить запрет на противоречивое поведение и извлечение преимуществ в связи со сменой своей позиции, то есть закрепить принцип процессуальной эстоппель, который будет способствовать соблюдению правил добросовестного поведения.

2. В статье 46 ГПК закреплены права и обязанности лиц, участвующих в деле, которые должны добросовестно пользоваться всеми принадлежащими им процессуальными правами, не злоупотреблять правами других лиц, не нарушать их интересы, и не допускать умышленное затягивание сроков рассмотрения и разрешения дела. Предлагается внести дополнение в данную статью с указанием представителей лиц, участвующих в деле, так как на них должна быть возложена обязанность по добросовестному осуществлению прав. Кроме того, полагаем необходимым дополнить указанием на обязанность лиц, участвующих в деле, содействовать производству по делу, действовать при осуществлении своих прав добросовестно и не допускать злоупотребления своими процессуальными правами в различных формах.

3. В статье 114 ГПК по заявлению лица, участвующего в деле, со стороны, недобросовестно заявившей заведомо необоснованный иск или спор против обоснованного иска (лицо знало или должно было знать) либо систематически противодействовавшей правильному и быстрому рассмотрению и разрешению дела, предусмотрена возможность взыскать в пользу другого лица, участвующего в деле, компенсацию убытков за фактическую потерю времени. Аналогично как и в статье 46 ГПК необходимо дополнить представителя лица, участвующего в деле. Данный механизм повысит процессуальную ответственность лиц, участвующих в деле и исключит злоупотребление правами.

Исходя из вышеизложенного можно сделать вывод, что принцип добросовестности очень важен и является вектором развития общества и правосознания. При совершенствовании норм гражданского законодательства следует уделять внимание формированию и развитию нравственных начал в обществе. Понятие добросовестности является правовым, несмотря на наличие нравственной составляющей и оценочной природы. При этом еще до включения принципа добросовестности в ГК, понятие добросовестности активно использовалось для пресечения любых видов злоупотребительного поведения. Осуществление прав и исполнение обязанностей должно отвечать критериям добросовестности. Для устранения правовой неопределенности предлагается закрепить в ГК общее понятие добросовестности, в соответствии с которым добросовестность будет определяться как обязанность заботиться о соблюдении интересов участников гражданского оборота при осуществлении своих прав, а также соблюдать предписания закона и исполнять свои обязательства.

Список литературы:

1. Карапетов А.Г. Основные положения гражданского права. Постатейный комментарий к статьям 1-16.1 Гражданского кодекса Российской Федерации. – М.: Логос, 2020 – 157 с.
2. Добросовестность в гражданском праве: проблемы теории и практики. Сулейменова М.К. // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31637150&pos=5;-111#pos=5;-111&sdoc_params=text%3D%25D1%2581%25D0%25B2%25D0%25BE%25D0%25B1%25D0%25BE%25D0%25B4%25D0%25B0%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D31637150%26spos%3D1%26tSynonym%3D1%26tShort%3D1%26tSuffix%3D1&sdoc_pos=0
3. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_
4. Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 7 июля 2016 года № 6 «О некоторых вопросах недействительности сделок и применении судами последствий их недействительности» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P160000006S>
5. Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 16 июля 2007 года N 5 «О некоторых вопросах разрешения споров, связанных с защитой права собственности на жилище» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/P07000005S_
6. Закон Республики Казахстан «О государственных закупках» от 4 декабря 2015 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P160000006S>

Утегенова Ж.А.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА «CONTRA PROFERENTEM» ҚАҒИДАСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Қазіргі заң ғылымы мен құқық қолдану тәжірибесінде азаматтық-құқықтық шарттың дұрыс орындалуына байланысты шарттың мазмұны мен талаптарын түсіндіру мәселесі өткір тұр. Қазіргі таңда әлемнің әр түрлі мемлекеттерінде азаматтық-құқықтық шарттарды түсіндірудің әртүрлі тәсілдері қолданылады. Оларды зерттеу Қазақстан Республикасының соттары дұрыс шешімдер қабылдауы үшін өте пайдалы болып табылады. Магистрлік зерттеу жұмысымыздың осы жоғарыда аталған мақсатта бірінші кезекте шет мемлекеттердің тәжірибесінде азаматтық-құқықтық шарттарды түсіндіру қағидалары қарастырылатын болады; екіншіден, Қазақстан Республикасының заңында бар азаматтық-құқықтық шарттарды түсіндіру әдістері анықталды; үшіншіден, шетелдік тәжірибеде қолданылатын азаматтық-құқықтық шарттарды түсіндіру ережелерін Қазақстан Республикасының заңнамасында қолдану перспективаларына баға берілді.

Біз «Contra proferentem» қағидасын құқықтық тұрғыдан зерттеу үшін «Contra proferentem» құқық институтінің жалпы қалыптасу тарихы мен даму жолдарын қарастырмай оның ережелеріне құқықтық тұрғыдан талдау жасау түсініксіз болар еді.

Сол себепті де біз «Contra proferentem» құқық институтінің шығу тегіне байланысты тоқтала кетсек болады.

Рим құқығында шарттарды түсіндіруге қатысты «Cum quaeritur in stipulatione, quid acti sit, ambiguitas contra stipulatorem est» (Цельс тұжырымы) қағидасы қалыптасты, оған сәйкес егер шарт түсініксіз болса, шартты ұсынған тарапқа қарсы түсіндірілу қағидасын қолдану керек деп тұжырымдаған. Содан кейін ортағасырлық Еуропалық заңгерлер цельс тұжырымы идеясының әр түрлі шарт түрлеріне қатысты «Corpus Juris Civilis» мәтініндегі шашыраңқы тұжырымдарын жүйелей отырып, жалпылама ортақ «Contra proferentem» қағидасын шарттың түсініксіз шартты жасау кезінде оны кімге ұсынғанына және тиісінше оны қабылдаған адамның пайдасына түсіндірілуі қажет деп тұжырымдаған болатын [1, 239-241 б.].

20 ғасырда Еуропа елдерінде және АҚШ соттарында шарттардың моральдарға, тараптардың әділдігі мен теңдігі және адалдық қағидатының мойындала басталған кезеңі болды. Содан бері «Contra proferentem» қағидасы еуропалық, ағылшын және американдық құқықта кеңінен дамыды, дәстүрлі түрде шарттық құқықты халықаралық біріздендіру актілерінде бекітілді және бірте-бірте кез-келген заңгерге таныс қарапайым қағидаға айналды.

Әлемде коммерциялық шарттарды түсіндірудің бұл қағидасы жалпыға бірдей танылған және көптеген мемлекеттердің құқықтық жүйелерінде құқықтық қағида ретінде қолданылады. Мысалы, Германия, Нидерланды, Франция, Испания, Италия, Австрия, және т.б. Оның ішінде «Contra proferentem» қағидасы халықаралық және дамыған Батыс Еуропа елдерінің құқық нормаларында көрініс тапқан болатын:

- «UNIDROIT халықаралық коммерциялық келісім-шарттар қағидаттары» шартының 4.6-бабында кез-келген коммерциялық келісімшарттарға қатысты «Contra proferentem» қағидасының құқықтық анықтамасын бекітеді [2];

- «Contra proferentem» қағидасы ЕО 1993 жылғы «Тұтынушылардың келісім-шарттарының әділетсіз шарттары туралы» директивасының 5-бабында тұтынушылардың келісім-шарттарына қатысты бекітілген;

- «Еуропалық келісім-шарт құқығы қағидасы туралы» шартының 5:103 бабында кез-келген келісім-шарттардың жеке келісілмеген шарттарына қатысты бекітілген;

- Германия Азаматтық кодексінің 305-бабының 2-тармағында тұтынушылық немесе стандартталған шарттар үшін «Contra proferentem» қағидасын қолдануды бекіткен;

- Францияның тұтыну кодексінің 133-бабының 2-тармақшасында тұтынушылармен жасалған шарттарға немесе кәсіби емес адамдармен жасалған шарттарға қатысты «Contra proferentem» қағидасын қолдануды бекіткен;

- Нидерланды Азаматтық кодексінің 6:238-бабының 2-тармағында тұтынушымен немесе шағын кәсіпкермен стандартталған шарттарға қатысты «Contra proferentem» қағидасын қолдануды бекіткен;

- Италия Азаматтық кодексінің 1370-бабында стандартты шарттарға қатысты «Contra proferentem» қағидасын қолдануды бекіткен;

- Испания Азаматтық кодексінің 1288-бабында кез-келген шарттарға қатысты «Contra proferentem» қағидасын қолдануды бекіткен;

- Австрия Азаматтық кодексінің 915-бабында кез-келген шарттарға қатысты жеке келісілмеген шарттарына, сондай-ақ тараптардың бірінің басым ықпалымен жасалған шарттың кез-келген талаптарына «Contra proferentem» қағидасын қолдануды бекіткен [1, 239-241 б.].

Жоғарыда «Contra proferentem» қағидасын әр түрлі құқықтық жүйелерде түсіндірудің бірқатар ережелерін көруге болады. Көбінде шарттарды ұсынған тараптардың немесе тұлғаның еркі мен түсінігін анықтауға емес, түсіндірудің таңдаулы нұсқасы «Contra proferentem» қағидасына бағытталған. Бұл ретте артықшылық түсініксіз шартты тұжырымдауды ұсынған немесе шарттың мәтінін дайындаған тарап тиісті салада кәсіпқой болып табылатын тұлға деп тануға және ұсынысты қабылдаған кәсіпқой емес тарапқа «Contra proferentem» қағидасын қолдануға мүмкіндік береді.

«Contra proferentem» қағидасын қолданатын мемлекеттердің құқық теориясындағы «Contra proferentem» қағидасының құқықтық негіздері:

- болашақта туындауы мүмкін белгісіздіктердің алдын алу немесе шарттың мәтінін әзірлеуші шарттың құқықтары мен міндеттерін болжауға және бақылау мүмкіндігіне ие, сондықтан мәтінде туындаған белгісіздіктердің қолайсыз салдарын шарттың мәтінін ұсынушы көтеруі тиіс;

- шарттың мәтінін дайындау барысында неғұрлым құқықтық сауатты келіссөздер арқылы тараптардың ақпаратты толық ашуға мәжбүр етуі;

- коммерциялық шарт тараптарының теңдігін қалыптастыру немесе нақты теңдікті қалпына келтіру, сондай-ақ үстем тарапқа әділетсіз шарттық талаптарды енгізуге кедергі жасау.

Әлемде коммерциялық шарттарды түсіндіруде «Contra proferentem» түсіндіру әдісі келесідей жағдайларда қолданылады:

- шарттың талаптары түсініксіз болған жағдайларда және шарт тараптарының нақты жалпы ерік-жігерінің болмауы, оның ішінде шарт жасасу алдындағы шарттың мәтінін толық болмауы жағдайларында;

- тараптардың хат-хабарларын, тараптардың өзара қарым-қатынастарында қалыптасқан тәжірибені, әдет-ғұрыптарды, сондай-ақ шарт тараптарының кейінгі мінез-құлқын негізге ала отырып белгілеу мүмкіндігі болмаған жағдайда;

- өзгеше дәлелденбегенше, түсініксіз шартты тұжырымдауды ұсынған тарап тиісті салада кәсіпқой болып табылатын тұлға болған (мысалы, банк немесе сақтандырушы) деп есептеледі. Сот бұл шартты шарт жобасын дайындаған немесе шарттың анық емес талабын тұжырымдауды ұсынған тараптың немесе шарттың мәтінін дайындаған тараптың пайдасына қарсы түсіндіреді.

Қазақстан Республикасында азаматтық-құқықтық келісімшартты түсінуде белгілі отандық ғалым М.К Сулейменов азаматтық құқықтық шартты түсіндіру тәртібін қолданудың дәйекті түрде қолданылатын үш ережесін бөліп көрсетеді [3]:

Біріншісі, құрамындағы сөздер мен сөз тіркестерінің тура мағынасын анықтау, яғни филологиялық (немесе грамматикалық) түсіндіру. Мұндай түсіндіру тек жеке сөздер мен сөз тіркестерінің мағынасы мен мазмұнын ғана емес, сонымен бірге олардың тіркесімінің мағынасын да анықтауға мүмкіндік береді;

Екіншісі, шарттың тиісті талаптарын басқа талаптарымен және тұтастай мағынасымен салыстыру, яғни жүйелі түсіндіру деп аталады. Бұл ретте шарттың

мәтініндегі шарттың орналасқан жері ескеріледі. Мысалы, «ерекше ережелер» бөлімінде орналасқан шарт «жалпы ережелер» бөлімінде орналасқан шарттан басым болуы керек деп тұжырымдайды. Бір төрелік іс бойынша «шарттың мәртебесі терминінің мағынасы шарттың құқықтық мәртебесі» терминін талдау арқылы шешілді;

Үшіншісі, алғашқы екі ережені қолдану көмектеспесе, шарттың мақсатын ескере отырып, нақты жалпы ерікті анықтау. Бұл ретте келіссөздер, тараптардың хат-хабарлары, тараптардың өзара қарым-қатынастарында қалыптасқан тәжірибеде, іскерлік айналымның әдет-ғұрпы назарға алынады.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы азаматтық кодекісте немесе басқада азаматтық заңнамаларда «*Contra proferentem*» қағидасы қолданудың құқықтық механизмі қарастырылмаған. Қолданыстағы ҚР-нің АҚ-нің 392-бабында азаматтық құқықтық шарттағы түсініксіз немесе екі ұшты мағына беретін сөздер мен сөйлемдерге қатысты сөзбе-сөз мәні ескеріледі деп көрсетілген. Бірақта қолданыстағы заң нормасы азаматтық құқықтық шарттардағы мәтінге байланысты азаматтық дауларды толыққанды шешіуге мүмкіндігі жоқ.

Мысалы, азаматтық құқықтық қатынастарда тараптардың шынайы құқықтары мен міндеттері шешілмейтін жағдайда шарт талаптарының түсініксіздігі туралы мәселе туындайды, осы түсініксіздікті анықтауға ең әділ көзқарасты таңдау туралы сот алдына сұрақ тұрады. Дауды қараған сотта шарттың мағынасын мәтіннен тікелей алу мүмкіндігі болмаса, әділ сот шешімін шығару мүмкіндігі азаяды.

Сол себепті қолданыстағы азаматтық кодекістің 392-бабының мазмұнына азаматтық құқықтық шарт талаптарының нақты құқықтары мен міндеттерін анықтау мүмкін болмаған жағдайларда шарттың жобасын немесе идеясын ұсынған тарапқа қарсы қолдану ережесін енгізген дұрыс деп ойлаймыз.

«*Contra proferentem*» қағидасын қолданып шарттың қандай да бір ережелерінің кейбір түсініксіздігі кезінде ол шарттың жобасын жасаған тарапқа қарсы түсіндіріліп, соттың жекелеген анық емес тұжырымдалған шарттық талаптарды түсіндіруіне байланысты сот және төрелік тәжірибесін едәуір жеңілдетеді.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодекісінің 392-бабында сәйкес шартты тек соттың түсіндіруі қазіргі жағдайда тараптардың құқықтарын толыққанды қорғауға мүмкіндігі шектеулі болып отыр. Сондықтан біз қазіргі таңда әлемдік азаматтық-құқықтық шарттарды түсіндіруге байланысты көп қолданып жүрген қағидалардың бірі ретінде «*Contra proferentem*» қағидасын Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінде қолдануды ұсыныс жасаймыз. «*Contra proferentem*» қағидасы қолдануға енгізілсе біз Қазақстан Республикасында азаматтық-құқықтық шарттар жасаған кезде шартты жасаған немесе жобасын ұсынған тарап ертең белігілі бір мөлшерде түсініксіз немесе екіұшты мағына беретін ұғымдарды немесе шарт талаптарын енгізуге мүдделі болатын болса, дау туындаған жағдайда түсініксіз немесе екіұшты мағына беретін ұғымдарды немесе шарт талаптары өзіне қарсы талқыланатынын білетін болады. Сол себепті бұл қағида азаматтық құқықтық шарттардың мінсіз болуына, шарттың мазмұны мен ондағы ұғымдарды жетік тексеруіне, үлкен жауапкершілікпен қарауына алып келеді, неғұрлым құқықтық сауатты келіссөздер арқылы тараптардың ақпаратты толық

ашуына мәжбүр етеді, құқықтық жағынан үстем тарапқа әділетсіз шарт талаптарын енгізуге кедергі жасайды.

Бұл жағдайда тағы бір мәселе, дау туындаған жағдайда түпкілікті шешімді әдетте сот қабылдайды деп сот практикасында қалыптасқан. Сондықтан дау туындаған жағдайда тараптар сотқа шартты түсіндірудің дұрыстығын дәлелдеуге мәжбүр болады [4].

Әдебиеттер тізімі:

1. Zimmermann R. The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition. Oxford. 1990. – 239-241 б.

2. Принципы международных коммерческих договоров (Принципы УНИДРУА) (1994 год) // Закон. – 1995. – № 12.

3. Сулейменов М.К. // Применение и толкование норм гражданского законодательства и договора // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36575914&pos=265;778#pos=265;778

4. Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 27 желтоқсандағы Азаматтық кодексі // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_

IV. Құқық қорғау қызметіндегі құқық үстемдігін қамтамасыз етудің теориясы мен практикасы

IV. Теория и практика обеспечения верховенства права в правоохранительной деятельности

Алиева А.Х.

*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан*

ПРИМЕНЕНИЕ К ОСУЖДЕННЫМ ПО СТАТЬЕ 296 УК ПРИНУДИТЕЛЬНЫХ МЕР МЕДИЦИНСКОГО ХАРАКТЕРА

Проблема наркомании является актуальной на сегодняшний день для Республики Казахстан. Статьей 296 действующего Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – УК) предусмотрена ответственность за потребление, изготовление, переработку, приобретение, хранение, перевозку наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов, без цели сбыта. Ранее действующим УК от 16 июля 1997 года предусматривалась уголовная ответственность статьей 259, за незаконный оборот наркотиков с целью сбыта и без таковой.

Совершение деяний, предусмотренных частями 1, 2, 3 статьи 296 УК, наказывается штрафом, исправительными работами, привлечением к общественным работам, либо арестом и относится к категории уголовных проступков. Деяние, предусмотренное частью 4 статьи 296 УК, является тяжким преступлением, за совершение, которого предусмотрено лишение свободы от 3 до 7 лет [1].

Состав уголовных правонарушений, предусмотренных статьей 296 УК, является формальным, то есть для того чтобы считать деяние оконченным не обязательно наступление последствий, достаточно лишь совершения виновным лицом действий, образующих объективную сторону правонарушения.

Обязанность государства контролировать оборот наркотических средств вытекает из Единой конвенции о наркотических средствах 1961 года с поправками, внесенными в нее в соответствии с Протоколом 1972 года о поправках к Единой конвенции о наркотических средствах 1961 года. Кроме Единой конвенции, в рассматриваемой области действуют также Конвенция о психотропных веществах 1971 года и Конвенция ООН о борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ 1988 года. Казахстан ратифицировал все эти конвенции [2].

Несмотря на то, что ко всем этим Конвенциям прилагаются таблицы с перечнем наркотических средств и психотропных веществ, каждое государство самостоятельно определяет списки (перечни) наркотических средств и других психоактивных веществ, находящихся под контролем государства.

Постановлением Правительства Республики Казахстан от 3 июля 2019 года № 470 утвержден «Список наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров, подлежащих контролю в Республике Казахстан» (далее – Список).

Этим же Постановлением № 470 утверждена «Сводная таблица об отнесении наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов и прекурсоров,

обнаруженных в незаконном обороте, к небольшим, крупным и особо крупным размерам» (далее – Сводная таблица). Таким образом, суды при определении размера наркотических средств обращаются к данной Сводной таблице [3].

Согласно Закона РК «О наркотических средствах, психотропных веществах, прекурсорах и мерах противодействия их незаконному обороту и злоупотреблению ими» от 10 июля 1998 года № 279 исследование новых наркотических средств и психотропных веществ их аналогов, осуществляется путем проведения судебной экспертизы [4]. Новые наркотические средства и психотропные вещества их аналоги, вводятся в Список путем проведения уполномоченным ведомством судебной экспертизы.

Определение ведомства, которое занимается исследованием новых наркотических средств и психотропных веществ их аналогов, требование продиктованное временем. Связанно это с тем, что производители наркотиков стремятся изменить формулу и пустить в незаконный оборот вещества, средства и их аналоги, не включенные в Список. Также возрастает количество распространения синтетических наркотиков. До 2011 года за незаконный оборот синтетических наркотиков уголовная ответственность не предусматривалась. Однако, в силу роста наркотиков синтетического происхождения Список пополнился разделом «В», содержащим наименования синтетических каннабиноидов.

Привлечение виновных лиц к уголовной ответственности может быть более эффективным, при условии назначения основного наказания с одновременным принудительным лечением и реабилитацией.

Установление уголовной ответственности и ведение полицейского учета наркоманов не уменьшит количество совершаемых правонарушений по статье 296 УК. Ведь совершению данного деяния подвержены лица, страдающие наркотической зависимостью. Следовательно, помимо назначения основного наказания, предусмотренного санкцией статьи 296 УК, необходимо назначение реабилитации и принудительного лечения от наркомании.

В практике принудительное лечение от наркомании судами назначается при наличии заключения судебно-наркологической экспертизы, которая подтверждает зависимость виновного лица от наркомании. При отсутствии судебно-наркологической экспертизы – лечение судами не назначается.

Анализом приговоров по статье 296 УК установлено, что показания самого виновного лица, об употреблении им наркотиков продолжительное время, на постоянной основе, не является основанием для назначения ему принудительного лечения. Такое положение дел является следствием игнорирования органами досудебного расследования разъяснения, содержащегося в пункте 4 Нормативного постановления Верховного Суда РК от 9 июля 1999 года № 8 «О судебной практике по применению принудительных мер медицинского характера», в соответствии с которым «при наличии в уголовном деле данных о систематическом употреблении лицом спиртных напитков, наркотических средств, психотропных или иных одурманивающих веществ, следует выносить постановление об освидетельствовании таких лиц и приобщать в дело заключение медицинской комиссии о том, нуждается ли данное лицо в принудительном

лечении от алкоголизма, наркомании либо токсикомании и нет ли к этому противопоказаний» [5].

На важность назначения при рассмотрении дел, связанных с незаконным оборотом наркотических средств или психотропных веществ, их аналогов, судебно-наркологической экспертизы для выяснения вопроса о наличии или отсутствии оснований для применения к обвиняемому принудительного лечения от наркомании либо токсикомании Верховный Суд РК обращает внимание и в пункте 19 Нормативного постановления от 14 мая 1998 года «О применении законодательства по делам, связанным с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов и прекурсоров» [6].

Например, приговор Риддерского городского суда Восточно-Казахстанской области от 5 апреля 2021 года в отношении С., осужденного по части 2 статьи 296 УК. Судом установлено, что С. внутривенно около 10 лет употребляет наркотические средства [7].

Приговор Районного суда №2 Сарыаркинского района города Нур-Султан от 14 июля 2021 года в отношении Т., осужденного по части 2 статьи 296 УК. Судом установлено, что Т. возле дома №12 на земле нашел бумажный сверток с веществом растительного происхождения. Поднял с земли сверток и при вскрытии внутри обнаружил наркотическое средство – «анаша». Узнал, что это наркотическое средство, так как ранее употреблял. Оставил данное наркотическое средство на хранение, чтобы позже употребить [7].

Приговор суда № 2 города Актобе от 13 февраля 2020 года в отношении Е. осужденного по части 2 статьи 296 УК. Судом установлено, что 11 июля 2019 года при личном обыске и обыске сарая, Е. добровольно выдал сотрудникам полиции марихуану высушенную, упакованные в двух газетных свертках, в небольшом размере, также выдал пластиковую бутылку, приспособленную для употребления марихуаны. Сам употребляет изредка марихуану, иногда вместе с друзьями. Для личного употребления он срывает коноплю в районе 41-разъезда города Актобе [7].

Приговор Жезказганского городского суда Карагандинской области от 26 января 2022 года в отношении К., осужденного по части 4 статьи 296 УК. Судом установлено, что наркотическое средство К. в большом количестве изготовил и хранил для личного употребления, так как после перелома ноги его мучили сильные боли, лекарства ему не помогали, и он употреблял наркотическое средство [7].

Из приведенных выше приговоров видно, что осужденные продолжительное время страдают наркотической зависимостью и оставить пагубную привычку не в силах.

Статьей 271 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – УПК) приведен ряд исчерпывающих оснований для обязательного назначения экспертизы. При этом в число таких оснований прямо не включено наличие объективных данных полагать, что подозреваемый, обвиняемый нуждается в лечении от психических, поведенческих расстройств (заболеваний), связанных с употреблением психоактивных веществ.

Для сравнения с УПК Российской Федерации пунктом 3.2 статьи 196 предусмотрено обязательное назначение судебной экспертизы, когда имеются

основания полагать, что подозреваемый, обвиняемый является больным наркоманией [8].

Поскольку правильное применение принудительных мер медицинского характера способствует излечению или улучшению здоровья лиц, совершивших уголовное правонарушение и нуждающихся в принудительном лечении от алкоголизма, наркомании, токсикомании, а также способствует предупреждению совершения этими лицами новых уголовных правонарушений [5], предлагаем дополнить часть 1 статьи 271 УПК пунктом 4-1) следующего содержания:

«психическое или физическое состояние подозреваемого, свидетеля имеющего право на защиту, обвиняемого, когда имеются основания полагать, что он нуждается в лечении от психических, поведенческих расстройств (заболеваний), связанных с употреблением психоактивных веществ».

Реализация данного предложения требует соответствующих финансовых и временных затрат, однако представляется более эффективным способом в борьбе с наркоманией. Предлагаемая законодательная формулировка будет являться основанием для назначения судебно-наркологической экспертизы по делам, связанным с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов, и позволит судам при наличии медицинских показаний применять принудительное лечение от наркомании.

Также особое внимание при исполнении наказания следует уделять службе пробации, которая осуществляет контроль за поведением осужденного. На инспектора службы пробации возложена обязанность контролировать осужденного с целью предупреждения совершения им новых уголовных правонарушений, при необходимости трудоустраивать осужденного, проводить с ним профилактические беседы с участием психолога, иными словами работать над искоренением причины, а не следствия. То есть, необходимо выявить основную причину, по которой осужденный пристрастился к наркотикам, далее работать над искоренением этой причины. На практике, как правило, инспектор службы пробации, в случае совершения лицом новых уголовных правонарушений направляет ходатайство в суд о замене осужденному лицу наказания в виде ограничения свободы на лишение свободы.

Таким образом, осужденный попадает в места лишения свободы. Изоляция лица от общества и нахождение его в местах лишения свободы не способствует его исправлению, а напротив, может усугубить ситуацию.

Большому риску подвержены молодые люди, у которых не сформирована личность, взгляды на жизнь, психика, попадая в места лишения свободы, они не выйдут здоровыми людьми, здоровыми в плане физическом и психическом.

Молодые люди пробуют наркотики по разным причинам. Кто-то, пробует ради забавы, кто-то чтобы повысить свою значимость в кругу сверстников, некоторые рождаются в неблагополучных семьях, где среда их проживания сама подводит его к употреблению наркотиков. Есть случаи, когда молодые люди из обеспеченных семей, пробуют наркотики из-за отсутствия контроля со стороны взрослых и большого количества финансовых средств. Таким образом, они хотят компенсировать отсутствие внимания со стороны родителей.

В тех или иных случаях необходимо решать проблему путем внедрения и реализации новых программ, направленных на излечение и реабилитацию осужденных лиц, являющихся зависимыми от наркотиков.

На основании вышеизложенного, полагаем рассматриваемую социальную проблему нельзя решать лишь уголовно-правовыми средствами. В частности, на исправление осужденного и предупреждение совершения им новых уголовных правонарушений должна оказывать воздействие уголовно-исполнительная система Республики Казахстан, а именно служба пробации.

С осужденным должен вести беседы профессиональный психолог, осуществляющий деятельность при службе пробации, в котором стоит на учете осужденный. Беседы необходимо проводить с целью выявления и искоренения пагубной зависимости осужденного от наркомании. Помимо этого необходима медицинская помощь и реабилитация осужденного лица, страдающего наркотической зависимостью.

Кроме того, судам в необходимых случаях, следует применять принудительное лечение от наркомании наравне с основным наказанием, предусмотренным статьей 296 УК.

Список литературы:

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года №226-V ЗРК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>

2. О присоединении Республики Казахстан к Единой Конвенции о наркотических средствах 1961 года с поправками, внесенными в нее в соответствии с Протоколом 1972 года о поправках к Единой Конвенции о наркотических средствах 1961 года. Закон Республики Казахстан от 1 июля 1998 г. № 2577. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000257>

3. Постановление Правительства Республики Казахстан от 3 июля 2019 года № 470 Об утверждении Об утверждении Списка наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров, подлежащих контролю в Республике Казахстан, Сводной таблицы об отнесении наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов и прекурсоров, обнаруженных в незаконном обороте, к небольшим, крупным и особо крупным размерам, Списка заместителей атомов водорода, галогенов и (или) гидроксильных групп в структурных формулах наркотических средств, психотропных веществ». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000470>

4. Закон Республики Казахстан «О наркотических средствах, психотропных веществах, прекурсорах и мерах противодействия их незаконному обороту и злоупотреблению ими» от 10 июля 1998 года № 279. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000279>

5. Нормативное Постановление Верховного Суда Республики Казахстан «О судебной практике по применению принудительных мер медицинского характера» от 9 июля 1999 года №8 <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P99000008S>

6. Нормативное Постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 14 мая 1998 года «О применении законодательства по делам, связанным с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов и прекурсоров». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000279>

[7. https://office.sud.kz/lawsuit/lawsuitList.xhtml](https://office.sud.kz/lawsuit/lawsuitList.xhtml)

8. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 N 63-ФЗ (ред. от 09.03.2022) http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/

Бертанов Т.Б.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты*

ТӘРБИЕЛІК ЫҚПАЛЫ БАР МӘЖБҮРЛЕУ ШАРАЛАРЫ: ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ЖӘНЕ ҚОЛДАНУ ПРАКТИКАСЫ

Бала жастық шақ пен өтпелі кезең аралығында еліктегіш, арманшыл болады, ересектер секілді әрекет жасағысы келеді. Әрине, бала – елдің ертеңі. «Ел болам десең, бесігіңді түзе», - демекші, жас ұрпақтың тәрбиелі, айналасындағыларды сыйлайтын және қамқоршыл болып өсуі – елдің кемел болашағының кепілі.

Ата заңымыз Конституцияның 27-бабының 2-тармағында балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу – ата-ананың етене құқығы әрі міндеті деп атап көрсетілген [1].

Еліміз Тәуелсіздік алғаннан кейін ұлттық құқықтық жүйені қалыптастыру және қылмыстық заңнаманы ізгілендіру мақсатында қылмыс жасағандарға бас бостандығынан айырумен байланысты емес жаза тағайындау немесе кәмелетке толмағандарды жаза мен жауаптылықтан босата отырып, тәрбиелік ықпал ету шараларын қолдану арқылы қылмысты әрекеттердің алдын алуда ауқымды жұмыстар атқарылып, заңнамаға өзгерістер мен толықтырулар енгізілді.

Жастық кезінде шалыс басып, қоғамға жат теріс қылық істеген жасөспірімдерді бірден темір тордың артына отырғызып немесе қатаң шектеулер енгізе отырып жазалау өмірлік танымы енді қалыптасып келе жатқан тұлғаға психологиялық тұрғыда қатты әсер ететіні анық. Бұл тұрғыда мемлекет те осы мән-жайларды ескере отырып, оларды тәрбиелеу мен өмірлік көзқарастарын дұрыс жолға салу үшін түрлі тәрбиелік ықпал ету тетіктерін іске қосқан, олар заңнамадан көрініс табады.

Қылмыстық жауаптылық пен жаза қылмыстылықпен күрестің, оның алдын алудың басты құралы болып табылады. Сонымен қатар біздің құқықтық жүйеде жаза тағайындамай да оның мақсаттарына қол жеткізуге мүмкіндік беретін баламалы тетіктер қарастырылған.

1997 жылғы 16 шілдедегі тәуелсіз Қазақстанның тұңғыш Қылмыстық кодексінде кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауаптылығы деген арнайы бөлім қарастырылып, онда он төрт пен он сегіз жас аралығындағы қылмыс жасаған кәмелетке толмағандарға қолданылатын «тәрбиелік әсері бар мәжбүрлеу шаралары» көзделді.

А.Б. Бекмағанбетовтың пікірінше, тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шаралары педогогикалық ықпал етумен ерекшеленеді, өйткені ол сот шешімі негізінде қылмыс жасаған адамдардың ерекше санаты – кәмелетке толмағандарға ғана қолданылады, оны орындау мемлекеттің мәжбүрлеу күшімен кәмелетке толмағандардың еркі мен қалауына қарамастан, белгілі бір шектеулерді қою арқылы жүзеге асырылады [2, 392 б.].

Тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шараларына осыған ұқсас түсінікті Т.А. Казакова да береді – онша ауыр емес немесе ауырлығы орташа қылмыс жасаған кәмелетке толмағандарға сот қолданатын және оларды түзеуге, жаңа қылмыстардың алдын алуға, педагогикалық ықпал етуді жеке дараландыруға бағытталған мемлекеттік мәжбүрлеу жағдайында жүзеге асырылатын қылмыстық-құқықтық сипаттағы шаралар жүйесі [3, 15 б.].

Әрине, қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларының қарастырылып отырған түрін педагогикалық ықпал ету шарасы деп қарастыратын пікірмен келісуге болады. Өйткені кәмелетке толмағанды қоғамнан оқшауламай, белгілі бір шектеулер көздеу арқылы педагогикалық тұрғыдан оның түзеліп кетуіне ықпал етеді.

Тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шараларының табиғаты қоғамдық қауіптілігі төмен қылмыс жасаған кәмелетке толмағандарға қылмыстық жаза тағайындамай, олардың түзелуі мен жаңа қылмыстардың алдын алу мақсатында мемлекет тарапынан мәжбүрлі түрде әртүрлі құқықтық шектеулер орнатуды қамтиды. Бұл шаралар жасөспірімдерді сендіру мен тәрбиелеу құралдарының көмегімен жүзеге асырылады [2, 392 б.]. Сонымен қатар, тәрбиелік мәні ең алдымен, оларды қолдану кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеуге бағытталған шаралар кешенін көздейтіндігінде, оған жазаға тән жазалау элементтері болмаған жағдайда, ең алдымен, педагогикалық құралдар арқылы қол жеткізіледі.

Ресейлік педогог-ғалым Е.О. Филипова тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шараларының қылмыс жасаған кәмелетке толмаған адамды түзеуге ғана емес, сонымен бірге кеңірек әлеуметтік (ең алдымен құқықтық және адамгершілік) тұрғыда тәрбиелеуге бағытталғанын айтып өтеді. Бұл шараларды қолдану кәмелетке толмаған баланың бойында қоғамдағы жағымды мінез-құлықтың негізгі дағдыларын қалыптастыруға, қажетті коммуникативтік дағдыларды дамытуға бағытталған және оның мінез-құлқын қоғамдық пайдалы немесе әлеуметтік бейтарап санатқа ауыстыруға арналған. Бұл мақсатқа жету кәмелетке толмағандардың психикасының құрылымының ерекшеліктерінің арқасында мүмкін болады, сыртқы әсерлерге сезімталдықтың жоғарылауымен сипатталады деп көрсетеді [4].

ҚР Жоғарғы Соты «Кәмелетке толмаған адамдардың қылмыстық құқық бұзушылықтары және оларды қылмыстық құқық бұзушылықтар мен қоғамға қарсы өзге де іс-әрекеттер жасауға тарту жөніндегі істер бойынша сот практикасы туралы» нормативтік қаулысында, егер кәмелетке толмаған адамдардың түзелуі мен қайтадан тәрбиеленуіне ҚК-нің 84-бабында көзделген тәрбиелік әсері бар мәжбүрлеу шараларын қолдану жолымен қол жеткізу мүмкін болса, соттар үлкен қоғамдық қауіп тудырмайтын қылмыстық құқық бұзушылықтар жасаған кәмелетке толмаған адамдарға қылмыстық жаза қолдану жағдайларына жол бермеуге тиіс деп көрсетеді [5].

ҚК-нің 83-бабына сәйкес тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шаралары қылмыстық теріс қылық немесе онша ауыр емес қылмыс не ауырлығы орташа қылмыс жасаған кәмелетке толмаған адамдарға екі жағдайда қолданылуы мүмкін: 1) қылмыстық жауаптылықтан босатқан жағдайда; 2) жазадан босатқан жағдайда.

ҚК-нің 84-бабының 1-бөлігінде кәмелетке толмағандарға қолданылатын тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шараларының жеті түрі бекітілген [6]:

1) ескерту – кәмелетке толмағандарға олардың іс-әрекеті арқылы келтірілген зиянды және оны қайталаудың зардаптарын түсіндіру. Бұл шара кәмелетке толмағанға моральдық тұрғыдан әсер ете отырып, құқықтық сауаттылығы мен мінез-құлқын қалыптастыруға, өмірлік көзқарасын, әлеуметтік ортадағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың салдарын айыруға ықпал етеді.

2) ата-аналарының немесе оларды алмастыратын адамдардың не мамандандырылған мемлекеттік органның қадағалауына беру – бұл шара кәмелетке толмағанның мінез-құлқына тұрақты түрде бақылау жасап отыруды, қоғамға қарсы мінез-құлықтарды туындататын жағдайларды үнемі жойып отыруды көздейді. Кәмелетке толмағандардың ата-аналары немесе оларды алмастыратын адамдардың қарауына беру туралы мәселені шешу үшін тиісті тұлғалардың кәмелетке толмағандарды тәрбиелеу жөніндегі өздерінің міндеттеріне дұрыс көзқарастары, моральдық бейнесі жөніндегі қажетті мәліметтер болуы тиіс.

3) келтірілген зиянды қалпына келтіру міндетін жүктеу – кәмелетке толмаған адамның мүлдіктік жағдайын және оның тиісті еңбек дағдыларының болуын ескере отырып қолданылатын шараның мақсаты – кәмелетке толмағанға өз әрекеттерімен келтірілген зиянды қалпына келтірту арқылы жәбірленушінің басынан өткен келеңсіздіктерді басынан кешірте отырып, оның бұзылған құқықтарын, зиянды қалпына келтіруді міндеттеу және басқа адамдардың мүддесін құрметтеуге баулу.

4) бос уақытын шектеу және кәмелетке толмаған адамның мінез-құлқына ерекше талаптар белгілеу – бұл шара кәмелетке толмағандардың белгілі бір орындарға, оның ішінде, би кештеріне, мейрамханаларға, түнгі уақытта көшеде жүруге, достарымен қыдыруға шектеу қоюдан тұрады. Оқуын жалғастыру, бос уақытын тиімді өткізу үшін үйірмелерге қатысу, кәмелетке толмағанның түзеліп кетуі үшін сот орынды деп тапқан басқа да міндетті талаптар қойылуы мүмкін.

5) ерекше режимде ұстайтын білім беру ұйымына орналастыру – қасақана ауырлығы орташа қылмыс немесе ауыр қылмыс жасаған кәмелетке толмағандарға белгілі бір мерзімге қолданылады және оларды тәрбиелеудің, оқытудың және әлеуметтік оңалтудың ерекше жағдайларын қамтамасыз етуден тұрады. Кәмелетке толмағандардың ерекше режимде ұстайтын білім беру ұйымдарында болуының тәртібі мен шарттары «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» шілдедегі ҚР Заңымен айқындалады [7]. Ерекше режимде ұстайтын білім беру ұйымына орналастыру тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шараларының ішіндегі ең қаталы, өйткені кәмелетке толмағанды қоғамнан оқшаулауды көздейді.

6) жәбірленушіден кешірім сұрау міндеттемесін жүктеу – психологиялық тұрғыдан қарағанда кәмелетке толмағанның өз қателігін мойындап, кешірім сұрай білуі оның тұлға болып қалыптасқанда алдағы уақытта осыған ұқсас қателікке жол бермеуіне үлкен септігін тигізеді. Бұл ретте жәбірленуші тараптың кешірім беріп-бермеуі маңызды емес.

7) пробациялық бақылау белгілеу – бұл шара 2014 жылғы ҚК-мен енгізілген толықтырулардың бірі. Пробациялық бақылауды уәкілетті мемлекеттік орган жүзеге асырады және сот шешімі бойынша кәмелетке толмаған адамның түзелуіне және

оның жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алуға ықпал ететін міндеттерді орындауын қамтиды.

Сот тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шараларының бір мезгілде бірнеше түрін тағайындай алады, сонымен қатар қолданыстағы қылмыстық заңнамада кәмелетке толмаған адамның өзіне тағайындалған шараны қасақана орындамауының құқықтық салдары да реттелген.

Заңнамада көзделген тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шараларының әрқайсысының аясында кәмелетке толмағандар түрлі сипаттағы және түрлі көлемдегі құқықтық шектеулерге ұшырайды. Осы жайтты ескере отырып, ҚР ҚК-нің 84-бабында бұл шараларды қаталдық дәрежесіне қарай рет-ретімен (жазалар «баспалдағы» сияқты) орналастырған дұрыс деп санаймыз. Ұсынысымыз сотқа тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шараларын орынды және үнемдеп қолдану үшін, олардың бірнеше түрін оңтайлы үйлестіру үшін қосымша мүмкіндіктер берген болар еді.

Елімізде тәрбиелік сипаттағы мәжбүрлеу шараларын соттарда қолдану тәжірибесі туралы жүйелі статистикалық мәліметтер қалыптаспаған. Кәмелетке толмағандарды жазадан босата отырып немесе жауаптылықтан босата отырып тәрбиелік ықпал ету шарасын қолдануда айырмашылықтар бар. Себебі кәмелетке толмағандарды жазадан босата отырып, тәрбиелік ықпал ету шарасын тағайындау туралы статистикалық деректер жүргізілсе, ал жауаптылықтан босата отырып ықпал ету шарасын тағайындау туралы статистикалық деректер жүргізілмейді.

Республика көлемінде кәмелетке толмағандарға жазадан босата отырып тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шараларын қолдану статистикасы келесідей [8]:

Жылдар	Сотталғандардың жалпы саны	Тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шаралары қолданылғандар саны	Соңғылардың үлес салмағы (%)
2019 жыл	408	29	7,1
2020 жыл	400	21	5,2
2021 жыл	379	20	5,3

Ал кәмелетке толмағандарға жауаптылықтан босата отырып, тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шараларын қолдану бойынша еліміздің үш өңіріндегі – Нұр-Сұлтан қаласы, Түркістан және Ақмола облыстарындағы соттардың тәжірибесінен бұл көрсеткіштің өте жоғары деңгейде екенін байқауға болады [9]:

Жылдар	Жауаптылықтан босатылғандардың жалпы саны	Тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шаралары қолданылғандар саны	Соңғылардың үлес салмағы (%)
2019 жыл	60	22	36,6
2020 жыл	62	28	45,2
2021 жыл	48	32	66,6

Келтірілген мәліметтерден қылмыстық құқық бұзушылық жасаған кәмелетке толмағандарды заңда көзделген негіздер бойынша жауаптылықтан босата отырып,

тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шараларын қолдануда соттардың рөлдері белсенді екенін байқауға болады.

Кәмелетке толмағандардың арасында жиі орын алатын қылмыстар: ұрлық, тонау, қарақшылық. Осы қылмыстарды жасаған кәмелетке толмағандарға тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шараларының түрлерін тағайындауда республика соттарында әртүрлі тәжірибе қалыптасқан. Мәселен, Түркістан қаласының соттарында ықпал етудің «ескерту», «ата-анасының қадағалауына беру», «бос уақытын шектеу» шаралары бір мезгілде қолданылса, Нұр-Сұлтан қаласының соттары тәрбиелік ықпал етудің тек «ескерту» түріндегі шарасын қолданады.

Сот кәмелетке толмағандарға тағайындаған тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шараларын орындаудың және олардың орындалмай қалуының құқықтық салдарының нормативтік құқықтық актілермен жеткілікті деңгейде реттелмеуі бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналып отыр.

Қылмыстық кодексте тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шараларының мазмұны мен қолдану мерзімдері белгіленсе, Қылмыстық-процестік кодексте тәрбиелік ықпал ету шараларын тағайындау арқылы кәмелетке толмағандарды қылмыстық жауаптылықтан және жазадан босату тәртібі қарастырылған.

ҚР Қылмыстық-атқару кодексінде қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларын орындау тәртібі көзделгенімен, тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шараларын орындауды реттейтін арнайы нормалар жоқ. Ал «Пробация туралы» ҚР Заңында кәмелетке толмағандарға қатысты пробациялық бақылау түріндегі мәжбүрлеп ықпал ету шаралары көрсетіліп, оны кәмелетке толмағандаға қатысты іске асыру тәртібі басқа нормалардан ажыратылмаған және нақтыланбаған. «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» ҚР Заңында да қылмыстық жауаптылықтан және жазадан босатылған кәмелетке толмағандарға қатысты тәрбиелік ықпал ету шараларын қолдануды реттейтін нормалар жоқ.

Құқықтық реттеудің олқылықтары нәтижесінде сот тағайындаған тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шаралары тиісті дәрежеде орындалмай, кәмелетке толмағанға құқықтық және педогогикалық ықпал ету өз межесіне, алдына қойған мақсаттарына жетпей жатады.

Бұл кемшіліктердің барлығы қарастырылып отырған институт нормаларының дұрыс түсінілмеуіне және кәмелетке толмағандарға тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шараларының тиімсіз және формалды қолданылуына әкеп соғады. Сондықтан, қолданыстағы Қылмыстық-атқару кодексінде кәмелетке толмағандарға қатысты тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шараларын орындау тәртібін көздейтін дербес бөлім қарастыру қажет деп санаймыз.

Қорыта айтқанда тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шаралары қылмыстық жаза болмағанымен, ол – кәмелетке толмаған тарапынан алдағы уақытта қылмыстық құқық бұзушылықтың, қоғамға жат құқыққа қайшы әрекеттердің алдын алуға бағытталған арнайы құқықтық ықпал ету тетігі. Сондықтан бұл шараларды тағайындау мен орындау тәртібі нормативтік құқықтық актілермен нақты айқындалып, реттелуі қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды.

<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>

2. Бекмагамбетов А.Б., Ревин В.П., Ревина В.В. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть. Учебник. 2-ое изд. , перераб. и доп. / Под ред. д.ю.н., профессора, Ревина В.П. – М.: Издательский дом Академии Естествознания, 2017. – 396 с.

3. Казакова Т.А. Принудительные меры воспитательного воздействия как альтернатива уголовному наказанию. // Ведомости уголовно-исполнительной системы. - 2014. - № 2. - С. 14-18.

4. Филипова Е.О. Понятие, сущность, цель принудительных мер воспитательного воздействия. // Концепт (научно-методический электронный журнал). – 2016. – № 03 (март)

<https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-suschnost-tseli-prinuditelnyh-mer-vospitatelnogo-vozdeystviya/viewer>

5. «Кәмелетке толмаған адамдардың қылмыстық құқық бұзушылықтары және оларды қылмыстық құқық бұзушылықтар мен қоғамға қарсы өзге де іс-әрекеттер жасауға тарту жөніндегі істер бойынша сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2002 жылғы 11 сәуірдегі нормативтік қаулысы.

<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P02000006S>

6. 2014 жылғы 3 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі.

<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

7. «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы». Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі Заңы.

<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000591>

8. Форма статистической отчетности №10. О числе лиц, в отношении которых вынесены судебные акты. <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>

9. Нұр-Сұлтан қаласының, Түркістан және Ақмола облыстарының кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттарының қылмыстық істер бойынша сот актілері.

Джаксыбаев Б.Т.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты*

ЖАС БАЛАЛАРҒА ҚАТЫСТЫ АЗҒЫНДЫҚ ӘРЕКЕТТЕР ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚ (ТАРИХИ ҚЫРЛАРЫ)

Қазақстан Республикасының Президенті Қ. Тоқаев 2022 жылды балалар жылы деп жариялады. Мемлекет басшысының айтуынша, «Балаларға ерекше назар аудару керек. Олардың әл-ауқаты – мемлекетіміздің табысты болашағының сенімді кепілі. Өскелең ұрпақтың үйлесімді дамуы және бақытты балалық шағы – бұл біздің жалпы ұлттық міндетіміз» [1].

Мемлекет басшысының балаларды қорғау мәселелеріне назары көбінесе оларға қатысты тұрмыстық және сексуалдық зорлық-зомбылық жасау, жас балаларды жақын, сондай-ақ алыс қоршаған орта тарапынан азғындату оқиғаларына байланысты аударылады. Президент Қ.Тоқаев өзінің 2019-2021 жылдардағы Қазақстан халқына арнаған Жолдауларының барлығында балаларға, соның ішінде ата-ана қамқорлығынсыз қалған балаларға қарсы жыныстық қылмыс жасағандарды қатаң жазалау, осындай қылмыстардың алдын-алу және жолын кесу мәселелерін ерекше бақылауда ұстау қажеттігі туралы айтты [2]. Бүгінгі күні бұл мәселе республиканың құқық қорғау және уәкілетті мемлекеттік органдарының жіті назарында.

Жылдан жылға Қазақстанда жас балаларды азғындату статистикасы ұлғаюда: ел көлемінде 2019 жылы – 113, 2020 жылы – 115, 2021 жылы – 140 осындай қылмыс тіркелген [3]. Қалыптасқан жағдай жыныстық саладағы тиісті мінез-құлық мәдениетінің төмендеуінің жалпы жағдайының салдары болып табылады.

Н. Маркова жыныстық сипаттағы азғындық әрекеттерді жас ер немесе қыз балаларды жыныстық қоздыруға, олардың зиянды жыныстық қызығушылығын оятуға бағытталған және сол арқылы баланың немесе жасөспірімнің қалыпты физикалық және психологиялық дамуын бұзуы мүмкін зорлық-зомбылықсыз әрекеттер жасау, - деп сипаттайды [4]. Профессор С.М. Рахметовтың пікірінше, жәбірленуші адамға қатысты жасалған физикалық әрекеттер де, ауызша түрде көрсетілген интеллектуалдық әсер де азғындық болып саналады. Ғалым азғындатудың нақты көріністерінің қатарына жәбірленушіге дененің интимдік бөліктерін көрсетуді, порнографиялық сипаттағы бейнематериалдарды немесе өзге де заттарды көрсетуді және жас баланың жыныстық мәселелерге мезгілсіз қызығушылығын тудыруы мүмкін басқа да іс-әрекеттерді жатқызады [5].

Жас балаларды азғындық жолға түсіргені үшін қылмыстық жауаптылық мәселелері бойынша қазақстандық құқықтың генезисінде қатаң сабақтастық байқалады. Қылмыстың осы құрамы туралы баптар кеңестік кезең мен қазіргі заманның қылмыстық заңдарында әрқашан бөлек көрсетіліп келді, олар заңнаманы реформалау кезінде алынып тасталмады.

Қазан төңкерісінен кейін балалардың панасыздығы мен қадағалаусыздығына қарсы күреске, жасөспірімдердің қылмыстық жауапкершілігін шектеуге бағытталған жарлықтар қабылдаумен қатар, оларға қарсы қылмыстар үшін қылмыстық жауапкершілік көздейтін шаралар қолға алынды. Айталық, 1920 жылғы 4 наурызда Халық Комиссарлары Кеңесі «Қоғамдық қауіпті іс-әрекеттер үшін айыпталған кәмелетке толмағандардың істері туралы» декрет қабылдады, оның негізінде сол жылы кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі комиссияларға кәмелетке толмағандардың еңбегін пайдалану және оларға қатыгездік көрсету, қылмыстық әрекетке тартқаны және оларға қатысқаны үшін, жеңгетайлыққа, жезөкшелікке және жыныстық бұзушылықтарға итермелегені, сондай-ақ оларды пайдаланғаны үшін ересектерді сот жауапкершілігіне тартуды міндеттейтін Нұсқаулық шығарылды.

Ресей Кеңестік Федеративтік Социалистік Республикасының (бұдан әрі – РКФСР) алғашқы Қылмыстық кодекстері (бұдан әрі – ҚК) отбасы мен кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстар үшін жауапкершілікті егжей-тегжейлі реттеуден бас тартты. Жас балалар мен кәмелетке толмағандарды азғындату үшін қылмыстық

жауаптылық енгізудің алғышарттарының қатарында мыналарды атауға болады: жалпы қылмыстылық деңгейінің өсуі, балаларға қатысты қылмыстардың, оның ішінде сексуалдық сипаттағы қылмыстар санының артуы, балалардың жаппай панасыздығы мен жезөкшелігі құбылыстары. Мысалы, 1922 жылғы РКФСР ҚК-нің V-тарауының «Жыныстық қатынастар саласындағы қылмыстар» атты 4-бөлімінің 168-бабында «Жас балаларды немесе кәмелетке толмағандарды оларға қатысты азғындық әрекеттер жасау жолымен азғындық жолға түсіру» үшін бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру жазасы көзделді [6]. 1926 жылғы РКФСР ҚК-нің 152-бабында қылмыс құрамының белгілері мен жаза сол қалпында қалдырылды [7].

1958 жылы «КСРО және Одақтас республикалардың қылмыстық заңнамасының негіздері» деп аталатын одақтық деңгейдегі заңнамалық акт шығарылып, соның аясында Одақтас республикалар өздерінің қылмыстық кодекстерін қабылдай бастады. Қазақ КСР-нің 1959 жылғы 22 шілдеде қабылданған тұңғыш ҚК-сі 1960 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енді [8].

Кеңестік кезеңнің заңнамасында жыныстық қылмыстар жеке адамның мүдделеріне ауыр қол сұғушылық ретінде қарастырылды, сондықтан олармен шешуші күрес жүргізу қажет деп саналды. 1959 жылғы Қазақ КСР ҚК-нің «Жеке адамның өміріне, денсаулығына, бостандығы мен қадір-қасиетіне қарсы қылмыстар» деген III-тарауы жыныстық қылмыстар қатарына мынадай іс-әрекеттерді жатқызды: зорлау (101-бап), он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас жасау (102-бап), жас балаларды азғындату (103-бап), еркек пен еркектің, әйел мен әйелдің жыныстық қатынасы (104-бап) [9]. 1926 жылғы РКФСР ҚК-нің аттас бабымен салыстырғанда 1959 жылғы Қазақ КСР ҚК-нің жас балаларды азғындату үшін жауаптылық көздейтін бабында келесідей өзгерістер орын алды: біріншіден, қылмыстың жәбірленушілерінің қатарынан кәмелетке толмағандар алынып тасталды, екіншіден, санкцияда міндетті емесе қосымша жаза ретінде жер аудару аталды. Заңнамада «жас балалар» деген анықтаманың болмауы, норманы қолдану барысында белгілі бір қиындықтар туғызды.

Бұл қылмыстың объектісі екі жыныстағы да жас балалардың қалыпты жыныстық және моральдық дамуы болып саналды. Қылмыс құрамының объективтік жағының сипаттамасын берген ғалымдар азғындық әрекеттер жасаудың көріністеріне жасөспірімдерге қатысты жасалған физикалық әрекеттерді ғана емес, сонымен бірге кінәлілердің әртүрлі табиғи емес бұрмаланған нысандарда жыныстық құмарлықты қанағаттандыруын көздейтін моральдық азғындатуды да жатқызды (мысалы, жасөспірімнің денесін ұстау, онымен жыныстық қатынасқа еліктеу, жәбірленушінің немесе қылмыс субъектісінің жыныстық органдарымен әртүрлі манипуляциялар жасау, сондай-ақ кінәлінің жыныстық сезімін қанағаттандыру мақсатында басқа да ұқсас әрекеттерді жасау) [9].

Қазақстан Республикасының саяси жүйесін жаңғырту процесінің басталуымен және осы заманғы зайырлы құқықтық мемлекет құру бағытын енгізумен біздің еліміз Біріккен Ұлттар Ұйымы және басқа да халықаралық ұйымдардың толық құқылы мүшесі ретінде адам құқықтарын, оның ішінде балалардың жыныстық тиіспеушілігін қорғау жөніндегі қазіргі заманғы халықаралық құқықтың негізін құрайтын аса маңызды құжаттарды кезең-кезеңімен ратификациялады. 1994 жылы Бала құқықтары туралы Конвенция, 2001 жылы – Балаларды саудалауға, балалар

зинақорлығына және балалар порнографиясына қатысты Баланың құқықтары туралы конвенцияның факультативтік хаттамасы, Балалардың қарулы жанжалдарға қатысуына байланысты Баланың құқықтары туралы конвенцияның факультативтік хаттамасы ратификацияланды.

Тәуелсіз Қазақстанның 1997 жылғы 16 шілдеде қабылданған ҚК-нің [10] 124-бабы жас балаларды азғындату үшін қылмыстық жауаптылық орнатты. Алдыңғы қылмыстық заңнамамен салыстырғанда қылмыстың негізгі құрамының белгілерін сипаттауда келесідей жаңалықтар орын алды: біріншіден, жас бала деп «он төрт жасқа толмаған адам» танылатыны, екіншіден, азғындық іс-әрекеттердің «күш қолданусыз» жасалатыны нақтыланды, үшіншіден, құрамның субъективтік жағы «көрінеулік» белгісімен толықтырылды. Қылмыстың саралаушы белгілері енгізілді: азғындатуды «он төрт жасқа толмаған адамды тәрбиелеу жөніндегі міндеттер заңмен жүктелген ата-ана, педагог не өзге де адамның жасауы» (2-бөл.), «бірнеше рет жасау» (2-бөл.). 124-баптың үш бөлігінде келесідей санкциялар көзделді: 1) төрт жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеу немесе үш жылдан бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру; 2) он жылдан жиырма жылға дейінгі мерзімге белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыра отырып, бес жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру; 3) он жылдан жиырма жылға дейінгі мерзімге белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыра отырып немесе онсыз жеті жылдан тоғыз жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру.

2014 жылғы ҚР ҚК-нің [11] жас балаларды азғындық жолға түсіру үшін жауаптылық көздейтін 124-бабының диспозициясы айтарлықтай өзгерістерге ұшырамады, тек жас бала деп кімнің танылатыны туралы ереже алынып тасталды. Қолданыстағы қылмыстық заңнаманың басты жаңалығы – қарастырылып отырған қылмыс үшін жазаның күшейтілуі: баптың 1-бөлігінің санкциясында бас бостандығынан айырудың мерзімі «жеті жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге», 2-бөлігінің санкциясында – «он жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге», 3-бөлігінің санкциясында – «он екі жылдан он жеті жылға дейінгі мерзімге» ұлғайтылды. Сонымен қатар кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қарсы қылмыс жасаған адамдардың барлығына міндетті қосымша жаза ретінде «белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыру» тағайындалатын болды. Кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қарсы қылмыстардың тұйықталған тізімі ҚК-нің 3-бабының 42)-тармағында бекітілген, бұл тізімге жас балаларды азғындық жолға түсіру де кіреді. Осындай қылмыс үшін сотталған адамдарға шартты түрде соттау қолданылмайды.

Біздің елімізде кәмелетке толмағандардың жыныстық қолсұғылмаушылығына қарсы қылмыстар үшін жазалау саласында іске асырылып жатқан қылмыстық-құқықтық шараларды белгілі қазақстандық құқықтанушы, профессор С.М. Рахметов тиімді және уақтылы деп бағалайды: «Біздің елімізде кәмелетке толмағандардың екі жынысын да жыныстық қолсұғушылықтардан қорғауды күшейтуге бағытталған көптеген шаралар қабылдануда. Қылмысқа қарсы іс-қимылда алдын алу шаралары басым екені белгілі. Тәжірибе көрсеткендей, жас балаларды азғындатуға қарсы

тұрудың ең тиімді шарасы жауапкершілік пен жазаны, яғни қылмыстық-құқықтық шараларды күшейту болды» [5].

Жас балаларды азғындық жолға түсіру үшін қылмыстық жауапкершілік туралы заңнаманың даму тарихы мен жай-күйін талдау келесідей қорытынды жасауға мүмкіндік береді: кәмелетке толмаған балаларға қатысты зорлық-зомбылықпен ұштасқан жыныстық қылмыстар, жас балаларды азғындату, кәмелетке толмағандарды жезөкшелікке тарту статистикасының артуы жағдайында жас балаларды азғындық жолға түсіруге қарсы іс-қимылдың ең тиімді шарасы осындай әрекеттер үшін жауапкершілік пен жазаны күшейту болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қасым-Жомарт Тоқаев қазақстандықтарды Жаңа жылмен құттықтады. <https://www.zakon.kz/6003349-kasym-zhomart-tokaev-pozdravil-kazakhstantsev-s-novym-godom.html>

2. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдаулары. // <https://www.akorda.kz/kz/addresses>

3. Форма отчета № 1-М «О зарегистрированных уголовных правонарушениях». // <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>

4. Маркова Н. Защитим детей от растления. // Народное образование. - 2002. - № 5.

5. Мнение учёного-правоведа Рахметова С.М. // <https://stoppedofil.kz/ru/blog/11-razvrashchenie-maloletnikh>.

6. Уголовный кодекс РСФСР 1922 года // <https://docs.cntd.ru/document/901757375>

7. Уголовный кодекс РСФСР 1926 года // <https://docs.cntd.ru/document/901757374>

8. Уголовный кодекс Казахской ССР от 22 июля 1959 года. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K590002000>

9. Булатов С.Я., Мамутов А.М. Ответственность за преступления против личности по Уголовному кодексу Казахской ССР. - Алма-Ата, 1961. - 102 с.

10. Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 шілдедегі Қылмыстық кодексі. // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K970000167_

11. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Қылмыстық кодексі. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>

Ержанова А.А.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖӘНЕ КЕЙБІР ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ҚОРҚЫТЫП АЛУШЫЛЫҚТЫ АЙҚЫНДАУ

Меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылық көздейтін қылмыстық-құқықтық нормаларды зерделеу отандық заңнама нормаларын талдауға

ғана емес, сондай-ақ құқық жүйесі ұқсас мемлекеттердің қылмыстық заңдарын салыстырмалы зерттеуге да негізделуі тиіс.

Осы мақалада біз Қазақстан Республикасының және кейбір жақын шет елдердің заңнамасы тұрғысынан «қорқытып алу» анықтамасын қарауды басты мақсат ретінде белгілегіміз келеді. Аталған мақсат мынадай міндеттерді қоюға негіз болды: қаралып отырған қылмыстық-құқықтық тұрғыдан жазаланатын іс-әрекеттің заңнамамен реттелген негізгі белгілерін көрсету және отандық заңнаманы оңтайландыру жолдарын айқындау. Бұл міндеттерді Қазақстан Республикасының және кейбір жақын шет елдердің қылмыстық заңнамасын салыстырмалы-құқықтық талдау әдісін пайдалану арқылы шешуге тырысамыз.

Қорқытып алу өткен ғасырдың соңында жиі жасалатын қылмыстардың қатарынан саналғандықтан, оған арналған зерттеулер аз емес. Қоғамдық қауіптілігі айтарлықтай жоғары болғандықтан, аталған қылмыс түрін саралау мәселелеріне арналған ізденістер қазіргі кезде де жалғасын тауып келеді. Осындай еңбектердің қатарында отандық авторлар Е.О. Алауханов пен М.К. Бисенованың «Вымогательство: вопросы квалификации и профилактики» атты оқу құралын [1, 264 б.], шетелдік авторлар М.В. Бавсун мен К.Д. Николаевтың «Проблемы квалификации вымогательства» атты әдістемелік нұсқауларын [2, 28 б.], S. Rose-Askermanның «The Law and Economics of Bribery and Extortion» [3, 217-238 б.] және Н. Abbasi мен А.Р. Pourbтың «Victimization and its Role in Shaping Extortion» [5, 309-316 б.]. атты мақалаларын атауға болады.

Қазақстан Республикасының және кейбір жақын шет елдердің Қылмыстық кодекстерінде зерттеу пәнін құрап отырған қылмысты әрекеттің өзіндік белгілерін қарауға кіріспес бұрын, «қорқытып алудың» біздің елдегі заңнамалық анықтамасына жүгіну керек.

Қазақстан Республикасының 2014 жылғы Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі – ҚР ҚК) 194-бабында қорқытып алушылық – «күш қолдану не бөтеннің мүлкін жою немесе бүлдіру қатерін төндіріп, сол сияқты жәбірленушіні немесе оның жақындарын масқаралайтын мәліметтерді не жариялануы жәбірленушінің немесе оның жақындарының мүдделеріне елеулі зиян келтіруі мүмкін өзге де мәліметтерді тарату қатерін төндіріп, бөтеннің мүлкін немесе мүлікке құқықты беруді немесе мүліктік сипаттағы басқа да әрекеттер жасауды талап ету» ретінде түсініледі [6, 8 б.].

Қырғыз Республикасының 2021 жылғы ҚК-нің 208-бабында қорқытып алу «бопсалау қолданып немесе жәбірленушінің не оның жақындарының өміріне немесе денсаулығына қауіпті емес күш қолдану қатерін төндіріп, бөтеннің мүлкін, мүлікке құқығын беруді немесе мүліктік сипаттағы әрекеттер жасауды талап ету» деп анықталады [7, 19-20 б.].

Ресей Федерациясының 1996 жылғы ҚК-нің 163-бабы бойынша қорқытып алу дегеніміз – «күш қолдану не бөтеннің мүлкін жою немесе бүлдіру қатерін төндіру арқылы, сол сияқты жәбірленушіні немесе оның жақындарын масқаралайтын мәліметтерді не жәбірленушінің немесе оның жақындарының құқықтарына немесе заңды мүдделеріне елеулі зиян келтіруі мүмкін өзге де мәліметтерді тарату қатерін төндіру арқылы бөтеннің мүлкін немесе мүлікке құқықты беруді немесе мүліктік сипаттағы басқа да әрекеттер жасауды талап ету» [8, 7 б.].

Украинаның 2001 жылғы ҚК-нің 189-бабы қорқытып алуды «жәбірленушіге не оның жақын туыстарына күш қолдану, осы адамдардың құқықтарын, бостандықтарын немесе заңды мүдделерін шектеу, олардың мүлкін немесе қарауындағы не қорғауындағы мүлікті бүлдіру не жою немесе жәбірленуші не оның жақын туыстары құпия сақтағысы келетін мәліметтерді жария ету қатерін төндіре отырып, бөтеннің мүлкін не мүлікке құқығын беруді немесе мүліктік сипаттағы қандай да бір іс-әрекеттер жасауды талап ету» ретінде сипаттайды [9, 9 б.].

Беларусь Республикасының 1999 жылғы ҚК-нің 208-бабы қорқытып алуды «жәбірленушіге немесе оның жақындарына күш қолдану, олардың мүлкін жою немесе бүлдіру, компьютерлік ақпаратты жою, иемдену, бұғаттау, түрлендіру, жалған немесе олар құпия сақтағысы келетін өзге де мәліметтерді жария ету қатерін төндіріп, мүлікті немесе мүлікке құқықты беруді не мүліктік сипаттағы қандай да бір іс-әрекеттер жасауды талап ету» деп анықтайды [10, 6 б.].

Бір қарағанда, жоғарыда келтірілген анықтамалар бірдей болып көрінуі мүмкін, дегенмен мұқият салыстырғанда олардың арасында бірқатар айырмашылықтарды байқауға болады.

Сонымен, қорқытып алудың жоғарыда аталған анықтамалардың барлығында көрсетілген белгілеріне тоқталамыз:

Біріншіден, барлық анықтамаларда қорқытып алудың объективтік жағын құрайтын белсенді іс-әрекет ретінде «талап ету» көрсетіледі.

Екіншіден, анықтамалардың барлығында қылмыс заты ретінде мүлік немесе мүлікке құқық (Беларусь Республикасының ҚК-сін қоспағанда, барлық кодекстерде мұндай мүлік пен мүлікке құқықтың «бөтен» болуы керектігі нақтыланады) және мүліктік сипаттағы әрекеттер аталады.

Беларусь қылмыстық заңнамасындағы қорқытып алудың негізгі құрамының тағы бір ерекшелігі – қылмыс заты ретінде «компьютерлік ақпараттың» аталуы. Еліміздің қылмыстық заңнамасы бойынша «электрондық жеткізгіште сақталатын, ақпараттық жүйеде қамтылатын немесе телекоммуникациялар желісімен берілетін, заңмен қорғалатын ақпарат» ҚР ҚК-нің 209-бабында көзделген «Ақпаратты беруге мәжбүрлеу» қылмысының заты болып табылады. Бұл бапта көзделген қылмыс құрамының өзге белгілері қорқытып алудың (ҚК-нің 194-бабы) белгілерімен бірдей, сондықтан оны қорқытып алудың арнайы құрамы деп қабылдауға толық негіз бар.

Үшіншіден, Қылмыстық кодекстердің қарастырылған нормаларында қылмысты жасау тәсілі ретінде «қорқыту» белгісі көрсетілген. Бұл орайда қорқытудың мазмұны әртүрлі болып келеді. Мәселен, Қазақстан Республикасында қорқытудың мынадай түрлері көрсетіледі:

- күш қолдану қатерімен қорқыту;
- бөтеннің мүлкін жою немесе бүлдіру қатерімен қорқыту;
- жәбірленушіні немесе оның жақындарын масқаралайтын ақпаратты тарату қатерімен қорқыту;
- жариялануы жәбірленушінің немесе оның жақындарының мүдделеріне елеулі зиян келтіруі мүмкін өзге де мәліметтерді тарату қатерімен қорқыту.

Қырғыз Республикасында қорқытып алу кезіндегі қорқыту жәбірленушінің не оның жақындарының өміріне немесе денсаулығына қауіпті емес күш қолдану қатері деп көрсетіледі.

Ресей Федерациясында қылмыстық заң қорқытып алу кезіндегі қоқытудың келесі түрлерін көрсетеді:

- күш қолдану қатерімен қорқыту;
- бөтеннің мүлкін жою немесе бүлдіру қатерімен қорқыту;
- жәбірленушіні немесе оның жақындарын масқаралайтын ақпаратты тарату қатерімен қорқыту;
- жәбірленушінің немесе оның жақындарының құқықтарына немесе заңды мүдделеріне елеулі зиян келтіруі мүмкін өзге де мәліметтерді тарату қатерімен қорқыту. Қорқытудың Ресей Федерациясының ҚК-де көрсетілген түрлері ҚР ҚК-де көрсетілгендермен бірдей екенін айта кету керек.

Украинаның ҚК-не сәйкес қорқытып алу келесі мазмұндағы қорқытумен сипатталады:

- жәбірленушіге немесе оның жақын туыстарына күш қолдану қатерімен қорқыту;
- жәбірленушінің немесе оның жақын туыстарының құқықтарын, бостандықтарын немесе заңды мүдделерін шектеу қатерімен қорқыту;
- жәбірленушінің немесе оның жақын туыстарының мүлкін немесе олардың қарауындағы немесе қорғауындағы мүлікті бүлдіру немесе жою қатерімен қорқыту;
- жәбірленуші немесе оның жақын туыстары құпия сақтағысы келетін ақпаратты жариялау қатерімен қорқыту.

Беларусь Республикасы ҚК-нің 208-бабының диспозициясында қорқытудың келесі түрлері аталған:

- жәбірленушіге немесе оның жақындарына күш қолдану қатерімен қорқыту;
- жәбірленушінің немесе оның жақындарының мүлкін жою немесе бүлдіру қатерімен қорқыту;
- жәбірленушінің немесе оның жақындарына қатысты компьютерлік ақпаратты жою, иемдену, бұғаттау, түрлендіру қатерімен қорқыту;
- жәбірленуші мен оның жақындары құпия сақтағысы келетін жала жабу сипатындағы немесе өзге де мәліметтерді жария ету қатерімен қорқыту.

Қарастырылып отырған мемлекеттердің қылмыстық заңнамасы қорқытудың нысанасы болып табылатын адамдардың аясын анықтау мәселесінде де ерекшеленеді. Украина, Беларусь және Қырғызстанның қылмыстық заңдары бойынша қорқыту жәбірленуші мен оның жақын туыстарына бағытталуы керек. Ресей мен Қазақстанның заңнамасында күш қолдану қатерімен қорқыту тек жәбірленушінің өзіне бағытталған болуы керек, мүлік тек жәбірленушіге немесе оның жақын туыстарына тиесілі болуы тиіс деп көрсетілмейді.

Біз қылмыстық-құқықтық норманың қолданылу аясын шектемеу керек және қорқытудың бағытын көрсету міндетті емес деп санаймыз. Біздің ойымызша, соңғы мемлекеттердің ұстанымы әрекетті саралауға теріс әсер етпейді.

Бұдан басқа, Қырғыз Республикасының ҚК-де баяндалған дефиницияны қоспағанда, қорқытып алудың барлық жоғарыда келтірілген анықтамалары айтарлықтай көлемді болып келеді.

Шынында да, Қырғыз Республикасы ҚК-нің 208-бабының диспозициясы басқа мемлекеттерден көп ерекшеленеді, атап айтқанда, бұл елдің заң шығарушысы қандай да бір ақпаратты тарату қатерімен қорқытудың барлық көріністерін

қамтитын жалпылама ұғым ретінде «бопсалау» терминін пайдаланады. Біздің ойымызша, бұл термин қылмыскер бопсалау кезінде пайдаланатын ақпараттың мәнін анықтаудағы шектеулерді жояды. Мысалы, қылмыскер қолданатын ақпарат көбінесе «өте маңызды» немесе «масқаралайтын» деп бағалануы мүмкін, мұндай ақпарат кім немесе не туралы болатыны маңызды емес. Ең бастысы, ақпараттың ашылуы жәбірленушіге теріс әсер етеді немесе ол ақпараттың жариялануына жол бергісі келмейді.

Бұл туралы кейбір авторлар, мысалы В.Н. Сафонов, қорқытып алу кезінде қолданылатын ақпарат әрдайым масқаралайтын сипатта бола бермейді, - деген пікір айтады, оның ойынша, заңсыз әрекеттерді анықтаудағы басты компонент – жәбірленушінің мұндай ақпаратты немесе мәліметті біреуге жариялауға мүдделі болмауы [11, 61 б.].

Біздің ойымызша, «бопсалау» терминін ҚР ҚК-нің 194-бабында қолдану мүмкіндігін қарастырған жөн. Жоғарыда баяндалғанның негізінде және қорқытып алу үшін жауаптылық көздейтін қылмыстық-құқықтық норманы оңтайландыру мақсатында ҚР ҚК-нің 194-бабының 1-бөлігін мынадай редакцияда жазуды ұсынамыз: «1. Қорқытып алу, яғни бөтен мүлікті немесе мүлікке құқықты беруді немесе мүліктік сипаттағы басқа да әрекеттер жасауды бопсалау арқылы не күш қолдану не бөтеннің мүлкін жою немесе бүлдіру қатерімен талап ету -...».

Ресей Федерациясы ҚК-нің 163-бабы және ҚР ҚК-нің 194-бабы бұл елдердің заң шығарушыларының қорқытып алу белгілерін анықтауда бірдей көзқарасты ұстанатынын көрсетеді. ҚР ҚК-нің 194-б. 2-бөл. 3)-тармағында көзделген бірнеше рет жасау белгісін қоспағанда, қорқытып алудың саралаушы белгілерінің жүйесі де бірдей болып табылады, бұл отандық қылмыстық заңда қылмыстардың көптігінің – бірнеше рет жасау нысанының сақталуып қалуымен түсіндіріледі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Алауханов Е.О., Бисенова М.К. Вымогательство: вопросы квалификации и профилактики: Учебное пособие. – Алматы, 2012. – 264 с.
2. Бавсун М.В., Николаев К.Д. Проблемы квалификации вымогательства: Методические рекомендации. – Омск: Омская академия МВД РФ, 2018. – 28 с.
3. Rose-Ackerman S. The Law and Economics of Bribery and Extortion // Annual Review of Law and Social Science - Volume 6, 2010 P. 217-238.
4. Elsenbroicha C., Badhamb J. The Extortion Relationship: A Computational Analysis // Journal of Artificial Societies and Social Simulation Volume 19 (4) 8. Access mode (<http://jasss.soc.surrey.ac.uk/19/4/8.html>). Access Date: 30.10.2019.
5. Abbasi H., Pourb A. R. Victimization and its Role in Shaping Extortion // Procedia - Social and Behavioral Sciences - Volume 172, 27 January 2015, P. 309-316.
6. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
7. Уголовный Кодекс Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36675065&doc_id2=36675065#pos=5;-98&pos2=2081;-80

8. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 года № 63-ФЗ. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397073

9. Уголовный кодекс Украины от 5 апреля 2001 года № 2341-III. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30418109

10. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 года № 275-3. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414984

11. Сафонов В.Н. Организованное вымогательство: уголовно-правовой и криминологический анализ: Монография. - СПб.: Знание: СПБИНВЭСЭП, 2000. - 239 с.

Әбдіхаев Ә.Ә.

*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан*

СОЗДАНИЕ И РУКОВОДСТВО ФИНАНСОВОЙ (ИНВЕСТИЦИОННОЙ) ПИРАМИДОЙ: УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ И КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Актуальность данной проблемы вызвана большой заинтересованностью общества в предупреждении деяний, связанных с созданием и руководством финансовой (инвестиционной) пирамидой, и заинтересованностью в определении справедливой ответственности и наказания за действия, причиняющие ощутимый материальный вред потерпевшим.

В соответствии со статьей 26 Конституции Республики Казахстан каждый имеет право на свободу предпринимательской деятельности, свободное использование своего имущества для любой законной предпринимательской деятельности. Монополистическая деятельность регулируется и ограничивается законом [1]. Недобросовестная конкуренция запрещается. Данные конституционные положения являются нормативной базой правового регулирования экономики Казахстана.

С развитием в Республике Казахстан рыночных отношений у граждан сформировался достаточный уровень правового сознания при осуществлении ими законной предпринимательской деятельности, направленной на получение прибыли, дохода и в вопросах дальнейшего инвестирования таких доходов.

Большой популярностью среди населения начали пользоваться коммерческие организации, которые занимаются привлечением в свою деятельность денежных средств вкладчиков, при этом выплата дохода лицам, внесшим вклад, производится не из чистой прибыли, получаемой от предпринимательской или иной экономической деятельности (дивиденда), а за счет привлеченных денежных средств других вкладчиков.

Такие организации именуются финансовыми (инвестиционными) пирамидами. Учеными сформированы различные понимания финансовой пирамиды. Русский советский экономист А.В. Аникин считает, что «финансовая пирамида рассматривается как финансовое предприятие, привлекающее деньги инвесторов

высоким доходом, который выплачивается (целиком или преимущественно) из новых поступлений от инвесторов (вкладчиков)» [2, с. 318].

Другим ученым В.Ю. Белицким финансовая пирамида определяется как «вид мошенничества, способом которого является привлечение финансовых средств от физических и юридических лиц (инвесторов, вкладчиков) с созданием иллюзии продуманности и обоснованности инвестиционной деятельности и обещанием быстрого обогащения, с осуществлением последующих выплат денег, а равно предоставления имущества не в результате собственной экономической деятельности, а за счет новых финансовых поступлений от вкладчиков, так как собственного имущества заемщика недостаточно для удовлетворения всех имущественных требований вкладчиков, что влечет причинение им материального ущерба» [3, с. 75].

Одна из самых известных пирамид принадлежит итальянскому мошеннику Чарльзу Понци, который в 1919 придумал бизнес-схему быстрого обогащения. Однажды он получил письмо с вложенным внутри международным обменным купоном, который любой человек мог обменять на марки и отправить ответное письмо обратно. Самое интересное заключалось в том, что в Европе за такой купон можно было получить лишь одну марку, в то время как в США за нее вы могли выручить целых шесть марок.

После этого Ч. Понци создал компанию «SXC», пригласил инвесторов и начал предлагать людям зарабатывать на простом арбитраже, т.е. покупке и продаже товара в разных странах. Вложившемуся в его бумаги Ч. Понци обещал 150% от вложенной суммы за 45 дней. Жители Бостона рванулись скупать бумаги, при этом Ч. Понци поддерживал интерес проплаченными статьями в прессе.

Но на самом деле, Ч. Понци не скупал купоны, которые обменивались исключительно на марки, а выплачивал старым вкладчикам деньги новых участников, которые приносили ему до 250 тысяч долларов ежедневно. В августе того же года компания была проверена федеральными агентами и ликвидирована, как пирамида. В ходе суда часть денег была возвращена вкладчикам, более 2-х миллионов так и не были найдены, сам итальянец получил 5 лет тюрьмы [4].

Явление финансовых пирамид не обошло стороной население нашей страны. Популярность финансовых пирамид связана с желанием граждан путем вложения своих денежных средств в деятельность определенной финансовой или инвестиционной компании, в короткие сроки получить гарантированную и достаточно высокую прибыль. В свою очередь, организаторы и руководители такой финансовой организации очень умело, и эффективно проводят рекламную программу по привлечению средств, о выгодных условиях капиталовложения, обеспечивая первых вкладчиков высокой доходностью. Привлечение новых вкладчиков обеспечивает погашение обязательств перед предыдущими. Тем самым, поддерживается иллюзия успешной деятельности финансовой организации и возрастает интерес со стороны новых вкладчиков – к сожалению, будущих потенциальных жертв совершаемого преступления.

Следует отметить, что в большинстве случаев такие вкладчики понимают, что получение ими прибыли (быстрой и высокой) находится в прямой зависимости от

того, насколько они сами, путем убеждения или уговоров, смогут привлечь новых вкладчиков.

Статистические данные зарегистрированных и направленных в суд преступлений по статье 217 Уголовного кодекса в Республике Казахстан за период с 2018-2021 годы показывают их значительный рост. За указанный период зарегистрировано 468 преступлений, из них направлено в суды 458 дел [5].

На законодательном уровне понятие финансовой (инвестиционной) пирамиды в Казахстане возникло с принятием Закона от 17 января 2014 года №166-V «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия деятельности финансовых (инвестиционных) пирамид» [6].

Вышеуказанным Законом от 17 января 2014 года № 166-V в Уголовный кодекс была внесена статья 177-1 «Создание и (или) руководство финансовой (инвестиционной) пирамидой» [7].

Следует отметить, что до принятия данного закона, дела о финансовых пирамидах квалифицировались по статье 177 «мошенничество» Уголовного кодекса 1997 года [7], что вызывало значительные трудности в процессе расследования данной категории дел.

В первую очередь, для квалификации деяния по статье «мошенничество» было необходимо наличие потерпевшего лица, то есть лицу должен был быть причинен материальный ущерб в определенной сумме. Однако же в процессе осуществления своей деятельности финансовая пирамида не наносит фактический материальный ущерб лицам, вложившим свои средства в ее существование. То есть, пока финансовая пирамида существует, вкладчики надеются на возврат вложенных средств и фактически не могут являться потерпевшими. Много случаев, когда вложившимся лицам открытым текстом сообщали, что проект является финансовой пирамидой. В таком случае деяние уже не могло быть квалифицировано как мошенничество. Тем самым, пострадавшие вкладчики обращались в правоохранительные органы только после краха пирамиды. Этого времени виновным лицам хватало, чтобы собрать необходимую сумму денежных средств и скрыться. Внесение в Уголовный кодекс отдельной статьи, предусматривающей ответственность за создание и (или) руководство финансовой (инвестиционной) пирамидой значительно упростило процесс доказывания виновности лиц, совершивших такие деяния.

В ныне действующем Уголовном Кодексе, ответственность за рассматриваемое нами деяние предусмотрена в главе 8 «Уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности» статьей 217 «Создание и руководство финансовой «инвестиционной» пирамидой» [8] и следующим образом определяет деяние: «организация деятельности по извлечению дохода (имущественной выгоды) от привлечения денег или иного имущества либо права на него физических и (или) юридических лиц без использования привлеченных средств на предпринимательскую деятельность, обеспечивающую принятые обязательства, путем перераспределения данных активов и обогащения одних участников за счет взносов других, а равно руководство финансовой (инвестиционной) пирамидой или ее структурным подразделением».

Следует отметить, что создание и руководство, а также само существование финансовой пирамиды, участие в них лиц нарушает установленный порядок не только предпринимательства, но и экономической деятельности в целом. На сегодняшний день все больше финансовых пирамид создаются в социальных сетях и мессенджерах с активными предложениями участвовать в них.

Исследование криминализации деяний, связанных с созданием и руководством финансовой (инвестиционной) пирамидой в зарубежных странах, показало позитивный опыт при решении данного вопроса в Кыргызской Республике. Так, статья 221 Уголовного кодекса Кыргызской Республики предусматривает ответственность не только за создание условий для деятельности финансовой пирамиды, его организацию и руководство им, а также «за предложение участвовать в ней или привлечение (получение) финансовых активов с помощью финансовой пирамиды» [9].

В этой связи представляется необходимым предусмотреть в статье 217 Уголовного Кодекса ответственность не только за создание и руководство финансовой пирамидой, но и за активное предложение и уговоры участвовать в ней (активных участников). Такая мера, на наш взгляд, будет способствовать уменьшению в дальнейшем количества участников и предотвращению причинения ущерба гражданам.

В целях предупреждения и усиления ответственности за рассматриваемое преступление нами также предлагается предусмотреть квалифицирующий признак «использование средств массовой информации и электронных информационных ресурсов».

Любые инвестиции сопряжены с риском, и чем больше прогнозируемая доходность финансового инструмента, тем выше риск его использования. Однако многие инвесторы не проявляют должной заботы о своих имущественных интересах и ввязываются в откровенные авантюры (игровые сделки, кассы взаимопомощи и другие «финансовые пирамиды», криптовалюта биткоин, иная виртуальная валюта), которые лишают их денежных активов без каких-либо гарантий возврата или получения компенсации.

Несмотря на это, «финансовые пирамиды» до сих пор привлекают немало людей, желающих быстро заработать [10].

Высокий образовательный уровень лиц, совершающих мошенничества по принципу «финансовых пирамид» объясняется сложностью способа совершения данного преступления, необходимостью иметь экономические, юридические знания, а также знания в области психологии и иных наук. Кроме того, знания в области экономики и права необходимы мошенникам для сокрытия преступления, маскировки хищения имущества под гражданско-правовые отношения. Наличие специальных, профессиональных знаний, умений и навыков у мошенника могут указывать на то, что лицо не могло не знать о характере и последствиях совершаемых им действий, следовательно, будет способствовать доказыванию наличия прямого умысла на совершение хищения [11].

Организации, физические лица или публичные проекты, являющиеся «финансовой пирамидой», чаще всего обладают одним или сразу несколькими внешними признаками.

1. Широкая реклама в СМИ, сети Интернет, в том числе в социальных сетях, с обещанием высокой доходности.

2. Организация бизнеса на принципах сетевого маркетинга, когда доход участника (инвестора или вкладчика) формируется за счет инвестиций или вложений новых привлекаемых им участников.

3. Отсутствует точное определение деятельности компании, физического лица или публичного проекта (заявление об уникальной деятельности).

4. Предусматриваются предварительные (специальные) взносы для последующего участия в деятельности компании или проекта.

5. Публичное обещание высокой доходности, значительно превышающей рыночный уровень.

6. Гарантирование высокой доходности, что запрещено на финансовом рынке, кроме банковских вкладов.

7. Использование в наименовании, символике, рекламных объявлениях слов и словосочетаний или символики, схожих с известными компаниями, брендами.

8. Неспособность компании, физического лица или публичного проекта подтвердить свою деятельность (направления размещения привлеченных средств, информацию об их размещении). Очень часто «финансовые пирамиды» заявляют о том, что они ведут свою деятельность в сферах, которые ассоциируются с высокой доходностью: нефтедобыча, золотодобыча, строительство, микрофинансовая деятельность, рынок Forex.

9. Привлечение денежных средств от населения для участия в различного рода программах, в том числе на приобретение автомобилей, квартир, земельных участков, товаров народного потребления и т.п., выступающих в качестве альтернативы банковскому кредиту [10].

В настоящее время экономическая преступность приобретает все большую общественную опасность, поскольку именно сфера экономики испытывает сегодня настоящий «шквал атак» со стороны представителей криминала.

Согласно многочисленным оценкам, подобное положение обусловлено: во-первых, тем, что большинство преступлений в сфере экономической деятельности относится к группе высоко латентных; во-вторых, снижением уровня информированности правоохранительных органов о таких преступлениях и ослаблением деятельности, направленной на их выявление; в-третьих, тем, что экономическая преступность так или иначе затрагивает частный сектор, который любыми путями стремится не допустить к своей деятельности правоохранительные органы [12].

Как показывают криминологические исследования, в предупреждении экономической преступности основная роль принадлежит системе мер общесоциального уровня: стабилизация экономики, рост производства, обеспечение занятости населения, достижение баланса экономической эффективности и социальной справедливости, возрождение и укрепление нравственных устоев народа. Без стабилизации экономики, повышения ее эффективности, снижения безработицы и сокращения числа безработных, усиления социальной защиты определенных слоев населения, возрождения и оздоровления нравственных устоев в обществе практически невозможно кардинально улучшить ситуацию.

В период перехода к рыночной экономике осуществляемые социальные меры направлены, прежде всего, на создание свободной экономической деятельности, условий для реализации творческого потенциала личности в сфере экономических отношений на основе любой формы собственности; раскрепощение и развитие предпринимательской деятельности; обеспечение равных условий для всех форм собственности и равной правовой защиты в сфере экономики; создание условий для реальной конкуренции во всех отраслях экономики; формирование необходимой рыночной инфраструктуры. Этими возможностями, к сожалению, пользуются не только добропорядочные граждане, но и криминально настроенные элементы.

Список литературы:

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>
2. Аникин А.В. История финансовых потрясений. От Джона Ло до Сергея Кириенко. - М.: Олимп-бизнес, 2000. - 384 с.
3. Белицкий В.Ю. Формирование понятия мошенничеств, совершенных по принципу «финансовых пирамид». // Известия Алтайского государственного университета. - 2010. - № 2. - Т.1. - С. 73-76.
4. Морозов В. Топ-9 самых крупных финансовых пирамид. <https://www.coinside.ru/2014/02/26/top-9-samyh-krupnyh-finansovyh-piramid/>
5. Сведения о зарегистрированных уголовных правонарушениях за 2018-2022 годы. Режим доступа (<https://qamqor.gov.kz>). Дата обращения: 03.02.2022 г.
6. Закон Республики Казахстан от 17 января 2014 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия деятельности финансовых (инвестиционных) пирамид». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000166>
7. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K970000167>
8. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>
9. Уголовный Кодекс Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36675065&doc_id2=36675065#pos=5;-98&pos2=2081;-80
10. Улейчик В.В., Яковлева Л.В., Майорова Е.И., Рязанцев В.А. Расследование преступлений, связанных с организацией деятельности по привлечению денежных средств и (или) иного имущества (статья 172.2 УК РФ): Методические рекомендации. - М.: ФГКУ «ВНИИ МВД России», 2018. - 64 с.
11. Белицкий В.Ю. «Криминалистическая характеристика личности преступника, совершившего мошенничество по принципу «финансовой пирамиды». <https://cyberleninka.ru/article/n/kriminalisticheskaya-harakteristika-lichnosti-prestupnika-sovershivshego-moshennichestvo-po-printsipu-finansovoy-piramidy/viewer>
12. Криминология: Учебник для вузов. / Под ред. проф. В.Д. Малкова - 27е изд., перераб. и доп. - М.: ЗАО «Юстицинформ», 2006. - 528 с.

ИСТОРИЯ ИНСТИТУТА ОТВОДА И САМОУСТРАНЕНИЯ СУДЬИ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ КАЗАХСТАНА

Нормы об отводах – традиционная категория для уголовно-процессуального законодательства Казахстана. В настоящей статье мы задались целью проследить как происходило становление института отвода, как он появился, какие этапы прошел в своем развитии.

Изучение эволюции института отвода в уголовном судопроизводстве свидетельствует о его существовании в 15-18 веках, когда судебной властью в казахской степи обладал суд биев. Основной целью такого суда был не столько поиск истины, а сколько примирение сторон и прекращение конфликтов. Суды по обычному праву казахов были гласными и состязательными. Бии выбирались по взаимному соглашению сторон, при чем бию мог быть заявлен отвод, но только до начала рассмотрения дела. Рассмотрение дела начиналось с обряда бросания перед судьей плетей участниками процесса. Это символизировало согласие с составом суда и с решением, которое будет вынесено им в будущем [1]. Следует отметить, что отвод в те времена не имел большой популярности у народа, так как за попытку заявить отвод после бросания плетей, виновного могли избить его же плетью.

К концу XIX века традиционная правовая система казахов, находясь под влиянием имперской российской политики, подверглась глубоким изменениям. Прямое распространение законов Российской империи на кочевников было невозможно, поэтому в регионах утвердилась правовая система, представляющая собой сплав традиционных норм адата и законов, вводимых Россией. Была узаконена двухзвенная система судов. Высшие судебные инстанции губерний и областей основывались на общегосударственных законах, а низшие делились: пришлое население было подсудно общероссийским законам, местное – по нормам суда биев, которые с 1886 года были заменены выборными народными судьями. Степень зависимости народных судов от российской административно-судебной системы отличалась в каждом конкретном регионе по-своему [2].

Одним из имперских законов, действовавших на территории нашей страны, был «Устав уголовного судопроизводства» 1864 года (далее – Устав).

В соответствии со статьей 600 Устава, отвод судье заявлялся в следующих случаях:

- когда судья, жена его, родственники в прямой линии без ограничения, а в боковых – родственники первых четырех и свойственники первых трех степеней или усыновленный судьей имеют участие в деле;
- когда судья был по делу судебным следователем, прокурором или поверенным одной из сторон или же значится в сем деле свидетелем;
- когда судья состоит опекуном одного из участвующих в деле лиц или же когда один из них управляет делами другого;

- когда судья или жена его состоят по закону ближайшими наследниками одного из участвующих в деле лиц или же имеют с одним из них тяжбу [3].

Данный перечень являлся исчерпывающим. При производстве по уголовному делу отвод заявлялся обвинителем подсудному мировому судье при предъявлении иска, а обвиняемым – не позднее первой явки в судебное разбирательство. Заявление рассматривалось этим же судьей, а в случае усмотрения наличия законных оснований дело передавалось на рассмотрение другому мировому судье.

Устав 1864 года стал результатом стремления России к созданию системы правосудия, независимой от высших органов государственной власти, а также повышения авторитета суда у населения страны. Соответственно законодатель попытался либерализовать судебный процесс, предоставляя его участникам больше прав, в том числе, расширяя круг участников, подлежащих отводу и его основания.

Дальнейшее развитие уголовно-процессуального законодательства в нашей стране связано с Октябрьской революцией 1917 года. Доминирующими идеями, определившими последующее развитие уголовно-процессуальных норм, должны были стать независимость судей, гласность, широкое привлечение граждан к осуществлению правосудия, безусловное соблюдение социалистической законности. Однако практическая реализация указанных идей в условиях тоталитарного государства оказалась невозможной и сопровождалась массовыми репрессиями.

До 1960 года на территории Казахстана действовали уголовно-процессуальные законы РСФСР, которые содержали широкий перечень норм, регулирующих основания и порядок отвода участников уголовного процесса.

Статья 41 УПК РСФСР 1923 года закрепляла, что в состав суда по каждому делу не могут входить в качестве судей лица, состоящие родственниками между собою.

В соответствии со статьей 43 УПК РСФСР 1923 года судье могли заявить отвод по следующим основаниям:

- если он является стороной или родственником какой-либо из сторон;
- если он или его родственник заинтересованы в исходе дела;
- если он участвовал в деле в качестве свидетеля, эксперта, лица, производившего дознание, следователя, обвинителя, защитника или представителя интересов потерпевшего или гражданского истца по этому делу.

Кроме того, норма, выступающая дополнительной гарантией беспристрастности при вынесении окончательного решения, была заложена в статье 44 УПК РСФСР 1923 года: «судья, принимавший участие в постановлении приговора в суде I-й инстанции, не может участвовать в рассмотрении того же дела ни в суде II-й инстанции, ни при новом рассмотрении этого дела в суде I-й инстанции вследствие отмены первоначального приговора» [4].

Как союзная республика в составе СССР Казахстан принял собственный Уголовно-процессуальный кодекс лишь в 1959 году. Следует отметить, что он был основан на общесоюзном законе, именованном Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и Союзных Республик.

Статья 32 УПК КазССР 1959 года была посвящена обстоятельствам, устранившим судью от участия в рассмотрении дела. В качестве общего основания,

исключающего участие судьи в деле было обозначено наличие «обстоятельств, вызывающих сомнение в его беспристрастности».

Также в законе назывались частные основания отвода судьи:

- родство судьи с другими судьями, входящими в состав суда по данному делу;
- прохождение судьи по делу потерпевшим, гражданским истцом, гражданским ответчиком, а равно родство судьи с ними или обвиняемым или его законным представителем, обвинителем, защитником, следователем или лицом, производящим дознание;
- личная заинтересованность судьи или его родственников в исходе дела;
- участие судьи в данном деле в качестве свидетеля, эксперта, специалиста, лица, производящего дознание, следователя, обвинителя, защитника, представителя интересов потерпевшего, гражданского истца, гражданского ответчика, переводчика или секретаря судебного заседания.

В статье 33 УПК КазССР 1959 года было детально закреплено правило о недопустимости повторного участия судьи в рассмотрении дела. Отсылочная норма, обязывающая судью при наличии обстоятельств, предусмотренных статьями 32, 33 УПК, заявить самоотвод, а также наделяющая правом заявления отвода прокурора, подсудимого, защитника, а также потерпевшего и его представителя, гражданского истца и гражданского ответчика или их представителей, была закреплена в статье 34 [5].

В первом уголовно-процессуальном законе Независимого Казахстана 1997 года законодательные подходы к регламентации отвода судьи претерпели значительные изменения. Вопросам оснований и порядка отвода судьи была посвящена лишь статья 90 УПК РК. В соответствии с ней судья не мог участвовать в рассмотрении дела, если он:

- 1) не является судьей, к подсудности которого уголовное дело отнесено в соответствии с УПК;
- 2) рассматривал жалобу на решения и действия (бездействие) прокурора, органов следствия и дознания либо принимал участие в санкционировании процессуального решения по данному уголовному делу;
- 3) является по данному делу потерпевшим, гражданским истцом, гражданским ответчиком, вызывался либо может быть вызван в качестве свидетеля;
- 4) участвовал в производстве по данному уголовному делу в качестве эксперта, специалиста, переводчика, понятого, секретаря судебного заседания, дознавателя, следователя, прокурора, защитника, законного представителя обвиняемого, представителя потерпевшего, гражданского истца или гражданского ответчика;
- 5) является родственником потерпевшего, гражданского истца, гражданского ответчика или их представителей, родственником обвиняемого или его законного представителя, родственником прокурора, защитника, следователя или дознавателя;
- 6) если имеются иные обстоятельства, дающие основание считать, что судья лично, прямо или косвенно заинтересован в данном деле.

Законодательно закреплен запрет на включение в состав суда, рассматривающего уголовное дело, лиц, связанных между собой родственными или другими отношениями личной зависимости. Части 3-5 этой статьи были посвящены вопросам недопустимости повторного участия судьи в рассмотрении одного и того

же дела в судах первой, апелляционной, кассационной и надзорной инстанций. Частями 6-10 статьи определялся порядок отвода судьи (время заявления отвода, процессуальный акт, которым оформляется отвод судьи, возможность обжалования такого постановления и др.) [6].

В УПК РК 2014 года правовая регламентация оснований и порядка отвода судьи существенным образом не изменилась. В действующем уголовно-процессуальном законе нашел более детальное законодательное закрепление вопрос о недопустимости повторного участия судьи в рассмотрении дела:

- судья, принимавший участие в рассмотрении уголовного дела в суде первой инстанции, не может участвовать в рассмотрении этого дела в суде апелляционной и кассационной инстанций, а равно участвовать в новом рассмотрении дела в суде первой инстанции в случае отмены приговора или постановления о прекращении дела, постановленных с его участием.

- судья, принимавший участие в рассмотрении дела в суде апелляционной инстанции, не может участвовать в рассмотрении этого дела в первой и апелляционной инстанциях после отмены апелляционных приговора, постановления, принятых с его участием, а также при рассмотрении дела в кассационной инстанции.

- судья, принимавший участие в рассмотрении дела в суде кассационной инстанции, не может участвовать в рассмотрении этого дела в первой, апелляционной и кассационной инстанциях после отмены постановления, принятого с его участием.

- судья, принимавший участие в рассмотрении дела в предшествующих судебных инстанциях, не может участвовать в рассмотрении того же дела в кассационной инстанции. Судья, принимавший участие в рассмотрении дела в кассационной инстанции, не может участвовать в рассмотрении того же дела в судах нижестоящих инстанций, а также при пересмотре в порядке части четвертой статьи 484 УПК постановлений кассационной инстанции.

- судья, принимавший участие в рассмотрении дела в суде первой, апелляционной и кассационной инстанций, не может участвовать в рассмотрении этого же дела по вновь открывшимся обстоятельствам.

- судья не может принимать участие в суде первой инстанции при рассмотрении вновь поступившего уголовного дела, если он ранее принимал участие в рассмотрении уголовного дела в суде первой инстанции в отношении других соучастников уголовного правонарушения.

- судья апелляционной и кассационной инстанции не может принимать участие соответственно в суде апелляционной и кассационной инстанции, если он принимал участие в предыдущем рассмотрении уголовного дела в отношении других соучастников уголовного правонарушения [7].

Новеллой УПК 2014 года является регламентация особенностей отвода следственного судьи.

Исторический анализ становления и развития института отвода судей в уголовном судопроизводстве показал, что данный институт имеет глубокие исторические корни и выступает важным и эффективным средством обеспечения объективности и беспристрастности судебного разбирательства.

В современной судебной практике иногда отводы используются сторонами для затягивания рассмотрения уголовного дела, когда они заявляют отвод, заранее зная, что он будет отклонен. Однако встречаются обоснованные причины устранения судьи от рассмотрения дела.

В Кокшетауский городской суд поступило уголовное дело в отношении трех лиц, гражданина К., А. и Т., в совершении преступления предусмотренного частью 4 статьи 370, частью 3 статьи 287 УК РК [8]. В соответствии с пунктом 5) части 1 статьи 87 УПК РК судья не может участвовать при рассмотрении уголовного дела, если он является родственником потерпевшего, гражданского истца, гражданского ответчика или их представителей, родственником подозреваемого, обвиняемого или его законного представителя, родственником прокурора, защитника, следователя или дознавателя либо свойственником кого-либо из участников процесса. Судья, которому было распределено уголовное дело, установил что, в данном деле в ходе следствия принимал участие в качестве защитника потерпевшей его родной брат.

Согласно части 1 статьи 86 УПК РК при наличии обстоятельств, исключающих участие судьи в производстве по уголовному делу, он обязан уклониться от участия в производстве по уголовному делу.

В связи с чем, судья написал заявление об устранении его от рассмотрения данного уголовного дела, которое было передано на рассмотрение другому судье.

Список литературы:

1. Абиль Еркин. История государства и права Казахстана. 4-е изд., перераб. и доп. – Алматы: Лантар Трейд, 2020. – 240 с.
2. Здоровец Н. А судьи кто? За давностью лет... //Наша газета. <https://www.ng.kz/modules/newspaper/article.php?numberid=164&storyid=10254>
3. Устав уголовного судопроизводства от 20 ноября 1864 года. <https://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/>
4. Уголовно-процессуальный кодекс РСФСР 1923 года. <http://museumreforms.ru/node/13986>
5. Уголовно-процессуальный кодекс Казахской ССР от 22 июля 1959 года. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K590001000_
6. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 13 декабря 1997 года № 206. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K970000206>
7. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>
8. №1110-21-00-1/7 от 19 января 2021 года.

УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ МЕРЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ НЕЗАКОННОЙ ДОБЫЧЕ РЫБНЫХ РЕСУРСОВ

Уголовная ответственность за незаконную добычу рыбных ресурсов, других водных животных или растений предусмотрена статьей 335 Уголовного кодекса Республики Казахстан.

Практически во всех регионах Казахстана, положение с сохранением водных биологических ресурсов только ухудшается. Особенно наглядно это проявляется в западном регионе, где Казахстан имеет свою часть Каспийского моря.

Примечательно, что относительный контроль за торговлей рыбными ресурсами существует лишь в прибрежных регионах, в их числе Атырауская, Мангистауская и Западно-Казахстанская области, а рынки других регионов, куда вывозится добытая незаконным путем продукция, от реального контроля практически свободны. Разумеется, что приносящий своим организаторам и соисполнителям огромные доходы теневой оборот не был бы возможен без коррупционных фактов и здесь кроется одна из основных причин, по которой проблема сохранности и воспроизводства ценных видов рыб в естественной среде усугубляется [1, с. 3].

Каспийское море – самый богатый в мире водоем по численности и видовому разнообразию осетровых. Максимальные уловы осетровых в Каспийском бассейне отмечались в начале XX века – 39,4 тыс. тонн. Резкое сокращение численности осетровых началось с 1991 года [2]. Кроме осетровых, в Каспийском бассейне обитают популяции различных промысловых видов рыб (в том числе сельди, кильки, кефали и другие). Чтобы осознать масштаб проблемы, достаточно привести лишь некоторые цифры.

По официальным данным уполномоченных государственных органов прибрежных стран Каспийского региона (Казахстан, Россия, Иран, Азербайджан и Туркменистан), поголовье осетровых рыб (осетра, белуги, севрюги) за последние 15 лет снизилось в Каспийском море в 38,5 раз. При этом, доля теневой, добытой браконьерским путем продукции в странах постсоветского пространства ежегодно превышает 90% (по Ирану неизвестно) [1, с. 3].

Спрос на черную икру осетровых видов рыб неуклонно растет. Если в Казахстане стоимость 1 килограмма этого ценного деликатеса составляет около 300 000 тенге, то за пределами она растет в геометрической прогрессии. К примеру, в странах Западной Европы стоимость 1 килограмма составляет порядка 1000 евро и выше.

При этом необходимо учитывать, что квоты на промысловый вылов рыбы осетровых пород прибрежные государства устанавливают небольшой (ежегодно исчисляется всего несколькими тоннами), а в отдельные годы он, по согласованию Правительств, вообще запрещается. Азербайджан, Иран, Казахстан, Россия и Туркменистан продлили на 2022 год запрет на коммерческий промысел осетровых видов рыб в Каспийском море. Такое решение было принято по итогам пятого

заседания Комиссии по сохранению, рациональному использованию водных биологических ресурсов Каспийского моря и управлению их совместными запасами. При этом вылов осетровых видов рыб в 2022 году планируется осуществлять только в научно-исследовательских целях и в целях искусственного воспроизводства [3]. Однако, несмотря на принимаемые меры, рынки городов Казахстана и других стран продолжают предлагать состоятельным покупателям черную икру практически в неограниченном количестве.

В последние годы увеличивается количество граждан Азербайджанской Республики и Российской Федерации, промысляющих незаконной добычей рыбы осетровых пород в территориальных водах Каспийского моря, принадлежащей Республике Казахстан. Далеко не всегда пограничной службе удается таких нарушителей задержать, поскольку на незаконный промысел в море браконьеры выходят на маломерных плавательных судах и катерах, оснащенных мощными моторами, имеют на руках современное навигационное оборудование и средства связи для оповещения об опасности. Если же, пограничникам удастся настигнуть виновных в незаконной добыче с помощью привлеченных вертолетов и более сильных по мощности военных катеров, то последние, до их задержания, в процессе погони успевают избавиться от улик, выбрасывая в море сети, приспособления для незаконной добычи, саму ценную рыбу и продукцию из нее. В результате чего виновные в незаконной добыче рыбных ресурсов привлекаются к уголовной ответственности лишь за незаконное пересечение Государственной границы Республики Казахстан [1, с. 4].

Республика Казахстан ратифицировала и присоединилась к Орхусской конвенции, статья первая которой закрепляет право каждого человека нынешнего и будущих поколений жить в благоприятной для здоровья и благосостояния окружающей среде [4]. Это неотъемлемое право каждого гражданина закреплено и в статье 31 Конституции Республики Казахстан [5]. В связи с этим, предотвращение и выявление экологических преступлений является для государства одной из приоритетных задач.

Согласно статистическим данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, за 2017 год в производстве органов досудебного расследования находилось 275 уголовных дела, возбужденных по статье 335 Уголовного кодекса «Незаконная добыча рыбных ресурсов, других водных животных или растений», в 2018 году – 285, в 2019 году – 257, в 2020 году – 221, в 2021 году – 187, за истекший период текущего года – 43 уголовных дела. Из находившихся в производстве уголовных дел в суд для рассмотрения по существу в 2017 году направлено – 47 уголовных дела, в 2018 году – 66, в 2019 году – 80, в 2020 году – 89, в 2021 году – 82, за истекший период текущего года – 18 [6].

Как следует из статистических данных, суды республики рассматривают лишь малую часть уголовных дел, возбужденных по статье 335 Уголовного кодекса. Большая часть из них прекращается на стадии досудебного расследования ввиду недоказанности вины подозреваемых лиц, отсутствия бесспорных доказательств по делу либо по мотиву незначительности причиненного ущерба. Такие факты вкуче ведут за собой потенциальный увод от ответственности виновных лиц, и

предполагают несоблюдение такого принципа уголовного процесса как неотвратимость наказания.

Неясными остаются факты небольшого количества рассмотренных уголовных дел в судах Восточно-Казахстанской, Павлодарской, Западно-Казахстанской, Карагандинской, Костанайской, Северо-Казахстанской и Актюбинской областей, несмотря на то, что в данных регионах имеется большое количество естественных природных водоемов в виде озер и рек, в которых водятся различные виды рыб, в том числе ограниченных к свободной ловле, либо добыча которых запрещена. Сомнительно, что браконьерство не процветает и в этих регионах. Это может навлечь на мысль о низкой эффективности деятельности специализированных природоохранных и правоохранительных органов, по выявлению и пресечению такой противоправной деятельности.

По результатам изучения уголовных дел находящихся в банке судебных актов, мы пришли к выводу, что по большей части рассмотренных уголовных дел в судах республики, виновным лицам назначается, как правило наказание, не связанное с лишением свободы. Часть дел прекращается по мотиву незначительности причиненного ущерба. Складывающаяся таким образом правоприменительная практика, на наш взгляд, не может способствовать уменьшению данного вида экологических правонарушений.

Также одной из проблем в правоприменительной практике является назначение наказания иностранным браконьерам. Практика показывает, что применявшиеся ранее в отношении граждан соседних государств менее строгие виды наказаний в виде штрафов, ограничения свободы либо условного осуждения, не исполняются ввиду неурегулированности данных вопросов в международно-правовых актах, и поэтому, не являются эффективным сдерживающим фактором для таких нарушителей.

Решением обозначенных в настоящей научной статье проблем, на наш взгляд, явились бы следующие меры:

1. Катализатором добычи рыбных ресурсов, в особенности осетровых, является спрос на вкусное мясо этих рыб, а также знаменитую черную икру. Как уже было сказано выше, официально добыча осетровых возможна только в научных целях и лишь в небольших количествах. Факты на сегодняшний день говорят, о том, что торговля черной икрой на территории нашей страны не уменьшается. На различных Интернет-ресурсах продавцы предлагают приобрести черную икру без каких-либо проблем. В этой связи полагаем целесообразным дополнить часть первую статьи 335 Уголовного кодекса пунктом следующего содержания «Осуществление незаконной торговли, рекламы продажи в отношении редких и находящихся под угрозой исчезновения видов животных, а также животных, на которых введен запрет на пользование, в том числе осетровых видов рыб». Данная мера привела бы к логическому уменьшению торговли редкими видами рыбных ресурсов и к разрыву имеющейся «цепочки» спрос-продавец-покупатель.

2. Одной из имеющихся проблем является ситуация, при которой уголовные дела, возбужденные по статье 335 УК, зачастую прекращаются на стадии досудебного расследования ввиду недоказанности вины подозреваемых лиц, отсутствия бесспорных доказательств либо по мотиву незначительности

причиненного ущерба. Согласно положениям УПК процессуальный акт, вынесенный органом ведущим уголовный процесс, должен быть не только обоснованным, но и законным. В связи с этим каждое прекращение уголовного дела, возбужденного по статье 335 УК, должно быть предметом отдельного служебного расследования и в случае выявления фактов необоснованного возбуждения уголовного дела быть основанием для привлечения к установленной законом ответственности виновных должностных лиц. Усиление прокурорского надзора за всеми возбуждаемыми и прекращаемыми уголовными делами должно привести к уменьшению диспропорции между возбужденными уголовными делами по статье 335 УК и делами, переданными в суд для рассмотрения по существу.

3. Назначенные в отношении граждан соседних государств менее строгие виды наказания не исполняются ввиду неурегулированности данных вопросов в международно-правовых актах, и поэтому, не являются эффективным сдерживающим фактором для нарушителей. Поэтому полагаем, что в Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 18 июня 2004 года №1 «О применении судами законодательства об ответственности за некоторые экологические уголовные правонарушения» [7] стоит внести дополнения которые разъясняли бы судам, какими нормами, в том числе международными, следует руководствоваться при решении вопроса назначения наказания в виде лишения свободы иностранным лицам.

4. В части небольшого количества рассмотренных уголовных дел по статье 335 УК в судах некоторых регионов, здесь полагаем необходимым рассмотреть вопрос вовлечения общественности. К сожалению, на сегодняшний день общество в целом, относится к браконьерам равнодушно. В связи с чем, одним из возможных вариантов исправления сложившейся ситуации, стало бы установление материального вознаграждения из средств государственного бюджета для лиц, сообщивших в правоохранительные органы об известных фактах незаконной добычи рыбных ресурсов, которые нашли свое подтверждение вступившим в законную силу приговором суда.

В заключение хотелось бы выразить надежду, что реализация указанных в научной статье мер, поспособствует устранению части имеющихся проблем в сфере незаконной добычи рыбных ресурсов и послужит дальнейшему укреплению законности в стране.

Список литературы:

1. Обобщение судебной практики рассмотрения уголовных дел, связанных с незаконной добычей рыбных ресурсов и других водных животных и растений. – Актау. 2015 – 3,4 с.).

2. Прикаспийские страны продлили на 2021 год мораторий на коммерческий вылов осетровых // <https://fish.gov.ru/obzor-smi/2020/12/25/prikaspijskie-strany-prodlina-2021-god-moratorij-na-kommercheskij-vylov-osetrovykh/>

3. Приняты меры по сохранению, рациональному использованию водных биологических ресурсов Каспийского моря // <https://www.gov.kz/memleket/entities/ecogeo/press/news/details/305934?lang=ru>

4. Закон Республики Казахстан. О ратификации Конвенции о доступе к информации, участию общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды: принят 23 октября 2000 года // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000092_

5. Конституция Республики Казахстан: принятая 30 августа 1995 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>

6. Интернет-портал правовой статистики // <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>

7. «О применении судами законодательства об ответственности за некоторые экологические уголовные правонарушения» Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 18 июня 2004 года № 1. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P04000001S>

Калдаманова К.У.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ПЫТКИ В КАЗАХСТАНЕ

Современным казахстанским законодательством были восприняты международно-правовые нормы, касающиеся соблюдения прав человека. Статья 17 Конституции РК закрепила важное положение о том, что «достоинство человека неприкосновенно. Никто не должен подвергаться пыткам, насилию, другому жестокому или унижающему человеческое достоинство обращению или наказанию».

Пытка направлена на уничтожение личности жертвы и отрицает достоинство, присущее человеческому существу. Организация Объединенных Наций (далее – ООН) с самого начала осудила пытки как одно из самых отвратительных деяний, совершаемых людьми по отношению к своим собратьям [1].

Пытки являются преступлением по международному праву. Согласно всем соответствующим документам, это абсолютно запрещено и не может быть оправдано ни при каких обстоятельствах. Этот запрет является частью обычного международного права, что означает, что он является обязательным для каждого члена международного сообщества, независимо от того, ратифицировало ли то или иное государство международные договоры, в которых пытки прямо запрещены. Систематическая или широко распространенная практика пыток представляет собой преступление против человечности.

Декларация о защите всех лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, принятая резолюцией 3452 Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1975 года, требует от государств-участников, в частности, включить преступление пытки в свое внутреннее законодательство и наказывать акты пыток соответствующими мерами наказания; проводить оперативное и беспристрастное расследование любых предполагаемых актов пыток; обеспечить, чтобы заявления, сделанные в результате пыток, не использовались в качестве доказательств в ходе судебного разбирательства (за

исключением случаев, когда против лица, обвиняемого в пытках, в качестве доказательства того, что заявление было сделано); и установить подлежащее исполнению право на справедливую и адекватную компенсацию и реабилитацию для жертв пыток [2].

Никакие исключительные обстоятельства, такие как военное положение или угроза войны, внутренняя политическая нестабильность или любое другое чрезвычайное положение, не могут служить оправданием пыток [3, с. 91].

В 1980-х и 1990-х годах был достигнут прогресс как в разработке правовых стандартов и документов, так и в обеспечении соблюдения запрета на пытки. Фонд добровольных взносов ООН для жертв пыток был учрежден Генеральной Ассамблеей в 1981 году для финансирования организаций, оказывающих помощь жертвам пыток и их семьям.

Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающее достоинство видов обращения или наказания была принята Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря в 1984 году и вступило в силу в 1987 году. Его осуществление Государствами-участниками контролируется группой независимых экспертов, Комитетом против пыток. Первый Специальный докладчик по вопросу о пытках, независимый эксперт, уполномоченный представлять доклады о ситуации с пытками в мире, был назначен Комиссией по правам человека в 1985 году.

Таким образом, согласно международному праву, пытки и другие виды жестокого обращения запрещены при любых обстоятельствах. На международном уровне они запрещены многие десятилетия. 172 страны присоединились к Международному пакту о гражданских и политических правах, который запрещает пытки и другие формы жестокого обращения, 165 стран являются участниками Конвенции ООН против пыток. Также недопустимость пыток и других видов жестокого (бесчеловечного) или унижающего достоинство обращений является конституционным принципом в современном Казахстане.

Пытка – это причинение человеку сильной нравственной или физической боли или страданий государственным должностным лицом (или иным лицом, выступающим в официальном качестве) [4]. Иногда, должностные лица пытаются людей, чтобы получить от них признания в совершении преступления или какие-либо другие сведения. А иногда пытки просто используют в качестве наказания, чтобы посеять в обществе страх.

Пытки как отдельное уголовное преступление впервые были введены в Казахстане в 2002 году. В результате чего, Уголовный Кодекс Республики Казахстан (далее – УК РК) 1997 года был дополнен статьей 347-1, устанавливающей ответственность за данное преступление. В 2011 году в этот раздел законодателем были внесены изменения. Состав преступления был перенесен из главы, которая касается преступлений против правосудия и порядка исполнения приговоров, в главу, регулиющую ответственность за преступления против конституционных и других прав и свобод человека и гражданина. Кроме того, законом расширен перечень субъектов данного преступления, в том числе тех, кто действовал с провокации, с молчаливого согласия или сознательно со стороны должностных лиц, также усилена ответственность за совершение этого преступления [5]. В УК РК 2014

года диспозиция нормы о пытках претерпела лишь небольшие редакционные изменения, а санкция установила более строгое наказание [6].

Для эффективного противодействия пыткам недостаточно формирования правовой базы, необходимо создать соответствующие институциональные механизмы. С 2007 года в Казахстане действует Коалиция НПО против пыток, на конец 2019 г. она состояла из 47 участников, включающих адвокатов, экспертов, объединенных целью противостояния и борьбы с пытками в Казахстане. С 2013 года в нашей стране реализован комплекс мер по созданию национального превентивного механизма, направленного на предупреждение пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания.

На социально-правовую оценку пытки влияют три основных имманентных признака последней: а) жестокость, б) насильственное посягательство на права человека в целях принуждения, унижения, запугивания или дискриминации, в) нарушение социальных, в том числе правовых, норм взаимодействия членов общества между собой и с государством [3, с. 68].

Пытки представляют собой общественно опасное деяние, выражающееся в незаконном подавлении свободы воли человека путем причинения ему физических или душевных страданий, мучений для принуждения к определенным действиям или отказу от них, к даче информации, либо в целях запугивания, унижения, дискриминации.

Общественная опасность пыток заключается в посягательстве на неприкосновенность личности, ее безопасность и характеризуется жестоким и циничным вторжением в сферу волевого суверенитета личности. Под последним понимается такое состояние независимости и неприкосновенности человека, при котором он самостоятельно может определять свое поведение, решать, что ему делать и чего не делать, сохранять в тайне или разглашать определенные сведения.

Таким образом, механизм противодействия применению пыток должен основываться на приоритете охраны личности и дополнительно интересов государства и общества, это следует из смысла Конституции и УК РК.

Пытки – одно из самых серьезных нарушений прав человека в современном мире. Они используются в качестве наказания для получения информации или для принуждения к признанию, но в основном для запугивания, чтобы держать не только отдельных людей, но и все общество в состоянии стресса и бездействия. Основная цель пыток – не допуская смерти жертвы, причинить ему как можно больше боли и уничтожить как личность. В общем, пытки как средство репрессий служат предупреждением тем, кто находится в политической, социальной или религиозной оппозиции.

Рекомендации по решению проблемы пыток в Казахстане:

1. Пересмотреть законодательство для того, чтобы привести понятие «пытки» в соответствие со статьей 7 Международного пакта о гражданских и политических правах и другими международными стандартами и обеспечить, чтобы пытки не могли быть оправданы ни при каких обстоятельствах.

2. Обеспечить, чтобы наказание за преступления, связанные с пытками, были соразмерны тяжести и характеру преступления. Исключить из санкции части 1 статьи 146 УК РК альтернативные лишению свободы виды наказания.

3. Обеспечить, чтобы расследования по жалобам на пытки и другие виды жестокого обращения проводились независимым органом и неоправданно не затягивались и, чтобы «управления специальных прокуроров» сами отвечали за проведение всех расследований случаев пыток и жестокого обращения и не перекладывали следствие на правоохранительные органы, находящиеся в их подчинении. Коалиция настаивает на учреждении независимого, периодически (ежегодно) отчитывающегося Парламенту, механизма расследования всех сообщений о пытках, жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения или наказания. При этом механизме рекомендуется создать Консультативный совет, в состав которого включить, в том числе, адвокатов и экспертов из числа участников Коалиции НПО Казахстана против пыток. Такой совет мог бы рассматривать и изучать проблемные вопросы именно расследования (не профилактики) пыток; предлагал бы рекомендации по совершенствованию нормативно-правовой базы, регламентирующей методику расследования пыток, на примерах отдельных дел и практики в целом, в том числе международной; налаживал бы экспертные связи с аналогичными структурами в других странах. Такой механизм расследования должен предусмотреть такие способы доведения до него сообщений о пытках, которые бы исключали преследование заявителей, угрозы в их адрес, др.

Гарантии уголовного преследования против пыток – это совокупность институтов и процедур, обязывающих участников уголовного процесса и, в первую очередь, должностных лиц, ведущих уголовный процесс, воздерживаться от пыток и/или применения бессмысленного правового режима. Природа процессуальных гарантий напрямую связана с содержанием уголовного правосудия и применяемым в нем механизмом правового регулирования.

В Казахстане проблемную зону составляют два ключевых момента:

- отсутствие независимости и беспристрастности органов внутренних дел, ведущих предварительное расследование по фактам пыток;
- отсутствие независимого ведомства по осуществлению служебных проверок.

Известные казахстанские ученые-юристы А. Ахпанов, М. Когамов считают, что принципиальным образом изменить ситуацию с расследованиями пыток в нашей стране можно только с помощью прокурорского надзора. Право на свободу от пыток будет полностью гарантировано только тогда, когда судебная система достигнет подлинной независимости. Ведь только действительно независимый суд может отказать в изучении фактов, полученных путем пыток или иного жестокого обращения с участниками процесса.

Надеемся, что предложенные идеи будут полезны в процессе дальнейшего реформирования уголовно-процессуального законодательства и ситуация в данной сфере правовых отношений кардинально улучшится.

Список литературы:

1. Ковалев А.А. Международная защита прав человека. Учебное пособие. – М.: Статут, 2013. – 591 с.

2. Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/compendium/R_ebook.

3. Дворянсков И. Уголовная ответственность за пытку и иное бесчеловечное или унижающее достоинство обращение с заключенными // Уголовное право. - 2003. - № 4.

4. О присоединении Республики Казахстан к Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных и унижающих достоинство видов обращения и наказания. Закон Республики Казахстан от 29 июня 1998 года № 247. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000247>

5. Уголовный кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 года № 167. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K970000167_

6. Уголовный кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>

Калинина Н.В.

*магистрант Академии правосудия при
Верховном Суде Республики Казахстан*

РОЛЬ АДВОКАТА ПРИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА РАВНОПРАВИА И СОСТЯЗАТЕЛЬНОСТИ СТОРОН В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

Важнейшим показателем развития любого государства, стремящегося к достижению общепринятых международных стандартов, является эффективность защиты конституционных прав и свобод граждан, доступность и прозрачность правосудия.

Несмотря на достигнутый значительный прогресс по реформированию уголовного процесса, в Казахстане продолжают оставаться актуальными вопросы защиты конституционных прав и свобод граждан, качества осуществления уголовного преследования и отправления судом правосудия. В настоящее время в рамках проводимых реформ требуется разработка оптимальных правовых механизмов, предусматривающих эффективное применение уголовно-процессуального законодательства в целях быстрого раскрытия уголовных правонарушений, привлечения к уголовной ответственности лиц, их совершивших, справедливого судебного разбирательства и защиты прав участников процесса.

В соответствии с Посланием Президента Республики Казахстан К. Токаева от 1 сентября 2020 года, перед государством стоит задача: «...модернизировать уголовную сферу по примеру развитых стран ОЭСР путем формирования трехзвенной модели с четким разделением полномочий, обеспечивающую своевременную защиту прав граждан и отвечающую высоким международным стандартам. Полиция в этой модели должна выявлять преступления, устанавливая причастных лиц, собирать и закреплять улики, прокурор – давать независимую

оценку собранным доказательствам, пресекать нарушения прав граждан, не допускать вовлечения добросовестных граждан в уголовный процесс, поддерживать обвинение в суде, а суд – рассматривать жалобы на действия органов и выносить окончательный «вердикт» по делу. Этот подход призван укрепить систему сдержек и противовесов, создать на каждом этапе эффективные фильтры» [1]. Послание Главы государства стало стартовой платформой по совершенно новому реформированию уголовного процесса Казахстана в предстоящие годы.

Одним из основных направлений развития национального права, закрепленных в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, является стремление Республики Казахстан приблизиться к уровню обеспеченности соблюдения прав человека и его законных интересов в странах ОЭСР в сфере уголовно-процессуальной деятельности, для чего требуется продолжение взятого стратегического курса по дальнейшему реформированию правоохранительной и судебной систем с поэтапным внедрением трехзвенной модели уголовного процесса с разграничением полномочий между органами досудебного расследования, прокуратурой и судом, а также упрощению и сокращению форм уголовного судопроизводства [2].

В рамках реализации данного направления взят курс на продолжение развития принципа состязательности и равноправия сторон путем максимального обеспечения доступа граждан к правосудию, а также исключение обвинительного уклона; расширение и усиление полномочий стороны защиты в сборе фактических данных, имеющих значение для уголовного дела.

Принцип состязательности и равноправия сторон обвинения и защиты закреплен в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан, где уголовное преследование, обвинение, защита и разрешение дела судом отделены друг от друга. Суд не выступает на стороне обвинения или защиты и не выражает каких бы то ни было интересов, помимо интересов права (статья 23).

В целях обеспечения верховенства закона, реализации принципа состязательности и равноправия сторон, справедливости и безопасности населения, в декабре 2020 года внесены изменения в ряд законодательных актов по вопросам усиления защиты прав граждан в уголовном процессе и противодействия коррупции [3]. В декабре 2021 года принят закон по вопросам внедрения трехзвенной модели с четким разграничением полномочий и зон ответственности между правоохранительными органами, прокуратурой и судом, хотя поэтапное его внедрение уже было начато с 1 января 2021 года [4].

Несомненно, совершенствование уголовно-процессуальной деятельности органов уголовного преследования и судов, одновременно укрепляет роль и место адвокатов в уголовном процессе.

В вышеупомянутом Послании Главы государства довольно четко сформулирована мысль о том, что важным критерием правового государства остается беспристрастное и справедливое правосудие. Суд должен быть состязательным, а судья – свободным от стороны обвинения. Для достижения данной цели дано соответствующее поручение о необходимости обеспечить равенство адвоката и прокурора.

Работа по реализации данного поручения уже активно ведется. Принят Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам адвокатской деятельности и юридической помощи» от 9 июня 2021 года [5], которым внесены принципиальные корректировки в правосубъектность адвокатов по уголовным делам, установлена уголовно-процессуальная форма: условия, основания, последовательность, порядок оформления запроса адвоката-защитника. Существенно расширен круг процессуальных документов, которые в том или ином формате будут доводиться до сведения адвоката при производстве по уголовному делу (ознакомление, получение). Отрегулирована уголовно-процессуальная форма получения адвокатом заключения специалиста по соответствующему запросу на договорной основе. Определен круг объективно обнаруживаемых ими при производстве по уголовному делу процессуальных документов (сведений), не служащих основанием для их обвинения в разглашении данных досудебного расследования. Впервые введена уголовно-процессуальная форма опроса адвокатом лица, предположительно владеющего сведениями, относящимися к уголовному делу (условия, основания, последовательность проведения, порядок оформления результатов опроса).

И это далеко не все шаги по совершенствованию методов процессуальной работы защитников-адвокатов. В дальнейшем видится внедрение акта защиты и предоставление адвокату законодательно разумного, достаточного времени для его составления.

«Безусловно, что узаконение, внедрение акта защиты неизбежно приведет к дальнейшему законодательному усилению правосубъектности адвокатов в уголовном процессе, реальной работе принципов равноправия и состязательности сторон уголовного процесса, всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела», - считает доктор юридических наук, профессор М.Ч. Когамов [6, с. 27].

Этого же мнения придерживается Председатель Верховного Суда Республики Казахстан Ж.К. Асанов, который подчеркнул важность реального усиления состязательности в уголовном процессе, чтобы сделать суд максимально объективным и свободным от обвинительной парадигмы. По его мнению, для этого нужно изменить алгоритм рассмотрения уголовных дел в судебном разбирательстве, объективность и беспристрастность которого – залог вынесения справедливого приговора. Речь идет о принципе передачи в суд только акта обвинения и акта защиты. Этот принцип позволит изжить карательный механизм в суде, сохранит непредвзятость и беспристрастность судьи, так как с делом судья будет знакомиться прямо в ходе судебного следствия. Такой подход даст мощный мультипликативный эффект и повлечет улучшение качества всего уголовного процесса [7].

Однако, до данному вопросу имеются и другие мнения казахстанских правоведов, высказанные по поводу того, что идея усиления полномочий защиты требует тщательной проработки, а не поспешного принятия, и мнения правозащитников, которые как поддерживают, так являются и противниками подачи защитником в суд акта защиты.

Так, директор Института законодательства и правовой информации Министерства юстиции Республики Казахстан Р.К. Сарпеков считает, что уголовный

процесс институционно и так построен на четком разделении и взаимодействии функций обвинения, защиты и разрешения дела судом, и в таком построении принципиально важным является то, что правовой статус защиты и обвинения не может быть уравнен.

Формальное наделение сторон равными процессуальными правами не влечет априори автоматического равенства возможностей сторон в процессе (Ж.Я. Туякбай). Р.К. Сарпеков поддерживает позицию А.Н. Ахпанова, А.Л. Хана и Т.С. Биндюковой, предлагающих идти по пути наделения сторон различными, но реально реализуемыми правами, использование которых послужит достижению общей цели судопроизводства (установлению истины) при равных возможностях сторон в исследовании и оценке доказательств. Авторы считают, что идеи о предоставлении адвокату права на собирание защитительных доказательств и их самостоятельной правовой оценке, о «параллельном расследовании» должны повлечь облачение адвокатской деятельности в рамки жесткой процессуальной формы доказательственного права о допустимости, что невозможно применительно к участнику, не являющемуся должностным лицом. При ином подходе неизбежно возникнет необходимость в принятии Уголовно-процессуального кодекса адвоката, что фактически приведет к созданию новой властной государственной структуры и появлению следователя защиты. Поэтому, считают, что речь в данном случае должна идти только об усилении правовых гарантий соблюдения принципов состязательности и равноправия сторон в разрезе принципа презумпции невиновности [8, с. 3].

Адвокат Алматинской коллегии адвокатов, член Научно-консультативного совета при Верховном Суде Республики Казахстан Г.Ж. Сулейменова полагает, что на защитника не может быть возложена обязанность представления в суд акта защиты, да ещё с требованием указать в нем позицию защиты, доказательства, ходатайства, так как одним из важнейших условий деятельности адвоката является адвокатская тайна. В этой связи адвокат не вправе без согласия доверителя разглашать любые сведения, связанные с оказанием юридической помощи, в том числе и доказательства. Кроме этого, считает адвокат, возложение обязанности по представлению акта защиты нарушает принцип презумпции невиновности – на подозреваемого не может быть возложено бремя доказывания своей невиновности. Из этого принципа следует, что подозреваемый, как и его защитник, не может быть принужден к собиранию и представлению оправдывающих его доказательств [9, с. 78].

Также мнение многих правозащитников сводится к тому, что на сегодняшний день уже существует некая модель акта защиты, когда защитник обвиняемого с его согласия вправе изложить в письменной форме и представить суду, в соответствии с частью 8 статьи 23 и статьей 365 УПК, свою позицию в отношении обвинения, изложенного в обвинительном акте, привести мотивы, представить доказательства и т.д.

Таким образом, среди казахстанских адвокатов есть как сторонники, так и противники внедрения института – акта защиты, что вполне естественно. Однако, стоит отметить, что Казахстан не первым пытается пойти по данному пути. Данная система уже применяется в странах ЕС, ОБСЕ, ОЭСР, где в суд заходят только акт

обвинения прокурора и акт защиты адвоката. К примеру, Эстония, взяв за основу модели образец УПК Италии 1988 года, и успешно применяет её уже на протяжении 17 лет, что говорит о её жизнеспособности.

Мнение автора заключается в том, что предлагаемая концепция передачи в суд только акта обвинения и защиты без материалов дела, представление сторонами доказательств только в ходе процесса – позволит «сломать» стереотипы мышления, сформировать реальную состязательность уголовного процесса и, как результат – объективный и беспристрастный судебный вердикт.

Считаем, что для этого необходимо юридическое и фактическое наделение равными процессуальными возможностями по отстаиванию своих процессуальных интересов, как сторону защиты, так и сторону обвинения, в целях реализации принципа состязательности сторон при отправлении правосудия по уголовным делам.

Кроме этого, видится, что для составления объективного и полноценного акта защиты целесообразно привлекать для участия в деле одного и того же адвоката, начиная с момента получения лицом статуса свидетеля, имеющего право на защиту или подозреваемого и до завершения рассмотрения дела в суде. А когда параллельно с адвокатом с начала и до конца будет участвовать один и тот же процессуальный прокурор, тогда более эффективно решится и претворится в жизнь задача по справедливому судебному разбирательству и принцип осуществления судопроизводства на основе состязательности и равноправия сторон, закрепленные в казахстанском уголовно-процессуальном праве.

Список литературы:

1. Послание Главы государства К. Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2019 года «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана».

https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana

2. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года».
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674>

3. Закон Республики Казахстан от 19 декабря 2020 года № 384-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам усиления защиты прав граждан в уголовном процессе и противодействия коррупции». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000384>

4. Закон Республики Казахстан от 27 декабря 2021 года № 88-VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам внедрения трехзвенной модели с разграничением полномочий и зон ответственности между правоохранительными органами, прокуратурой и судом».
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000088>

5. Закон Республики Казахстан от 9 июня 2021 года № 49-VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам адвокатской деятельности и юридической помощи».
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000049>

6. Когамов М.Ч. Трехзвенная модель построения уголовного процесса Казахстана в контексте Послания Главы государства от 01.09.2020 года. // ZANGER. - № 5 (238). – 2021. С.25-27.

7. Асанов Ж.К. В глазах людей суд остается продолжением карательного механизма. Информационный портал: https://total.kz/ru/news/vnutrennyaya_politika/v_glazah_ludei_nash_sud_ostaetsya_prodolzheniem_karatelnogo_mehanizma_zhakup_asanov

8. Сарпеков Р.К. Равенство прав не означает равенства возможностей. // Юридическая газета № 5 от 18.01.2022 г.

9. Сулейменова Г.Ж. Проблемы обеспечения прав защитника в проектах закона о трехзвенной модели уголовного судопроизводства. // ZANGER. - № 8 (241). - 2021. - С.75-80.

*Курманова Д.И.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан*

ПРАВОВЫЕ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕРЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ СКОТОКРАДСТВУ

Скотоводство у казахов исторически было основной отраслью хозяйства и скотокрадство выделялось из числа других преступлений. Частная собственность на скот обеспечивалась усиленной уголовной охраной, а ответственность за кражу скота отличалась назначением более строгого наказания, вплоть до смертной казни [1]. В современном Казахстане скотоводство также является доминирующей формой хозяйства. У сельского населения страны, численность которой на январь 2022 года составила около 8 миллионов человек, имеются и частные подворья, где они ведут домашнее хозяйство, и животноводство для них является значимым, а иногда и основным, источником доходов. Поэтому преступные посягательства на скот вызывают большой общественный резонанс.

По поручению Главы государства вопросам противодействия скотокрадству уделяется особое внимание. В связи со сложной криминогенной обстановкой и значимостью скотоводства для сельского населения страны Законом от 27 декабря 2019 года Уголовный кодекс Республики Казахстан (далее – УК РК) 2014 года был дополнен статьей 188-1, устанавливающей ответственность за тайное хищение чужого скота. Представляется, что поправки, связанные с совершенствованием уголовно-правовых норм, обеспечивающих охрану права собственности граждан на скот, явились крайне востребованными.

Наказания, предусмотренные статьей 188-1 УК, на порядок строже наказания за кражу чужого имущества. Так, в части первой данной статьи установлен штраф до 3 тысяч МРП либо лишение свободы до 5 лет с конфискацией имущества (ранее – штраф до 1 тысяч МРП, лишение свободы до 3 лет). По части второй – лишение свободы от 3 до 7 лет с конфискацией имущества. Повторное совершение этого же преступления, а также похищение скота с проникновением во двор жилого помещения, предприятия, организации, учреждения, скотного двора, загона или

иного хранилища выделено частью третьей настоящей статьи и влечет лишение свободы на срок от 5 до 10 лет (ранее – от 2 до 7 лет) с конфискацией имущества. За скотокрадство, совершенное преступной группой, в особо крупном размере, предусмотрено лишение свободы на срок до 12 лет (ранее – от 5 до 10 лет) с конфискацией имущества. Деяния, предусмотренные частями третьей и четвертой данной статьи, отнесены к категории тяжких преступлений и по ним исключено освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением.

Практика применения уголовно-правовой нормы об ответственности за скотокрадство выявила отдельные недочеты, допущенные при криминализации этого деяния. Так, расположение квалифицирующих признаков «с проникновением» и «в крупном размере» в различных частях статьи 188-1 УК вызывает в правоприменительной практике определенные трудности.

Данный законодательный подход не позволяет суду при наличии квалифицирующего признака «с проникновением» учитывать размер причиненного ущерба, что, в свою очередь, порождает недовольство общества принимаемыми решениями. На сегодняшний день наказание за кражу скота с проникновением значительно суровее, чем санкция за кражу скота в крупном размере. Например, при краже одной овцы стоимостью 30 000 тенге с проникновением лицо подлежит более суровому наказанию, чем за кражу 20 овец с пастбища.

Решить данную проблему можно путем перемещения квалифицирующего признака «с проникновением во двор жилого помещения, предприятия, организации, учреждения, скотного двора, загона или иного хранилища» в часть вторую статьи 188-1 УК. Это позволит на законодательном уровне закрепить возможность назначения одинаково сурового наказания лицам, совершившим кражу скота в крупном размере и совершившим кражу скота с проникновением в места их содержания. Для сравнения в статье 188 УК квалифицирующие признаки «с проникновением» и «в крупном размере» предусмотрены одной частью.

В целом ужесточение ответственности за скотокрадство показало свою эффективность. Согласно данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры в последние годы отмечается снижение количества краж скота: по стране в 2017 году было зарегистрировано 6804 фактов скотокрадства, в 2018 году – 5636, в 2019 году – 4746, в 2020 году – 2852, в 2021 году – 2271 [2]. Вместе с тем следует иметь в виду, что данные официальной статистики не отражают реальной картины скотокрадства, так как эти преступления характеризуются высоким уровнем латентности. Граждане, сомневающиеся в эффективности правоохранительной деятельности, далеко не всегда обращаются в полицию с заявлениями.

Ситуации, в которых совершаются кражи скота, могут быть различными. В большинстве случаев такие преступления готовятся, а не являются результатом внезапно возникшего умысла. Личность преступника характеризуется асоциальным поведением, которое проявляется задолго до совершения преступления. Кражи скота носят, как правило, групповой характер. Это объясняется трудностью хищения и перевозки (перегона) скота в одиночку. Чаще всего организатором таких преступлений выступают лица, имеющие соответствующие точки реализации похищенного и средства транспортировки. Для совершения кражи привлекаются

либо лица, ранее судимые за такие преступления, либо сельские жители, имеющие, навыки обращения со скотом. В преступный бизнес также вовлекаются второстепенные участники (раздельщики туш, пособники, обеспечивающие документы прикрытия и др.) [3].

К основным причинам, способствующим совершению скотокрадства, можно отнести следующие факторы социально-экономического характера:

- безнадзорность животных;
- слабая организация их выпаса;
- неприменение средств таврирования и чипирования животных;
- неиспользование технических средств отслеживания скота (GPS);
- низкий уровень жизни сельского населения;
- высокие показатели уровня безработицы, пьянства и наркомании.

Эффективное предупреждение скотокрадства возможно при реализации целого комплекса мер, направленных на устранение или нейтрализацию порождающих его причин.

В целях профилактики скотокрадства действует совместный меморандум МСХ РК и МВД РК. В соответствии с ним министерствами создана межведомственная рабочая группа, организовано взаимодействие в области законотворчества, налажена взаимная техническая и информационная поддержка, проводятся рейдовые оперативно-профилактические мероприятия по разъяснению ветеринарных требований, порядка идентификации скота и правил транспортировки сельскохозяйственных животных и т.д.

С населением и руководителями крестьянских хозяйств регулярно проводится разъяснительная работа по вопросу идентификации поголовья (биркование, электронные чипы, GPS-контроль и т.п.) и организованных форм выпаса скота. Одновременно осуществляется ликвидация мест стихийной торговли сельскохозяйственными животными, деятельность скотных рынков приводится в соответствие с нормативно-правовыми требованиями.

Действенной мерой предупреждения скотокрадства стала идентификация сельскохозяйственных животных, которая в Казахстане является обязательной. Идентификация сельскохозяйственных животных позволяет вести наблюдение за каждым животным и контролировать ветеринарные обработки против болезней. Кроме этого, система регистрации скота осложняет массовый сбыт краденных животных.

Другой эффективной мерой противодействия скотокрадству стало размещение внутренних ветеринарных контрольных постов во всех регионах республики. Они активно выявляют автомобили, перевозящие скот и мясную продукцию без сопроводительных документов.

МСХ разработаны Типовые правила по выпасу сельскохозяйственных животных, в которых предусмотрена норма, обязывающая владельцев обеспечивать сохранность животных. За их нарушение установлена административная ответственность по статье 408 Кодекса РК об административных правонарушениях.

На сегодняшний день остается неразрешенным вопрос правового регулирования пастбы скота. Покупая скот, мало кто требует документы и проверяет принадлежность скота. Нет строгого и неукоснительного контроля при

приёме и реализации мяса на рынках. Сами владельцы животных халатно относятся к их содержанию, оставляя их без присмотра. Урегулирование данных проблемных вопросов и личная ответственность владельцев скота способствовали бы дальнейшему снижению преступности в этой сфере. А пока этим пользуются преступники, осознавая, что есть возможность похитить, а похищенное можно реализовать.

Ужесточение ответственности за кражу скота прямо повлияло на карательную практику в судах республики.

При быстром пресечении преступных действий скотокрадов похищенный скот сразу возвращается владельцам. В таких случаях, наряду с полным возмещением ущерба, учитывая и другие смягчающие ответственность обстоятельства, суды в обязательном порядке обсуждают вопрос о возможности назначения наказания без реальной изоляции от общества.

Кроме того, необходимо отметить, что достаточно весомая часть дел по ст.188-1 УК являлись делами ускоренного досудебного расследования и рассмотрены в сокращенном, согласительном порядке, что также оказало влияние при избрании вида, размера наказания.

При рассмотрении данной категории дел возникают сложности, связанные с установлением стоимости похищенного скота. По некоторым делам размер причиненного ущерба устанавливается со слов потерпевших (которые, как правило, стоимость похищенного скота завышают), без проведения судебно-товароведческой экспертизы, без приобщения к материалам дела справок о стоимости скота, что вызывает споры у участников процесса. По некоторым делам при рассмотрении дел в суде, адвокатами представляются справки о стоимости скотины, что впоследствии может влиять на квалификацию (крупный или особо крупный размер).

Для обеспечения единообразных подходов к определению стоимости похищенного скота органам досудебного расследования следует руководствоваться п.15 Нормативного постановления Верховного Суда РК от «О судебной практике по делам о хищениях», которая гласит: «При определении стоимости имущества, ставшего предметом уголовного правонарушения, следует исходить, в зависимости от обстоятельств его приобретения собственником из розничных, рыночных или комиссионных цен, действовавших на момент совершения уголовного правонарушения, подтвержденных соответствующими документами. При отсутствии цены и возникновении спора о размере похищенного, стоимость имущества определяется на основании заключения эксперта или специалиста» [4].

Одной из проблем при расследовании и рассмотрении дел указанной категории является идентификация похищенного имущества. Зачастую привлекаемые специалисты (ветеринарные врачи, инспектора), а также потерпевшая сторона, досконально знающие своих животных, затрудняются при его опознании, особенно когда похищено большое количество животных (например, несколько КРС, МРС), либо подсудимыми приняты меры к уничтожению идентифицирующих признаков похищенного скота. Несмотря на наличие у животных идентификационных бирок, следует иметь в виду, что при бирковании они крепятся на ушные раковины животных, что позволяет преступникам заменять их. При нанесении несмываемых меток преступники нередко просто отрезают уши похищенному скоту. Нанесенные

на спины лошадей и крупного рогатого скота клейма преступниками поверх их наносятся новые клейма. Если похитители успели уничтожить признаки, идентифицирующие животных, то идентифицировать освежеванные туши практически невозможно, а потому доказать принадлежность похищенного имущества потерпевшему гораздо труднее. В этом случае стороной обвинения должны быть приняты все розыскные мероприятия по установлению шкуры или головы, если на них имеются, либо нанесены индивидуальные признаки.

Также проблемой при рассмотрении уголовных дел данной категории является доказательство принадлежности скота владельцам и возраст скота, так как у большинства скота отсутствуют документы, а стоимость скотины определяется по возрасту, что влияет на квалификацию.

Еще одну проблему при рассмотрении дел данной категории составляет отсутствие свидетелей и предъявление обвинения по количеству похищенных голов со слов потерпевшего.

Способ решения данной проблемы видится в четком учете всех животных, а при совершении кражи скота – предоставлении достаточных доказательств, необходимых для определения размера ущерба (обнаружение самих животных, останков забитого скота).

Преодоление существующих проблем правоприменительного и организационного характера, искоренение законодательных просчетов будет способствовать повышению уровня защищенности населения от преступных посягательств в сфере животноводства.

Список литературы:

1. Имангалиев Н.К. О совершенствовании уголовно-правовых норм об ответственности за кражу скота. // Ылым. - 2019. - № 1. - С. 52-57.
2. Форма отчета № 1-М «О зарегистрированных уголовных правонарушениях». <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>
3. Ханов Т.А., Биржанов К.К. Особенности хищений скота, совершаемых путём кражи. <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-hischeniy-skota-sovershaemye-putyom-krazhi/viewer>
4. «О судебной практике по делам о хищениях» Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 июля 2003 года № 8. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P03000008S>

Қиянбекова Ә.Е.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты*

АЛАЯҚТЫҚ ҮШІН ЖАУАПТЫЛЫҚ ТУРАЛЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ- ҚҰҚЫҚТЫҚ НОРМАНЫ ЖӘНЕ ОНЫ ҚОЛДАНУ ПРАКТИКАСЫН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Меншік – жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің әл-ауқатының негізі, ел экономикасының өзегі болып табылатындықтан, қылмыстық заңнама мен оны

қолдану практикасында меншік қатынастарын қылмыстық қол сұғушылықтардан қорғау мәселесіне көп көңіл бөлінеді.

Меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың қылмыстылықтың жалпы құрылымындағы үлес салмағы өте жоғары – тіркелетін қылмысты әрекеттердің шамамен төрттен үші, экономикада дағдарыстық құбылыстар орын алған кезеңдерде бұл көрсеткіш одан да асып кетеді. Дәстүрлі түрде меншікке қарсы қол сұғушылықтардың басым бөлігін ұрлық құрайды, айталық, 2021 жылдың мәліметтері бойынша оның тіркелген меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың құрылымындағы үлес салмағы 50 процент болған. Ең кең таралған меншікке қарсы қылмысты әрекеттердің екінші түрі – алаяқтық, бүгінгі күні ол тіркелген меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың үштен бірінен астамын құрайды. Соңғы бес жылда бұл көрсеткіш толассыз өсіп келе жатқаны алаңдатпай қоймайды[1]:

№	Жылдар	Меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпы саны	Алаяқтықтың саны	Алаяқтықтың үлес салмағы (%)
1	2017 жыл	253916	27464	10,8
2	2018 жыл	237264	29282	12,3
3	2019 жыл	195987	32286	16,4
4	2020 жыл	123063	33759	27,4
5	2021 жыл	119693	41083	34,3

Алаяқтық саны артқан сайын бұл қылмыстан жапа шеккен адамдардың саны да, келтірілген мүлдік залалдың мөлшері де еселеп артуда. ҚР Президенті Қ. Тоқаев 2021 жылғы Жолдауында «алаяқтықтың көбеюіне байланысты азаматтардың наразылық білдіруі орынды» деп атап көрсете отырып, Бас прокуратураға алаяқтыққа және қаржы пирамидаларына қарсы кешенді шаралар әзірлеуді тапсырды [2].

Қазақстандық қылмыстық құқықтың тарихында алаяқтық үшін жауаптылық көздейтін норма бұрыннан белгілі болғандықтан, осы қылмысты анықтау, тергеу, саралау бойынша бай тәжірибе бар. Сонымен қатар, заң шығарушы уақыт ағымына сәйкес қылмыстың сараланған құрамдарының белгілерін жаңартып отырады, атап айтқанда 2014 жылғы Қылмыстық кодекс (бұдан әрі – ҚК) қабылданғанда алаяқтықтың саралаушы белгілерінің қатары «ақпараттық жүйені пайдаланушыны алдау немесе сенімін теріс пайдалану жолымен жасалған алаяқтық» және «мемлекеттік сатып алу саласында жасалған алаяқтық» деген мән-жайлармен толықтырылды.

ҚР ҚК-нің 190-бабында алаяқтық – «бөтеннің мүлкін жымқыру немесе алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен бөтен мүлікке құқықты иемдену» деп анықталады [3]. Осы орайда келтірілген анықтаманың алаяқтықтың қылмыстық заңның орысша нұсқасындағы анықтамасына сәйкес келмейтініне назар аударма кеткіміз келеді. Қазақша нұсқасында «алдау немесе сенімді теріс пайдалану» тәсілі қылмыс заты «бөтен мүлікке құқық» болған жағдайларға ғана қатысты етіп

көрсетілген, ал шын мәнінде бұл тәсіл қылмыс заты «бөтеннің мүлкі» болған жағдайларды да қамтуы тиіс.

Алаяқтықтың және жымқырудың барлық нысандарының ана тіліміздегі нұсқасында тағы бір аударма кемшілігін түзетіп, «чужое имущество» тіркесін «бөтен мүлік» деп аудару керек деп санаймыз. Өйткені жымқыру нысандарында қылмыстық-құқықтық мағынада мүліктің кімге (танысына ма, бөтен адамға ма) тиесілі екендігі маңызды емес, оның қылмыс субъектісіне тиесілі болмауы, оның меншігінде тұрмауы маңызды, яғни қылмыс субъектісіне мүліктің иесі емес, мүліктің өзі бөтен болуы керек [4, 67 б.].

Айтылғандарды ескере отырып және заң актілерінің қазақ және орыс тілдеріндегі мәтіндерінің тең түпнұсқалығын қамтамасыз ету мақсатында ҚР ҚК-нің 190-баб. 1-бөлігін келесі редакцияда жазуды ұсынамыз: «алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен бөтен мүлікті жымқыру немесе бөтен мүлікке құқықты иемдену».

Алаяқтықтың заңнамалық анықтамасында бұл қылмыстың «жымқыру» ұғымының көмегімен сипатталуы оның құрамын талдағанда ҚР ҚК-нің 3-баб. 17)-тармағына жүгінуді талап етеді. Жымқырудың барлық нысандарына тән белгілерді қоса алғанда алаяқтықтың толық анықтамасы келесідей: бөтен мүлікті немесе бөтен мүлікке құқықты осы мүліктің меншік иесіне немесе өзге иеленушісіне залал келтіре отырып, кінәлі тұлғаның немесе басқа тұлғалардың пайдасына пайдакүнемдік мақсатта алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен құқыққа қарсы өтеусіз алып қою және айналдыру.

Бұл жерде алаяқтықтың негізгі құрамының барлық міндетті белгілері тура аталып немесе меңзеліп (мысалы, субъект, кінә нысаны) тұр:

Элемент	Белгі	Белгінің мәні
Объект	қылмыс заты	бөтен мүлік немесе бөтен мүлікке құқық
Объективтік жағы	қоғамдық қауіпті іс-әрекет	алып қою және айналдыру
	қоғамдық қауіпті зардап	мүліктің меншік иесіне немесе өзге иеленушісіне залал келтіру
	жасау тәсілі	алдау немесе сенімді теріс пайдалану
Субъект	жалпы	ақыл-есі дұрыс, 16 жасқа толған адам
Субъективтік жағы	кінә	тікелей қасақаналық
	мақсат	пайдакүнемдік

Көріп отырғанымыздай, алаяқтық конструкциясы бойынша материалдық құрамды қылмыс, тиісінше, ол заңда сипатталған қоғамдық қауіпті зардап туындаған сәттен бастап аяқталған деп саналады. ҚР Жоғарғы Соты алаяқтықтың аяқталу сәтін қылмыс затының ерекшеліктеріне қарай екі түрлі түсіндіреді:

- егер қылмыс заты бөтен мүлік болса, алаяқтық жымқырылған мүлік алып қойылған және кінәлінің немесе басқа адамдардың заңсыз иеленуіне өткен және олар оны меншік мүлкі ретінде өздерінің қалауы бойынша пайдалануға немесе билік етуге нақты мүмкіндік алған сәттен бастап аяқталған деп танылады;

- егер қылмыс заты бөтен мүлікке құқық болса, алаяқтықкінәліде бөтен мүлікті өзінің меншігі ретінде иеленуге, пайдалануға және билік етуге бекітілген құқықтық мүмкіндік туындаған сәттен бастап, яғни осы құқық тиісінше ресімделгеннен, куәландырылғаннан немесе тіркелгеннен кейін аяқталған деп есептеледі [5].

Алаяқтықты бөтен мүлікті жымқырудың өзге нысандарынан ажыратуға мүмкіндік беретін бірегей белгісі – оның алдау немесе сенімді теріс пайдалану тәсілімен жасалуы.

ҚР Жоғарғы Соты алдауды кінәлінің меншік иесіне немесе мүліктің өзге иесіне шындыққа жанаспайтын көрінеу жалған мәліметтерді хабарлауы не меншік иесіне не мүлік иесіне хабарлануға тиіс шынайы фактілерді жасыруы деп түсіндіреді [5]. Олардың біріншісін қылмыстық-құқықтық әдебиеттерде белсенді алдау, яғни мүлде жалған немесе бұрмаланған мәліметтерді хабарлау, ал екіншісін пассивті алдау, яғни үндемеу, жасырып қалу деп бөледі.

Алдаудың мазмұнына келетін болсақ, ол қылмыс затының саны мен сапасына, қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің жеке басына, мүліктің кінәлі адамға және (немесе) басқа адамдарға берілуінің заңға сәйкестігіне және жәбірленушіні адастыруы мүмкін басқа да мән-жайларға қатысты болуы мүмкін.

Айтылғандарды негізге ала отырып, алдауды мазмұны бойынша төрт топқа бөлуге болады:

1) жеке адамға қатысты алдау (олардың бар болуы, жеке басы, жеке басының ерекше қасиеттері);

2) қылмыс затына қатысты алдау (олардың болуы, мөлшері, сапасы, қасиеттері, бағасы);

3) әртүрлі оқиғаларға, әрекеттерге қатысты алдау;

4) ниетпен алдау (жалған уәде беру).

ҚР Жоғарғы Соты сенімді теріс пайдалануды кінәлі адамның өзінің және меншік иесінің немесе иелігінде мүлкі бар өзге адамның арасында туындаған сенімді қарым-қатынастарды пайдакүнемдік пиғылмен бөтен мүлікті немесе оған құқықты заңсыз алу мақсатында пайдалануы деп сипаттайды [5].

Әдетте, алаяқтық алдау арқылы жасалады немесе қылмыскер алдау мен сенімді теріс пайдалану тәсілдеріне қатар жүгінеді, алаяқтықты таза сенімді теріс пайдалану жолымен жасау оқиғалары өмірде өте сирек кездеседі. Алдау мен сенімді теріс пайдалануды біріктіретін ортақ қасиет – олардың екеуінің де ықпалымен жәбірленуші кінәлі адамға мүлкін өз еркімен береді және бұл ретте осы әрекеттерді өз мүддесі үшін жасағанына және олардың негізділігіне сенімді болады.

Алаяқтықтың тағы бір ерекшелігі – оның нақты көріністерінің алуан түрлілігі (мысалы, солтүстік көршіміздің қылмыстық заңнамасында алаяқтықтың дербес алты түрі үшін жауаптылық көзделген), сонымен қатар бұл қылмыстың бұрын белгісіз болған жаңа түрлерінің пайда болып отыруы. Қарастырылып отырған қылмыстың осындай түрлерінің қатарына интернет-алаяқтықты жатқызуға болады, оның Қазақстандағы абсолюттік саны 2021 жылы 2017 жылмен салыстырғанда 41,4 (!) есе өскен [1]:

№	Жылдар	Алаяқтықтың жалпы саны	Интернет-алаяқтықтың саны	Интернет-алаяқтықтың үлес салмағы (%)
1	2018 жыл	29282	517	1,8
2	2019 жыл	32286	7769	24
3	2020 жыл	33759	14220	42,1
4	2021 жыл	41083	21405	52,1

ҚК-нің 190-баб. 2-бөл. 4)-тармағы бойынша «ақпараттық жүйені пайдаланушыны алдау немесе сенімін теріс пайдалану жолымен жасалған алаяқтық» деп қылмыс субъектісі ақпараттық жүйені пайдаланушыны ақпараттық технологиялардың (компьютер, компьютерлік бағдарламалар, интернет, ұялы телефон және т.б.) көмегімен ақпараттық жүйеде көрінеу жалған мәліметтерді немесе бағдарламаларды орналастыру арқылы алдау немесе сенімін теріс пайдалану жолымен оның мүлкін немесе мүлікке құқығын иеленген [5] жағдайларды саралау керек.

Интернет-алаяқтықтың өмірде ең жиі ұшырасатын көріністері мыналар:

- онлайн-платформаларда жалған хабарландырулар орналастыру және хабарландырулар бойынша тауар немесе қызмет үшін алдын ала төлем алу;
- микроқаржылық ұйымдардың сайты арқылы жалған құжаттар бойынша кредит рәсімдеу;
- жәбірленушілердің дербес деректеріне ие болғаннан кейін олардың банк шоттарынан ақша қаражатын жымқыру.

Интернет-алаяқтықтың соңғы түрін мамандар «вишинг» деп атайды. «Вишинг» кезінде қылмыскерлер телефон коммуникациясын пайдалана отырып және белгілі бір рөлді (банк қызметкері, сатып алушы және т.б.) ойнай отырып, төлем картасын ұстаушыдан түрлі сылтаулармен құпия ақпараттарды алады немесе оларды өзінің шотымен белгілі бір іс-әрекеттер жасауға итермелейді.

Жиі тіркелгенімен, алаяқтық қылмыстарын тергеу, кінәлілерді әшкерелеу, жауаптылыққа тарту ісі ешқандай сын көтермейді. Алаяқтық жөніндегі әрбір екінші іс ашылмай қалады, интернет-алаяқтықтар бойынша осы көрсеткіш бұдан да төмен. Оның басты себебі – сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдарында компьютерлік технологиялар саласындағы мамандардың жетіспеуі.

«Қылмыстық әлемнің зиялылары» деп аталып кеткен алаяқтар қу және айлакер болып келеді, олар өзгермелі жағдайға оңай бейімделеді, алдауға болатын адамдарды анықтауға мүмкіндік беретін психологиялық қабілеттерге ие және өз құрбандарының санасын айла-шарғымен шырмау үшін кез келген әдіс-тәсілдерге жүгінуден тайынбайды [6]. Алаяқтар жәбірленушілермен байланыс орнатуда вербалды да (ауызша, жазбаша), вербалды емес те (ымдау, іс-қимыл) тәсілдерді қолданады. Алаяқтар қылмыс құрбаны ретінде шамадан тыс сенгіш, құжаттарына, желідегі қауіпсіздік шараларына ұқыпсыз қарайтын, азаматтық-құқықтық қатынастардағы контрагенттерді мұқият таңдауға құлықсыз, сондай-ақ оңай баюға құмар адамдарды таңдайды.

Алаяқтыққа, оның ішінде интернет-алаяқтыққа, қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыру үшін киберкеңістіктегі қылмыстарды ашу және тергеу тактикасы мен

әдістемесі бойынша, түрлі аппараттық-бағдарламалық кешендерді пайдалану практикасы бойынша, сондай-ақ ұлттық заңнаманы жетілдіру және мүдделі мемлекеттік құрылымдардың өзара іс-қимыл тетіктерін әзірлеу бойынша жақын және алыс шетелдердің тәжірибесін зерделеп, озық үлгілерді отандық тәжірибеге енгізу қажет. Біздің ойымызша, осындай қадамдардың бірі алаяқтықтың жекелеген, неғұрлым кең таралған және қоғамдық қауіптілігі жоғары түрлері үшін (мысалы, интернет-алаяқтық үшін) қылмыстық жауаптылық көздейтін арнайы баптарды көздеу және қылмыстық қудалау органдарының құзыреттерін ескере отырып олардың нақты тергеулігін анықтау бола алады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Форма отчета № 1-М «О зарегистрированных уголовных правонарушениях». <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>
2. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі». 2021 жылғы 1 қыркүйек. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtynkazakstan-halkyna-zholdauy-183555>
3. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Қылмыстық кодексі. <https://adilet.zan.kz/kaz/>
4. Әлімхан А.Ә., Биебаева А.Ә. Қазақ тіліндегі қылмыстық-құқықтық терминдерді біріздендіру мәселелері. /Материалы международной научно-практической конференции «Коммуникативные технологии в образовании: достижения и перспективы». В 2-х т. - Т.1.– Барнаул, 2013.– С.66-69.
5. Алаяқтық туралы істер бойынша сот практикасы туралы. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 29 маусымдағы № 6 нормативтік қаулысы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P170000006S>
6. Шульгина И.В. Криминалистическая характеристика личности мошенника. // <file:///C:/Users/User/Downloads/kriminalisticheskaya-harakteristika-lichnosti-moshennika.pdf>

Макишев Т.М.

*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан*

ОСНОВАНИЯ ПРИОСТАНОВЛЕНИЯ СУДЕБНОГО ПРОИЗВОДСТВА ПО УГОЛОВНОМУ ДЕЛУ

В рамках сложившейся ситуации в Казахстане на начало 2022 года, связанной с беспорядками, осуществлявшимися «преступниками и террористами», как отметил Президент К. Токаев, актуализируются вопросы уголовного производства, в том числе, приостановления в предусмотренных законом случаях, что является предметом исследования в данной публикации.

Приостановление производства по делу – это временное прекращение судом процессуальных действий на неопределенный срок по предусмотренным законом обстоятельствам, препятствующим дальнейшему движению дела.

Действующим уголовно-процессуальным законодательством Республики Казахстан определяется ряд обстоятельств, при наличии которых лицом, которым осуществляется производство по уголовному делу, или судом может приниматься решение по приостановлению уголовно-процессуальной деятельности. Несмотря на достаточно детальную регламентацию оснований по приостановлению производства по уголовному делу на судебных стадиях, далеко не все правовые предписания, которые регламентируют данные основания, не вызывают разночтений и трудностей в правоприменительной деятельности судов.

Так, российские теоретики А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских в «Большом юридическом словаре» указывают, что «приостановление производства по уголовному делу на судебных стадиях является перерывом, обусловленным предусмотренными законодательством обстоятельствами» [1, с. 196]. Е.К. Черкасова отмечает, что «приостановление производства по уголовному делу начинается с того момента, как вынесено постановление суда о приостановлении и завершается принятием решения по возобновлению уголовного дела или его прекращению» [2].

В статье 45 УПК РК представлены основания приостановления судебного производства по делу [3].

Приостановление производства по уголовному делу является временным перерывом в производстве процессуальных действий, вызванным фактическими и правовыми основаниями (например, невозможностью участвовать в них подозреваемого, обвиняемого, подсудимого), сопровождаемым принятием мер по ликвидации возникших препятствий для движения дела. Это связано с тем, что у органа, ведущего уголовный процесс освобождается время для активной работы по другим делам, в производстве по которым нет препятствий. По приостановленному делу не проводятся следственные действия, не применяются меры пресечения, останавливаются сроки.

Институт приостановления производства уголовного дела связан с установлением процессуальных сроков и жестким порядком их расширения. Следствие и судебное разбирательство дела должны проходить в рамках досудебного расследования и судебного разбирательства.

В соответствии с этим, любая временная невозможность продолжения этих производств, которая может нарушить эти сроки, должна быть признана и обоснована в особом решении.

Не исключено приостановление производства по уголовному делу при наличии соответствующих оснований и определенного условия. Условия приостановления производства по делу – это такие обстоятельства, которые сами по себе не являются препятствием для приостановления дела, но без наличия которых принять решение невозможно. Эти правила относятся к общим условиям и специальным. Отсутствие необходимых условий может привести к принятию иных решений: прекращение дела или продолжение его, например расследования, в том числе с продлением сроков следствия и дознания [4].

Особенность законодательства заключается в том, что он устанавливает основания и условия прекращения производства по делу в судебном и в досудебном производстве. На данный момент некоторые основания для приостановления

производства совпадают по факту, однако условия их осуществления могут быть разными на разных этапах движения уголовного дела.

Основания для приостановления производства по делу судом вытекают, как правило, из общих условий основного судебного разбирательства, и предусмотрены главой 41 УПК РК. В ч.1 ст. 45 УПК РК предусмотрено основание приостановления производства по делу, связанное с необходимостью реализации общего условия об обязательном присутствии подсудимого в суде, при исключении оснований для возможности заочного рассмотрения дела в отсутствие подсудимого (ст. 335 УПК РК). В данном случае судом будет вынесено постановление о приостановлении производства по делу и объявлении в розыск скрывающегося подсудимого (ч. 4 ст. 341 УПК РК).

Временное психическое расстройство или иное тяжелое заболевание подсудимого, препятствующее участию в судебном заседании, является основанием для приостановления производства по делу (п.2 ч.1 ст.45 УПК РК). Состояние здоровья обвиняемого должно быть удостоверено в предусмотренном законом порядке. Однако уголовно-процессуальный закон не конкретизирует форму удостоверения заболевания обвиняемого. На наш взгляд, наличия простой справки из психиатрического диспансера о временном психическом расстройстве обвиняемого или документа медицинского учреждения, подтверждающего наличие у подсудимого тяжелого или длительного заболевания, недостаточно для приостановления производства по делу. Полагаем, что в таких случаях необходимо проводить соответствующую судебную экспертизу и единственной формой удостоверения заболевания должно быть заключение эксперта.

Существующая тяжелая и постоянная болезнь, исключающая возможность назначения лицу наказания, может привести к прекращению дела ввиду отсутствия общественной опасности этого лица или по иным основаниям (п. 4 ч. 2 ст. 393 УПК РК). Малую продолжительность болезни по сравнению со сроком судебного заседания можно считать основанием для отложения основного судебного разбирательства (ст. 341 УПК РК).

Нахождение обвиняемого за пределами страны может быть основанием для приостановления производства по делу лишь в случае, если подсудимый не уклоняется от явки в суд, и пребывание его за границей происходит на законных основаниях: длительные командировки, длительное лечение, выполнение гражданского долга. При этом необходимо исключить факт умышленного уклонения обвиняемого от суда. Это может привести к заочному рассмотрению дела (п. 2 ч. 2 ст. 335 УПК РК).

Следующим основанием приостановления судебного производства по делу выступает – действие непреодолимой силы, временно препятствующей дальнейшему производству по уголовному делу (п.4 ч.1 ст.45 УПК РК). Согласно примечанию к статье 45 УПК под действием непреодолимой силы, препятствующей дальнейшему производству по уголовному делу, следует понимать чрезвычайные ситуации природного и техногенного характера.

Профессор А.Б. Венгеров пишет, что непреодолимая сила – «это обстоятельства, которые не зависят от воли и желания субъекта права, преодолеть которые он не может, и они объективно становятся на пути исполнения им

обязательств, ведут его к правонарушению. Стихийные бедствия, в частности землетрясения, наводнения, – вот основные примеры непреодолимой силы» [5, с.548].

По международным договорам Республики Казахстан могут быть установлены различные формы процессуального взаимодействия и оказания юридической помощи. В случае отсутствия международного договора правовая помощь может быть предоставлена на основании запроса иностранного государства на принципе взаимной выгоды. Если для исполнения этих договоренностей требуется долгое время, явно выходящее за рамки предусмотренных законом процессуальных сроков, производство по данному делу может быть приостановлено [6, с.45]. Поэтому в п.5 ч.1 ст.45 УПК РК предусмотрено такое основание приостановления судебного производства как «выполнение процессуальных действий, связанных с получением правовой помощи».

Если подсудимый заявляет о применении незаконных способов получения доказательств и жестоким или унижающим человеческое достоинство обращении, суд обязан принять предусмотренные законодательством меры к ее незамедлительному рассмотрению. Если для полной проверки жалобы необходимо проведение мер, не входящих в компетенцию судов (проведение дознания либо расследования и т.п.), суд высылает прокурору распоряжение, в котором возлагает на него обязанность проведения проверки с указанием срока ее предоставления суду. По этой причине в случае, если для проведения такой проверки требуется длительное время и она не входит в рамки судебного разбирательства дела, суд с учетом позиции сторон может принять решение о приостановлении ее производства (п.6 ч.1 ст.45 УПК РК).

В части 2 ст.45 УПК РК содержится основание обязательного приостановления производства по делу. Это положения статьи 78 Конституции РК, где прямо сказано, что суды не имеют право применять законы или иные нормативные правовые акты, нарушающие права и свободы человека и гражданина. Если суд сочтет, что закон или иной нормативный правовой акт, применяемый к лицу, нарушает установленные Конституцией права и свободы человека и гражданина он должен приостановить производство по делу и обратиться к Конституционный Совет с представлением о признании этого акта недействительным. При этом применение данного материала расширяется в части обязательности приостановления производства дел судом и в том случае, когда в Конституционный Совет поступило обращение какого-либо иного суда о признании неконституционным закона или нормативного правового акта, подлежащего применению [7, с. 67].

Отсутствие возможности участия частного обвинителя в судебном заседании вследствие нахождения вне пределов Республики Казахстан при исполнении гражданского долга или болезни является основанием для полного или частичного приостановления производства дела. Здесь речь идет о том, что эти основания связаны со спецификой производства по делам частного обвинения и обязанности частного обвинителя поддерживать обвинение в судебном процессе с оговоренными в законе исключениями.

Производство в отношении дела возобновляется после того, как отпадут основания приостановления, при этом срок рассмотрения дела в суде прерывается.

О приостановлении и возобновлении производства по делу сообщается участникам процесса.

С учетом специфики совершаемых процессуальных действий закон устанавливает основания прерывания сроков досудебного следствия, общие и специальные условия его действия. Приостановленное производством дело находится в ведении органа уголовного преследования, который должен предпринимать активные меры к устранению препятствий для дальнейшего движения.

В действующем уголовно-процессуальном законе нет понятия приостановления досудебного расследования по уголовному делу.

В УПК РК 1997 года институт прерывания срока предварительного следствия отсутствовал. В нем регламентировался вопрос о приостановлении предварительного следствия и его возобновлении (ст.50, 265, 266, 286 УПК РК 1997 г.). УПК РК 2014 года заменил институт приостановления предварительного следствия на прерывание срока досудебного расследования.

В соответствии с новым УПК, приостанавливать течение срока производства по уголовному делу вправе только суд (ч.ч. 1-6 ст. 45 УПК РК). Орган уголовного преследования в лице следователя или дознавателя, не полномочен приостанавливать срок досудебного расследования. Он вправе только прервать данный срок (ч.7 ст.45) [8]. Основания для прерывания срока предварительного расследования являются исчерпывающими.

Приостановление производства по уголовному делу имеет большое практическое значение. Основания приостановления судебного производства по уголовному делу и прерывание срока досудебного расследования подробным образом регламентированы в ст. 45 УПК РК. Вместе с тем мы предлагаем в ст.45 УПК РК внести еще одно основание для приостановления производства по уголовному делу. Это касается уголовных дел небольшой и средней тяжести, по которым стороны пришли к медиативному соглашению, когда обвиняемый не может в скором времени возместить вред, а потерпевший не имеет уверенности, что обвиняемый возместит вред после освобождения от уголовного наказания. В случае приостановления дела обвиняемые будут более охотно возмещать вред, нежели при условном прекращении, так как осознание того, что вопрос об освобождении от уголовной ответственности еще не решен, будет оказывать на них побудительное психологическое влияние. То есть ч.1 ст. 45 УПК РК необходимо дополнить еще одним основанием приостановления производства по уголовному делу: «В случае достижения между обвиняемым, подсудимым и потерпевшим медиативного соглашения о возмещении материального вреда, причиненного преступлением небольшой или средней тяжести, суд вправе приостановить производство по делу на срок выполнения данного соглашения, но не свыше 6 месяцев».

Список литературы:

1. Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. Изд. 2-е, перераб. и доп. - М.: Инфра-М., 2002. – 500 с.

2. Черкасова Е.К. Основания для приостановления производства по уголовному делу на судебных стадиях: вопросы правового регулирования // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2016. - №3. – С.85-89

[//https://cyberleninka.ru/article/n/osnovaniya-dlya-priostanovleniya-proizvodstva-po-ugolovnomu-delu-na-sudebnyh-stadiyah-voprosy-pravovogo-regulirovaniya](https://cyberleninka.ru/article/n/osnovaniya-dlya-priostanovleniya-proizvodstva-po-ugolovnomu-delu-na-sudebnyh-stadiyah-voprosy-pravovogo-regulirovaniya)

3. Кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК «Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>

4. Стельмах В.Ю. Понятие, признаки и основания приостановления производства предварительного расследования // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2017. - №10. – С.105-109

[//https://cyberleninka.ru/article/n/osnovaniya-dlya-priostanovleniya-proizvodstva-po-ugolovnomu-delu-na-sudebnyh-stadiyah-voprosy-pravovogo-regulirovaniya](https://cyberleninka.ru/article/n/osnovaniya-dlya-priostanovleniya-proizvodstva-po-ugolovnomu-delu-na-sudebnyh-stadiyah-voprosy-pravovogo-regulirovaniya)

5. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник. 2-е изд. М.: Омега-Л, 2005. - 608 с.

6. Когамов М.Ч. Что такое уголовно-процессуальное право Республики Казахстан: Учебное пособие. - Алматы: Жеті-Жарғы. – 2013. – 410 с.

7. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан (Часть Общая): Учебное пособие / Под общ. ред. Р.Е. Джансараевой, Л.Ш. Берсугуровой. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 360 с.

8. Нам Г.М. Прерывание срока досудебного расследования: теория и практика https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32321541&&pos=4;-70#pos=4;-70

Менжанова Д.К.

*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан*

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СОКРАЩЕННОГО ПОРЯДКА В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Уголовное судопроизводство (процесс) – это юридическая форма для решения вопроса об уголовной ответственности за совершение уголовных правонарушений.

То есть, уголовный процесс – специфическая сфера деятельности, в которой конституционные права человека на личную свободу, неприкосновенность частной жизни, неприкосновенность жилища, защиту собственности и иные могут быть ограничены законом. Достижение задач уголовного процесса связано с уголовно-процессуальной формой, от структуры, принципов построения и функционирования которой зависит эффективность судопроизводства, достижение его цели и реализация принципов.

Концепцией правовой политики Республики Казахстан, одобренной Указом Президента Республики Казахстан № 674 от 15 октября 2021 года, признано, что одним из актуальных направлений совершенствования уголовного законодательства продолжают оставаться вопросы защиты конституционных прав и свобод граждан, качества осуществления уголовного преследования и отправления судом правосудия [1].

В статье 14 Международного пакта о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 года закреплено право обвиняемого быть судимым без неоправданной задержки как одна из минимальных гарантий прав лица при рассмотрении предъявленного ему обвинения.

В настоящее время дифференциация уголовно-процессуальных форм многообразна: от процессуальных действий до отдельных самостоятельных производств. Отличительными особенностями, которого являются условия, процедуры, содержание. Уголовно-процессуальные формы базируются на общих началах: цели и принципах уголовного процесса, гарантиях соблюдения прав участников процесса, обеспечении баланса интересов государства и личности.

Упрощенные формы производства стали альтернативой дорогостоящим, времязатратным и трудоемким процедурам, позволяющие прибегать к последним в случаях повышенной необходимости и разумно относиться к затратам, сопровождающим уголовное судопроизводство.

Так, п.1 нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 26 ноября 2004 года №17 «О рассмотрении судами уголовных дел в сокращенном порядке» указано, что судам необходимо обратить внимание, что рассмотрение уголовных дел в сокращенном порядке повышает оперативность отправления правосудия, уменьшает расходы, связанные с судопроизводством, сокращает судебные издержки, высвобождает время судей и участников процесса [2].

Судебное разбирательство по уголовным делам в сокращенном порядке в Республике Казахстан характеризуется как дифференцированная (упрощенная) уголовно-процессуальная форма производства по уголовному делу в суде первой инстанции, при которой суд в случае наличия установленных законом оснований и условий разрешает дело по существу с усечением этапа судебного следствия до допросов подсудимого и потерпевшего.

Сокращенный порядок в уголовном судопроизводстве возник в связи реформирования процедуры в сторону упрощения, что дает положительные результаты.

Зарождение данного уголовно-процессуального института в разных странах произошло под воздействием опыта Соединенных Штатов Америки (далее – США), где данный механизм осуществления правосудия по уголовным делам именуется как «сделка о признании вины». Иногда данный институт также называют и суммарным судопроизводством (от лат. «summarium» - краткое изложение), которое применяется в английском уголовном процессе [3].

«Сделка о признании вины» – это соглашение, посредством которого обвинение и защита приходят к соглашению о разрешении дела, включая пункты обвинения, по которым обвиняемый признает себя виновным [4]. «Сделка о признании вины» в уголовном процессе США часто имеет место на стадии предварительного слушания уголовного дела. На этой стадии судья в течение «разумного времени» знакомится с доказательствами, чтобы решить, имеются ли достаточные основания полагать, что было совершено конкретное преступление, и что его совершил обвиняемый. Предварительное слушание не является обязательной стадией уголовного процесса в США. Таким образом, результатом выполнения длительной процедуры является приказ суда, констатирующий, что

заявление о признании себя виновным обвиняемым сделано добровольно, с полным пониманием выдвинутых против него обвинений и последствий его заявления, и что теперь данное заявление о признании вины вступает в силу [5].

Анализируя процессуальное законодательство зарубежных стран можно выделить различные виды упрощенных (сокращенных, ускоренных) производств, которые в той или иной мере отличаются друг от друга.

В отличие от Казахстана в Российской Федерации (далее – РФ) понятие сокращенного порядка в уголовном производстве отсутствует. Данный порядок подразумевается и излагается как особый порядок принятия судебного решения при согласии обвиняемого с предъявленным ему обвинением, действует начиная с 2002 года и находит свое отражение в разделе «Особый порядок судебного разбирательства» Уголовно-процессуального кодекса РФ (далее – УПК РФ).

Глава 40 УПК РФ устанавливает процедуру, в котором отражаются основания и условия особого порядка принятия судебного решения.

При рассмотрении вопроса о возможности принятия судебного решения по ходатайству обвиняемого о постановлении приговора без проведения судебного разбирательства в общем порядке судам надлежит устанавливать, имеются ли по уголовному делу необходимые для этого условия. Согласно требованиям норм главы 40 УПК РФ таковыми следует считать: заявление обвиняемого о согласии с предъявленным обвинением в совершении преступления; понимание обвиняемым существа обвинения и согласие с ним в полном объеме; заявление такого ходатайства в присутствии защитника добровольно и после консультации с ним в период, установленный частью 2 статьи 315 УПК РФ; осознание обвиняемым характера и последствий заявленного им ходатайства; обвинение лица в совершении преступления небольшой и (или) средней тяжести; отсутствие возражений у государственного или частного обвинителя и потерпевшего против рассмотрения уголовного дела в особом порядке; обоснованность обвинения и его подтверждение собранными по делу доказательствами (часть 7 статьи 316 УПК РФ); отсутствие оснований для прекращения уголовного дела [6].

В законодательстве Республики Казахстан институт судебного разбирательства дела в сокращенном порядке введен с принятием Уголовно-процессуального кодекса от 13 декабря 1997 года (далее – УПК) и впервые изложен в ст.363 УПК, которая предусматривала сокращенное производство по делам о преступлениях небольшой, средней тяжести и тяжких преступлениях. На момент его принятия предусматривались две формы судебного разбирательства – обычная и сокращенная, в 2006 году была введена усложненная форма – судопроизводство с участием присяжных заседателей [7].

Судебное разбирательство в сокращенном порядке согласно отечественному законодательству, проводится при наличии условий:

1) подсудимый признает свою вину в полном объеме, в том числе размер причиненного уголовным правонарушением вреда и предъявленные к нему исковые требования;

2) в ходе досудебного производства не допущено нарушение или ущемление прав участников процесса, установленных настоящим Кодексом;

3) участники процесса не оспаривают относимость и допустимость доказательств, собранных по делу, и не настаивают на их исследовании в судебном заседании;

4) при ускоренном досудебном производстве по делу;

5) при заключении соглашения о достижении примирения в порядке медиации [8].

В РФ рассмотрение дела в «особом порядке» возможно, если суд удостоверится, что обвиняемый осознает характер и последствия заявленного им ходатайства и ходатайство было заявлено добровольно и после проведения консультаций с защитником. Не допускается принуждение обвиняемого к согласию с предъявленным ему обвинением и постановлению приговора в «особом порядке». Если решение принимает не обвиняемый, то нарушается требование закона о добровольности заявления ходатайства [9].

В законодательстве Казахстана вопрос о рассмотрении дела в сокращенном порядке суд решает при принятии дела к своему производству после установления наличия всех условий, а также в начале главного судебного разбирательства, с учетом мнения сторон.

Сокращенный порядок судебного разбирательства дела состоит из допросов подсудимого и потерпевшего. Судебные прения и завершение рассмотрения дела осуществляются по правилам, установленным УПК [2].

Кроме того, в УПК РФ сущность судебного разбирательства в особом порядке заключается в признании обвиняемым факта совершения преступления, небольшой или средней тяжести, инкриминируемым в обвинении. Такой порядок предполагает снижение максимального срока или размера наиболее строгого вида наказания, освобождение подсудимого от взыскания процессуальных издержек, а также невозможность обжалования итогового судебного решения, с точки зрения оспаривания фактических обстоятельств. Подсудимый может оспорить приговор только в части назначенного наказания, например, если оно было слишком суровым.

Уголовный процесс проводится таким образом, что суд не исследует доказательства в процессе, то есть, излагается обвинение, оглашаются характеризующие данные подсудимого и после переход к прениям, и постановление приговора.

В Республике Казахстан разбирательство в сокращенном порядке заключается в признании подсудимым вины в полном объеме, в том числе при наличии, предъявленных к нему исковых требований. Оно предполагает не допущения нарушения установленных УПК правил в ходе досудебного производства. Относимость и допустимость доказательств никем не оспариваются, отсутствует необходимость их исследования в судебном заседании.

Проведение процесса не отличается от практики РФ, при вынесении приговора суд вправе ссылаться на доказательства не исследованные в судебном заседании [2].

В исходной редакции статьи 363 УПК РК 1997 года не указывался срок рассмотрения дел в сокращенном порядке.

Законом РК от 16 марта 2001 года №163 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам усиления борьбы с организованной преступностью и коррупцией» в ст.363 УПК 1997 года

были внесены существенные изменения, в котором определены конкретные сроки рассмотрения дел: «Сокращенное судебное разбирательство должно быть окончено в десятидневный срок, в исключительных случаях этот срок может быть продлен мотивированным постановлением судьи».

Таким образом, законодатель с учетом того, что упрощенная форма должна быть альтернативой дорогостоящим, длительным процедурам, посчитал правильным и разумным внесение подобного уточнения относительно сроков.

С принятием нового УПК от 4 июля 2014 года, где сокращенный порядок изложен в ст.382 УПК, внесены изменения по срокам рассмотрения дел в сокращенном порядке: «Сокращенное судебное разбирательство должно быть окончено в срок до десяти суток, в исключительных случаях этот срок может быть продлен мотивированным постановлением судьи до двадцати суток» [5].

В части сокращенного порядка, в УПК изменения вносились пять раз, в части сроков рассмотрения, категорий дел подлежащих рассмотрению в сокращенном порядке, а также исключение согласительного производства, в виду иного порядка рассмотрения дела в отличие от ускоренного порядка рассмотрения.

Однако возникает вопрос, почему изменения в законодательстве по сокращенному порядку рассмотрения уголовных дел не эффективны? Причина в том, что процессуальный закон подразумевает множество условностей и неясностей при решении этого вопроса, что и вызывает сомнения в целях и задачах упрощенного судопроизводства, не упрощая, а усложняя сам процесс применения закона.

Одним из нерешенных вопросов в сокращенном порядке рассмотрения дел являются дела ускоренного досудебного расследования к которым относятся преступления небольшой, средней тяжести и тяжкие преступления. Если досудебное расследование окончено в ускоренном порядке, то, следовательно, судебное разбирательство проходит в сокращенной форме.

Сокращённый порядок судебного разбирательства проводится в срок до десяти суток и состоит из допроса подсудимого, потерпевшего, выяснения вопросов о сроке и порядке выплат по гражданскому иску и процессуальных издержек (ст. 382 УПК).

Законом Республики Казахстан предусмотрена компетенция прокурора, которая дает возможность переквалификации деяний с особо тяжкого преступления на тяжкое, если имеются для этого основания. В подобных обстоятельствах судом решается вопрос проведения судебного разбирательства в сокращенном порядке.

В части третьей статьи 382 УПК предусмотрено, что если в ходе судебного заседания будут установлены обстоятельства, препятствующие судебному разбирательству в сокращенном порядке, суд постановляет о проведении судебного следствия в полном объеме.

Однако, на практике встречаются случаи, когда по делам ускоренного досудебного расследования, в ходе судебного заседания прокурор изменил обвинение с менее тяжкого на более тяжкое.

При этом законодательством, а именно в положениях ст. 382 УПК отсутствует возможность обратной процедуры по делам ускоренного досудебного расследования, когда при рассмотрении дела в сокращенном порядке о

преступлениях небольшой, средней тяжести и тяжких преступлении прокурор в ходе судебного заседания может предъявить новый обвинительный акт в совершении особо тяжкого преступления. В данном случае нет ясности, нарушает ли это права подсудимого или суд может рассматривать дело, поскольку при направлении дела в суд подсудимый был согласен с менее тяжким обвинением.

Исходя из изложенного, с учетом условий проведения сокращенного порядка, в случае, когда по делам ускоренного досудебного расследования в ходе судебного заседания прокурор предъявляет новое обвинение в совершении особо тяжкого преступления, считаем возможным рассмотрением данного вопроса в рамках статьи 382 УПК, с внесением в Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан №17 от 26 ноября 2004 года «О рассмотрении судами уголовных дел в сокращенном порядке» соответствующих изменений и дополнений.

Список литературы:

1. Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674>

2. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 26 ноября 2004 года №17 «О рассмотрении судами уголовных дел в сокращенном порядке» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P04000017S>

3. Пешков М.А. Правовое регулирование и практика применения «сделки о признании вины» в уголовном процессе США // Юрист. - 1998. - № 6.

4. Рахимжанов Д. Сокращенное судопроизводство // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30396987&pos=5;-106#pos=5;-106

5. Наурызова А.А. Сокращенный порядок судебного разбирательства как вид уголовно-процессуальной формы: автореф. ... канд. юрид. наук. - Астана, 2008.

6. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 декабря 2001 года № 174-ФЗ. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30407315

7. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 13 декабря 1997 года № 206 (утратил силу). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K970000206>

8. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>

9. Днепровская М.А. Особый порядок судебного разбирательства уголовных дел. Монография. Москва, 2010. <https://znanium.com/catalog/document?id=224015>

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА СЛУЖЕБНЫЙ ПОДЛОГ

С принятием Декларации о государственном суверенитете Казахской Советской Социалистической Республики [1] начинается вся история развития современного законодательства в нашей стране, в том числе и законодательства по противодействию коррупционным преступлениям, которое основывается на Конституции Республики Казахстан, состоит из Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – УК), Уголовно-процессуального Кодекса Республики Казахстан и других законов, а также разъяснений по вопросам судебной практики, содержащихся в Нормативных постановлениях Верховного Суда Республики Казахстан, которые согласно Закону Республики Казахстан «О правовых актах», хотя и находятся вне иерархии нормативных правовых актов, но относятся к их основным видам.

Исчерпывающий перечень коррупционных преступлений закреплен в пункте 29) статьи 3 УК, куда в числе прочих включен «служебный подлог» [2].

Основанием криминализации служебного подлога является – необходимость защиты законных прав и интересов человека и гражданина, а также организаций, реализующих посредством официальных документов свою законную деятельность.

Сущность самого служебного подлога заключается во внесении в официальные документы заведомо ложных сведений либо внесении в указанные документы исправлений, искажающих их действительное содержание, либо изготовление заведомо ложных или поддельных документов.

Глоссарий УК поясняет, что официальным документом является документ, созданный физическим или юридическим лицом, оформленный и удостоверенный в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан (пункт 28-1) статьи 3) [2].

Служебный подлог совершается с прямым умыслом в целях извлечения выгод и преимуществ для себя или других лиц или организаций либо нанесения вреда другим лицам или организациям, в связи с чем преступление, исследуемое в настоящей статье, как правило, совершается в совокупности с такими преступлениями, как получение взятки, злоупотребление должностными полномочиями, мошенничество.

Профессор И.Ш. Борчашвили, в своих комментариях к УК дает следующее толкование субъективной стороне служебного подлога: Виновный осознает, что вносит в официальные документы ложные сведения или исправления, искажающие его действительное содержание, и желает совершить такие действия. Обязательным признаком субъективной стороны является мотив преступления – извлечение выгод и преимуществ материального и не материального характера. Это означает, что служебный подлог сам по себе не

может образовывать окончанный состав преступления если виновное лицо не преследует указанных целей [3].

Примером поверхностного подхода к установлению субъективной стороны рассматриваемого преступления может служить дело в отношении полицейского Группы патрульной полиции, преданного суду по части первой статьи 369 УК.

Суть преступления состояло в следующем, полицейским был составлен административный протокол за проход по железнодорожным путям в неустановленных местах в отношении правонарушителя, который ему удостоверение личности не предоставил и назвался чужой фамилией, именем и отчеством. Будучи введенным в заблуждение, полицейский составил административный протокол в отношении лица, находившегося в указанное время на рабочем месте.

Буландынским районным суд Акмолинской области при установлении обстоятельств по делу, не был установлен умысел подсудимого при составлении административного протокола, направленный на извлечение выгод или преимуществ для себя или других лиц, или организаций, что и послужило основанием для переквалификации деяния подсудимого на часть первую статьи 371 УК РК, как халатность [4].

Вышеприведенный пример, с одной стороны, демонстрирует, что деяние специального субъекта коррупционного преступления, выразившееся во внесении в официальные документы ложных сведений, не является служебным подлогом без прямого умысла и специальной цели. С другой стороны, переквалификацию действий должностного лица на статью о халатности, также нельзя признать обоснованной, так как субъективная сторона последней также предполагает умышленную форму вины. На наш взгляд, в данном случае налицо невиновное причинение вреда, когда «действия (бездействие) и наступившие общественно опасные последствия не охватывались умыслом лица, его совершившего, а уголовная ответственность за совершение такого деяния и причинение общественно опасных последствий по неосторожности УК не предусмотрена».

Уголовный закон дифференцирует ответственность за служебный подлог в зависимости от вида специальных субъектов коррупционных преступлений:

- 1) лицо, уполномоченное на выполнение государственных функций;
- 2) лицо, приравненное к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций;
- 3) должностное лицо;
- 4) сотрудник правоохранительного органа
- 5) лицо, занимающее ответственную государственную должность;
- 6) лицо, занимающее ответственную государственную должность в правоохранительном органе;
- 7) судья [2].

Сотрудники правоохранительных органов, лица, занимающие ответственную государственную должность в правоохранительном органе, судья выделены в качестве самостоятельных квалифицирующих признаков в составах коррупционных преступлений Законом РК от 19 декабря 2020 года «О внесении

изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам усиления защиты прав граждан в уголовном процессе и противодействия коррупции» в целях усиления их ответственности.

Несмотря на наличие дефиниций всех вышеперечисленных категорий специальных субъектов коррупционных преступлений в пунктах 9), 16), 27), 28), 26) статьи 3 УК, в пункте 1 статьи 23 Конституционного закона РК «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» и подпункте 9) статьи 1 Закона РК от 6 января 2011 года «О правоохранительной службе», вопрос об их соотношении остается открытым.

Анализ законодательных дефиниций показывает, что фактический в данной норме речь идет о двух категориях специальных субъектов: лица, уполномоченные на выполнение государственных функций и лица, приравненные к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций. Все остальные виды специальных субъектов относятся к подгруппе представителей власти в группе должностных лиц, которые, в свою очередь, относятся к категории лиц, уполномоченных на выполнение государственных функций.

Исходя из наименования главы 15 УК, можно заключить, что объектом рассматриваемого преступления являются интересы государственной службы и государственного управления. Повышенная общественная опасность служебного подлога заключается в том, что посягательство на деятельность государственного аппарата совершают государственные служащие, которые сами обязаны показывать образец строгого следования требованиям законов.

И.Ш. Борчашвили считает, что объектом служебного подлога являются интересы государственной службы, выраженные в установленном законном порядке функционировании органов государственной власти и должностных лиц, а предметом преступления являются официальные документы [3]. Другие отечественные авторы конкретизируют, что непосредственным объектом служебного подлога следует считать порядок составления и выдачи должностным лицом официальных документов [5].

Объективная сторона преступления заложена в самой диспозиции статьи 369 УК и она включает следующие действия:

- 1) внесение заведомо ложных сведений;
- 2) внесение исправлений, искажающих их действительное содержание;
- 3) выдача заведомо ложных или поддельных документов [2].

Состав преступления является формальным, следовательно считается оконченным с момента совершения одного из вышеперечисленных действий.

Внесение в официальный документ ложных сведений или исправлений с целью дальнейшего его использования для совершения тяжкого или особо тяжкого преступления следует рассматривать, как совокупность преступлений: служебный подлог и приготовление к соответствующему тяжкому и особо тяжкому преступлению [3].

Основными причинами служебного подлога являются:

- 1) административные барьеры;

- 2) некоторые государственные услуги все еще оказываются на альтернативной (бумажной) основе;
- 3) пробелы автоматизации информационных систем;
- 4) неполная интеграция информационных систем и баз данных;
- 5) низкая оплата труда работников государственных структур.

Уже на протяжении нескольких лет, в целях противодействия служебному подлогу и другим коррупционным преступлениям, уполномоченные органы разрабатывают различные нормативные правовые акты и вносят изменения в сопутствующие нормативные правовые акты.

Но принятием нормативных правовых актов, а также внесением изменений и дополнений в антикоррупционное законодательство Казахстана невозможно избавиться от причин возникновения служебного подлога и других коррупционных проявлений.

Еще одним основным проводником к служебному подлогу и иным коррупционным преступлениям является прямой контакт государственного служащего с физическим лицом (услугополучателем).

В числе условий, способствующих совершению служебного подлога, в литературе называются отсутствие надлежащего контроля за ведением официальной документации как со стороны руководителей, так и контролирующих органов, вследствие чего остаются безнаказанными предшествующие подлоги, иные преступления; протекционизм, ведущий к грубейшим нарушениям принципов подбора кадров; несовершенство формы документа, в результате чего документ недостаточно полно отражает необходимую информацию и др. [5]

Эффективно противодействовать служебному подлогу и иным коррупционным проявлениям можно путем нейтрализации причин и условий, их порождающих.

В Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы, утвержденной Указом Президента РК от 2 февраля 2022 года № 802 приводится эффективное решение названной проблемы на примере положительного опыта Южной Кореи, где внедрена электронная информационная система таможенного оформления UNI-PASS, которая снизила коррупционные риски за счет сокращения личных контактов между сотрудниками таможни и услугополучателями [6].

Помимо этого в Концепции приводится положительный опыт других стран, таких как Австралия, Венгрия, Молдова, Румыния и США, где для предотвращения и выявления фактов коррупции успешно используется проверка на добропорядочность. Она представляет собой смоделированную ситуацию с целью выявления коррупционного поведения, о которой тестируемое лицо не знает [6].

Список литературы:

1. О Декларации о государственном суверенитете Казахской Советской Социалистической Республики. Постановление Верховного Совета Казахской ССР от 25 октября 1990 г. № 307-XII https://adilet.zan.kz/rus/docs/B900001700_;

2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>;

3. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть. Том 3. - Алматы: Жеті жарғы, 2021. – 952 с.

4. Приговор Буландынского районного суда Акмолинской области от 30 июня 2021 года дело № 1140-21-00-1/11.

5. Барсукова Р.А., Кабдышева Ж.Ж., Карипова А.И., Дусанбекова М.А. Уголовно-правовые аспекты борьбы со служебным подлогом. - Астана: Университет «Туран-Астана», 2019. - 89 с.

6. Указ Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года № 802 «Об утверждении Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы и внесении изменений в некоторые указы Президента Республики Казахстан».

<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802#z171>.

Орынбаев Ж.Ж.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты*

ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕ ЖАРИЯЛЫЛЫҚ ҚАҒИДАТЫН ІСКЕ АСЫРУ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Мемлекет пен қоғам дамуының қазіргі кезеңінде жариялылық демократияның маңызды көріністерінің бірі болып табылады, өйткені азаматтардың жан-жақты хабардар болуы оларға қоғам мен мемлекет өміріне тиімді қатысуға мүмкіндік береді.

Қылмыстық сот ісін жүргізудің жариялылығы қағидаты сот жүйесінің жұмыс істеуінің ажырамас бөлігі болып табылатын және әділ сот төрелігін жүзеге асыруға және сот билігінің заңдылығын нығайтуға ықпал ететін конституциялық қағидат.

Әлемнің көптеген елдерінде сотта істерді «көпшілік алдында талқылау құқығы» конституциялық принцип дәрежесіне көтерілді. Бұл таңқаларлық емес, өйткені әлемдік тәжірибе бізді ашық және жариялы сот ісін жүргізу – сот қызметін әлеуметтік бақылаудың тиімді құралы екендігіне сендіреді. Сот ісін жүргізудің жария сипаты адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын, атап айтқанда сот талқылауының әділдігін қорғау туралы Еуропалық конвенцияның 6-бабының 1-тармағының мақсаттарына қол жеткізуге жәрдемдеседі [1].

Жариялылық пен құпиялық қылмыстық іс жүргізудің бүкіл әлемдік тарихынан өтеді. Бұл екі процессуалдық институт халықаралық құқықтың басты назарында қалуы кездейсоқ емес. Мәселен, адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенцияның 6-бабының 1-тармағы не Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 14-бабының 1-тармағы негізінде сот істі жабық отырыста қарауға құқылы [2]. Бұл ретте демократиялық қоғамдағы мораль, қоғамдық тәртіп немесе мемлекеттік қауіпсіздік пайымдаулары бойынша, сондай-ақ кәмелетке толмағандардың мүдделері немесе тараптардың жеке өмірін қорғау үшін талап етілгенде немесе соттың пікірі бойынша қатаң түрде қажет болған жағдайда –

баспасөзге және жұртшылыққа барлық сот талқылауына немесе оның бір бөлігіне жол берілмеуі мүмкін.

Бұдан басқа, сот кәмелетке толмаған адам жәбірленуші немесе куә болып табылатын ашық сот талқылауы жағдайында құқықтары бұзылуы мүмкін кез келген кәмелетке толмағанның мүдделерін қорғау мақсатында қылмыстық істі жабық отырыста қарауға құқылы.

18 жасқа толмаған адамдар жасаған қылмыстар туралы сот ісін жүргізу нысаны туралы мәселе БҰҰ-ның Кәмелетке толмағандарға сот төрелігін орындауға қатысты минималды стандартты ережелерімен («Пекин ережелері») де қарастырылады [3], оның 8.1-тармағында кәмелетке толмаған тұлғаның құпиялылық құқығы қажетсіз жариялылықтың кесірінен болатын зардаптардан қорғану үшін және абыройына нұқсан келмес үшін барлық кезеңде сақталуы тиіс.

ҚР Конституциясының 4-бабына сәйкес аталған халықаралық құқық нормалары қазақстандық сот төрелігі үшін міндетті болып табылады.

ҚР ҚПК-нің 29-бабында бекітілген жариялылық қағидатының негізінде әркімнің сотта сөз сөйлеуге құқығы бар екендігі туралы конституциялық ереже жатыр. Алайда, бұл ереже қылмыстық іс жүргізудегі жариялылық қағидатының мазмұнын толық аша алмайды.

Сот талқылауының жариялылығы қылмыстық сот ісін жүргізуде адамның және азаматтың конституциялық құқықтарын іске асырудың маңызды кепілдіктерінің бірі болып табылады. Халықаралық-құқықтық актілерде жариялылықтың маңыздылығын ескере отырып, ол негізгі құжатта негізгі бастама ретінде бекітілуі керек, бұл оны құқық қорғау органының қатаң сақтауының негізгі кепілі болды.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2002 жылғы 6 желтоқсандағы «Қылмыстық істер бойынша сот ісін жүргізу жариялылығы принципін соттардың сақтауы туралы» №6 Нормативтік қаулысына сәйкес сот ісін жүргізудің жариялылығы деп тек ашық сот талқылауын жүргізуді ғана емес, сонымен бірге оған тараптардың, сондай-ақ қылмыстық іске қатысы жоқ өзге де адамдардың қатысу мүмкіндігін түсіну қажет. Жариялылық принципі процеске қатысушылардың істің барлық материалдарымен, соның ішінде жедел-ізвестіру шараларының барысында алынған деректермен және сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында берілген прокурор нұсқауларымен (заңда көзделген шектеуден басқа) танысуды көздейді. Сонымен қатар бұл принцип сот шешімінің көпшілікке жария етілуін, тараптардың процеске қатысушы басқа адамдардан түскен шағымдар туралы құлағдар болуын және танысу мүмкіндігін, кез келген сот сатысында істі қараудың уақыты мен орны туралы хабардар болуды, заңды күшіне енген сот үкімдері мен қаулыларының бірыңғай деректер базасын құруды және олармен, сот актілерінің орындалуы жөніндегі ақпаратпен еркін танысуды қамтиды [4].

Қылмыстық процеске жариялылық пен жеке тұлғаның қол сұғылмаушылық қағидатының арақатынасы қызықты болып көрінеді. Бір жағынан, сот процесінің жариялылығы судьяның және бүкіл сот жүйесінің іс-әрекеттерінің ашықтығы мен жариялылығын білдіреді, екінші жағынан, «шамадан тыс жариялылық» сотталушының жеке өміріне қол сұғылмаушылықты бұзуға әкеледі. Осылайша, қылмыстық процеске жариялылық қағидатының талаптарын сауатты сақтау жеке тұлғаның қол сұғылмаушылық қағидатын іске асыруға ықпал етеді, өйткені

сотталушының жеке, отбасылық өмірі туралы ақпараттың сақталуын, жария етілмеуін қамтамасыз етеді. Мысалы, көрсетілген арақатынастың теңгеріміне «Қылмыстық істер бойынша сот ісін жүргізу жариялылығы принципін соттардың сақтауы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2002 жылғы 6 желтоқсандағы №25 Нормативтік қаулысымен [4] баса назар аударылады, оған сәйкес «адамның жеке өміріне, жеке және отбасылық құпияларына қол сұғылмайтыны туралы конституциялық құқықтар бұзылған жағдайларда кінәлі адамдар заңмен белгіленген жауаптылыққа тартылуы мүмкін».

ҚР ҚПК-нің 29-бабында қылмыстық істерді талқылау барлық соттарда және барлық сот сатыларында ашық жүргізілетіні белгіленген. Сот талқылауының жариялылығын шектеуге жол беріледі:

- 1) мемлекеттік құпияларды жария етпеу мақсатында;
- 2) кәмелетке толмағандардың қылмыстары туралы істер бойынша;
- 3) іске қатысушы адамдардың өмірінің интимдік жақтары туралы мәліметтердің жария етілуіне жол бермеу мақсатында жыныстық қылмыстар, басқа да істер бойынша;
- 4) жәбірленушінің, куәнің немесе іске қатысатын басқа да адамдардың, сондай-ақ олардың отбасы мүшелерінің немесе жақын туыстарының қауіпсіздігі мүдделері талап еткен жағдайларда;
- 5) қылмыстық қудалауды жүзеге асыратын органның әрекеттері мен шешімдеріне шағымдарды қарау кезінде [5].

Сот талқылауының жариялылығын шектеу сот отырысының бүкіл кезеңіне немесе оның жоғарыда көрсетілген мән-жайлар зерттелетін бөлігіне қолданылуы мүмкін, бұл туралы қаулыда көрсетілуге тиіс. Егер жекелеген сотталушыларға қатысты мемлекеттік құпияларды қорғауға байланысты жабық сот талқылауын жүргізу үшін негіздер болса, ал бұл мән-жайлар басқа сотталушыларға қатысты болмаса, сот жабық сот отырысында қаралуға жататын басқа қылмыстық істі қылмыстық істен бөлек іс жүргізуге бөлуге құқылы. Егер істі бөліп алу оны зерттеу мен шешудің жан-жақтылығына, толықтығына әсер ететін болса, онда мұндай іс жүргізу әрекетін ҚР ҚПК-нің 49-баб. 4-бөлігіне сәйкес жүргізуге жол берілмейді. Бұл жағдайда сот ҚР ҚПК-нің 29-баб. 1-бөлігіне сәйкес іс бойынша тұтастай жабық сот талқылауын өткізу туралы мәселені шешеді.

Соттың үкімі мен іс бойынша қабылданған қаулылар барлық жағдайларда көпшілік алдында жарияланады.

«Қазақстан Республикасында сот билігі туралы заңнаманы қолданудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 1998 жылғы 14 мамырдағы № 1 Нормативтік қаулысының 8-тармағы бұқаралық ақпарат құралдары өкілдерінің сот отырысының залына негізсіз жіберілмеуін жариялылық принципіне қайшы келетін әрекет ретінде бағалайды [6]. «Қылмыстық істер бойынша сот ісін жүргізу жариялылығы принципін соттардың сақтауы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2002 жылғы 6 желтоқсандағы №25 Нормативтік қаулысында жариялылықты заңсыз шектеу «бұзушылықтардың сипаты мен мәніне байланысты іс жүргізу өндірісі жарамсыз деп танылып, шығарылған шешім бұзылуы не жиналған материалдар дәлелдемелік күші жоқ деп танылуы мүмкін» деп көрсетілген [4]. Осыған байланысты соттар жариялылықты заңсыз шектеу

жағдайларына жол бермеуге, барлық мүдделі тұлғалар мен бұқаралық ақпарат құралдары өкілдерінің сот отырысы залдарына еркін кіру мүмкіндігін қамтамасыз етуге міндеттеледі.

Қазіргі уақытта қылмыстық сот ісін жүргізудің жариялылығы қағидатын қамтамасыз етудің жаңа тәсілдерін әзірлеуге және қолданыстағыларын жетілдіруге мемлекет тарапынан үлкен көңіл бөлінуде. Бұл бағытта сот ісін жүргізуді ақпараттандыру түрінде оң нәтижелерге қол жеткізілді, ол соттарда қылмыстық сот ісін жүргізудің жариялылығы қағидатын қамтамасыз ету процесін едәуір дәрежеде жеңілдетеді, бұл тұтастай алғанда сот ісін жүргізудің жариялылығын қамтамасыз ету саласындағы оң үрдіс болып табылады.

Қылмыстық сот ісін жүргізудің жариялылығы қағидатын қамтамасыз ету тәсілдері бүгінгі күні барынша қарапайым және ашық болып табылатын іске асырудың тиісті тетігін құрайды. Негізінен, бұл механизмнің мәні азаматтар мен ұйымдардың өкілдеріне ашық сот процесіне кедергісіз қатысу құқығын пайдалану, сондай-ақ сот талқылауының аудиожазбасын жүргізу немесе оның барысын өз қолымен жазу мүмкіндігін қамтамасыз ету болып табылады. Соттардың жария ету қағидатын іске асыру тетігінің аспектілерінің бірі ретінде бұқаралық ақпарат құралдарында және «Интернет» желісінде сот актілерінің мәтіндерін жариялау жөніндегі міндеті ерекше назар аударуға тұрарлық, бұл шектелмеген адамдар тобына соттарда істерді қарау нәтижелерімен танысуға мүмкіндік береді.

Қылмыстық сот ісін жүргізудің жариялылығы қағидасының жоғары мәні – бұл судьялардың жауапкершілігін арттырады, сонымен бірге сот ісін жүргізу ережелерін негізсіз бұзушылықтардың, лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану фактілерінің санын азайтады.

Алайда, өзекті сот практикасын талдау, егер мұндай бұзушылық заңсыз және (немесе) негізсіз шешім қабылдауға әкеп соқса немесе әкеп соғуы мүмкін болса, мұндай іс-әрекеттер сот қаулыларының күшін жою үшін негіз бола алатынына қарамастан, қылмыстық сот ісін жүргізудің жариялылығы қағидатын қамтамасыз ету және іске асыру процесін реттейтін нормаларды судья тарапынан елемей. Осыған байланысты судьялар сот отырысына дайындық кезеңінде де, тікелей сот талқылауының өзінде де жариялылық қағидатын қамтамасыз ету саласындағы іс жүргізу заңнамасының сақталуына ерекше назар аударуы қажет.

Осындай тәсіл сот шешімдерінің мәтіндерін «Интернет» желісіне еркін қол жеткізуге орналастырудың заңмен белгіленген тәртібін бұзу проблемасына да қолданылуы мүмкін. Сот төрағалары сот актілерінің мәтіндерін «Интернет» желісінде орналастыруға және сот актілерінің мәтіндерінен дербес деректерді алып тастауға уәкілеттік берілген сот аппараттары қызметкерлерінің қызметін ұдайы бақылауға, ал бұзушылықтар анықталған жағдайда мұндай қызметкерлерге қатысты дербес жауапкершілік шараларын қолдануға тиіс сияқты.

Қылмыстық сот ісін жүргізудің жариялылығы қағидатын дамыту перспективаларына келетін болсақ, болашақта бұл қағидат өзінің сөзсіз болуына ұмтылатын болады және сот талқылауының жариялылығы қағидатын шектейтін негіздер қолданыстағы заңнамадан біртіндеп алынып тасталатын болады. Қазіргі уақытта мұндай үрдіс бала асырап алу құпиясын қамтитын істерді қарау кезінде

жариялылық қағидатын шектеу шеңберінде байқалады және істердің осы санаты болашақта ашық сот талқылауында қаралатын болады деп пайымдауға негіз бар.

Көрсетілген проблемалар Қазақстандағы жариялылық принципін одан әрі зерттеу және жетілдіру қажеттілігін көрсетеді, сондықтан жариялылық принципі өзінің мақсатын толығымен орындай бастайды – соттардың қызметіне ашықтық пен қол жетімділікті қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Конвенция о защите прав человека и основных свобод (Рим, 4 ноября 1950 г.). <http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rz17euroco.html>

2. «Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 28 қарашадағы № 91 Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000091>

3. Біріккен Ұлттар Ұйымының Кәмелетке толмағандарға сот төрелігін орындауға қатысты минималды стандартты ережелер («Пекин ережелері») БҰҰ-ның Бас Ассамблея Бұрыштамасымен 1985 ж. 10 желтоқсан айында қабылданған. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O8500000002>

4. «Қылмыстық істер бойынша сот ісін жүргізу жариялылығы принципін соттардың сақтауы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы. 2002 жылғы 6 желтоқсан № 25. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P02000025S>

5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>

6. «Қазақстан Республикасында сот билігі туралы заңнаманы қолданудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы. 1998 жылғы 14 мамыр № 1. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P98000001S>

Сарсенбайқызы А.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелігі академиясының магистранты*

ШАРТТЫ ТҮРДЕ СОТТАУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАБИҒАТЫ

Қазақстан Республикасының Құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасында «қылмыстық-құқықтық реттеудің жазалау, қалпына келтіру және алдын алу құралдарының теңгерімділігін» қамтамасыз етудің маңызына назар аударылған [1]. Отандық қылмыстық заңнамада осы мақсаттарға жауап беретін, қылмыс жасаған адамға сот үкімімен тағайындалған бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны іс жүзінде өтемей түзелу мүмкіндігін беретін шартты түрде соттау институты қарастырылған.

Шартты түрде соттау елімізде қылмыстық саясатты ізгілендірудің маңызды факторы болып қана қоймай, бас бостандығынан айыру жазасының негізгі баламасына айналды. Статистикалық мәліметтерге жүгінсек, 2020-2021 жылдары

республика көлемінде бас бостандығынан айыру жазасына сотталғандардың 16 процентке жуығына шартты түрде соттау қолданылған. Осы екі жылда шартты түрде соттау онша ауыр емес қылмыстар үшін сотталғандардың – 54,7; ауырлығы орташа қылмыстар үшін сотталғандардың – 6,9; ауыр қылмыстар үшін сотталғандардың – 16,2 процентіне қолданылған [2].

Жалпы «шартты соттау» термині кейбір шетелдік мемлекеттердің құқығында «пробация» сөзімен аталады. Пробация «probation» – латын тілінен аударғанда – сынау, сынақ деген мағынаны білдіреді. Пробация сөзі халықаралық тәжірибеде жазаның түрі немесе қылмыстық-құқықтық ықпал ету шарасы, барлық жазалар мен шаралардың жиынтық атауы ретінде қолданылады.

Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін отандық заң шығарушы жаңа қылмыстық заңнама қабылдауды қолға алғанымен, ҚазКСР-нің 1959 жылғы Қылмыстық кодексі 1998 жылдың 1 қаңтарына дейін өзінің заңдық күшін сақтап келді. Дегенмен, 1993 жылғы 15 қазандағы ҚазКСР Заңымен ҚК-нің бас бостандығынан айыру тағайындалған адамды еңбекке міндетті түрде тарта отырып шартты түрде соттауды реттейтін 23-2-бабы алынып тасталды.

1997 жылғы 16 шілдеде Қазақстан Республикасының алғашқы қылмыстық заңы қабылданғанда кеңестік қылмыстық заңнамадағы шартты соттау институты қайта жаңғырып, жаңа кодексте «шартты түрде соттау», «шартты түрде соттаудың күшін жою немесе сынақ мерзімін ұзарту» туралы баптар Жалпы бөліктің «Жаза тағайындау» бөлімінде бекітілді. Осыдан кейін ҚК-нің 63-бабы 2002 жылға дейін өзгеріссіз қолданыста болды және осы бап сотқа түзеу жұмыстары, әскери қызмет бойынша шектеу, бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалған адам жазаны өтемей түзелуі мүмкін деген қорытындыға келсе, тағайындалған жазаны шартты деп санауға қаулы ету құзыретін берді. Адам тағайындалған жазаны өтемей түзелуі мүмкін деген қорытындыны сот жасалған қылмыстың қоғамдық қауіптілік сипаты мен дәрежесін, айыптының жеке басын, жауаптылық пен жазаны жеңілдететін немесе ауырлататын мән-жайларды ескере отырып қабылдауға тиіс болатын және сотталғанға түзелгендігін дәлелдеу үшін үш жылға дейінгі сынақ мерзімін белгілейтін [3].

Тәуелсіздік жылдарында отандық қылмыстық-құқықтық саясат өзгеріп, жаңа гуманистік импульстер ашылды, сотталғандармен қарым-қатынас жүйесі өзгерді, қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл стратегиясында жазалаушы емес жаңа үлгідегі шараларға басымдық беріле бастады. Осы үрдістердің ықпалымен Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдеде қабылданған Қылмыстық кодексінде шартты түрде соттау институты бірқатар өзгерістерге ұшырады.

Отандық заңнамадағы шартты түрде соттау институтының дамуына әсер еткен қылмыстық сот төрелігі саласындағы халықаралық-құқықтық актілердің қатарында БҰҰ Бас Ассамблеясының 1990 жылғы 14 желтоқсандағы 45/110 қарарымен қабылданған Түрмеге қамауға алумен байланыссыз шараларға қатысты Біріккен Ұлттар Ұйымының минималды стандарт ережелерін (Токио ережелерін) [4], Еуропа Кеңесі министрліктері комитетінің 1999 жылғы 30 қыркүйектегі Түрмелердің толып кетуі және қамауда отырған адамдар санының көбеюі проблемасы туралы № (99) 22* Ұсынымдарын [5] атауға болады.

Токио ережелерінің 1-бабының 1.5-тармағында мүше мемлекеттерге түрмеге қамауға алуды қолдануды қысқарта отырып, басқа мүмкіндіктерді қамтамасыз ету мақсатында, сондай-ақ, адам құқықтарын, әлеуметтік әділдік талаптарын сақтау және құқық бұзушының қоғамдағы қалыпты өмірге оралуына қатысты қажеттіліктерін ескере отырып, қылмыстық сот төрелігі саласындағы саясатты оңтайландыру мақсатында түрмеге қамауға алумен байланыссыз шараларды қарастыру ұсынылған. Ал Еуропа Кеңесінің Ұсынымдарымен қоғамдық санкциялар мен шараларды қолдануды арттыру, бас бостандығынан айыру жазасын аса қажет жағдайларда ғана қолдану ұсынылады.

Шартты түрде соттаудың отандық заңнамадағы тарихы ұзақ болмағанымен, оны әлемдік тәжірибеге жақындату мақсатында заң шығарушы 1997 жылдан бастап 2021 жыл аралығында қылмыстық заңның шартты түрде соттау туралы нормаларына келесідей өзгерістер мен толықтырулар енгізді: шартты түрде тағайындалуы мүмкін жазалар аясын қысқарту; қылмыстардың қайталануы, қылмыстардың қауіпті қайталануы кезінде, адамды аса ауыр қылмыс, сыбайлас жемқорлық қылмыс, террористік қылмыс, экстремистік қылмыс, қылмыстық топпен жасалған қылмыс, кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қарсы қылмыс үшін соттаған кезде оларға шартты түрде соттауды қолдануға тыйым салу; пробациялық бақылау мерзімін бас бостандығынан айыру жазасының мерзіміне теңестіру; кәмелетке толмағандарға пробациялық бақылаудың қысқартылған мерзімін көздеу; кәмелетке толмағандар пробациялық бақылау мерзімі кезеңінде ауыр емес немесе орташа ауыр қылмысты қайталап жасаған кезде де оларға шартты түрде соттауды қолдану, оларға шартты түрде соттау кезінде де тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шараларын тағайындау; пробациялық бақылау кезінде жүктелетін міндеттердің аясын кеңейту; шартты түрде соттаған кезде қосымша жаза ретінде мүлікті тәркілеуді қолдану және т.б. жатады [6].

Қылмыстық саясатты ізгілендіруге бағытталған реформалардың арқасында 2016 жылғы 30 желтоқсанда елімізде алғаш рет «Пробация туралы» Заң қабылданып, пробация түсінігі пайда болды [7]. Бұл Заң шартты түрде соттау институтының ілгерілеуіне айтарлықтай әсер еткенін, шартты түрде сотталған адамдар мен пробациялық бақылауды жүзеге асыратын субъектілердің құқықтық мәртебесі заң жүзінде бекітілгенін атап өткен жөн. Заңмен сотқа дейінгі пробация, үкімдік пробация және пенитенциарлық пробация сияқты пробацияның үш түрі пайда болды. Сотқа дейінгі пробация күдіктінің не айыпталушының мінез-құлқын түзеуге бағытталып, оларға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету жөніндегі қызмет пен шаралар жиынтығын білдірсе, үкімдік пробация осындай шаралардың бас бостандығын шектеу не шартты түрде сотталғандарға, ал пенитенциарлық пробация қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесінің мекемелерінде бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеп жүрген адамдарға аталған шаралардың қолданылуын білдіреді.

Бүгінгі күні шартты түрде соттау салааралық институтының отандық құқықта өзіндік орыны бар, ал жүйелі түрде енгізіліп отырған өзгерістер мен толықтырулар оның дамуына бағытталған шаралар болып табылады. Жалпы бір ғасырдан астам тарихы бар, алғаш шетелде еріктілердің бастамасымен пайда болған, уақыт өте келе тиімділігі мен маңыздылығын бүкіл әлемге мойындатып, қылмыстық заңнамаға

енген шартты соттау (пробация), кейбір мемлекетте жаза, ал кейбірінде қылмыстық-құқықтық ықпал ету шарасы саналады.

Д.А. Рябко «шартты соттауды» онша ауыр емес қылмыстарға тағайындалатын бас бостандығынан айыру жазасына балама ретінде қарастыра отырып, оның қылмыстық заңнаманы ізгіліктендіру бағытында жетілдіру тұрғысынан алғанда ғылыми айналымға мықтап енгенін атап өтеді [8, 25 б.]. Отандық қылмыстық заңнамада да шартты түрде соттау жазалаушылық әлеуеті ең қатаң жаза болып табылатын бас бостандығынан айыруға балама бола алатыны анық. А. Хаитжановтың «шартты түрде соттау институты ұзақ уақыт бойы жетілдіріліп, маңызы артып келеді, өйткені ол бас бостандығынан айыру жазасына ең тиімді балама болып табылады, оның тиімділігі заңшығарушылық және құқық қолдану тәжірибесімен расталады» деген тұжырымымен [9, 8 б.] келісуге болады. Шартты түрде соттау институтын уақыт талабына жауап беретін халықаралық стандарттарға сәйкестендіру мақсатында жетілдіру жұмыстары тоқтап қалмақ емес.

Қылмыстық заңның шартты түрде соттауды қолданудың және күшін жоюдың негіздерін бекітетін нормалары оның құқықтық табиғатын ашуға мүмкіндік бермейді. 2014 жылғы ҚР ҚК-нің 63-бабының 1-бөлігіне сәйкес шартты түрде соттау тек бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалған адамға, егер сот сотталған адам бұл жазаны өтемей түзелуі мүмкін деген түйінге келсе, қолданылады. Шартты түрде соттауды қолдану-қолданбау туралы мәселені шешкен кезде сот жасалған қылмыстың қоғамдық қауіптілік сипаты мен дәрежесін, кінәлі адамның жеке басын, оның ішінде жауаптылық пен жазаны жеңілдететін және ауырлататын мән-жайларды ескереді. Шартты түрде соттауды қолдану үшін жеткілікті негіздер бар деп тапса, сот бас бостандығынан айырудың барлық тағайындалған мерзіміне (кәмелетке толмағандарға – алты айдан бір жылға дейінгі мерзімге) пробациялық бақылау белгілейді. Онымен қоса, сотталған адамға пробациялық бақылау мерзімі кезінде орындалуы тиіс оның түзелуіне және оның жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алуға ықпал ететін міндеттер жүктейді.

Көріп отырғанымыздай, қылмыстық заңнамада шартты түрде соттау қылмыстық-құқықтық ықпал ету шарасы не болмаса бас бостандығынан айыру жазасына балама шара деп нақты белгіленбеген. Қарастырылып отырған институт Қылмыстық кодекстің Жалпы бөлігінің жазадан босату бөліміне де, өзге де қылмыстық-құқықтық ықпал ету шаралары бөліміне де кірмейді.

М.Д. Шаргородский «қылмыстылықпен күрестегі қылмыстық-құқықтық шараның тиімділігі – әрбір жағдайда заңдылық, гуманизм және демократизм қағидаттары қаншалықты сақталса, қылмыстық жауаптылық соншалықты әділ, әрі мақсатқа сай болатындығына тәуелді» деп дұрыс тұжырымдаған [10, 489 б.]. Шартты соттауды қолданған кезде қоғамға жат ұстанымдары санасына терең бойлай қоймаған қылмыскер бас бостандығынан айыру жазасын іс жүзінде өтемей, өзінің түзелгендігін дәлелдеу мүмкіндігіне ие болады.

Сонымен, шартты түрде соттаудың мәні – айыптау үкімін шығарған кезде кінәліге бас бостандығынан айыру жазасын тағайындаған соттың пробациялық бақылау мерзімін белгілеуінде және шартты түрде соттаудың күшін жою қатерімен

сотталғанның мінез-құлқына белгілі бір талаптар қоя отырып, сот үкімімен тағайындалған бас бостандығынан айыру жазасының іс жүзінде орындалмауында.

Шартты соттау институтының қылмыстық құқықта пайда болғанына бір ғасырдан астам уақыт өтсе де оның құқықтық табиғаты жөнінде талқылаулар заңгер-ғалымдар арасында бүгінгі күнге дейін жалғасып келеді. Бұл орынды да, өйткені қазірге дейін шартты түрде соттау институтының нақты белгіленген, ортақ құқықтық табиғаты танылмаған.

Шартты түрде соттауды келесілердің қайсысына: «қылмыстық заңмен көзделген жаза»; «жазадан босату»; «қылмыстық-құқықтық ықпал ету шарасы», «бас бостандығынан айыру жазасына балама» жатқызуға болады деген орынды сұрақтарға заңнамалық тұрғыда нақты бекітілген жауап жоқ.

М.Д. Шаргородский, Ю.М.Ткачевский шартты түрде соттауды жазаны өтеудің үкім іс жүзінде орындалмайтын ерекше тәртібі деп қарастырса, ал, В.И.Ткаченко осы айтылғанға – шартты түрде соттағанда жаза тағайындау үдерісі қалыпты тәртіппен жүргізіледі, сондықтан ол жаза тағайындаудың ерекше тәртібі бола алмайды деген қарсы пікір келтірген [11, 302 б.].

А.И. Рарог сотталушыға айыптау үкімі шығарылады, нақты жаза түрі мен мерзімі белгіленеді, бұл жағдайда соттау шартты емес, нақты, шартты деп тек жазаны орындау танылады. Яғни шартты соттаудың құқықтық табиғатының өзіндік ерекшелігі – тағайындалған нақты жазадан шартты түрде босатуды білдіреді деген пікір айтады. [12, 125 б.]. Ал С.М. Рахметов, С.С. Молдабаев шартты түрде соттауда сотталған үкімде көрсетілген белгілі бір талаптарды орындаған жағдайда сотпен тағайындалған жаза нақты орындалмайды деп түсіндірсе [13,115 б.], В.А.Уткин шартты соттаудың мәні кінәлінің сотпен тағайындалған нақты жазадан босатылуында деп пікір айтқан.

В.Д. Филимонов шартты соттаудың дуализмін «қылмыстық-құқықтық сипаттағы шара ретінде шартты соттау мәжбүрлеу ретінде әрекет етеді». Сондай-ақ,оны қылмыстан кейінгі оң мінез-құлыққа итермелейтін шара, қылмыстық-құқықтық ынталандыру шарасы ретінде де қарастыруға болады деп санайды [14].

Жалпы заң әдебиеттерінде шартты түрде соттаудың құқықтық сипатына қатысты ортақ көзқарас жоқ екеніне ғалым И.Ш. Борчашвили де назар аударып, келесідей пікір білдіреді. Теоретиктердің шартты соттаудың мәніне, жинақталған теориялық және практикалық материалдарға қатысты ұстанымдарын зерттеу осы институтты қылмыстық жауаптылықты жүзеге асырудың ерекше нысаны немесе қылмыстық жауаптылықты жүзеге асырудың құралы ретінде тануға болады деген тоқтамға жетелейді. Сонымен қатар, шартты түрде соттау сотталушыны бас бостандығынан айыру түрінде тағайындалған жазаны нақты өтеуден босатудың кейбір ерекшеліктерін қамтиды, осылайша жазадан босату институтына жақындайды [15, 603 б.].

Әрине, жоғарыда айтылған пікірлердің жаны бар, дегенмен шартты соттау кезінде жазадан босатудың орын алмайтынын, сотталған адам жазаны өтемеуге тек шартты түрде, мінез-құлқына қойылатын талаптарды, сот жүктеген міндеттерді орындау арқылы мүмкіндік алатынын, сондай-ақ ол заңда жазалар бөліміне кірмейтінін ескерсек, оны жазадан босату деп қарастыруға негіз жоқ.

Шартты түрде соттаудың құқықтық табиғаты туралы И.Н. Алексеев бұл мәселеде ғалымдар арасында ортақ пікірдің болмауын өз бойына бірнеше ұқсас құқықтық ұғымдардың қасиетін біріктірген шартты түрде соттау институтының күрделі, кешенді сипатымен түсіндірсе, кейбір авторлардың пікірінше, шартты түрде соттау жазаның ерекше бір түрі немесе қатардағы түрі саналады [11, 303]. Осы ретте шартты түрде соттаудың құқықтық сипатына байланысты жоғарыда келтірілгеннен басқа да ғалымдар мен заңгерлердің көптеген пікір-ұстанымдары бар екенін айта келе, шет мемлекеттердің заңнамаларында да шартты түрде соттау екі түрлі сипатта ұшырасатынын атап өту керек. Мәселен, АҚШ, Германия, Швеция мемлекеттерінде ол жаза, ал Нидерланд [16, 98,-103 б.]. Ұлыбритания, Франция, Италия, Жапония [17, 5 б.], Ресейде [18, 6-8 б.] қылмыстық-құқықтық ықпал ету шарасы деп танылады.

Осы орайда, келесі отандық автордың өз еңбегінде шартты түрде соттауға берген анықтамасын атап өткен жөн.

ҚР Жоғарғы Сотының қылмыстық істер жөніндегі сот алқасының төрағасы А.Т. Жукенов шартты түрде соттау – сотталғанның сот үкімімен тағайындалған бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны қоғамнан оқшауламай, пробацациялық бақылауда жүріп, осы үкіммен белгіленген мерзімде, жазаны өтеу міндетінің ерекше тәртібін сақтауы тиіс қылмыстық-құқықтық сипаттағы шара деп түсіндіреді [19, 452 б.].

Жоғарыда келтірілген пікірлер мен ұстанымдарды талдай келе, шартты түрде соттауды қылмыстық-құқықтық ықпал ету шарасы ретінде қарастыруға негіз бар деп санайтын А.Ә. Биебаеваның [20, 420 б.] пікірімен келісе отырып, А.Т. Жукеновтың шартты түрде соттауға берген анықтамасы отандық қылмыстық заңнамада көзделген шартты түрде соттау институтының құқықтық табиғатын, мәнін дәлірек ашады деп санаймыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығымен бекітілген (эл. ресурс: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000522>).

2. Форма статистической отчетности №10. О числе лиц, в отношении которых вынесены судебные акты. <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>

3. Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 шілдедегі Қылмыстық кодексі (күшін жойған). (эл. ресурс: <https://adilet.zan.kz/kaz/>) .

4. «Түрмеге қамауға алумен байланыссыз шараларға қатысты минималды стандарт ережелері» (Токио ережелері). БҰҰ-ның Бас Ассамблеясының 1990 жылғы 14 желтоқсан 45/110 қарарымен қабылданған. (эл.ресурс: <https://adilet.zan.kz/kaz/>).

5. Рекомендация № (99) 22* Комитета Министерств Совета Европы Государствам-членам О проблеме переполнения тюрем и увеличения числа лиц, находящихся под стражей (Принята Комитетом Министров 30 сентября 1999 г. на 68-ом заседании Представителей Министров) (эл. ресурс: <https://rm.coe.int/16806f406a>).

6. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Қылмыстық кодексі. (эл. ресурс: <https://adilet.zan.kz/kaz/>).
7. «Пробация туралы» 2016 жылғы 30 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Заңы (эл. ресурс: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000038>).
8. Рябко Д.А. История становления института условного осуждения в XX веке дореволюционной России. // История государства и права. - 2007. - №1. С.25-26.
9. Хайтжанов А. История возникновения и развития института условного осуждения. // Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление. - 2018. - № 2. – 16 с.
10. Шаргородский М.Д. Избранные труды. Монография. - СПб.:Изд-во «Юридический центр пресс», 2004. 1159 с.
11. Қараңыз: Қазақстан Республикасының Қылмыстық құқығы. Жалпы бөлім. К.Ж. Балтабаевтың, А.Ә. Биебаеваның, Б.К. Сыздықтың жалпы редакциялық етуімен. - Алматы: «Лантар Трейд» ЖШС, 2020. - 394 б.
12. Есаков Г.А., Рарог А.И., Чучаев А.И. Настольная книга судьи по уголовным делам. – М.: 2007 - 569 с.
13. Рахметов С.М., Рогов И.И. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. - Алматы: ТОО Издательство «Норма-К», 2016. - 752 с.
14. Қараңыз: Рахимбердин К. Альтернативы лишению свободы в Республике Казахстан: современное состояние и перспективы. (эл. ресурс: https://bureau.kz/analiz/kommentarii_i_zaklyucheniya/alternativy-lisheniya-svobody/)
15. Борчашвили И.Ш. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. Жалпы бөлік. 1-том. Алматы: Жеті жарғы, 2021. – 820 б.
16. Юрченко И.А. Уголовное право зарубежных стран. /Отв. редактор А.С. Рубцова: Учебное пособие. /ООО «Проспект», 2014, -148 с.
17. Ивашко Н.Н., Кунаш К.А., Луценко В.Е., Морозова А.Л. Службы пробации Великобритании и США: Учебное пособие. - Новокузнецк: ФКОУ ВПО Кузбасский институт ФСИН России, 2013. - 49 с.
18. Медведев В.Г. История развития института условного осуждения. //Вектор науки ТГУ. - 2008. - №2(2). - 125 с.
19. Жукенов А.Т. Практика применения норм Уголовного кодекса Республики Казахстан. Общая часть. - Алматы: «Издательство «Норма-К», 2018. - 552с.
20. Биебаева А.Ә., Серікбаев А.М. Қазақстан Республикасының жаңа қылмыстық заңнамасындағы шартты түрде соттау институты //Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. - 2016. - №1(110). - С.417-424.

Есірткі, психотроптық заттарды немесе сол тектестерді, прекурсорларды насихаттау немесе заңсыз жарнамалау: негізгі құрамы және кейбір саралаушы белгілері

2014 жылғы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі (бұдан әрі – ҚР ҚК) 2019 жылғы 27 желтоқсандағы ҚР Заңымен есірткі, психотроптық заттарды немесе сол тектестерді, прекурсорларды насихаттау немесе заңсыз жарнамалау үшін жауаптылық көздейтін жаңа баппен толықтырылды (299-1-бап) [1].

Ұлттық қылмыстық заңнаманың аталған мазмұндағы нормамен толықтырылуының халықаралық-құқықтық негізін құрайтын құжаттардың қатарына Біріккен Ұлттар Ұйымының есірткіні халықаралық бақылау және қылмыстың алдын алу жөніндегі бағдарламасының Есірткіге байланысты қылмыстар үшін жаза туралы үлгілік заңын [2] жатқызуға болады. Есірткіні заңсыз өндіруді, дайындауды, тұтынуды, таратуды жеңілдету немесе ілгерілету үшін компьютерлік деректермен алмасу желілерін пайдалануға тыйым салуға есірткінің заңсыз айналымы мақсатында пайдаланылатын ақпараттық желілердің жаһандануы және дамуы себепші болды.

Аталған әрекеттер үшін қылмыстық жауаптылық орнатудың ұлттық-құқықтық негізін «Есірткі, психотроптық заттар, сол тектестер мен прекурсорлар және олардың заңсыз айналымы мен теріс пайдаланылуына қарсы іс-қимыл шаралары туралы» 1998 жылғы 10 шілдедегі ҚР Заңының 24-бабы құрайды. Заң есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестер мен прекурсорларды насихаттауға және Қазақстан Республикасында бақылануға жататын есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорларды (I кесте), сондай-ақ прекурсорлар (IV кесте) тізіміне енгізілген есірткі және психотроптық заттарды, сол тектестерді жарнамалауға тыйым салады [3].

Есірткінің заңсыз айналымымен байланысты қоғамға қауіпті әрекеттің қарастырылып отырған көрінісін криминализациялаудың объективтік алғышарттарына келетін болсақ, түрлі сайттарға, іздеу жүйелері мен өзге де ресурстарға талдау жүргізген авторлардың мәліметтеріне қарағанда, есірткі заттарға және оларды тұтыну мәселелеріне арналған сайттар миллиондап саналады және олардың саны күн санап өсіп барады [4, 200 б.]. Есірткінің заңсыз айналымында желілік ақпараттық кеңістікті пайдалану жаһандық желіні пайдаланушылардың айқындалмаған санына ақпараттық ықпал ету есебінен, біріншіден, есірткінің заңсыз айналымы субъектілерінің аясын кеңейтеді, екіншіден, олардың айналымының ауқымын ұлғайтады.

ҚР ҚК-нің 299-1-бабында көзделген қылмыстың қоғамдық қауіптілігін біз есірткіні насихаттау мен заңсыз жарнамалаудың еліміздегі нашақорлар санының көбеюіне алып келуімен, түптеп келгенде халқымыздың тектілік қорына (генофонд) теріс әсер етуімен байланыстырамыз.

Насихаттауға және жарнамалауға тыйым салынған қылмыс заты ретінде заңда есірткі заттар, психотроптық заттар, сол тектестер және прекурсорлар аталған. Олардың сипаттамасын беру үшін «Есірткі, психотроптық заттар, сол тектестер мен прекурсорлар және олардың заңсыз айналымы мен теріс пайдаланылуына қарсы іс-қимыл шаралары туралы» 1998 жылғы 10 шілдедегі ҚР Заңына жүгінеміз.

Есірткі заттар деп Қазақстан Республикасының заңнамасына, 1961 жылғы Есірткі заттар туралы бірыңғай конвенцияға түзетулер жөніндегі 1972 жылғы Хаттамаға сәйкес енгізілген түзетулерімен қоса 1961 жылғы Есірткі заттар туралы бірыңғай конвенцияға сәйкес бақылау жасалуға жататын Есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлар тізіміне енгізілген шығу тегі синтетикалық немесе табиғи заттар түсініледі.

Психотроптық заттар деп Қазақстан Республикасының заңнамасына, Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарына, соның ішінде 1971 жылғы Психотроптық заттар туралы конвенцияға сәйкес бақылау жасалуға жататын Есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлар тізіміне енгізілген, шығу тегі синтетикалық немесе табиғи заттар танылады.

Есірткі, психотроптық зат тектестер дегеніміз – Қазақстан Республикасында бақылауға жататын есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлар тізіміне енгізілмеген, құрылымдық формулалары есірткі, психотроптық заттардың құрылымдық формулаларындағы бір немесе бірнеше сутегі, галогендер және (немесе) гидроксильді топтар атомдарын олардың алмастырғыштарына ауыстыру арқылы түзілген химиялық заттар.

Прекурсорларға – есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді өндіру, дайындау, қайта өңдеу кезінде пайдаланылатын, Қазақстан Республикасының заңнамасына, Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарына, оның ішінде БҰҰ-ның 1988 жылғы Есірткі және психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күрес туралы конвенциясына сәйкес Қазақстан Республикасында бақылау жасалуға тиісті Есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлардың тізіміне енгізілген заттар жатқызылады.

Есірткі заттар мен психотроптық заттардың заңнамалық анықтамаларында олардың формальдық белгісіне (қандай да бір тізімдерге енгізілуі, құрылымдық формуласы) шешуші мән берілген, ал оларды осы тізімдерге енгізуге себепші болатын ерекше қасиеттері аталмаған.

Бақылаусыз тұтыну кезінде бұл заттар адам ағзасын күрт тоздырады, тұлғаның тез азуына (деградация), тәни және психикалық тұрғыдан жұтауына, тіпті өлімге алып келеді. Есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді ұзақ уақыт бойы бақылаусыз тұтынған адамның миындағы химиялық процестер өзгерістерге ұшырайды, нәтижесінде ол нашакорлық дертіне шалдығады. Нашакорлық – есірткіге құмарлықтан туындайтын, тиісті заттарды қолдануға тәуелділікпен сипатталатын және адамның физикалық және психикалық функцияларының ауыр бұзылуына әкелетін дерт.

ҚР ҚК-нің 299-1-бабында көзделген қылмыстың объективтік жағын екі балама әрекет құрайды: насихаттау және заңсыз жарнамалау. Қылмыс осы балама әрекеттердің ең болмағанда біреуі жасалған кезден бастап аяқталған деп танылады.

Еліміздің есірткінің заңсыз айналымына қарсы заңнамасы насихаттауды айқындалмаған адамдар тобында есірткі, психотроптық заттардың, сол тектестердің заңсыз айналымына және заңсыз тұтынылуына оң немесе төзімді көзқарас қалыптастыруға бағытталған, ұсынылу нысаны мен тәсіліне қарамастан, есірткі, психотроптық заттар, сол тектестер, прекурсорлар туралы, оларды әзірлеу, дайындау және пайдалану тәсілдері, әдістері туралы, есірткі, психотроптық заттар мен сол тектестердің жекелеген түрлерін пайдаланудың артықшылықтары туралы және пайдасы туралы кез келген мәліметтерді тарату немесе осы мақсаттарда өзге де әрекеттер жасау деп анықтайды.

Заңсыз жарнамалау деп айқындалмаған адамдар тобына арналған және есірткі және психотроптық заттарға, сол тектестерге қызығушылықты қалыптастыруға немесе қолдауға және олардың заңсыз тұтынылуы мен өткізілуіне ықпал етуге арналған, оларды сатып алу орындары немесе тәсілдері, сапасы, бағасы және олардың өзге де қасиеттері туралы, кез келген құралдардың көмегімен кез келген нысанда кез келген жерде таратылатын және (немесе) орналастырылатын ақпарат түсініледі.

Бұл ретте есірткі, психотроптық заттарды және прекурсорларды жарнамалау әрқашан қылмыс деп танылмайтынына назар аударма кеткіміз келеді, өйткені «Есірткі, психотроптық заттар, сол тектестер мен прекурсорлар және олардың заңсыз айналымы мен теріс пайдаланылуына қарсы іс-қимыл шаралары туралы» 1998 жылғы 10 шілдедегі ҚР Заңының 24-бабының 2-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасында бақылануға жататын есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлар (II және III кестелер) тізіміне енгізілген есірткі және психотроптық заттарды, сол тектестерді медицина және фармацевтика жұмыскерлеріне арналған мамандандырылған баспасөз басылымдарында жарнамалауға рұқсат етілген.

Насихаттау мен жарнамалаудың екеуі де айқындалмаған адамдар тобын манипулятивті басқарудың құралдары болғандықтан және екі жағдайда да ақпарат біржақты ұсынылатындықтан, келтірілген заңнамалық анықтамаларды оқығанда олардың арасында қандай айырмашылық бар деген ой туындайды.

Насихаттау – қоғамдық пікірге ықпал ету мақсатында фактілерді, дәлелдерді, басқа да мәліметтерді, оның ішінде қауесеттерді және көрінеу жалған мәліметтерді көпшілік арасында тарату. Насихаттауға негізінен саяси партиялар мен әлеуметтік топтар өздеріне жақтастар тарту үшін жүгінеді. Дегенмен, насихаттау тауар маркетингінде де қолданылады, бұл жағдайда сатушы оны басқа тауарларды төмендету арқылы белгілі бір өнімнің артықшылығын (мысалы, есірткі заттардың алкогольдік ішімдіктердің алдындағы артықшылығын) көрсету үшін пайдаланады. Өз кезегінде жарнамалау дегеніміз – әлеуетті тұтынушыларды тарту мақсатында тауарларға, жұмыстарға, көрсетілетін қызметтерге қызығушылықты қалыптастыруға немесе қолдауға арналған және оларды өткізуге ықпал ететін ақпаратты көпшілік арасында тарату.

Келтірілген мәліметтердің негізінде насихаттау мен жарнамалау өзара сабақтас, реттілікпен орындалатын әрекеттер деген ой қорытуға болады: насихаттаудың көмегімен мүдделі тұлғалар ықтимал тұтынушылардың есірткі, психотроптық заттарға немесе сол тектестерге деген қызығушылығын қалыптастырады, ал жарнамалаудың көмегімен осы қызығушылығын қанағаттандырудың нақты

жолдарын (қалай жасауға болады, кімнен, қашан және қалай алуға болады) ұсынады.

Осы орайда насихаттау мен жарнамалау әрекеттерін есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді тұтынуға көндіруден (ҚР ҚК-нің 299-бабы) ажырату қажеттігі туындайды. Алғашқы екеуі көпшілікке, яғни адамдардың айқындалмаған тобына бағытталса, көндіру әрекеттері нақты сипатта болады, яғни нақты бір адамның есірткі заттарды тұтынуға ниетін қоздыруға (үгіттеу, ұсыныс жасау, ақыл беру, адастыру, алдау, қорқыту) [5] бағытталады.

Қылмыстың субъективтік жағы тікелей немесе жанама қасақаналықпен сипатталады – кінәлі адам есірткі, психотроптық заттарды немесе сол тектестерді, прекурсорларды насихаттап немесе заңсыз жарнамалап отырғанын ұғынады және осыны қалайды немесе саналы түрде жол береді.

Қылмыс субъектісі 16 жасқа толған, ақыл-есі дұрыс жеке тұлға болып табылады.

Мақаламыздың аясында ҚР ҚК-нің 299-1-баб. 2-бөл. 3) және 4)-тармақтарында көзделген саралаушы белгілерге де қысқаша тоқталып кеткенді жөн көрдік.

ҚР ҚК-нің 299-1-баб. 2-бөл. 3)-тармағы есірткі, психотроптық заттарды немесе сол тектестерді, прекурсорларды білім беру ұйымдарында, сондай-ақ адамдар көп жиналатын объектілерде насихаттау немесе заңсыз жарнамалау үшін жауаптылық көздейді. Бұл жерде жауаптылықты ауырлатушы мән-жай ретінде қылмыс жасау орны ескерілген.

Адамдар көп жиналатын объектілер ұғымын анықтау үшін «Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы» 1999 жылғы 13 шілдедегі ҚР Заңына [6] жүгіну қажет. Заңның 1-баб. 1)-тармағына сәйкес, адамдар көп жиналатын объектілерге қоғамдық тамақтану, көліктік инфрақұрылым (автомобильдік және қалалық рельсті көлік саласындағы) объектілері, сондай-ақ сауда, спорт, ойын-сауық объектілері, концерт залдары және өзге де көпшілікке арналған құрылысжайлар, білім беру және денсаулық сақтау ұйымдары, туристерді орналастыру орындары жатады.

Көріп отырғанымыздай, білім беру ұйымдары адамдар көп жиналатын объектілер ұғымымен қамтылады. Білім беру ұйымдарын бұл тізімнен бөлек атай отырып, отандық заңшығарушы психикаға белсенді әсер ететін заттарды насихаттаушылар мен таратушылардың діттеген нысанасы негізінен жасөспірімдер екенін ескерген болар. Қалыптасқан өмірлік ұстанымы бар ересек адамдарға есірткінің жарнамасы көп әсер етпейтіні, ал осы мазмұндағы ақпарат кәмелетке толмағандардың санасын айтарлықтай тез улайтыны эмпирикалық жолмен дәлелденген [7].

«Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі ҚР Заңына [8] сәйкес, білім беру ұйымдары деп меншік нысанына және ұйымдық құқықтық нысанына қарамастан, мектепке дейінгі, орта, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру деңгейлерінде білім беру бағдарламаларын іске асыратын және білім алушыларды бағып-күтуді және тәрбиелеуді қамтамасыз ететін заңды тұлғалармен қатар, заңды тұлғалардың халықаралық мектептер мәртебесі бар филиалдары, заңды тұлға құрмай, мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың жалпы білім беретін оқу бағдарламаларын іске асыратын дара кәсіпкерлер танылады.

ҚР ҚК-нің 299-1-баб. 2-бөл. 4)-тармағында саралаушы белгі ретінде есірткі, психотроптық заттарды немесе сол тектестерді, прекурсорларды бұқаралық ақпарат құралдарын немесе электрондық ақпараттық ресурстарды пайдалана отырып насихаттау немесе заңсыз жарнамалау көзделген. Бұл саралаушы белгі қылмысты жасау тәсілін сипаттайды.

«Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» 1999 жылғы 23 шілдедегі ҚР Заңы [9] бойынша елімізде бұқаралық ақпаратты мерзімді немесе үздіксіз бұқаралық таратудың кез келген нысандары бұқаралық ақпарат құралдары (бұдан әрі – БАҚ) деп танылады. Біздің елімізде БАҚ-қа мерзімді баспасөз басылымы, теле-, радиоарна, киноқұжаттама, дыбыс-бейне жазбаларынан тыс, интернет-ресурстар да жатқызылады.

Осы орайда отандық заңнамада «есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестер мен прекурсорларды насихаттау» БАҚ-тың шығарылуын не БАҚ өнімінің таратылуын тоқтата тұрудың негіздерінің қатарында аталатынына назар аударғымыз келеді. Тоқтата тұруға негіз болған себептер жойылған жағдайда БАҚ өз қызметін жалғастыра алады (Заңның 13-бабы).

«Ақпараттандыру туралы» 2015 жылғы жылғы 24 қарашадағы ҚР Заңының 1-баб. 57)-тармақшасына сәйкес электрондық ақпараттық ресурстар деп «электрондық жеткізгіште және ақпараттандыру объектілерінде қамтылған электрондық-цифрлық нысандағы ақпарат» танылады. Өз кезегінде осы Заңның 1-баб. 46)-тармақшасы интернет-ресурсты – «бірегей желілік адресі және (немесе) домендік аты бар және Интернетте жұмыс істейтін аппараттық-бағдарламалық кешенде орналастырылған (мәтіндік, графикалық, аудиокөрінімді немесе өзге де түрдегі) ақпарат» деп анықтайды [10].

Сонымен, есірткі, психотроптық заттарды немесе сол тектестерді, прекурсорларды бұқаралық ақпарат құралдарын немесе электрондық ақпараттық ресурстарды пайдалана отырып насихаттау немесе заңсыз жарнамалау деп мерзімді баспасөз басылымдарында, сондай-ақ радио немесе ақпаратты беруге және өндеуге арналған техникалық құралдарды пайдалана отырып жалпыға қолжетімді телекоммуникациялық желілердегі WEB-сайттарда есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестер мен прекурсорларды насихаттау немесе заңсыз жарнамалау түсінілуі тиіс.

Біздің ойымызша, ҚР ҚК-нің 299-1-баб. 2-бөл. 4)-тармағын түсіндіргенде интернет-ресурстардың ғана аталуы бұл норманың қолданылу аясын, тиісінше, оның алдын алушылық әлеуетін негізсіз шектейді. Себебі Интернет әлемдік деңгейде ақпаратты сақтауға, өндеуге және беруге арналған компьютерлік желілердің жалғыз жүйесі емес, бүгінгі күні VPN, Netsukuku, Grid, интранет және т.б. сияқты Интернеттің баламалары белгілі. Сондықтан, қарастырылып отырған бап бойынша қылмыс жасау құралы ретінде интернет-ресурсты емес, кез келген ғаламдық ақпараттық желілердегі ресурстарды атаған дұрыс болар еді деп санаймыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
2. Programmes des Nations Unies pour le Contrôle International des Drogues // UNODC.ORG: Управление ООН по наркотикам и преступности. 2016. URL: https://www.unodc.org/pdf/lap_civil_mod-leg_drug_trafficking_fr.pdf.
3. Есірткі, психотроптық заттар, сол тектестер мен прекурсорлар және олардың заңсыз айналымы мен теріс пайдаланылуына қарсы іс-қимыл шаралары туралы. Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 10 шілдедегі № 279 Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000279>
4. Бурлаков В.Н., Щурова А.С. Уголовно-правовое противодействие интернет-наркотизации. // Вестник СПбГУ. Право. 2017. Т. 8. Вып. 2. С. 198-208.
5. «Есірткінің, психотроптық заттардың, сол тектестер мен прекурсорлардың заңсыз айналымына қатысты істер бойынша заңнаманы қолдану туралы» ҚР Жоғарғы Сотының 1998 жылғы 14 мамырдағы № 3 нормативтік қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P98000003S>
6. Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы. Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 13 шілдедегі N 416-I Заңы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000416>
7. Шабханова Х.М. Роль антинаркотической пропаганды в молодежной среде. // <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-antinarkoticheskoy-propagandy-v-molodezhnoy-srede/viewer>
8. Білім туралы. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319>
9. Бұқаралық ақпарат құралдары туралы. Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 23 шілдедегі № 451 Заңы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000451>
10. Ақпараттандыру туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000418>

Тлеужанова Ж.К.

*Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының
жанындағы Сот төрелегі академиясының магистранты*

ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕГІ ҚИСЫНДЫ МЕРЗІМДЕР ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮСІНІГІ

Қазақстан Республикасының Конституциясына сай еліміздің ең қымбат қазынасы адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылады, олардың арасында адамның жеке басының бостандығына құқығы ерекше орын алады [1].

Осыған байланысты қылмыстық құқық бұзушылық жасады деп күдік келтірілген адамды процестік ұстап алу мерзімдерінің сақталу мәселелері азаматтардың құқықтары бөлігінде қылмыстық процестің маңызды сәті болып табылады, өйткені азаматтардың құқықтарын елеулі қорғауға, ұстап алуды айыптауды нығайтатын дәлелдемелерді жинау үшін қысым жасау және мәжбүрлеу

құралы ретінде пайдалану тәуекелін төмендетуге және сотқа дейінгі іс жүргізу органдарының жұмысын жақсартуға мүмкіндік береді.

Қылмыстық процесті қалыптастырудың аталған барлық мәселелері – адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтарын дамытуға және қорғауға және сот талқылауының оңтайлы моделін жасауға бағытталған және бұл жаңашылдықтар қылмыстық қудалаудың сапасын едәуір жақсартудың, азаматтардың құқықтарын сенімді қорғаудың бірден-бір кепілдігі.

Заң шығарушы орган әрқашан іс-әрекеттің күрделілігі мен маңыздылығына байланысты белгілі бір әрекеттерді орындау мерзімінің ұзақтығын белгілей отырып, іс жүргізу әрекеттерін оңтайландыруға ұмтылды.

Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілген Қылмыстық-процестік кодексінде сотқа дейінгі тергеп-тексеруге және басты сот талқылауына қатысты «қисынды мерзім» және «ақылға қонымды мерзім» ұғымдары қарастырылады [2].

Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі «Стратегиялық даму жоспарының басым бағыттыраның бірі «Азаматтардың мүдделерін қорғайтын әділ және тиімді мемлекет» болып табылады, бұл сот жүйесіне сенім мен сот төрелігінің сапасын аттыруға ықпал етеді [3].

Алайда, бүгінгі таңға дейін ешбір заңнамада, заң әдебиеттерінде ақылға қонымды мерзім ұғымы анықталмай отыр. «Ақылға қонымды мерзім» ұғымын анықтайтын немесе жай ғана өлшемдерді ақылға қонымды мерзімге тізімдейтін жалпы ережелер ғана көзделген.

Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенцияның 6-бабының 1-тармағын назарға алуға болады, онда әрбір адам өзінің азаматтық құқықтары мен міндеттері туралы дау туындаған жағдайда заңмен құрылған тәуелсіз және бейтарап соттың ақылға қонымды мерзімде әділ және ашық сот отырысын өткізуге құқылы делінген. Аталған конвенция істі қарауға жататын нақты мерзімдерді қарастырмайды.

А. Богомолловтың пікірінше, «ақылға қонымды мерзім» бағалаушы категория болып табылады (оны қолданған кезде істің нақты жағдайларына сүйену керек), оны азаматтық және әкімшілік іс жүргізу тәртібін реттейтін құқық көздерінде көрінетін және белгілі бір іс аясында құқық қолданушыға іс-әрекеттің салыстырмалы еркіндігін беруге арналған жалпы, дерексіз, анық емес ұғым деп түсіну ұсынылады [3, 384 б.].

М. Әшірбекова «ақылға қонымды мерзімдер – жариялылық қағидатының белсенділік талабын іске асырудың нәтижесі» деп пайымдайды [4, 64-66 б.].

Алайда, ақылға қонымды мерзімдердің әрекетін тек азаматтық және әкімшілік сот ісін жүргізумен шектеуге болмайтынын нақтылау қажет, ақылға қонымды мерзімдер қылмыстық сот ісін жүргізуді реттейтін құқық көздерінде де көрсетілген.

Ю. Романова сот талқылауының ақылға қонымды мерзімін – сот істі оның сипаты мен күрделілігін ескере отырып уақтылы және дұрыс қарауға, құқықтық жағдайды толық шешуге мүмкіндік беретін заңды және негізді сот актісін шығаруға міндетті уақыт кезеңі деп түсіндіреді [5, 114-115 б.].

Шын мәнінде, ақылға қонымды мерзім – бұл әділ сот ісін жүргізудің кепілдіктерінің бірі.

Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот Конвенциясының 6-бабының 1-тармағы бойынша сот талқылауы мерзімінің ақылға қонымдылығы істің нақты мән-жайларын ескере отырып бағалануға тиіс екенін бірнеше рет атап көрсетті.

Мерзімдер тез әрекет етуді қамтамасыз етуге және тиісті әрекеттерді орындауға жол берілген жағдайларда уақытты шектеу болып табылатын әртүрлі кепілдіктердің бірі ретінде қаралады. Қылмыстық іс бойынша мерзім ұзақтығын көрсете отырып, оған қатысатын мемлекеттік органдар мен адамдарды сапалы қызметке, яғни өз қызметіне, жүргізілетін іс жүргізу әрекеттерінің қолжетімділігі мен тиімділігіне ынталандырады.

Мерзімді сақтаудың міндеттері бұл қылмыстық құқық бұзушылықтардың жолын кесу, оларды бейтараптықпен, тез және толық ашу, тергеп-тексеру, оларды жасаған адамдарды әшкерелеу және қылмыстық жауаптылыққа тарту, әділ сот талқылауы және қылмыстық заңды дұрыс қолдану болып табылады.

Қолданыстағы заңға сәйкес, мерзімдер сағаттармен, тәуліктермен, айлармен, жылдармен есептеледі (ҚПК-нің 48-бабы). Адамды қылмыстық құқық бұзушылық жасады деген күдік бойынша ұстап алған кезде мерзім осы шара нақты қолданылған кезден (минутына дейін дәлдікпен сағаттан) бастап есептеледі. Одан әрі аталған мерзімдерді ұзарту тәртібі белгіленген.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеру қылмыстық істің күрделілігі, тергеу әрекеттерінің көлемі және істің мән-жайларын зерттеудің жеткіліктілігі ескеріле отырып, қисынды мерзімде, бірақ заңмен белгіленген қылмыстық қудалаудың ескіру мерзімінен аспайтын мерзімде аяқталуға тиіс (ҚПК-нің 192-бабы).

Сонымен қатар, қылмыстық сот ісін жүргізудің қисынды мерзімін айқындаған кезде қылмыстық істің құқықтық және нақты күрделілігі, сотқа дейінгі іс жүргізуге қатысушылардың процестік құқықтарды іске асыруы, сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның өз өкілеттіктерін сотқа дейінгі іс жүргізуді уақтылы жүзеге асыру мақсатында іске асыру тәсілі сияқты мән-жайлар ескеріледі.

Нақты айтар болсақ, сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімі арыз бен хабарды Сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімінде тіркеген кезден бастап қылмыстық істі тоқтату туралы қаулымен, айыптау актісімен, бұйрықтық іс жүргізуді қолдану туралы қаулымен, қылмыстық теріс қылық туралы қаулымен немесе істі медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану туралы мәселені қарау үшін сотқа беру туралы қаулымен прокурорға жіберілген күнге дейін не прокурор істі сотқа жібере отырып, кінәні мойындау туралы мәміле нысанындағы процестік келісім жасасқан күнге дейін есептеледі.

Ал, анықтау істері бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру бір айдан және алдын ала тергеу істері бойынша екі айдан аспауға тиіс.

Аталған мерзімдер тергеушінің, анықтау органы бастығының уәжді өтінішхаты бойынша істің күрделілігіне байланысты ұзартылуы мүмкін.

Сонымен қатар, күдікті, жәбірленуші тергеп-тексерудің негізсіз созылуына шағым жасауға және қылмыстық қудалауды жүзеге асыратын адамның оның барысында істі тергеп-тексеруді толық көлемінде аяқтауына қажетті белгілі бір мерзімді белгілеу туралы өтінішхатты прокурорға мәлімдеуге немесе сотқа шағым жасауға құқылы екендігі белгіленген.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімдерінің басталуы мен оны тергеудің шектері белгілеген және істің негізсіз созылуына қатысты шағым беру тәртібі белгіленген.

Ал, қылмыстық істер бойынша басты сот талқылауы қисынды мерзімде аяқталуы тиіс делінген (ҚПК-нің 322-баб. 5-бөлігі).

Көрсетілген ережелерді талдау «мерзімнің негізділігі» туралы ереже қылмыстық-процестік заңмен тікелей көрсетілген жекелеген санаттағы істерге ғана қолданылады және сот шығарған актілердің барлығын тұтастай қамтымайды деген қорытындыға келуге мүмкіндік береді. Бұл ретте «қисынды мерзімді» белгілеу сотқа дейінгі жеделдетілген тергеп-тексеруді жүзеге асыру туралы істерге (ҚПК-нің 190-бабы), сондай-ақ анықтау нысанында және хаттамалық нысанда жүргізілетін сотқа дейінгі тергеп-тексеру істеріне (ҚПК-нің 191-бабы) қолданылмайды.

Осылайша, тергеудің «қисынды мерзімінің» шекті мерзімдері, сондай-ақ бұрын қолданыста болған заңмен нақты ажыратылған және тиісті деңгейдегі прокурормен белгіленеді. Бұл ретте қолданыстағы заңнама талаптары бойынша да мерзімді ұзарту тек сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдарымен ғана қолданылады.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімін ұзартуға келетін болсақ, оларды прокурор сотқа дейінгі тергеп-тексеру нысанына қарамастан, өзінің бастамасы бойынша, не мүдделі тараптардың өтініші бойынша белгілейді. Яғни, ҚПК-нің 192-бабының 7, 8-бөліктерінің ережелеріне сәйкес прокурор істі қосымша тергеп-тексеру үшін қайтарған не сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімдерін үзу туралы қаулыны немесе қылмыстық істі тоқтату туралы қаулыны келісуден бас тартқан кезде сотқа дейінгі тергеп-тексеру прокурор белгілеген, бірақ іс қылмыстық қудалауды жүзеге асыратын адамға келіп түскен кезден бастап бір айдан аспайтын мерзімде жүргізіледі. Ал күдікті, жәбірленуші тергеп-тексерудің негізсіз созылуына шағым жасауға және қылмыстық қудалауды жүзеге асыратын адамның оның барысында істі тергеп-тексеруді толық көлемінде аяқтауына қажетті белгілі бір мерзімді белгілеу туралы өтінішхатты прокурорға мәлімдеуге немесе сотқа шағым жасауға құқылы. Соңғы жағдайда мерзімнің негізділігін судья анықтайды.

ҚР ҚПК-нің 193-бабының 4-бөлігіне сәйкес прокурордың сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамға, қылмыстық қудалау органының бастығына берген «қисынды мерзімді» сақтау туралы нұсқаулары міндетті болып табылады.

Сондықтан мерзімнің негізділігін бағалаудың негізгі талаптарына: қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың құқықтары мен бостандықтарының, заңды мүдделерінің қорғалуы; қудалау органдарының іс-әрекеттерінің жан-жақтылығы жатады. Ал, қылмыстық процеске қатысатын басқа да тұлғалардың тарапынан ұзаққа созылған мерзімнің, әуре-сарсанның мүмкіндігін ескеру қажет. Заң қылмыстық сот ісін жүргізу қисынды мерзімінің сыйымдылығын бағалаудың объективті өлшемдеріне қылмыстық істің құқықтық және іс жүзіндегі қызметін, қылмыстық сот ісін жүргізу органдары мен іс-қимылдарының қолжетімділігі мен тиімділігін; қылмыстық сот ісін жүргізудің жалпы ұзақтығын жатқызады.

Ресей Федерациясының қылмыстық-процестік заңнамасына сәйкес қылмыстық сот ісін жүргізудің қисынды мерзімі – бұл нақты қылмыстық іс бойынша қылмыстық іс жүргізу мерзімдерінің жиынтығын қамтитын уақыт кезеңі, одан асып кетуі соттың істі қарауы, қылмыстық қудалауды уақтылы жүзеге асыруы немесе

соттың қылмыстық істі қарауы барысында орын алған кідірістерді болғызбау мақсатында азаматтардың өтемақы алу құқығының туындауына әкеп соғады, сондай-ақ қылмыстық іс жүргізудің қисынды мерзімі қылмыстық қудалау басталған күннен бастап қана есептелетіндігі тағы бар [6].

Қылмыстық заңмен тыйым салынған іс-әрекетпен зиян келтірілген жәбірленушіге немесе өзге де мүдделі адамға қатысты қисынды мерзім кезеңі қылмыс туралы арыз, хабар берілген күннен бастап қылмыстық қудалау тоқтатылған немесе айыптау үкімі шығарылған күнге дейін есептеледі.

Сонымен қатар, қылмыстық іс жүргізудің қисынды мерзімін бағалауға және оны нақты анықтайтын шектер жоқ. Заң шығарушы қылмыстық сот ісін жүргізудің қисынды мерзімін айқындау кезінде қылмыстық істің құқықтық және іс жүзіндегі күрделілігі, қылмыстық қудалауды немесе қылмыстық істі сотта қарауды уақтылы жүзеге асыру мақсатында жүргізілетін іс-әрекеттерінің жеткіліктілігі мен тиімділігі және қылмыстық сот ісін жүргізудің жалпы ұзақтығы сияқты мән-жайларды ескеретінін анықтады.

Қылмыстық сот ісін жүргізудегі мерзімдердің ұзақтығы – ерекше назар аударатын мәселелердің бірі. Қылмыстық сот ісін жүргізу мерзімін шектеу мақсатында заң шығарушы үнемі жетілдіріліп отыратын іс жүргізу мерзімдері мен оларды ұзарту ережелерін белгілейді. Осыған қарамастан, сотқа дейінгі қылмыстық іс жүргізудегі процестік мерзімдерді оңтайландыру мәселесі үнемі талқылау нысанасы болып келеді. Жылдамдыққа қызығушылық танытқан заң шығарушы іс бойынша талап етілетін өндіріс қарқынын белгілей алмаған кезде белгілі бір қарама-қайшылыққа тап болады, өйткені онымен байланысты барлық ерекшеліктерді ескеру мүмкін емес.

Біздің пікірімізше, қисынды мерзімнің ұғымын нақтылау орынды, себебі іс жүргізу барысында процесті жүргізу үшін ортақ талап қолдану керек екені сөзсіз.

Ақылға қонымды мерзімдер деп ең алдымен тергеу, істі сотта қарау барысында және оны орындау кезінде негізсіз кідірістердің болмауы түсініледі.

Ақылға қонымды мерзім – бұл істің күрделілігі мен ауқымдылығына орай қылмыстық істің толық, жан-жақты және объективті зерттелуін қамтамасыз ету мақсатында процесті жүргізуші органның өз өкілеттігі шегінде іс жүргізу мерзімін және оның жеткілікті шегін пайымдауын түсінуге болады.

Алайда, қолданыстағы қылмыстық-процестік заңнамада нақты қылмыстық істің қаралуының нақты шекті мерзімі көзделмеген.

Егер де негізсіз кідірістер болған кезде, оны қалай анықтауға болатынын және азаматтардың бұл жерде құқықтары мен бостандықтарын қалай қорғауға болатыны жайлы заң тұрғысынан реттелмеген. Бұл теория мен тәжірибеде ақылға қонымды мерзім ұғымына тәуелсіз баға беруге мәжбүр етеді.

Сонымен бірге, ақылға қонымды мерзім тұжырымдамасының қолданылу шегін нақты анықтау қажет, ол үшін зерттелетін категорияны дұрыс анықтауға ықпал ететін өлшемдерді белгілеу керек, ақылға қонымды мерзімнің сақталуын және оны анықтау әдістемесін ашу керек.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде «ақылға қонымды» сөзі «көңілден шығатын, сенімді» деп анықталады [7]. Дәл осы сөз, оның мағыналарының бірінде белгілі бір

жағдайға негізделген, кез-келген жағдайға сәйкес келетін, ұтымды, орынды деп түсіндіріледі.

Осылайша, «ақылға қонымды» сөзінің этимологиясы қылмыстық процеске қатысты бұл термин процестің жылдамдығын ғана білдірмейді, сонымен бірге қылмыстық процеске қатысушылардың лауазымдық белсенділігімен де байланысты болады деп айтуға негіз береді. «Ақылға қонымды мерзім» неғұрлым ауқымды тұжырымдаманы білдіреді, оны заңда түсіндіру, біздің ойымызша, қылмыстық іс жүргізуді жеделдетуге және жедел сот құқығына ғана қатысты болмауы керек.

Тұтастай алғанда, ақылға қонымды мерзімді анықтау осы құқықтық құбылыстың барлық негізгі сипаттамаларын қамтуы керек. Яғни «ақылға қонымды мерзім – бұл белгілі бір қылмыстық істің мән-жайларына жауап беретін, қылмысты тез және тиімді ашуға, тергеуге, қылмыстық істі қарауға және сайып келгенде, қылмыстық-құқықтық жанжалды шешуге қажетті және жеткілікті уақыт кезеңі, сондай-ақ жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау мақсатында қылмыстық іс бойынша өндірісті ұтымды ұйымдастыру міндетін тудырады. Сондай-ақ «ақылға қонымды мерзім – бұл бірінші сатыдағы сот жүргізетін дәлелдеу нысанасына кіретін мән-жайларды жан-жақты, толық және объективті түрде ұтымды және тиімді іске асыру үшін, сондай-ақ нақты шешімдер қабылдау және соттың жекелеген процестік, оның ішінде тергеу-сот әрекеттерін жүзеге асыруы және қылмыстық-процестік мәжбүрлеу шараларын қолдануы үшін қажетті және жеткілікті уақыт кезеңі.

Сондықтан, қолданыстағы заңнамада біркелкі ұғым қалыптастыру мақсатында ҚР ҚПК-де көзделген «қисынды мерзім» деген сөз «ақылға қонымды мерзім» деген сөзбен ауыстырылып, (ҚР ҚПК-нің 192-бабының 1, 2-бөлігі, 203-бабының 1-бөлігі, 322-бабының 5-бөлігі, 348-бабының 1-бөліктеріне) ортақ ұғым берілуі қажет.

Осындай пікір заң ғылымының докторы, профессор А.Н. Ахпанов пен заң ғылымының кандидаты, профессор З.Г. Казиевтың еңбектерінде көрініс тапқан [8, 110].

Осыған орай, ҚР ҚПК-нің 7-бабында ақылға қонымды мерзім ұғымын қарастырып, 59-тармақшасын мына мазмұнда толықтыру орынды деген пікірдеміз, «ақылға қонымды мерзім – істің күрделілігі мен ауқымдылығына орай қылмыстық істің толық, жан-жақты және объективті зерттелуін қамтамасыз ету мақсатында процесті жүргізуші органның өз өкілеттігі шегінде іс жүргізу мерзімін және оның жеткілікті шегін пайымдауы».

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылы 30 тамызда қабылданған // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі: тәжірибелік құралы. – Алматы: ЖСШ «Издательство «Норм-К», 2022. 396 б.
3. Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарының күші жойылды деп тану туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы № 636 Жарлығы https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1800000636_02.11.2021.

4. Богомолов А.А. Разумность сроков рассмотрения гражданских дел // Гражданское судопроизводство в изменяющейся России: междунаро. науч.-практ. конф. - Саратов: Науч.кн., 2007. - 384 с.

5. Аширбекова М.Т. Соблюдение разумного срока как качественная характеристика производства по уголовному делу. // «Российская юстиция». - 2010. - № 12. - С. 64-66.

6. Романова Ю.А. Разумный срок судебного разбирательства: какие изменения необходимо внести в статью 6.1. ГПК РФ. // Вестник Томского государственного университета. – 2011. - № 347. - С.114-115.

7. Қалиев Б. Қазак тілінің түсіндірме сөздігі. Алматы, 2014. - 728 б.

8. Актуальные вопросы модернизации основных начал казахстанского уголовного процесса. Монография / Под общей редакцией А.Н. Ахпанова и З.Г. Казиева. – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2018. – 133 с.

Шамуратова Ж.Б.

*магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан*

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ НАЛОЖЕНИЯ АРЕСТА НА ИМУЩЕСТВО

Конституция Республики Казахстан провозгласила нашу страну демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями коорого являются человек, его жизнь, права и свободы [1]. Поэтому защита прав и свобод человека и гражданина является приоритетным направлением деятельности всех государственных органов.

Уголовное судопроизводство является сферой государственной деятельности, в которой права граждан затрагиваются наиболее ощутимо. В орбиту уголовного судопроизводства вовлекаются не только лица, привлекаемые к уголовной ответственности, фактически совершившие уголовно-наказуемые деяния, но и лица, пострадавшие от преступлений и другие граждане. Права указанных лиц также должны быть обеспечены надлежащим образом, поскольку в соответствии со статьей 76 Конституции Республики Казахстан судебная власть, в первую очередь, имеет своим назначением защиту прав, свобод и законных интересов граждан и организаций.

Глава государства К. Токаев высказался о реформе уголовного процесса, подчеркнув приоритетность работы по обеспечению защиты конституционных прав граждан [2].

Зачастую обеспечение прав лиц, пострадавших от преступного посягательства связано с применением мер принуждения в отношении лиц, подозреваемых в совершении уголовно-наказуемых деяний. Необходимым условием применения принудительных мер являются законность и обоснованность их осуществления. Применение принуждения со стороны государства в целях удовлетворения общественных и личных интересов, которые не могут быть достигнуты без соответствующей охраны от преступных посягательств, не является и не может

быть произволом по отношению к гражданам. Большинство юристов единодушны в определении принуждения как таких мер, которые по своему объективному содержанию представляют правовые ограничения, т.е. лишения личного, имущественного или организационного характера.

Арест имущества – одна из наиболее действенных обеспечительных мер, широко применяемая в гражданском и уголовном процессах [3].

Обеспечение исполнения приговора в части имущественных взысканий и возможной конфискации имущества весьма проблематично без использования механизма наложения ареста на имущество.

На сегодняшний день это, пожалуй, единственно возможная мера обеспечения возмещения, причиненного преступлением материального и морального вреда. Посредством наложения ареста на имущество обеспечивается реализация права на судебную защиту своих прав и свобод, предусмотренного статьей 13 Конституции, а также обеспечивается соблюдение принципа неотвратимости наказания, если санкция статьи предусматривает конфискацию имущества.

На расширенном совещании Верховного Суда в январе 2018 года Председатель Ж. Асанов озвучил проект «Семь камней правосудия», вобравший в себя концептуальные проблемы, над которыми предстоит работать судебной системе. В числе других он упомянул пятый «камень» – следственные судьи, обозначив их значимую роль в осуществлении судебного контроля за соблюдением прав, свобод и законных интересов лиц в уголовном судопроизводстве [4].

Следует отметить, что в судебной практике Российской Федерации наложением ареста обеспечивается осуществление такой меры уголовно-правового характера, как конфискация имущества (статьи 104-1, 104-2 УК РФ), а обстоятельства, подтверждающие, что имущество подлежащее конфискации получено преступным путем или является доходом от этого имущества либо использовалось или предназначалось для использования в качестве орудия, оборудования или иного средства совершения преступления либо для финансирования терроризма, экстремистской деятельности (экстремизма), организованной группы, незаконного вооруженного формирования, преступного сообщества (преступной организации) входят в перечень обстоятельств, подлежащих обязательному доказыванию (пункт 8 части 1 статьи 73 УПК РФ). Названная норма была введена еще в 2006 году [5], [6].

В Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан 1997 года, действовавшем до 1 января 2015 года, такие обстоятельства не были включены в круг обстоятельств, подлежащих обязательному доказыванию. Такая норма в отечественном законодательстве появилась с принятием нового процессуального закона от 4 июля 2014 года и была отражена в части 3 статьи 113 УПК РК [7].

Следователи и дознаватели при расследовании уголовных дел направляют основные усилия на выявление и изобличение подозреваемого системой доказательств по уголовному делу, недооценивая при этом работу по принятию своевременных мер по розыску имущества, на которое должен быть наложен арест для обеспечения приговора в части гражданского иска, других имущественных взысканий и (или) возможной конфискации имущества.

Российскими учеными проводилось анкетирование среди следственных работников, относительно последовательности совершения следственных действий,

направленных на получение доказательств виновности и наложения ареста на имущество в целях обеспечения исполнения приговора, 100% респондентов ответили, что первоначально стремятся получить доказательства виновности обвиняемого (подозреваемого), а затем ближе к окончанию предварительного расследования совершают действия по наложению ареста на имущество. И это при том, что данная норма уже как 15 лет утверждена в УПК РФ.

Подобные недочеты были нередким явлением в следственной практике наших органов досудебного расследования. Как правило, указанный алгоритм действий не всегда обеспечивает выявление имущества, на которое может быть наложен арест, так как заинтересованные лица предпринимают действия, чтобы укрыть его от органов следствия любыми способами и даже путем реализации. В итоге – отсутствие своевременно арестованного имущества приводит к затруднениям или делает невозможным исполнение приговора в соответствующей его части, а значит, не реализуется надлежащим образом конституционное положение об обязанности государства обеспечить потерпевшему компенсацию причиненного преступлением ущерба. В этой связи деятельность правоохранительных органов и должностных лиц в части выявления имущества, на которое может быть наложен арест, приобретает особую значимость для защиты прав и законных интересов граждан. Создание следственных судов в нашей стране в определенной степени дисциплинировало следственные органы к своевременному принятию обеспечительных мер.

Для обеспечения исполнения приговора в части гражданского иска, других имущественных взысканий или возможной конфискации имущества, полученного в результате преступных действий либо нажитого преступным путем, прокурор, а также дознаватель или следователь с согласия прокурора возбуждают перед судом ходатайство о наложении ареста на имущество подозреваемого, обвиняемого или лиц, несущих по закону материальную ответственность за их действия. Суд рассматривает ходатайство в порядке, установленном статьей 161 УПК РК. При решении вопроса о наложении ареста на имущество для обеспечения возможной конфискации суд должен указать на конкретные фактические обстоятельства, на основании которых он принял такое решение.

Арест имущества – это обременение. Применение ареста ограничит право владения, пользования и распоряжения имуществом. Органу, ведущему уголовный процесс не нужно согласие или разрешение лица, на имущество которого налагается арест.

В том случае, если речь идет о долевой собственности, то арест налагается лишь на долю лица, привлекаемого к уголовной ответственности. Стоимость имущества, на которое в соответствии со статьей 161 УПК наложен арест в обеспечение гражданского иска, предъявленного гражданским истцом или прокурором, не должна превышать стоимость иска. Арест не может быть наложен на имущество, считающееся предметами первой необходимости, а также на иные предметы, перечень которых определяется законодательством Республики Казахстан. Арест может быть наложен на имущество, находящееся у других лиц, если имеются достаточные основания полагать, что оно получено в результате преступных действий подозреваемого, обвиняемого, использовано либо

предназначено для использования в качестве средства совершения уголовного правонарушения или для финансирования экстремизма, терроризма, организованной группы, незаконного воинского формирования, преступного сообщества.

Наложение ареста на имущество состоит в запрете, адресованном собственнику или владельцу имущества, распоряжаться и в необходимых случаях пользоваться им, а также в изъятии имущества и передаче его на хранение.

Если обратиться к уголовно-процессуальному законодательству РК, а именно к ст. 161 УПК РК, то можно дать следующее понятие аресту. В соответствии с указанной выше нормой арест на имущество – это мера уголовно-процессуального принуждения, применяемая с целью обеспечения исполнения приговора в части гражданского иска, других имущественных взысканий или возможной конфискации имущества.

Учитывая диспозицию ст. 161 УПК РК данное понятие можно расширить с учётом субъектов, на которых возложена реализация данной меры принуждения, а также круга лиц, в отношении которых она применима.

Сущность наложения ареста на имущество состоит в запрете, адресованном собственнику или владельцу имущества, распоряжаться, а в необходимых случаях и пользоваться этим имуществом, либо изъятии имущества и передаче его на хранение.

Существует спор по поводу того, является ли наложение ареста на имущество следственным действием либо оно является исключительно мерой процессуального принуждения.

Полагаем, что в большей части природа плюрализма мнений в данном вопросе имеет историческую причину, поскольку в СССР в уголовно-процессуальном законодательстве союзных республик наложение ареста на имущество считалось следственным действием.

В частности, ст.115 УПК Казахской ССР 1959 года относил арест на имущество к числу неотложных следственных действий наряду с обыском, выемкой, допросом, освидетельствованием и др. [8].

Несмотря на отнесение наложения ареста на имущество к 9 главе УПК РК «Иные меры процессуального принуждения», его применение допускает использование процедур, характерных для следственных действий.

Так, ч.1 ст. 119 УПК РК гласит, что доказательствами по уголовному делу являются фактические данные, содержащиеся в составленных в соответствии с правилами настоящего Кодекса протоколах следственных действий, удостоверяющих обстоятельства, непосредственно воспринятые лицом, ведущим уголовный процесс, а также установленные при осмотре, освидетельствовании, выемке, обыске, задержании, наложении ареста на имущество, предъявлении для опознания, получении образцов, эксгумации трупа, проверке показаний на месте, представлении документов, следственном эксперименте, исследовании результатов негласных следственных действий, исследовании вещественных доказательств, проведенном специалистом в ходе следственного действия, а также содержащиеся в протоколе судебного заседания, отражающем ход судебных действий, и их результаты.

В российском уголовно-процессуальном законодательстве это прямо вытекает из содержания ч. 5 ст. 165, ч. 11 ст. 170 УПК РФ и др. Буквальное толкование указанных норм дает повод к размышлению об отнесении ареста имущества к числу следственных действий.

Принадлежность наложения ареста на имущество к мерам принуждения, следственным действиям или другим институтам уголовно-процессуального права в значительной мере предопределяет не только характер законодательного регулирования, но и целевую направленность действий следователя и дознавателя. От этого зависит конечный результат правоприменительной деятельности.

Актуальным здесь видится также и суть «парадигмы восстановления», предложенной английским ученым Э. Эшуортом, который утверждал, что «основной задачей уголовной юстиции должно быть не наказание виновного, а восстановление прав и интересов лица, пострадавшего от преступления» [9, с. 579]. Под восстановлением прав и законных интересов лиц, потерпевших от преступлений Д.А. Иванов понимает обеспечение возмещения вреда, причиненного преступлением, а также совокупность процессуальных решений, предпринимаемых должностными лицами, осуществляющими досудебное расследование, и возникающих при их производстве уголовно-процессуальных отношений. Принимаемые процессуальные решения могут носить исключительно процессуальный характер, но при этом должны быть дополнены комплексом мероприятий оперативно-розыскного и исполнительно-распорядительного содержания [10, с. 158].

В этой связи, в целях восстановления нарушенных прав потерпевших возрастает значимость работы органов досудебного расследования по обеспечению возмещения вреда, так как именно на стадии предварительного расследования могут быть реализованы меры, направленные на обнаружение похищенного имущества, принятие и обеспечение исковых требований о возмещении причиненного преступлением вреда, закладывается основа для последующего реального восстановления нарушенных преступлением имущественных прав потерпевшего.

Потому можно констатировать, что последние реформы в уголовном судопроизводстве РК создают фундаментальную основу для восстановления нарушенных в результате преступного посягательства прав. Принятие законных мер к реальному возмещению материального ущерба, причиненного преступлением, путем наложения ареста на имущество, на которое может быть обращено взыскание или конфискация, и этим предотвратить сокрытие, продажу или уничтожение имущества стало обязанностью лица, производящего досудебное расследование. Тогда как согласно ст.161 УПК РК 1997 года это являлось правом. Это является эффективным средством реального возмещения вреда, причиненного потерпевшему. Если основания для обеспечения гражданского иска возникли на стадии судебного следствия, суд вправе до вступления приговора в законную силу принять меры его обеспечения.

Согласно ч. 1 ст. 161 УПК РК в целях обеспечения исполнения приговора в части гражданского иска, других имущественных взысканий или возможной конфискации имущества лицо, осуществляющее досудебное расследование, обязано принять меры по наложению ареста на имущество.

Возникновение института наложения ареста на имущество обусловлено потребностью общества в существовании средств, обеспечивающих восстановление имущественных отношений, нарушенных противоправным деянием. Причем уровень развития имущественных отношений и тип уголовного процесса определяют сущность (правовую природу) института наложения ареста на имущество, которая прошла эволюцию от средства обеспечения иска и следственного действия до меры уголовно-процессуального принуждения.

Данная тенденция развития института наложения ареста на имущество в Казахстане свидетельствует о повышении внимания к защите права собственности в уголовном судопроизводстве. Определение ареста имущества как меры процессуального принуждения призвано способствовать усилению защиты конституционных прав лиц, вовлеченных в уголовно- процессуальные отношения, как от последствий преступления, так и от неправомерных действий в связи с производством по уголовному делу.

Наложение ареста на имущество как мера уголовно-процессуального принуждения представляет собой предусмотренное уголовно- процессуальным законом процессуальное средство принудительного характера, применяемое уполномоченными на то государственными органами и должностными лицами при наличии оснований и в установленном законом порядке в отношении установленных законом лиц для предупреждения или пресечения неправомерных действий, препятствующих расследованию, рассмотрению и разрешению уголовного дела, подлежащему исполнению приговора.

Список литературы:

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.).
2. Заседание Высшего совета по реформам 21.04.2021 г. (официальный сайт президента Республики Казахстан) <https://www.akorda.kz/ru/prezident-kasym-zhomart-tokaev-provel-zasedanie-vysshego-coveta-po-reformam-2135518>
3. Темирбаева А. В рамках уголовного процесса. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33830526&pos=6;-108#pos=6;-108
4. Председатель Верховного Суда Республики Казахстан Асанов Ж.К. Расширенное совещание судей республики от 26.01.2018 г. <https://sud.gov.kz/node/232133>.
5. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 г. № 63-ФЗ (ред. от 09.03.2022) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 17.03.2022 г.).
6. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 года № 174-ФЗ (с изменениями и дополнениями по состоянию на 17.03.2022 г.).
7. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.01.2022 г.).
8. Уголовно-процессуальный кодекс Казахской ССР. Утративший силу. (Утвержден Законом Казахской ССР от 22.07.1959 года. Утратил силу – Законом РК от 13.12.1997 г. № 207~Z970207).

9. Эшуорт Э. Обязанности, права и восстановительное правосудие. //Британский журнал криминологии. - 2002. - № 42.

10. Иванов Д.А. Сущность наложения ареста на имущество как меру уголовно-процессуального принуждения. //Судебная власть и уголовный процесс. 2016. №2 . С. 158-163.

Шохаева Г.Н.
магистрант Академии правосудия
при Верховном Суде Республики Казахстан

РЕАБИЛИТАЦИЯ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Свобода и личная неприкосновенность являются наиболее значительными правами человека, которые он приобретает от рождения.

Конституция Республики Казахстан (далее – Конституция), провозгласившая Казахстан правовым государством, а человека, его права и свободы – высшей ценностью, обозначила курс на приоритет интересов личности, закрепив за государством обязанность по признанию, соблюдению и защите прав, свобод человека и гражданина [1].

Каждый человек должен осознавать, что построение правового общества начнется с него самого, когда он сможет отстаивать и защищать свои конституционные права и свободы, как гласит статья 13 Конституции.

Реабилитация – это всегда торжество справедливости в уголовном судопроизводстве, когда устанавливается невиновность лица, вовлеченного в сферу уголовного процесса, кроме того, эта невиновность признается и принимаются соответствующие меры по восстановлению гражданина в прежнем статусе. Право на реабилитацию возникает у лица с момента постановления процессуального решения, дающего право на реабилитацию.

Установив наличие одного из реабилитирующих оснований, суд, прокурор, следователь, дознаватель обязаны вынести оправдывающее решение или так называемый акт реабилитации.

Акт реабилитации – это решение о невиновности лица в инкриминируемом ему преступлении, вынесенное судом, прокурором, следователем, дознавателем. К таковым следует отнести постановление о прекращении уголовного дела, уголовного преследования, оправдательный приговор.

Как справедливо отмечает П.А. Лупинская, «как акт государственно-властной деятельности, процессуальное решение содержит определенное государственное веление, опирающееся на авторитет и силу... государства, обеспечиваемое рядом мер по претворению этого решения в жизнь» [2].

Условием возникновения права на реабилитацию является незаконное или необоснованное уголовное преследование и / или осуждение.

А.Ф. Кони писал о том, что уголовное преследование – это «...слишком серьезная вещь, чтобы не вызывать самой тщательной обдуманности. Ни последующее оправдание судом, ни даже прекращение дела до предания суду очень

часто не могут изгладить материального и нравственного вреда, причиняемого человеку поспешным и необдуманном привлечением его к уголовному делу» [3].

После вынесения акта реабилитации и вступления его в законную силу у реабилитируемого лица появляется право на возмещение вреда в порядке реабилитации.

Реабилитация в уголовном процессе осуществляется путем возмещения пострадавшему лицу имущественного и морального вреда, а также восстановлением трудовых, пенсионных, жилищных и иных прав, которые оказались нарушены незаконным или необоснованным уголовным преследованием или применением мер принуждения.

Имущественный вред, причиненный в результате незаконных действий органа, ведущего уголовный процесс, включает в себя возмещение: заработной платы, пенсии, пособий, иных средств и доходов, которых они лишились; имущества, незаконно конфискованного или обращенного в доход государства на основании приговора или иного решения суда; штрафов, взысканных во исполнение незаконного приговора суда; судебных издержек и иных сумм, выплаченных лицом в связи с незаконными действиями; сумм, выплаченных лицом за оказание юридической помощи; иных расходов, понесенных в результате уголовного преследования.

Также лица, имеющие право на возмещение в полном объеме имущественного вреда, причиненного в результате незаконных действий органа, ведущего уголовный процесс, имеют право на восстановление в трудовых, пенсионных, жилищных и иных правах, а также на устранение последствий морального вреда.

В соответствии со статьей 951 Гражданского кодекса Республики Казахстан, под моральным вредом понимаются нарушение, умаление или лишение личных неимущественных благ и прав физических лиц, в том числе нравственные или физические страдания (унижение, раздражение, подавленность, гнев, стыд, отчаяние, физическая боль, ущербность, дискомфортное состояние и т.п.), испытываемые (претерпеваемые) потерпевшим в результате совершенного против него правонарушения, а в случае его смерти в результате такого правонарушения – его близкими родственниками, супругом (супругой) [4].

Устранение последствий морального вреда, согласно статье 41 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (УПК РК), осуществляется 1) принесением реабилитированному официального извинения от имени государства за причиненный ему вред; 2) помещением в средствах массовой информации сообщения о реабилитации, если сведения о применении мер уголовного преследования в отношении реабилитированного были распространены в средствах массовой информации; 3) направлением письменных сообщений о принятых решениях, оправдывающих гражданина, по месту его работы, учебы или по месту жительства [5].

В Конституции не предусмотрено положений о реабилитации и возмещении вреда, такие нормы закреплены в отраслевом законодательстве, а именно в главе 4 УПК «Реабилитация. Возмещение вреда, причиненного незаконными действиями органа, ведущего уголовный процесс».

Несмотря на то, что реабилитации уделена целая глава, наличие пробелов в уголовно-процессуальном законодательстве не могло не сказаться на эффективности института реабилитации.

Недостаточное правовое регулирование рассматриваемого института, неприятие его сотрудниками правоохранительных органов и суда вызывает множество вопросов при его реализации. В связи с чем вполне оправданным является поиск наиболее перспективных направлений развития института реабилитации.

Реабилитация – это и акт покаяния государства перед гражданином, но ни в коем случае не милость государства. Невинное лицо не должно чувствовать себя еще более униженным, «прося» о необходимости загладить причиненный вред.

Целью доказывания по каждому уголовному делу является достижение объективной истины, ограниченной рамками предмета и пределов доказывания, и поскольку государство берет на себя задачу достижения истины по уголовному делу, применяя для успешного решения этой задачи меры принуждения, оно должно нести ответственность за действия своих органов средствами своей казны.

Реабилитация начинается с момента признания лица невиновным и заканчивается производством выплат, возвратом в то состояние, в котором гражданин пребывал до вовлечения его в сферу уголовного процесса.

Для того чтобы у лица появилось право на признание его невиновности (другими словами – право на реабилитацию) в официальном документе, необходимо правовое основание.

Анализ литературы по вопросам реабилитации позволяет сделать вывод о том, что этот вопрос является малоисследованным в указанном аспекте, в существующих исследованиях рассматриваются основания для возмещения вреда в порядке реабилитации, но не основания возникновения права на признание лица невиновным, а ведь именно с этого начинается реабилитация.

В словаре русского языка под основанием понимается «то, что составляет ядро чего-либо, является исходным материалом для образования, создания чего-либо» [6].

Правовыми основаниями для возникновения права на реабилитацию выступают как оправдательный приговор, так и постановление органа уголовного преследования о прекращении уголовного дела, а именно:

- отсутствие события уголовного правонарушения (п.1 ч.1 ст. 35 УПК РК);
- отсутствие в деянии состава уголовного правонарушения (п.2 ч.1 ст. 35 УПК РК);
- отсутствие жалобы потерпевшего (п.1 ч.5 ст. 35 УПК РК);
- введен в действие закон, отменяющий уголовную ответственность за совершенное деяние, либо в случае признания неконституционным закона или иного нормативного правового акта, подлежащего применению, от которого зависит квалификация деяния как уголовного правонарушения (п.6 ч.1 ст. 35 УПК РК);
- имеются вступивший в законную силу приговор суда по тому же обвинению либо иное неотмененное судебное постановление, установившее невозможность уголовного преследования (п.7 ч.1 ст. 35 УПК РК);

- имеется неотмененное постановление органа уголовного преследования о прекращении уголовного преследования по тому же подозрению (п.8 ч.1 ст. 35 УПК РК).

Орган уголовного преследования, обнаружив обстоятельства, исключающие уголовное преследование, выносит на любой стадии досудебного производства постановление о прекращении уголовного дела.

Прокурор вправе также до начала рассмотрения дела в главном судебном разбирательстве отозвать его из суда и прекратить по основаниям, предусмотренным указанной статьей. После отзыва прокурором дела из суда для его прекращения проведение по нему нового досудебного производства и повторное направление его в суд не допускаются (ч.6 ст. 35 УПК РК).

В соответствии с ч. 1 ст. 41 УПК РК орган, ведущий уголовный процесс, принявший решение о реабилитации лица, обязан принести ему официальные извинения за причиненный вред.

Как разъяснено в п.7 нормативного постановления Верховного суда Республики Казахстан от 9 июля 1999 года № 7 «О практике применения законодательства по возмещению вреда, причиненного незаконными действиями органов, ведущих уголовный процесс» официальное извинение за причиненный вред должно быть выражено в письменной форме [7].

В силу официальности его характера извещение должно быть оформлено на специальном или служебном бланке и подписано руководителем органа, принявшего решение о реабилитации.

В нем со ссылкой на конкретное решение, которым лицо реабилитировано, должно быть указано о незаконности проводимого уголовного преследования и приведены слова о принесении официального извинения за причиненный вред.

Список литературы:

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>
2. Лупинская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и формы. – М., 1976. – С.14.
3. Кони А.Ф. Избранные произведения. – М., 1959. – Т. 2. – С. 401.
4. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть). Кодекс Республики Казахстан от 1 июля 1999 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409>
5. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>
6. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1986. – Т. 2: К–О. – С. 650.
7. Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 9 июля 1999 года № 7 «О практике применения законодательства по возмещению вреда, причиненного незаконными действиями органов, ведущих уголовный процесс» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P99000007S>.

Содержание

I. Выступления пленарного заседания	
Мусин К.К. Выступление с приветственным словом	3
Егембердиев Е.О. Профессор Жұмаш Хаженбайұлы Қосанов туралы сөз	5
Марипова С.А. Медиация в адвокатской и нотариальной деятельности	7
II. Құқық үстемдігін қамтамасыз етудің мемлекеттік-құқықтық аспектілері / Государственно-правовые аспекты обеспечения верховенства права	12
Алимбетов А.С. Әкімшілік қалау бойынша мөлшерлестік қағидатын қолданудың теориялық негіздері	12
Аселбаева Г.Е. Денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіргені үшін әкімшілік жауаптылықты құқықтық реттеу	17
Ердібекөв Н.С. Әкімшілік соттардағы шиеленістерді шешуде медиацияны қолдану мәдениетін қалыптастыру	22
Әбдіқадыров Н.Ә. Салық органдарының актілеріне дау айту туралы талап қою: түсінігі және ерекшеліктері	27
Әмребеков Е.М. Сенім құқығын қорғау әкімшілік әділеттің маңызды қағидаты ретінде	31
Жалелов Е.Қ. Некоторые вопросы административной ответственности лиц, нарушивших законодательство о разрешениях и уведомлениях	36
Жанабаева Д.С. Медиация в административном процедурно-процессуальном кодексе Республики Казахстан	41
Исмаилова И.А. Судья тәуелсіздігі – сот әділдігінің кепілі	47
Кашкамбаева А.М. Құзыретті судьялар корпусын қалыптастырудағы кейбір мәселелер	53
Керуенбаев Б.С. Дәлелдемелерді бағалаудың үдерісі мен қазіргі жай-күйі	59
Киялбаев М.Б. Судейская этика как стандарт должного поведения судьи	64
Муханов С.К. Применение денежного взыскания в административном судопроизводстве	70

Омарова Н.Ж. Әкімшілік мәжбүрлеу туралы талап қою жарамдылығы талап қоюға құқықтың алғышарты ретінде	74
Пересторонина К.А. Принцип справедливости в административном судопроизводстве	81
Сакова С.С. Сот орындаушыларының шешімдеріне, әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) дау айту туралы әкімшілік істерді қарауда туындайтын кейбір мәселелер	87
Тлепов М.Н. Роль института биев по урегулированию и разрешению правовых конфликтов	92
Толыкпаев Н.Ж. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуде өкілдік ету барысында туындайтын кейбір мәселелер	97
Утикеева Д.У. Судебная коммуникация – взаимодействие со СМИ	102
Хасенова А.Т. Некоторые вопросы административной ответственности за нарушение требований законодательства по реализации алкогольной продукции	107
Хасенова К.Т. Бақылау және қадағалау органдарының актілеріне дау айту туралы талап қою: теориялық-құқықтық негіздері	111
III. Азаматтық айналымда және сот ісін жүргізуде құқық үстемдігін сақтау / Соблюдение верховенства права в гражданском обороте и судопроизводстве	118
Акишева Г.М. Значение судебного решения и требования, предъявляемые к судебному решению	118
Алмаханов Г.Т. Азаматтық істер бойынша соттардың дәлелдемелердің жеткіліктігін анықтауы: практикалық аспектілері	124
Аманбаева С.А. Правовое регулирование риэлтерской деятельности в Республике Казахстан	127
Амангелді Н.Қ. Акционерлік қоғамның лауазымды адамдарының жауапкершілігін реттеу мәселелері	132
Баймаханова Д.К. Правовое обеспечение долевого участия в жилищном строительстве	138
Гудантова М.С. Субъекты доказывания по делам по спорам, связанным с обращением взыскания на заложенное имущество	143

Жамангараева А.Г. Оңайлатылған (жазбаша) азаматтық сот ісін жүргізу: сот практикасының проблемалары және оларды шешу жолдары	148
Искакова А.И. Особенности открытия наследства	153
Медетов Н.У. Шарт жасасу алдындағы жауапкершілік: «Culpa in contrahendo» доктринасын азаматтық заңнамаға енгізу перспективалары	159
Минх Е.В. Некоторые особенности доказывания по делам о неосновательном обогащении	164
Оразгалиева А.Б. Виды исков по спорам, вытекающим из отношений государственных закупок	171
Сабитова Н.Т. Раскрытие доказательств на стадии подготовки гражданского дела к судебному разбирательству в законодательстве Республики Казахстан	177
Сапабекова А.А. Право на обращение в суд с требованием об оспаривании сделки как исключительное право банкротного управляющего	182
Сарсенова Д.К. Полномочия и формы юридической помощи адвоката в гражданском процессе	186
Сламбеков Е.Б. Жоғарғы оқу орнынан кейінгі білім беру бағдарламасы бойынша мемлекеттік тапсырыс шеңберінде жұмсалған бюджет қаражатын мемлекетке өтеу туралы істер бойынша сот ісін соттардың қарау практикасы	195
Сулейменов О.А. Уставный капитал как основа деятельности товарищества с ограниченной ответственностью	200
Сулейменова Б.Ж. Проблемные вопросы применения института отсрочки (рассрочки) исполнения решения суда	205
Токаров А.К. Принцип добросовестности в казахстанском гражданском праве	211
Утегенова Ж.А. Қазақстан Республикасында «Contra proferentem» қағидасын қолданудың құқықтық негіздері	217
IV. Құқық қорғау қызметіндегі құқық үстемдігін қамтамасыз етудің теориясы мен практикасы / Теория и практика обеспечения верховенства права в правоохранительной деятельности	222
Алиева А.Х. Применение к осужденным по статье 296 УК принудительных мер медицинского характера	222

Бертанов Т.Б. Тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шаралары: құқықтық реттеу және қолдану практикасы	227
Джаксыбаев Б.Т. Жас балаларға қатысты азғындық әрекеттер үшін қылмыстық жауаптылық (тарихи қырлары)	232
Ержанова А.А. Қазақстан Республикасының және кейбір шет елдердің қылмыстық заңнамасы бойынша қорқытып алушылықты айқындау	236
Әбдіхаев Ә.Ә. Создание и руководство финансовой (инвестиционной) пирамидой: уголовно-правовые и криминологические аспекты	241
Жаманов Р.К. История института отвода и самоустранения судьи в уголовном процессе Казахстана	247
Искаков А.О. Уголовно-правовые меры противодействия незаконной добыче рыбных ресурсов	252
Калдаманова К.У. Уголовная ответственность за пытки в Казахстане	256
Калинина Н.В. Роль адвоката при реализации принципа равноправия и состязательности сторон в условиях современного уголовного процесса	260
Курманова Д.И. Правовые и социально-экономические меры противодействия скотокрадству	265
Қиянбекова Ә.Е. Алаяқтық үшін жауаптылық туралы қылмыстық-құқықтық норманы және оны қолдану практикасын жетілдіру жолдары	269
Макишев Т.М. Основания приостановления судебного производства по уголовному делу	274
Менжанова Д.К. Становление и развитие сокращенного порядка в уголовном судопроизводстве	279
Оралов С.Б. Некоторые аспекты уголовной ответственности за служебный подлог	285
Орынбаев Ж.Ж. Қылмыстық сот ісін жүргізуде жариялылық қағидатын іске асыру проблемалары	289
Сарсенбайқызы А. Шартты түрде соттау институтының қазіргі кездегі жағдайы және құқықтық табиғаты	293

Ташанов А.А. Есірткі, психотроптық заттарды немесе сол тектестерді, прекурсорларды насихаттау немесе заңсыз жарнамалау: негізгі құрамы және кейбір саралаушы белгілері	300
Тлеужанова Ж.К. Қылмыстық сот ісін жүргізудегі қисынды мерзімдер және оның түсінігі	305
Шамуратова Ж.Б. Понятие и сущность наложения ареста на имущество	311
Шохаева Г.Н. Реабилитация по уголовным делам в Республике Казахстан	317

**Ғылыми басылым
Научное издание**

**«ҚҰҚЫҚ ҮСТЕМДІГІ ЖӘНЕ ОНЫ ҚҰҚЫҚҚОЛДАНУ
ПРАКТИКАСЫНДА ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ»**

Заң ғылымдарының докторы, профессор
ЖҰМАШ ХАЖЕНБАЙҰЛЫ ҚОСАНОВТЫ
еске алуға арналған магистранттар мен докторанттардың
VI жыл сайынғы ғылыми-практикалық конференциясы
МАТЕРИАЛДАРЫНЫҢ ЖИНАҒЫ

**«ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА И ЕГО ОБЕСПЕЧЕНИЕ
В ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ»**

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

VI ежегодной научно-практической конференции
магистрантов и докторантов, посвященной памяти
доктора юридических наук, профессора
ЖУМАША ХАЖЕНБАЕВИЧА КОСАНОВА

З.Х. Баймолдинаның редакциясымен.

2022 жылғы 25 мамырда баспасөзге қол қойылды.

«Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясы»

РММ баспасы, 010000, Нұр-Сұлтан қаласы, Бейбітшілік көшесі, 46.

Электронды басылым

Под редакцией З.Х. Баймолдиной.

Подписано к печати 25 мая 2022 г.

Издательство РГУ «Академия правосудия при Верховном Суде Республики
Казахстан», 010000 г. Нур-Султан, ул. Бейбитшилик, 46.

Электронное издание

ЖОҒАРҒЫ СОТ

